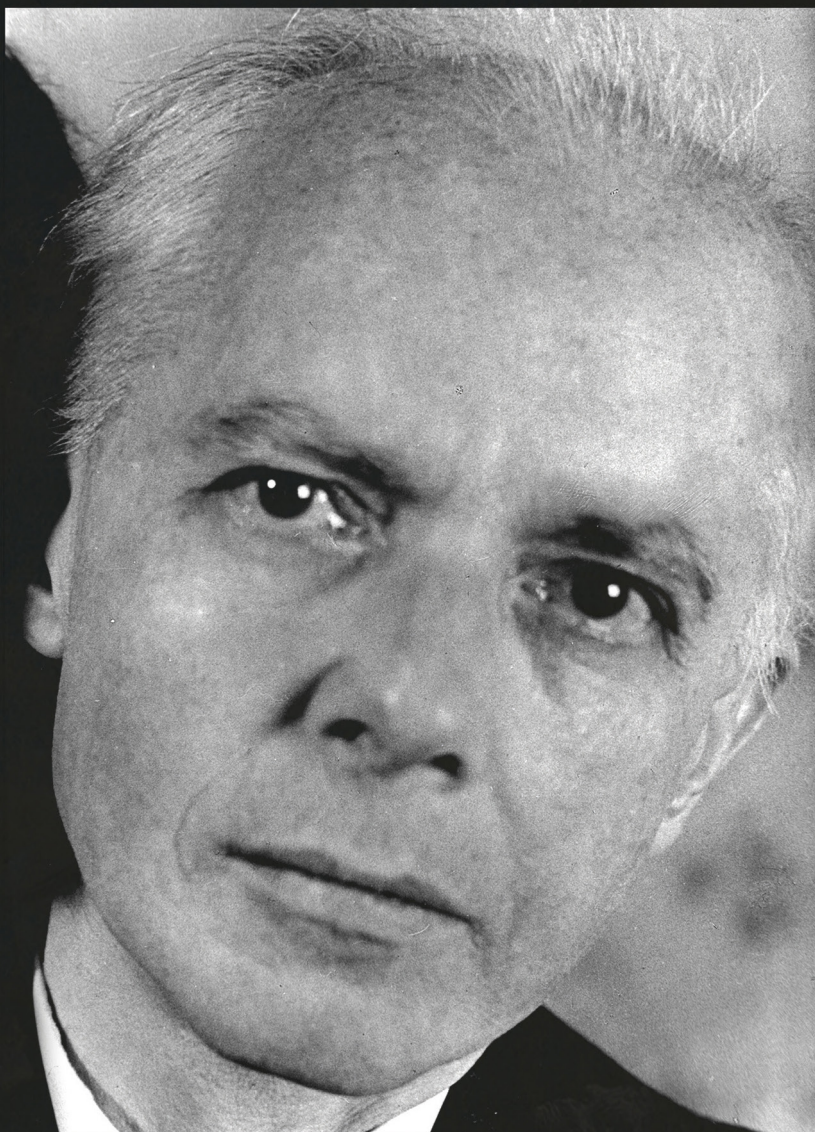

IFJ. BARTÓK BÉLA

BARTÓK BÉLA

életének krónikája

MAGYARSÁGGUTATÓ
INTÉZET

IFJ. BARTÓK BÉLA

Bartók Béla életének krónikája

IFJ. BARTÓK BÉLA

BARTÓK BÉLA ÉLETÉNEK KRÓNIKÁJA

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2021

Közreadó: Vásárhelyi Gábor

A közreadó munkatársa: Virághalmy Ágnes

A mű első kiadása:

ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája*. Zeneműkiadó, Budapest, 1981.

Az első kiadásnál a szerző munkatársa volt:

Gomboczné Konkoly Adrienne

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© ifj. Bartók Béla, 1981

© ifj. Bartók Béla jogutódja (Vásárhelyi Gábor), 2021

ISBN 978-615-6117-25-0

TARTALOM

A közreadó előszava	7
A szerző előszava	11
Család, gyermekkor (1855–1889)	15
Diákévek (1890–1903)	21
Bekapcsolódás Európa zenei életébe (1904–1906)	67
Letelepedés Budapesten. Rendszeres népdalgyűjtés (1907–1913)	93
Háborús évek (1914–1919)	139
Az I. világháború után (1920–1921)	175
Nagy hangversenyutak két világrészben (1922–1931)	191
Gazdasági válság (1932–1933)	309
A Tudományos Akadémián. Nagy művek (1934–1938)	333
A II. világháború. Második és harmadik amerikai út (1939–1945) . . .	403
Utolsó utazás haza, „...de végleg” (1988)	469
Helységnevek azonosító jegyzéke	477

A KÖZREADÓ ELŐSZAVA

E könyv szerzőjét, ifjabb Bartók Bélát családtagként tisztelhetem, Ő volt apai nagynéném férje és egyúttal keresztapám. A minden évben együtt töltött nyaralásaink közül jól emlékszem arra a nyárra, amikor a kétszoba-hallos nyaralóból másfél szobát elfoglaltak azok a kisebb-nagyobb papírdarabok, levelek, feljegyzések, vonatjegyek és egyéb dokumentumok, melyek szükségesek voltak e könyv összeállításához. Tizenéves fiatalként ez engem nemhogy nem zavart, annál inkább csodáltam azt a pontos, precíz munkát, amelyre mindig törekedett mérnöki munkájában is, de legfőképpen akkor, ha Édesapjáról írt vagy mondott valamit. Bartók Béláról csak egyféleképpen tudott megnyilatkozni, mindig az igazat, a valóságot írta meg, a saját tudása, pontossága és a fellelhető minden hiteles dokumentum, azaz a tiszta forrás alapján.

Bartók Béla születésének 100. évfordulója környékén megjelent könyvei (*Apám életének krónikája; Bartók Béla családi levelei; Bartók Béla műhelyében*) megírásával elsődleges célja az volt, hogy az Édesapjáról a megelőző évtizedekben megjelent számtalan hamis, téves vagy hazug információt Ő – mint akkor még élő, és egyben egyik legközvetlenebb családtagja – korrigálja, helyre tegye és a hazugságokat megcáfolja. Mindez majdnem pontosan 40 évvel ezelőtt történt, azonban sajnos nap mint nap azt tapasztalom, hogy ezek a téves vagy éppen rosszindulatú állítások nemhogy nem múltak el, talán még inkább erősödtek is az elmúlt időben, és mára már oda jutottunk, hogy tudományosnak mondott műhelyekből is kerülnek ki olyan állítások Bartók Béláról, melyek a példának okáért továbbra is azt állítják, hogy Bartók Béla nemcsak időlegesen, hosszabb

tartózkodásra utazott el az Egyesült Államokba, hanem végleg el akarta volna hagyni a hazáját – vagy további példaként Bartók Bélát olyan fényben mutatják be, mint aki a legkülönbébb szerelmi kalandokban vett volna részt a házasságai alatt – vagy egyszer az 1919-es tanácsköztársaságban „közreműködő” kommunistának, majd máskor Olaszországban is koncertező és ezzel a fasizmust kiszolgáló művésznek, majd megint máskor antifasiszta „partizánnak” tüntetik fel, és folytathatnám a sok esetben egymásnak is ellentmondó áltudományos és hazug megnyilatkozásokat. Éppen ezek a rágalmak teszik időszerűvé és szükségessé most e fontos történelmi tényeken alapuló mű teljes tartalmának megjelenését.

Keresztapám az *Apám életének krónikája* című könyvének megjelenésekor uralkodó, „szocialistának” nevezett rendszer körülményei között számtalan – már akkor is a birtokában lévő – információt nem jelentethetett meg. Már a nyomdába kerülést követően készült arra, hogy amikor lehetősége lesz rá, ezekkel és az időközben előkerült levelekkel és adatokkal kiegészítve elkészítse a teljes művet, és azt mind magyar, mind angol nyelven kiadassa. Sajnos az 1989–90-es politikai változások után négy évvel bekövetkezett halála miatt erre életében már nem volt lehetősége. Az általa kiadásra összerendezett adatokat azonban rám bízta, így ennek alapján, valamint a halála óta eltelt évtizedekben fellelt levelezések és összegyűjtött más adatok alapján Feleségemmel össze tudtuk állítani a Keresztapám által vágyott teljes művet: *Bartók Béla életének krónikáját*.

Az 1981-ben megjelent *Apám életének krónikája* című csonka mű időközben megélt egy második kiadást 2006-ban (Hagyományok Háza – Helikon Kiadó). Abban a kiadásban az azt előkészítők, ha nem is nagy számban, de néhány helyen javításokat és kis számban kiegészítéseket tettek, ezeket természetesen mi is figyelembe vettük. Fontos forrás volt Bartók Péter: *Apám* című könyve (Péter Bartók: *My Father*; Bartók Records 2002.), melyben Bartók Béla amerikai levelezésének nagy része megjelent. Az utolsó fejezet megírásához elengedhetetlen forrást jelentett ifj. Bartók Béla: *Az öt földrész, ahogy én láttam 186 utazásomon* című könyve (Püski

Kiadó 1992.). Ugyanakkor sok olyan levél is forrásként szolgált, melyek azóta a családunk birtokába kerültek, vagy melyek tartalmát időközben megismerhettük. Külön törekedtünk arra, hogy mindazok a levélrészletek belekerüljenek a könyvbe, melyek Bartók Bélát mint az emberiség ügyeiről gondolkodó embert is bemutatják. Bartók Béla írásaiból történő idézéseknél meghagytuk az általa leírt formát, még ha az esetleg a korabeli helyesírást követte is.

Az így immár teljes mű megjelenését Keresztapám és Péter emlékére ajánlom.

Köszönet illeti – nevesítésük nélkül – mindazokat, akik az évek során az adatok és információk pontosításában és kiegészítésében bármilyen módon közreműködtek. Köszönet Rozsonдай Marianne CSc úrasszonynak, az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye ny. osztályvezetőjének a német nyelven írott levelek magyarra fordításáért.

Most először – a Magyarságkutató Intézet segítségével – elkészülhetett a teljes mű angol nyelvű kiadása is, így Bartók Béla életének krónikáját már nem csak a magyar anyanyelvű érdeklődők ismerhetik meg ebből a forrásból. Az angol fordításért külön köszönetemet fejezem ki Rubin Márta zongoraművész, zeneakadémiai mestertanárnak és a munkáját segítő leányának, Balkiz Írisznek.

A mai kor médiaáradatában az információt „gyártók” szeretnek mindenhez valami új, fantasztikus, de még inkább botrányos állítást hozzákapcsolni és ezzel kitűnni. Bartók Béla élete, munkássága, embersége a maga valójában volt zseniális, így nem szükséges semmi hamis állítást hozzácsatolni ahhoz, hogy tündöklése jobban látszódjék, mert attól az csak halványabb lenne.

Ez a könyv a tényekre és csakis a tényekre támaszkodva mutatja be Bartók Bélát. A tényekre alapozva és azokból minden ismert lényeges momentumot feltárva és bemutatva. Minden ember életét leginkább a cselekedetei, az elvégzett munka, a leírt gondolatok, a megtett jó vagy éppen rossz minősíti. A könyv, noha – műfajából fakadóan – talán száraznak

tűnő tényyszerű felsorolás, mindennél és mindenkinél jobban mutatja be az olvasó számára a zeneszerzőt, a zeneakadémiai tanárt, a népdalgyűjtő és rendszerező zenetudóst, a koncertező előadóművészt, az édesapát, a megalkuvást nem tűrő, hazáját hűségesen szerető magyart és a természet-szerető embert.

Budapest, 2021. február

Vásárhelyi Gábor
Bartók Béla jogutódja

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Bartók Béláról már életében, majd halála után fokozott mértékben sok életrajz, visszaemlékezés és leírás jelent meg. Ezek nagy része meglehetősen hiányos vagy egyoldalú volt, és sok rossz adat, téves következtetés látott napvilágot.

Időszerűnek látszott, hogy megjelenjék egy teljesebb összeállítás, amely részben a meglévő forrásokra, részben a még élő tanúkra támaszkodva Bartók életpályájának hitelesebb képét adja. Az összegyűjtött adatok nagy száma lehetővé tette Bartók életének valóban napló-részletességű leírását. Bartók összesen 23 561 napig élt, ebből az első 18 évre csak mintegy 100 hiteles adat esik, hiszen nagyrészt a szülői házban élt, ebben az időszakban köznapi életéből csak egy-egy jelentős esemény emelkedik ki. Mindazonáltal ebben a korszakban is pontosan nyomon követhetők Bartók tartózkodási helyei, családi körülményei, iskolai tanulmányai, emberi és zenei fejlődése. – Felnőtt korszakának 17 ezer napjáról viszont közel 4700 adatot sikerült összegyűjteni, vagyis 3-4 napos időközökkel követhetjük életútját, úgyiszlván nem maradt fehér folt életében.

A források legnagyobb része Bartóknak és családtagjainak levelezése. Magától Bartóktól több mint kétezer levél adatait használtam fel, az először ez évben megjelenő családi leveleken kívül természetesen nyomtatásban (elsősorban dr. Demény János munkájának eredményeként) már közzétett, idegeneknek szóló levelek anyagát is. A levelek teljes szövegének közlése nem ennek a könyvnek a feladata. Az események száraz leírását olykor inkább kivonatos Bartók-idézetekkel helyettesítettem. Sok levélnek viszont – jogi okokból – csak keltezése és címzettje szerepel, a teljesség és

a további kutatások érdekében mégis célszerűnek tartottam ezek jelzését is. Tanúi ezek az adatok Bartók hihetetlen munkabírásiának is: szerteágazó alapvető munkája mellett néha napi 5-6 levelet is megírt, magánórákat adott, látogatásokat tett. Bartók családtagjai közül elsősorban édesanyjának mintegy ezer, de a többi családtagoknak is több száz leveléből idéztem Bartókra vonatkozó lényeges adatokat; a Bartóknak szóló idegen választlevelekre viszont csak magyarázat szükségessége esetén támaszkodtam.

Bartók általában minden írást és dokumentumot eltett, és ezek jelentős része a két háború pusztításai ellenére megmaradt. Így az iskolai bizonyítványok, katonai iratok, kinevezések és megbízások, vasúti jegyek és szállodaszámlák, adóívek és hangversenyműsorok alapján külön-külön talán jelentéktelen, de teljességükben mégis fontos napi eseményeket is rögzíthettem. Az utcák, lacímek, hangversenytermek, szállodanevek, iktatószámok stb. pontos megjelölésére azért törekedtem, hogy ha „Bartók nyomában” bárki bármikor fel akarja keresni ezeket, könnyebb dolga legyen. Közlöm Bartók bevásárlásainak, fizetéseinek és tiszteletdíjainak fennmaradt számszerű adatait is, mert ez jellemző mindenkori anyagi helyzetére.

A források hibás adataira esetenként utalok, de itt is megemlítem a lényegeseket. Az okmányokban (pl. Bartók katonai irataiban, édesanyja születési bizonyítványában stb.) téves dátumok szerepelnek; a vasúti és postabélyegzők néha más napról szólnak; a különböző életrajzi kiadványokban megjelent levelek és különösen a hangversenyek keltezése vagy más adata gyakran téves. A családi levelekben Bartók édesanyja is többször félreértett határidőket, neveket, maga Bartók is igen sokszor írt rossz keltezést, címet vagy dátumot (szerepel íásaiban június 31. és szeptember 31. is), és sorozatosan változtatta meg korábban biztosnak látszó programját. A legtöbb hiba a hangversenyműsorokban van, elsősorban a művek megnevezésében. Bartók mintegy 646 alkalommal szerepelt nyilvánosan. Ugyanazokat a műveket többször is játszotta, de címüket gyakran maga is különbözőképpen adta meg; a külföldi szerepléseknél a pontatlan

fordítások vagy félreértések további bizonytalanságot okoztak. A műsorok részletezésében igyekeztünk a megszokott címeket megadni, bizonytalan esetben megtartva a műsoron szereplő megnevezést. Bartók már 1903. április 1-jén írta édesanyjának, hogy a zenei helyesírás sokszorta nehezebb bármely általa ismert nyelv helyesírásánál.

Bár nem tartozott Bartók személyes tevékenységéhez, Bartók-művek jelentékenyebb bel- és külföldi előadásainak megemlézése mégis szükségesnek látszott akkor is, ha Bartók személyesen nem vett részt rajtuk, mert segítségükkel nyomon követhető népszerűségének fokozatos növekedése. Bartók irodalmi tevékenységéről, cikkeiről és vitairatairól csak az egyes utalások kapcsán emlékezünk meg, mert megjelenésük időpontja általában teljesen eltért megírásukétól, így a napok sorozatába nem illenek bele.

Bartók nem vezetett naplót vagy általában rendszeres feljegyzéseket. Ritka kivétel 1934 őszén megkezdett tudományos akadémiai munkája során – elsősorban az Akadémia kívánságára – vezetett munkanaplója, melynek másolatát dr. Kerényi György – Bartók akkori munkatársa – rendelkezésemre bocsátotta. Valamennyi adat közlése feleslegesnek látszott, de tájékoztatásul az 1934/35-ös évre havonta összefoglaltam az ott töltött időt, amely a többi év munkabeosztásával nagyjából azonos volt.

A legkevésbé lehetett napra pontosan Bartók életrajzába illeszteni éppen két legfontosabb tevékenységét: a zeneszerzést és a népdalgyűjtést. Az elsőnél a folyamatosság miatt kevés napi eseményt lehetett rögzíteni, legfeljebb a levelek néhány utalását. Egyes műveken a befejezés napját Bartók megjelölte, ezek természetesen bekerültek az időrendbe. A népdalgyűjtésnél az egyes utak kezdete és vége többnyire biztosnak vehető, de a közbenső, az egyes községekben töltött idő bizonytalan. A támlapokon csak a hónap (néha csak az év) szerepel, és itt is akad nyilvánvaló elírás. Így ennél a munkánál főleg az egyes utakon felkeresett községeket, illetve az adatközlő származási helyét tüntettük fel. Ahol vasúti jegy, postaküldemény vagy más biztos adat állt rendelkezésünkre, ott természetesen a pontos nap szerepel.

A közigazgatási egységek nevét – Bartók 1913. április 24-én Ion Bianunak írt javaslatának is megfelelően – elsősorban a korabeli hivatalos magyar helymegjelöléssel írtuk. A külföldi helységneveket az akkor közhasználatú magyar írással tüntettük fel (Bécs, Lemberg, Kalifornia), ilyenek hiányában a Bartók működésének idején volt hivatalos névvel (Danzig, Königsberg, 1918 előtt Strassburg, 1933-ban Strasbourg), egyes helyeken megjelölve a későbbi nevet is. A Bartók által használt és könyvünkben is alkalmazott helységnevek honi, illetve mai elnevezését – szögletes zárójelben a főleg népdalgyűjtés közben említett helyi népies elnevezéssel egyetemben – a Helységnevek azonosító jegyzékében találja meg az olvasó.

A művek felsorolásánál a már jelzett pontatlanságok miatt nem tudunk teljes képet nyújtani; ezenkívül Bartóknak több olyan szereplése is volt, melynek műsorát még a sajtó sem közölte, de gyakran a karmester és a közreműködők nevét sem említették meg.

Egy ilyen – főleg adatokra támaszkodó – műben az olvasó bizonyára maximális tárgyilagosságra számít. Ezt megnehezítette erős kötődésem a könyvben szereplők nagy részéhez, elsősorban magához Bartók Bélához. Mivel az adatok zöme családi eredetű, és az élet apró megnyilvánulásaira vonatkozik, sok önmagában jelentéktelen eseményt is megemlítettem.

Arra törekedtem, hogy Bartókot mint embert minél jobban megismertessem, és a Bartók-kutatók további munkájának minél biztosabb alapot szolgáltassak.

Budapest, 1979. december

ifj. Bartók Béla

CSALÁD, GYERMEKKOR

1855–1889

1855–1880

A Borsod vármegyei Borsodszirákról származó Bartók-család egyik ága a XIX. század elején Délmagyarországra költözött.

1855. november 19-én a Torontál vármegyei Újváron született Bartók János és Ronkovics Matild gyermeke, Bartók Béla, a zeneszerző édesapja. A keresztelési anyakönyv II. kötet 27. lapjának 118. számú bejegyzése szerint mindannyian – a két keresztszülő, dr. Mandrucz Ernő és Ronkovics Ida is – római katolikusok.

A Voit-család Pozsony vármegyei eredetű. Voit Mór tisztviselői pályája során a Turóc vármegyei Turócszentmártonba került.

1857. január 16-án itt született Voit Mór és Polereczky Teréz Paula nevű leánya, a zeneszerző édesanyja.

1857. január 22-én volt Voit Paula keresztlője (keresztszülei Simó József és Polereczky Éva). A római katolikus egyházi anyakönyv II. kötetének 234. oldalán tévesen ezt a napot jegyezték be születési adatnak, azonkívül a családnevet helytelenül Voidtnak írták. Emiatt az okmányokban több rossz adat szerepel.

Voit Paula 8 évvel idősebb nővére, az 1849. szeptember 2-án Privigyén (Nyitra vármegye) született Voit Irma, hűgának özvegyé válása után özv. Bartók Bélánéval élete végéig együtt élt. 1873-ban a Voit szülők súlyosan megbetegedtek, a leányok varrással keresték a kenyerüket (egy férfi-ingért 25 krajcárt kaptak).

1873. július 29-én Pozsonyban meghalt Voit Mór, majd röviddel utána Csorváson felesége is. A két lány Lajos bátyjukhoz költözött, aki gazdaszt volt a csorvási (Békés vármegye) Wenckheim uradalomban.
1875. augusztus 28-án id. Bartók Béla, aki szintén mezőgazdasági pályára ment, a kolozsmonostori (Kolozs vármegye) M. Kir. Gazdasági Tanintézetben végbizonyítványt kapott az 1873/74 és 1874/75-ös tanévről, harminc tantárgyból 12 jeles, 17 jó és 3 kielégítő osztályzattal (kitűnő volt a legjobb osztályzat). Tanulmányait tovább folytatta a magyaróvári (Moson vármegye) Gazdasági Akadémián.
1876. július 25-én bizonyítványt kapott a kétéves Akadémia II. osztályának elvégzéséről. Hat tantárgy közül 3 kitűnő és 3 jeles. Ezután a nagyszentmiklósi (Torontál vármegye) földművesiskola tanára lett, ahol édesapja volt az ún. „vezénylő tanár”, vagyis igazgató.
1877. január 21-én Bartók János (Bartók Béla apai nagyapja) Nagyszentmiklóson, 60 éves korában meghalt, és id. Bartók Bélát bízták meg a földművesiskola vezetésével.
- Voit Paula időközben tanítónői oklevelet szerzett és Nagyszentmiklósról került tanítónőnek, ahol megismerkedvén id. Bartók Bélával, eljegyezték egymást.
1880. április 5-én Csorváson házasságot kötöttek. Tanúk – a római katolikus házassági anyakönyv I. kötet 9. lapjának bejegyzése szerint – Bartók Kálmán (id. Bartók Béla bátyja) és Kós Adolf.

1881–1889

1881. március 25-én, pénteken, Nagyszentmiklós „Szerb-nagyszentmiklós 229. sz.” házában, a római katolikus keresztelési anyakönyv VIII. kötet 61. lapjának 101/1881-es sorszámu bejegyzése szerint megszületik fiuk, Bartók Béla. Teljes neve Béla Viktor János.

1881. *április 5.* Bartók keresztelője a családi háznál. Keresztszülei: Dr. Schreyer Viktor közjegyző és felesége, Rittich Klementina. A későbbiekben – így valamennyi katonai iratában –, a hatóságok felületessége miatt, többször szerepel ez a nap születési adatként.

1881. *június végén* kötelező himlőoltást kap s fertőzés útján 5 évig tartó kiütést, mely valószínűleg egyik oka egész életében visszahúzódó természetének.

Az év folyamán beköltöznek a földművesiskolai igazgatói lakásába.

1882. *júniusában* már meg tudja különböztetni a hallott táncdarabokat, és bár beszélni még nem tud, jelét adja annak, hogy egyik vagy másik jobban tetszik neki.

1883. *január 25.* körül kezdi a szavakat mondatokká formálni.

Betegsége tovább tart, ezért Budapestre viszik.

1884. *márciusában* egy Péczely nevű orvos kísérli meg gyógyítását, de eredménytelenül. Ekkor kapja meg első hangszerét, egy dobót, melyen hosszabb ritmusképleteket dobol.

1884. *június 1-én* id. Bartók Béla megindítja Nagyszentmiklóson a Gazdasági Tanügy című havi folyóiratot, majd *július 6-án* gyógykezelésre Radegundba (Stájerország) utazik.

1885. *január 13-án* Nagyszentmiklóson, 60 éves korában, meghalt özv. Bartók Jánosné, Bartók Béla nagyanyja.

1885. *március 14.* Bartók 40 darabot tud már lepötyögtetni egy ujjal a zongorán.

1885. *június 11.* Nagyszentmiklóson megszületik Bartók Erzsébet, Bartók Béla húga, akit később „Elza” becenéven szólítanak.

1886. *márciusában* a jó csellista id. Bartók Béla kamarazene társaival Rossini *Semiramis* nyitányát játssza otthonukban. Ennek hatására

1886. *március 25-én*, 5. születésnapján Bartók Béla saját kérésére megkezdí édesanyjától a zongoratanulást.

1886. *április 23.* Édesapjának névnapi köszöntőként egyhónapos tanulás után négykezes darabot játszik édesanyjával.

1887. július 17. Édesapjával és annak húgával, Bartók Saroltával Radegundba utazik. Erre utal későbbi gyerekkori művei közül a *Radegundi visszhang*.

Édesapja egészségi állapota egyre romlik, valószínűleg emiatt

1888. január 13-án Bartók feljegyzése szerint „át lett rendezve a zongoraszoba ebédlővé”. A betegség (bronzkór) hamarosan végzetessé vált.

1888. augusztus 4-én Nagyszentmiklóson, 33 éves korában, meghalt id. Bartók Béla.

1888. augusztus 6-án temették a nagyszentmiklósi ún. „német” temetőbe, és augusztus 7-én mutatták be az engesztelő szentmise áldozatot lelki üdvéért.

A Bartók-családnak végzetes csapás a családfő halála. Az ősz folyamán megérkezik az új földművesiskolai igazgató, ezért Bartókék átköltöznek az ún. Blickling-féle házba. A fiatalon meghalt édesapa után még nem jár nyugdíj, ezért Bartókné tanítónői állást keres, ami sok nehézséggel jár.

1889. január 25-én, még Nagyszentmiklóson, Paula-napi üdvözlétként ezt írja Bartók:

„Kedves Mamám!
Névnapodnak reggelén
Mit tehetnék érted én?
Összeteszem két kezem
És kérem jó Istenem,
Hogy tartson meg tégedet
S akik néked kedvesek,
Egészségben, jólétben,
Folytonos kegyelmében.

Szerető fiad Béla”

1889. június 16. Nagyszentmiklóson himlő újraoltást kap.

A IV. elemi záróvizsgáján szépen szerepel. Édesanyja nem tud megjeleni a vizsgán, mert még mindig állás után jár, ezúttal Nagyszombatban (Pozsony vármegye), de ez az útja is sikertelen.

1889. szeptember 9-én állítják ki Bartók tiszta kitűnő bizonyítványát.

Ugyanakkor beiratkozik az V. elemi osztályba, de oda már nem jár, mert szeptember 16. körül átköltöznek Nagyszöllőre (Ugocsa vármegye), a 106-os számú házba.

A költözés igen körülményes. Szeptember 16. és október 1. között folyton esik az eső; számár-vonta kis kocsin szállítják a bútorokat, még a zongorát is; a kis lakásnak még nincs ajtaja, ablaka, kályha sincs benne, és a bútorok felét is alig tudják elhelyezni. Bartók édesanyja a helybeli elemi iskolában 84 gyerek tanításáért havi 27 forint díjazást kap.

Bartók még 9 éves sincs, édesanyja nem akarja túlerőltetni, ezért újból beírattja a IV. elemi osztályba.

DIÁKÉVEK

1890–1903

1890

Január 19-én Bartók feljegyzi füzetébe: „Magyarország, Ugocsa m., Nagyszöllős, 106-ik házsám délután 3 negyed 4 órakor a mama és Irma néni betegek voltak az orosz náthában”.

Folytatja zongoratanulmányait, és komponálni kezd, de más módon is műveli magát. Előfizetője a Kis Lap című ifjúsági folyóiratnak, rendszeresen beküldi a rejtvények megfejtéseit, és maga is készít rejtvényeket, melyek egyikére a lap XXXVIII. kötetének 14. számában, *1890. április 4-én*, a következő választ kapja: „Bartók Béla. Az egyiknek formáját felhasználom, a képrejtvényt megrajzoltatom. Kár, hogy tartalmas leveled külsejét elhanyagolod”.

Július 17-én megkapja a IV. osztályról szóló második bizonyítványt, 8 kitűnő és 2 jeles (testgyakorlat és ének!) osztályzattal.

1890 vagy 1891 nyarán özv. Bartók Béláné 2 gyermekével 9 napot tölt Borkúton (Szolnok-Doboka vármegye), de Elza lánya nem bírja a magaslatot, és kénytelenek Máramarosszigeten keresztül hazatérni Nagyszöllősre.

Szeptemberben Bartók beiratkozik a polgári iskola I. osztályába, mivel gimnázium nem volt Nagyszöllősön.

Október 20-án Nagyszöllősön havazott, amiről Bartók *október 25-i* feljegyzésében külön megemlékezik.

December 23-án megbetegszik, és a Karácsonyt ágyban tölti.

December 24. Karácsonyra megkapja Verne *Rejtelmes szigetét*, mely felnőtt korában is kedves könyve marad.

December 29-ére meggyógyul, és saját feljegyzése szerint „végre” zongorázhat.

Egy ifjúkori jegyzetfüzetében hat, 1890-ben, Nagyszöllősen szerzett művét sorolja fel: „*Valczer, Változó darab, Mazurka, A budapest torna-verseny, 1-ső Sonatin, Oláh-darab*”.

1891

Január 3-án folytatódik a tanítás a polgári iskolában.

Március 22-én, vagy egy héttel korábban Tekeházára (Ugocsa vármegye) kirándul a család.

Március 25. Tizedik születésnapján levélben köszöni meg nagybátyja, Bartók Géza jókívánságait.

Ekkoriban a családot már erősen foglalkoztatja Bartók zenei továbbképzése. A Nagyszöllősen járt Altdörfer Keresztély soproni zeneszerző nagy jövőt jósol neki. Édesanyja (alkalmasint a március 22–29. közötti húsvéti szünetben) Budapestre viszi meghallgatásra Aggházy Károlyhoz, aki mindjárt fel is venné a konzervatóriumba, de édesanyja ezt még korainak tartja.

Március 29. Húsvétvasárnap. A Lator-családnál gyerek-összejövetel volt, amelynek változatos műsoráról Bartók így emlékezett meg: „Én mindig egy más darabot játszom”.

Augusztus 22-én kiállított bizonyítványa 11 kitűnő osztályzat mellett 100 óra mulasztásról tanúskodik.

A következő tanévre Nagyváradra kerül, ahol polgári iskolai bizonyítványa és külön latin-tanulmányai alapján a premontrei gimnázium II. osztályába vették fel. – Nagyváradon elhelyezése jól megoldható,

mert nagybátyjának, Voit Lajosnak özvegye ott lakik 5 gyermekével, akik nagyjából Bartók kortársai, s később is szerepet játszanak Bartók életében: Emma (később Göllner Antalné), Ottó, Lajos („Lujcsi”), Ernő („Erneszt”) és Ervin.

Ekkor kezdődik az a rendszeres levelezés, amely édesanyja haláláig folytatódott.

Szeptember 10-én hosszabb levélben számol be, többek között zenei tanulmányairól: „Ismét kitaláltam egy darabot azt gondolom, az jó lesz Gabinak [Lator Gabriella, gyerekkori játszópajtása]; Az Emma Valczerhez is kitaláltam egy kis részt. Zongoratanárom [Kersch Ferenc]... ma eljött és legelőször is megpróbálta hogy hogyan tudok olvasni; a darab végén pedig azt mondta, hogy 2 nagy hibám van 1ször nem jó súlyt fektetek a melodiera 2 szor hogy nem hagyom fekvé a mit fekvé kell hagyni. Aztán megtanított 3 acord nevére”.

Egy későbbi levélben gimnáziumi élményeiről, majd ismét zenéről ír: „Zongoratanárom legelőször feladott egy Kinderstüke-t, de ez nem jól ment, és azt mondta, hogy az nem nekem való; és aztán a Saltarello-t adta fel, és most már tudom, most a Gondolierát tanulom”.

Október 17. Voit Emma születésnapján, mint édesanyjának írja, elszívott egy egész cigarettát és jónak találta.

Október 18. Beszámol édesanyjának az előző napról, zongoratanulásáról pedig azt írja, hogy etüdöket most nem játszik, hanem megtanult 12 Mozart-szonátát, s most egy fantáziát tanul.

Újabb levelében megírja, hogy kétszer volt Kersch tanár lakásán az Apollo utcában, zongoraóra után megnézte művészeket ábrázoló fényképeit. 95 krajcárért adott neki Kersch két kottát is. Kéri édesanyja hozzájárulását, hogy évente négy cigarettát szívhasson a főbb napokon (születés-, névnap stb.). Külön megemlíti, hogy eddig még nem volt beteg.

December 23-án kiállított félévi értesítőjében azonban már 120 mulasztott óra szerepel, az érdemjegyek között 2 jeles, 4 jó és 2 elégséges (földrajz és torna). Karácsonykor hazautazik Nagyszöllőre. Év végi statisztikai

összeállításában felsorolt 1891-es kompozíciói: *Gyorspolka*, *Béla polka*, *Katinka polka*, *Tavaszi hangok*, *Jolán polka*, *Gabi polka*, *Nefelejts*, *I. Ländler*, *Irma polka* (Voit Irmának), *Radegundi visszhang*, *Induló*, *II. Ländler*, *Cirkusz polka*, *II. Sonatine*.

1892

Januárban Nagyváradról megújítja édesanyjának karácsonykor tett ígéretét a skálázásra és a német tanulásra vonatkozóan: „Azt már én rég tudtam, hogy a zongorázás nem elég a műveltségre és különben is baja történhetik a kezemnek és így mi lenne belőlem”.

Ekkoriban egy Beethoven-szonátát tanul (feltehetőleg az op. 53-at) és Weber zongoradarabokat, a *Rondo brillantét*, melyet nagyon nehéznek talál, később a *Polacca brillantét*. Kerschen kívül időnként Kerschné is ad zongoraórát. Bartók kb. napi másfél-két órát gyakorol, „örömet”.

Január 23-án utólagos születésnapj jókívánságot küld édesanyjának Nagyszöllőse.

Március 31. Megkapja a második időszak értesítőjét: 2 jeles, 2 jó és 4 elégséges, a januártól mulasztott 43 óra mellett. A bizonyítványt igazságtalannak tartják, Bartókné nagyszöllősi kollégáinak is megmutatja, akik egyenesen hírlapi tiltakozást akarnak közreadni. Ezt Bartókné megakadályozza, de kiveszi fiát a gimnáziumból és hazaviszi Nagyszöllőse. Ő maga szabadságot kér.

Április 20-án, már Nagyszöllősről, anyai tanácsra húgával együtt névnapi jókívánságokat küld nagybátyjának, Voit Albertnak.

Május 1. Nagyszöllősen a Megyeház nagytermében a polgári iskola jóteköny célú hangversenyt ad. Ez Bartók Béla első nyilvános szereplése. Műsora: A. Grünfeld *Spanisches Ständchen*, J. Raff *Impromptu*, Beethoven op. 53-as *Waldstein-szonátájának Allegro tétele* és saját *A Duna folyása* című műve.

Ezután rövidesen áttelepülnek Pozsonyba, ahol a Kir. Katholikus Főgimnáziumban újra járja a II. osztályt, és Erkel Lászlónál folytatja zongoratanulmányait.

A szokásos év végi kimutatásban mindössze négy 1892-es szerzeményt tüntet fel: a Nagyváradon írt *III. Ländlert*, a *Tavaszi dalt* és a Nagyszöllősen írt *Szöllősi darabot*; a hangversenyen játszott, édesanyjának ajánlott *A Duna folyása*, Nagyszentmiklós (!), Nagyszöllős és Pozsony keletkezési hellyel, 1890–1894 dátummal szerepel.

1893

Május 17. Élete első majálisán vesz részt az iskolával, és nagyon élvezi.

Július 29. Pozsonyban megkapja a II. osztályról szóló végbizonyítványt: 2 jeles (hittan, földrajz), 5 jó, és tornából elégséges. 53 órát mulasztott. Bartóknénak nem sikerült Pozsony környékén állást szereznie; *szeptemberben* Besztercére (Beszterce-Naszód vármegye) helyezik, így újabb költözés következik. Bartók Béla beiratkozik a besztercei német nyelvű gimnázium III. osztályába. (Magyar gimnázium nem volt a megyeszékhelyen.)

Október 19-én Nagyszébenben (Szeben vármegye) megszületik Ziegler Márta Kornélia Wanda, Bartók első felesége. Szülei az ágostai hitvallású evangélikus Ziegler F. Károly százados és a református Rudolf Zs. Wanda. Márta lányukat a református egyház anyakönyvének XIX (II) kötet 72. lapján jegyezték be. Ő a legkisebb gyermek, testvérei az ekkor már elhunyt Wanda, és a későbbiekben szerepet játszó Károly, Vilmos és Hermina („Herma”).

Bartók öt 1893-ban Besztercén keletkezett művet sorol fel: a Köszegváry Margitnak, Ilonának és Jolánnak ajánlott *Margit polkát*, *Ilona mazurkát* és *Jolán mazurkát*, a Rónay Lajosnak ajánlott *Lajos valcert* és az „Elzácskának” (húgának) ajánlott *Elza polkát*, mely csak 1894-ben készült el véglegesen.

1894

Besztercén rendszeresen kap zsebpénzt, hetenként 14 fillért, mellyel igen jól gazdálkodik.

Március 31-i feljegyzése szerint megtakarított pénze 32 korona 74 fillér.

Április 1-én és 8-án is megkapja a szokásos 14–14 fillért, de 8-án kölcsönad édesanyjának 32 koronát.

Besztercén igen rosszul érzi magát a család, és Bartók zenei továbbképzése sem oldható meg. Szerencsére 8 hónap után Bartóknénak sikerül kineveztetnie magát a pozsonyi M. Kir. Tanítónőképző Intézet gyakorló iskolájához.

Április 14-én Bartók, 103/1894 ikt. számmal, német nyelvű elbocsátó igazolást kap a gimnáziumtól, közbenső bizonyítvánnyal. A porosz rendszerű 7 osztályzatos érdemjegyekből 1 kitűnő (magyar nyelv), 2 jeles, 4 jó, 1 közepes (német nyelv) és 1 elégséges (ének!). Rangsorolták is: 44 tanuló közül az 5..

Április 17-én Besztercéről Pozsonyba költözik a család, lakás hiányában egyelőre Voit Albertékhoz. Későbbi lakásuk a Kórház u. 3. alatt volt.

A hetipénzt rendszeresen megkapja továbbra is, könyveli, de április 30-án 0 Frt 58 krajcár maradvány mellett az egyenleg nem zárt, így megjegyzésként odaírja: „zür-zavar”.

Pozsonyban a Kir. Katholikus Főgimnáziumba iratkozik be. Két hónap alatt pótolnia kell a két gimnázium eltérő tananyaga miatti hiányokat is.

Június 29-én megkapott bizonyítványában 5 a jeles és 3 a jó osztályzat, azonkívül 15 forint jutalmat kap. 230 mulasztott órája volt a tanévben.

1894-ről szóló feljegyzéseiben mindössze az áthúzódoz *Elza polkát* és a Schönherr Sándornak ajánlott *Andante con Variazionit* említi.

1895

Júniusban kanyaróban megbetegszik, és így nem vehet részt a június 19–24. között tartott osztályvizsgákon.

Június 29-én megkapja a IV. osztályos bizonyítványt, 6 jeles és 2 jó osztályzattal, 110 mulasztott órával; rangsorolása: 65 fős osztályban a negyedik. Ugyanakkor megkapja a 15 forintos Eötvös-díjat. (Ezt a szegénysorú tanulók közt azon nem magyar anyanyelvűek, vagy ilyenek nem létében azon született magyarok kapták, akik a magyar nyelv művelésében a legnagyobb haladást tették. Bartók természetesen az utóbbiak közé tartozott.)

Ugyanebbe a gimnáziumba járt Dohnányi Ernő, aki a vasárnapi diákmiséken a volt Klarissza templomban éveken át orgonált. 1894-ben leérettségizvén, ez a tevékenysége megszűnt. Egy évig Talcsik Károly orgonált.

Szeptemberben Bartók beiratkozik az V. osztályba, és Dohnányi örökébe lépve négy éven keresztül ő orgonál a diákmiséken. Ezért minden év végén megkapja az ún. Prachner-alapítvány 5 forint 4 krajcáros kamatát.

December 23-án kapja meg a félévi értesítőt, 6 jeles mellett 2 jó (latin és német nyelv) osztályzattal. 32 órát mulasztott.

1896

Az év elején tervet készít, felsorolva az abban az évben tanulandó művek egy részét: „Beethoven: 15 Variationes cum fuga. VI, VII, IX, X. Sonate. Mendelsohn: Variationi serienses. Weber: C dur Sonate. Mozart: Concert A dur. Chopin: Grande Polonaise brillante; III. Sonate finale, I. Concert”.

Május 8. A Kir. Katholikus Főgimnázium millenniumi ünnepélyt rendez, ezen előadják Ábrányi Kornél *Rákóczy* melodramáját, zongorán kísér

Bartók Béla V. osztályos tanuló. Az 1892-es nagyszöllősi után ez második nyilvános szereplése. Innen számítható további életének közel hat és félszáz hangversenye, közreműködése és előadása.

Május 9. Az előző napi műsor ismétlése.

Május 25. Egyik nagybátyja, Voit Béla, volt 48-as főhadnagy, elküldte neki kardbojtja töredékét, amelyet kegyelettel őrzött. (Voit „Béla” azonos Voit Alberttal, 1894-es lakásadójukkal, aki nevét, helytelen etimológia alapján, megváltoztatta.)

Június 19–23. Osztályvizsgák.

Június 29-én megkapja bizonyítványát, 6 jeles és 2 jó osztályzattal, emellett az ún. Győri árva-alapítvány 100 Ft-os ösztöndíját. 65 órát mulasztott, ez volt az első tanév, amikor úgyszólván alig betegeskedett.

Az 1896-os millenniumi év során a kiállítás megtekintésére Bartók is Budapestre utazik édesanyjával, feltehetőleg a nyári iskolai szünetben.

1897

Erkel László decemberben elhunyt, Bartók ettől kezdve Anton Hyrtl-nél tanul.

Március 25-én, 16. születésnapján felfektetett egy „Musikalien-Buch. Ein Verzeichniss guter Musikwerke” (Kották könyve. Jó zeneművek jegyzéke) című könyvecskét, és ebbe igen sok mű címét jegyezte be. 1898. március 25-ig 182 zenedarab szerepel benne.

Május 1-én a pozsonyi gimnázium VI. és VIII. osztályos tanulói megtekintik a bécsi múzeumokat, feltehetőleg a VI. osztályos Bartók is.

Június 16-án a zeneműjegyzékben a 39-es sorsszámig jut.

Június 19–23. Osztályvizsgák.

Június 29. Bizonyítványosztás: 5 jeles, 2 jó (német, matematika) és 1 elégséges (latin). 34 órát mulasztott. Újból megkapja a Győri-alapítvány 100 forintját és a Prachner-alapítvány 5 forint 4 krajcáros kamatját.

Augusztus 16. Június 16. óta újabb 28 mű címét jegyezte fel.

November 3. Iskolai ünnepély Pozsonyban, Polikeit Károly gimnáziumi igazgató nevenapján. Bartók 3 számban is szerepel: Mendelssohn Hegedűversenyét kíséri, melyet Fränzl Ágost játszik; Liszt *Spanyol rapszódia*ját adja elő (első alkalommal játszik nyilvánosan Liszt-művet), és az intézeti zenekarban is zongorázik, Schumann *Ábrándozás* című művében.

November 25-én a Cseh vonósnégyes Pozsonyban Dvořák op. 105-ös vonósnégyesét játssza. A hangverseny „Thematischer Führer”-jét megőrizte, így valószínű, hogy Bartók a hangversenyt meghallgatta.

1897-ben összeismerkedik P. Róth József tanfelügyelővel, akinek kamarapartnere lett. „Ott nagyon sok darabot megismert” – írja édesanyja. Igaz, akadt köztük olyan is, mint Battanchon *A nagymama meseje* című darabja, amelyben egy műsoros esten P. Róth gordonkajátékát kísérte.

Év végéig újabb 52 mű címét tünteti fel jegyzékében.

1898

Január 19. Pozsonyban, a Zichy-palotában Schumann fizs-moll szonátájának I. tételét játssza.

Február 20. A pozsonyi tanítóképző intézet hangversenyén P. Róth József gordonkajátékát kíséri.

Március 6. A pozsonyi Toldy-kör gyermekdelutánján Sóhár Miklós hegedűjátékát kíséri. Az egyesülettel ezután több évtizedes szoros kapcsolata alakul ki.

Március 15. Az 1848-as események 50. évfordulóján a Vármegyeháza nagytermében tartott gimnáziumi ünnepély 11. száma: *Magyar népdalok*, zongorán előadja Bartók Béla VII. oszt. tanuló. (Természetesen nem valódi népdalok.)

Március 26. A pozsonyi evangélikus teológián Chopin g-moll balladáját játssza és saját, feltehetőleg frissen komponált Szonátáját.

Április 25. A zeneművek jegyzékében a 221. sorszámgig jut.

Június 20–24. Osztályvizsgák.

Június 29. Bizonyítványosztás: 5 jeles és 3 jó (latin, német, politikai földrajz). Ismét megkapja a Győri- és Prachner-alapítványi összegeket.

Július 22-ig a zeneműjegyzékben 300 mű szerepel, *augusztus 31-ig* további 27 mű kerül a füzetbe.

Szeptember 11. Vasárnap délelőtt Terebessy János, Otócska Rezső, Otócska Péter és Otócska Pál nevű iskolatársaival házimuzsikálásként Schumann, Brahms és Dvořák egy-egy zongorakvintettjét játsszák.

Szeptember 30. Szeptember 31-i (!) keltezéssel újabb 21 mű címét jegyzi fel.

November 3-án, Polikeit Károly gimnáziumi igazgató nevenapján ismét ünnepélyt rendeznek az iskolában. Bartók Wagner–Liszt *Tannhäuser*-nyitányát játssza, Erneyi József *Szép Ilonka* című szerzeményét kíséri zongorán, és osztálytársaival, Terebessy Jánossal, Otócska Péterrel és Pállal bemutatja saját zongoranégyesét; az ifjúsági zenekar Brahms *Magyar táncait* adja elő, Bartók átíratában.

November 13. A zeneművek jegyzékébe újabb 34 mű kerül.

December 8. Pozsonyból Bécsbe utazik édesanyjával, konzervatóriumi meghallgatásra. Felvennék, de ettől, Dohnányi Ernő példájára, eláll, és úgy dönt, Budapesten folytatja tanulmányait.

1899

Januárban édesanyjával Budapestre utazik. Meghallgatására Thomán Istvánt kéri meg, aki lelkesen fogadja Bartókot és biztosítja, hogy felvételi nélkül felveszik a Zeneakadémiára (ez azután nem így történt; mégis kellett felvételt tennie). Koessler Jánossal is összeismerteti.

Az utolsó 3 évben Bartók egészségi állapota, a kevés mulasztott iskolai óra tanúsága szerint jó volt.

Februárban azonban hirtelen rosszabbodás következik be, vért köp, és kezeltetése érdekében engedélyezik, hogy a gimnáziumot csökkentett mértékben látogassa.

Február 20-án még 12 újabb cím kerül a jó művek jegyzékébe, azután a feljegyzések 6 hónapra megszűnnek.

Gyógykezeltetése mellett érettségi vizsgára készül.

Május 19-én megkapja VIII. osztályos bizonyítványát, 3 jeles (matematika, fizika, hittan) és 6 jó osztályzattal. 280 igazolt óra mulasztása volt.

Május 20-án a VIII. osztály megtekintette a bécsi múzeumokat, de kérdéses, hogy Bartók, egészségi állapota miatt, velük ment-e.

Május 23–27. Magyar, latin, görög, német és matematika írásbeli érettségi.

Június 14. A szóbeli érettségi kezdete.

Június 19-én kapja meg „jól érett” minősítésű érettségi bizonyítványát, 3 jeles és a négy nyelvi tárgyból jó osztályzattal. Utoljára veszi át a Győri árva-alapítványból és a Prachner-alapítványból a szokásos összeget.

A nyári hónapokat a karintiai Eberhardban tölti, ahol egészsége látványosan rendeződik.

Szeptember 1-én folytatja zeneműjegyzékét.

Szeptember 8-án levélben tudósítja Thomán Istvánt, hogy

szeptember 15-én édesanyjával Budapestre érkezik. Édesanyja rövidesen hazautazik, Bartók pedig özv. Voit Lajosné Alsó erdősor 32. alatti lakásán száll meg.

Szeptember 17. Ismerkedik a fővárossal; egyedül bolyong a Városligetben.

Szeptember 18. Első benyomásairól ír édesanyjának.

Szeptember 21. Tandíjmentességi kérvényt ad be a Zeneakadémiára.

Szeptember 22. Első zeneakadémiai élményeiről ír édesanyjának.

Október 4. Bartók háziasszonya megírja Pozsonyba özv. Bartók Bélánénak, hogy Bartók megbetegedett.

Dr. Ángyán Béla egyetemi tanár megvizsgálja, és egészségi állapo-

tát aggasztónak tartva azt tanácsolja, hogy hagyja abba a megerőltető zenei pályát, és menjen inkább jogásznak. Bartókot ez teljesen elkese-
ríti; folytatja tanulmányait, de jobb levegőre, Budára költözik. Ide jön
Pozsonyból nagynénje, Voit Irma is, aki decemberig ápolja és gondos-
kodik ellátásáról.

November 13-án a Zeneakadémián felmentését kéri a karének alól, amit
november 16-án meg is kap.

Decemberben visszaköltözik özv. Voit Lajosnéhoz, ahol a körülményeket
megfelelőnek találja, bár megemlíti, hogy 11-én 14° volt a szobában,
de ezt elégnek tartotta. (Nyilván Réaumur fok = 17–18 °C.) A zenei
életbe is jobban bekapcsolódik:

december 14-én az Operaházban Halévy *A zsidónő*,

december 16-án Beethoven *Fidelio* operáját hallgatja meg. Levélben szá-
mol be édesanyjának az utolsó napokról és jelzi, hogy 21-én haza-
utazik.

December 17. A Grünfeld–Bürger vonósnégyes hangversenye, a műsor
szerint Beethoven keresztelésének 100. (valójában 129.) évfordulóján.
A műsor: op. 59 no. 1-es F-dúr Razumowsky-kvartett, három skót dal
Szilágyiné Bárdossy Ilona előadásában és Szeptett op. 20, Gianicel-
li Károly (nagybőgő), Hiekisch (klarinét), Wieschendorf (fagott) és
Beck (kürt) operaházi tagok közreműködésével.

December 18-án főpróbát hallgat (valószínűleg a december 20-i filharmoni-
kus hangversenyét).

December 19. Az Operaházban megnézi Erkel *Bánk bánját*, Bianca Bianchi
vendégfelléptével.

December 20. Filharmonikus hangverseny. A műsor: Mendelssohn
Meluzina-nyitánya és Haydn *La Chasse* szimfóniája Erkel Sándor
vezényletével; majd Antonín Dvořák 3 műve: a *Hősi ének* szimfonikus
költemény, a *Karnevál-nyitány* és a *Gordonkaverseny* a szerző
vezényletével, Wihan János gordonkaszólójával. A kritika megjegyezte,
hogy a közönség lelkesen és udvariasan fogadta a cseh művészeket,

ellentétben a prágai közönség barátságtalan magatartásával egy közelmúltban ott tartott magyar hangversenyen.

December 21-én Pozsonyba utazik a karácsonyi szünetre.

December 31. Pozsony. Újabb 10 bejegyzéssel 404-re nő a jegyzékbe foglalt művek száma.

1900

Január 4. Ismét Budapesten. Zongoraötösét bemutatja Koessler Jánosnak, aki lesújtó véleményt ad róla avval, hogy így ne is folytassa.

Január 5. Levelében panaszkodik édesanyjának: nem mehetnek az akadémiai növendékek ingyen operapáholyába, mert tüntettek Ábrányiné mellett, aki elmegy az Operaháztól.

Január 6. Délelőtt előjátás Thomán Istvánnál.

Január 7. Grünfeld-hangverseny. A Goldmark-kvintett és a Brahms-szex-tett nagyon tetszik Bartóknak.

Január 9-én Teresa Carreño Bach-, Beethoven-, Chopin-, Schumann- és Liszt-műveket játszik, Bartók szerint közepesen.

Január 11. Ebéd és zongorázás Voit Lajosnénál; társasággal együtt az estét is ott tölti Bartók, miután meghallgatta a Cseh-vonósnégyes (Hoffman–Nedbal–Suk–Wiha) hangversenyét, melyen Csajkovszkij D-dúr, Beethoven c-moll és Schubert d-moll vonósnégyesét játszották; főleg az utolsó tetszett.

Január 12. Megtekinti a téli képiállítást, majd levelet ír édesanyjának.

Január 13. Délután Thomán István zongoraóráján megjelenik Dohnányi Ernő is, akinek Thomán növendékei előjátszanak. Dohnányi nem nyilvánít véleményt, de meghívja Bartókot, hogy látogassa meg.

Január 14-én Hubay–Popper hangverseny – Bartók szerint érdektelen.

Január 15-én meghallgatja Jan Kubelik hegedűestjét, amely nagyon érdekelte.

Január 16-án születésnapj jókívánságokat küld édesanyjának Pozsonyba és beszámol a hangversenyéletről.

Január 17-én délben meglátogatja Dohnányi Ernőt, aki részletesen tájékoztatja terveiről.

Január 19-én Emil Sauer hangversenye: „A mit játszott, azt igazán gyönyörűen játszotta” írja Bartók, és nagy figyelmet szentel a külsőségeknek, Sauer pózolásának, de a közönség viselkedésének is. A jegy 1 forintba került, de ennek visszatérítését megígérték, mert egyébként már teljesen pénz nélkül volt.

Január 21. Édesanyjának írt levelében albérleti gondjairól számol be, lakást akar változtatni.

Január 22. Hangverseny a Royal-teremben, amelyre a növendékek ingyen jegyeket kaptak. Dohnányi Ernő szerepel Bartók tetszésére, a többi szám (Szilágyi Arabella éneke és Arányi Frigyes hegedűjátéka) gyenge.

Január 23. Thomán zongoraóráján értékelik az előző napi hangversenyen hallottakat.

Január 24. A Filharmónia hangversenyén Dohnányi Ernő Beethoven Esz-dúr zongoraversenyének magánszólamát játssza, Richter János Glazunov 6. szimfóniáját vezényli. – Bartók a hangversenyen találkozik Batka János pozsonyi levéltárossal, aki annak idején Pozsonyban segítségére volt zeneelméleti tanulmányaiban.

Január 25. Ezen a napon adta ki utolsó krajcárját.

Január 28. „...Thomán úrnak visszavittem a Rheingoldot... Most a Walküroket tanulmányozom; ez még sokkal szebb mint a Rheingold” – írja édesanyjának. Beszámol Hubay Jenő és Dohnányi viszályáról és arról, hogy Dohnányi kvartettjét nem adja elő a Hubay–Popper vonósnégyes.

Február 1–4. Tanítási szünet a Zeneakadémián, de Bartók azért 2-án Thománhoz megy, akinek etűdöket játszik. Este Emil Sauer búcsúhangversenyén csodálkozva látja, hogy Sauer megint nem játszik Beethovent, sem Bachot.

Február 3. Levélben számol be édesanyjának az előző napokról, arról, hogy az operaházi páholyt még mindig nem nyitották meg a növények előtt, és hogy most nem kapott ösztöndíjat, csak biztatást arra, hogy folyamodjék érte.

Február 7. Filharmóniai hangverseny Erkel Sándor és Kerner István vezényletével. Rieger *Szerenádja* után Kleeber Klotild Saint-Saëns 4. zongoraversenyét játssza; Petersen Margit svéd énekesnő „igen gyengén” énekel. Előadják Sgambati D-dúr szimfóniáját is.

Február 15-én zeneakadémiai főpróbára, *16-án* a Hubay–Popper vonós- négyes hangversenyére, *17-én* az Operaház *Carmen* előadására megy.

Február 18-án levelet ír édesanyjának, majd a Grünfeld–Bürger vonós- négyes hangversenyére megy; többek között a Schumann-kvintettet adják elő. „Szendy nagyon erősen zongorázott.”

Február 22. A Grünfeld–Bürger vonós négyes újabb hangversenye, Menter Zsófia közreműködésével, többek között Csajkovszkij zongorás Triójában. Bartóknak sem a műsor, sem az előadás nem tetszik.

Február 24-én délután Komáromi Mariska és Bárdossy Ilona hangversenyét, este az Operaházban a *Varázsfuvola* előadását hallgatja meg.

Február 24-én és 25-én két hosszabb levélben számol be édesanyjának az utóbbi hangversenyekről és arról, hogy gróf Keglevich István operaházi intendánst az Egyetértés című lapban és a költségvetési vita során az Országházban is megtámadták. Az ifjúság küldöttséget akar hozzá vezetni az operaházi páholy kinyitása érdekében, és ebbe őt is be akarják vonni, bár nem szívesen vesz részt.

Február 26-án az Operaházban Humperdinck *Jancsi és Juliska*, *28-án* Meyerbeer *Az afrikai nő*, március 3-án Siegfried Wagner *A medvebőrös* operájának előadását látja.

Március 5. Édesanyjának írt levelében kifogásolja, hogy a pozsonyi tanítóképző intézetben német színdarabot adtak elő, mégpedig német nyelven. – Még mindig nem intéződött el az operaházi páholy ügye, nem voltak Keglevich intendánsnál, aki már el is utazott.

Március 10. Az Operaházban *Sába királynője*: „ronda előadás”.

Március 11. „A szegény Liszt egyesület - - - koncertje elmaradt; Ilyen balszerencse mellett csakugyan nemsokára meg fog halni” – írja édesanyjának.

Március 12. A Filharmonikusok hangversenyén Csajkovszkij 4. szimfóniája, Auer Lipót vezényletével. „Gyönyörű munka” – írja Bartók.

Március 15. Szünet a Zeneakadémián. Este az Operaházban *Aida*: „sokat paccoltak”.

Március 18–19-én megírja édesanyjának, hogy március 20-án zeneakadémiai kamarahangverseny lesz, szép műsorral. Bartók a 19-i főpróbát és a 20-i előadást egyaránt meghallgatja. A műsor: egy Beethoven-trió, egy Volkmann-kvartett és egy Goldmark-kvintett.

Március 23-án Busoni hangversenyére (Bach–Busoni-, Brahms-, Chopin- és Liszt-művekkel) Bartók nem megy el – nem érdekli.

Március 25-én, 19. születésnapján 10-kor kel, elolvassa az újságokat, ebédel, 4–6-ig gyakorol, utána sétál, majd megint gyakorol és olvas. Közben levelet ír édesanyjának.

Március 31. A régi Zeneakadémián a negyedik házi hangverseny első számaként Beethoven c-moll zongoraversenyének első tételét adja elő, Thomán István zongorakíséretével. A húsvéti szünetben a pozsonyiaknak is be akarja mutatni, de nincs adat rá, hogy ez azután megtörtént-e.

Április 8. körül szándékozott Pozsonyba utazni 10 napra.

Április 15-én, Húsvétvasárnap mindenesetre Pozsonyban volt.

Schiffer Adolf gordonkaművész alkalmilag játszott Bartókkal, és beajánlotta Popper Dávidnak.

Május 13-ra Popper meghívja, és játékaival nagyon elégedett.

Május 15-én próbálnak Popperral, *17-én* megnézi a *Carment*.

Május 18-án délelőtt újra próbál Popperral, akit este a Park-Klubban, arisztokrata közönség előtt, a Tüdőbeteg Szanatórium Egyletének javára rendezett hangversenyen kísér. Nevét az egykori újságok „Pártos”-nak írták (nyilván Pártos István zongoraművészre gondolva).

Popper eredetileg tiszteletdíjjal is kecsegtette, de a kevés bevételre hivatkozva végül nem fizettek semmit.

Május 20-án a *Szevillai borbélyt*, 21-én az *Aidát*, 22-én a *Lakmét* látja az Operában.

Május 27-én Fábíán Felicie-éknél zongorázik, este levelet ír édesanyjának.

Május 29-én a *Mignont*, 30-án *A medvebőröst*, 31-én a *Don Juant* és június 2-án Thomas *Hamletjét* hallgatja meg az Operaházban.

Június 1-én a Fővárosi Állatkertbe megy, utána meglátogatja nagybátyját, Bartók Gézát.

Június 3. Meglátogatja Kunwaldékat, Dohnányi Ernő apósáékat, majd levelet ír édesanyjának. Este az Operaházban meghallgatja a *Tannhäusert*, június 4-én a *Szevillai borbélyt*, június 5-én pedig a *Lohengrint* Burian Károly szereplésével.

Június 7-én zongora-, 13-án zeneszerzés-vizsga; egy fűgát mutat be, amivel Koessler elégedett.

Június 10. Az Operaház záróelőadásán. A hirdetett *Walkür* helyett a *Lohengrint* adták.

Június 14. Kirándul a Zugligetbe 50 krajcárért.

Június 15-én meglátogatja Lessényi Béla (nagynénjének férje), akivel délután megint találkozik, Bartók Gézánál.

Június 16-án levelet ír édesanyjának.

Június 23-án kapja meg bizonyítványát az egyesített II–III. évfolyamról: zeneszerzésből (Koessler János), hangszereléstánból és partitúraolvasásból (Szabó Xavér Ferenc) kitűnő, karénekből felmentett.

Június 25-én még kérvényt ad be a Zeneakadémián tandíjmentessége ügyében, majd rövidesen Pozsonyba utazik, ahonnan édesanyjával St. Johann bei Herbersteinbe (Stájerország) mennek. Itt töltik a nyarat, közben kirándulnak a környékre, Grácba, Radegundba.

Augusztus 17-én Bartók rosszul lett. Eredetileg korábbra tervezett hazautazásukat Bartók gyógykezeltetése miatt szeptember 15-re kell halasztaniok.

Szeptember 23-án, Pozsonyban, dr. Pávai Vajna Gábor orvosi bizonyítványt állít ki betegségéről, s azt tanácsolja: „Bartók úr a téli időre legalább 4-5 hónapra a déli vidékre menjen... édesanyjával, hogy ápolása biztosítható legyen”. Ez az utóbbi feltétel nehézségekbe ütközött, de Bartókné feletteseinek jóindulata folytán a kérdés elintéződött. Eredetileg még Budapestre készültek, de ez elmaradt, és november közepén Pozsonyból a dél-tiroli Meranba utaznak, ahol a Wallenstein-villában szállnak meg.

November 25-én Bartók súlya 53,4 kg.

November 29-én Meranból segélyért folyamodik és *decemberben* a Zeneakadémiától a „Hirsch-bárónő” alapítványból 150 koronát kap. (Hirsch Klára bárónő 1900. február 20-án alapítványt tett segélyre szoruló izraelitáknak vagy más felekezetűeknek 300 forintig terjedő kölcsön, különös esetben segély céljára. A „más felekezetű” Bartók ezt kapta meg.)

December 31-én súlya 57,8 kg, tehát 4 kilót hízott egy hónap alatt. – Zeneűjgégyzékébe újabb 21 mű került.

1901

Egészségi állapota egyre javul, *januárban* az orvosok megengedik, hogy újra zongorázzék. *Január 6-án* testsúlya 58,4 kg, *20-án* már 60 kg. *Január 14-én* Budapestről Fábíán Felicie arról tudósítja, hogy *Scherzóját* megmutatta Koesslernek. Az 1900 őszén írott zongoradarab ajánlása Fábíán Felicie-nek szól.

Február közepén az újrakezdett zongorázás Bartók kezét megerőltette.

Március 1-én írja Voit Irmának Pozsonyba, hogy haza készülődnek, de a húsvéti szünetet édesanyjával együtt Budapesten kell tölteniök, neki pedig június végéig ott kell maradnia, így szeretne vele és Elza húgával Budapesten találkozni.

Március 25-én, 20. születésnapján, még Meranban, 61,45 kg; ez egész életében legnagyobb súlya.

Március 31-én Meranból Bozenen át Pozsonyba, majd Budapestre utaznak.

Április 1-én elhelyezkednek özv. Voit Lajosné Felső erdősor 3. földszint 3. számú lakásában.

Április 7-én, Húsvétvasárnap, édesanyja hazautazik.

Április 9-én Bartók meglátogatja Thomán Istvánt, aki elégedett vele.

Április 11-én délután Fábianéknál négykezeseknek.

Április 12-én látogatást tesz Herzfeld Viktornál, majd délután jelentkezik a Zeneakadémia titkárságán, ahol hozzájárulnak, hogy vizsgakötelezettség nélkül járjon az Akadémiára.

Április 13-án délelőtt meglátogatja Fábianékat. Délután: hazatérése után első zeneakadémiai zongora- és zeneszerzésórája. Tanrendje ezután: kedden, csütörtökön, pénteken 3–4-ig zongora, szerdán és szombaton 4–5-ig zeneszerzés. Este hosszabb levélben számol be édesanyjának az első hét eseményeiről.

Április 14-én délután és *18-án* délelőtt Fábianékhoz látogat, *18-a* estéjét pedig Kunwaldék zenei összejövetelén tölti. Kunwald (brácsa), Kunwald Margit (Dohnányi sógornője), egy Artmann nevű amerikai hegedűs, valamint Adler gordonkaművész társaságában a Schumann-kvintettet játssza.

Április 19-én Schiffer Adolffal egy Beethoven-szonátát próbálnak. Édesanyjának írt levelében panaszkodik ruházata állapotáról, továbbá arról, hogy fogorvoshoz kell mennie, így pénzre lesz szüksége. (A Hollósy nevű fogorvos egyébként nem fogadott el tőle pénzt.)

Április 20-án Fábianéknál jár, majd este az Operaházban a *Fidelio*t nézi meg.

Április 21-én Kunwaldéknál hegedűszonátákat játszanak.

Április 23-án ismét Fábianéknál.

Április 25-én az Operaházban meghallgatja a *Walkürt* „nagyszerű muzsika” – írja.

Április 26-án fogorvoshoz megy.

Április 27-én előző nap megkezdett levelében írja édesanyjának: „Beethoven G-dúr hangversenyéhez kadenciát tákoltam össze, melyet Koessler jónak talált”.

Április 28-án Gárdonyi (Neumann) Zsigmondék vendége.

21. évébe lépve katonaköteles lett és az evvel kapcsolatos teendők is kezdik foglalkoztatni.

Május 2-án erre vonatkozóan Szerb-Nagyszentmiklós jegyzője 3910/1901 számmal tanúsítványt állít ki számára arról, hogy „Bartók Béla pozsonyi lakos szerb-nagyszentmiklósi illetőségű magyar honos”.

Május 7. Az Operaházban meghallgatja a *Tell Vilmost*.

Május 10. Délután Fábianékhoz megy, onnan Felicie-vel együtt első látogatásra Gruber Henriknéhez (Schlesinger Emma, később Kodály Zoltán első felesége), ahova aztán Thomán István és Gruberné édesapja is megérkezik. Bartók néhány Chopin-prelűdöt játszik, Gruberné pedig kifogásolja, hogy nem komponál, mondván: „hát hol van akkor a tehetség?” „...Gruber Emma igen kedves, művelt, nagyon muzsikális nagyon szókimondó, félig idős úrnő, a ki bennünket máskorra is meghívott...” – írja Bartók.

Május 11. Fábianék azt tanácsolják, hogy karrierje érdekében ne ilyen középosztálybeli családokkal barátkozzék, mint ők, hanem olyanokkal, mint Kunwaldék vagy Gruberék, de Bartók azt feleli, hogy ő ilyen családban érzi jól magát. Baráti köre, Jurkovicsék, Arányiék, Geyer Stefiék és mindkét feleségének családja is valóban középosztálybeli. – Elkészült ruhájáért 32 koronát fizet. – Este az Operaházban *Siegfried*.

Május 12-én levelet ír édesanyjának Pozsonyba.

Május 14-én nagy vacsorán Kunwaldéknál, Dohnányiékkel együtt. Schiffer Adolf Volkmann Gordonkaversenyét játssza, Bartók kíséri.

Május 16-án látogatás Fábianéknál.

Május 18-i levelében írja édesanyjának, hogy Gruberné Thomántól vesz órákat, és ott került szóba, hogy kik Thomán legjobb tanítványai; ezt követte a Gruberékhoz szóló május 10-i meghívás.

Május 19-én a Siegfried előadását hallgatja meg az Operaházban.

Június 7-én írja húgának Pozsonyba, hogy orvosnál volt, aki meg volt vele elégedve.

Június 11-én, húga 16. születésnapján szöveg nélküli levelezőlapot küld neki Pozsonyba.

A tanév befejeztével Pozsonyba utazik, és a szünidőt a város melletti „Békés kunyhó” nyaraló- és kirándulóhelyen tölti.

Június 22-én ismét szöveg nélküli képes levelezőlapot küld húgának Pozsonyba.

Szeptember 8-a körül Budapestre utazik és a Felső erdősor 3. alatt, Voit Lajosnénál száll meg.

Szeptember 12-én Fábíanéknál vacsorázik.

Október 4-én Hertzka dr. az ellenőrző orvosi vizsgálat alapján azt tanácsolja, hogy 10–12 óránál ne adjon többet hetenként.

Október 5-én hosszú beszámolót ír édesanyjának arról, hogy Thománnak nagyon tetszett, ahogy a Liszt h-moll szonátát játszotta. Majd az étkezésről panaszodik: a vendéglői kosztot nem tudja megszokni, teljes ellátásos lakást szeretne. Felsorolja tanítványait és a tőlük kapott összegeket: Lukácsék (Mici, de részben György is) 40 frt, Silberger 16 frt, Surányiné 10 frt, Singer 12 vagy 24 frt. Havi 30 forint ösztöndíjával együtt így a 90–100 forintos havi kiadás mellett megélhetése biztosított. Időbeosztásával és a zongorázással kapcsolatban írja: „minden nap kell 3 órát játszanom”.

Október 19. Az október 21-i hangverseny főpróbája. Mihalovich igazgató átöleli és megcsókolja. Koessler János odaadja neki szimfonikus variációinak négykezes letétjét avval, hogy tanulja meg és játssza el neki valakivel, hogy megítélhesse, jó-e. Fábían Felicie-vel hozzáfog a gyakorláshoz.

Október 21. Liszt Ferenc születése évfordulójának előestéjén, első zeneakadémiai nyilvános hangversenyén, Liszt h-moll szonátáját játssza. A siker óriási. Elsőnek Koessler gratulál, de olyan tanárok is üdvözlök,

akiket eddig nem ismert. A kritika azt írja: „ez a fiatalember két év óta rendkívül megizmosodott, úgy mennydörög a zongorán, mint egy kis Jupiter”.

Október 22. Vacsorára hivatalos Thomán István anyósához, ahol megint eljátssza a Liszt-szonátát.

Október 23. A Koessler-művet előjátssza a szerzőnek Fábián Felicie-vel.

Október 31. Szöveg nélküli levelezőlapot küld hűgának Pozsonyba.

November 1. Fábiánéknál ebédel és üdvözli az I. osztályú főtörzsorvossá kinevezett Fábián Albertet.

November 2. Új albérletbe költözik Zsettkey Jánosnéhoz a Jósika utca 24. földszint 2. alá, ahol kosztot is kap. – Gárdonyinének négykezes órát ad.

November 3. Újabb tehetségtelen, de jól fizető tanítványáról számol be édesanyjának.

November 6-án szöveg nélküli képes lapot küld hűgának Pozsonyba.

November 16. Budapesten katonai összeírásra jelentkezik, amiről a 3492/1901 számmal igazolást kap. – Valószínűleg meghallgatja Paderewski hangversenyét.

December 1-én a Grünfeld–Bürger vonósnégyes hangversenyén meghallgatja Schubert Esz-dúr trióját, Thomán István közreműködésével.

December 5-én Emil Sauer hangversenyére megy, melyért utólag sajnálja a 2 forintot: nagyobbrészt már hallott művek szerepelnek a műsoron. A koncert kellemes emléke egy meleg kézszorítás Kern Auréltól, a neves zenekritikustól.

December 6. Édesanyjának írt levelében (valószínűleg édesanyja kérdésére válaszolva) az összes Wagner-opera partitúráját kéri karácsonyra és azt, hogy a pozsonyi angol nyelvtanárnőnél 8 órát vehessen a szünetben (óránként 1 forintért).

December 14. Hangverseny a Lipótvárosi Kaszinóban, Gianicelli szervezésében, Bartók, Burian Károly, Aldo Antonietti hegedűművész és a párizsi Opéra Comique énekesnője, Charlotte Wynss szereplésével.

Bartók Chopin cisz-moll noktürnjét, c-moll etűdjét és Liszt *Erlkönig*-átiratát játssza. Tévedésből „kurta zongorát adtak hangversenyző helyett”, de így is sikert arat, ötször hívják vissza a pódiumra; Thomán, Herzfeld és a Hubay-házaspár meglegedését fejezi ki, az újságkritikák is jók. Tiszteletdíjat nem kap, csak közös vacsorán vesz részt a szereplőkkel és különböző zenei közéleti vezetőkkel.

December 16. Levélben számol be édesanyjának a hangversenyről.

December 19. A Zeneakadémia 503/901 számmal kéri a katonai hatóságoktól, hogy Bartók besorozása esetén 1903. X. 1-ig halasztást kapjon.

December 20-án, az ún. „tanári összejövetelen”, Hubay 2. hegedűversenyének bemutatóján Hubayt Bartók kíséri zongorán.

December 21. Az utolsó tanítási nap.

December 22-én Pozsonyba utazik karácsonyi szünetre.

December 30-án köszönőlevelet ír Thomán Istvánnak egész évi jóindulataért.

December 31-én BUÉK kívánsággal levelezőlapot ír húgának, Pozsonyból Pozsonyba. – A zeneművek jegyzékébe újabb 57 mű kerül.

1902

Január elején visszautazik Budapestre. *11-én* Willy Burmester hangversenyét, *12-én* az Operaházban a *Trisztán* előadását hallgatja meg.

Január 13-án írja édesanyjának, hogy Lukácséktól karácsonyi ajándékkul a *Trisztán* zongorakivonatát kapta. – Időközben felkérték Hartmann Artúr kísérésére február 3-i hangversenyén, Luby Géza országgyűlési képviselő pedig egy jótékonysági műsoron, a „Fehérgyarmati estély”-en való részvételre kérte.

Január 15-én gratulál édesanyjának születés- és névnapjára.

Január 16-án Emil Sauer, *19-én* pedig Bronislaw Huberman hangversenyére megy.

Január 25. Tévesen 1901-es keltezéssel levelet ír édesanyjának a Fehérgyarmati estély előkészületeiről. Négykezesezik Gárdonynéval.

Január 26. A Gárdonyi-család egy másik tagjánál vacsorázik.

Január 28. Lukács Józsefék – akikhez különben hetenként négyszer jár – estélyt adnak, melyre több zeneakadémiai tanár társaságában meghívják Bartókot is.

Február 9. Meghallgatja Dohnányi Ernő gordonkaszonátáját és igen komoly munkának tartja.

Február 11. A Royal-teremben Kemény Rezső tanárt kíséri díjazás nélkül.

Február 12. A Filharmonikusok bemutatják Richard Strauss *Zarathustrá*-ját. „...azt hiszem Strauss megint olyan valaki, a ki egy lépéssel tovább vitte, azaz viszi a zeneművészetet, pedig ilyen kevés van. Bach, Haydn-Mozart, Beethoven; és Wagner volt az utolsó. ... Én megveszem a Zarathustra partitúráját, 10 frt...” – írja.

Február 15. A fehérgyarmati (Szatmár vármegye) választókerület református lelkészi és tanítói alapja javára rendezett Fehérgyarmati estély a budapesti Continental Szállóban. Harmadik számként Bartók Beethoven *Rondo a Capriccióját*, ráadásként Liszt *Erlkönig*-átiratát játssza. „A rendetlenség és a fejetlenség nagy volt.” Utána domonyi Brüll Miksa lovag estélyére megy, ahol vegyes műsor keretében szerepel, 15 frt tiszteletdíjért.

Február 16. Levél édesanyjának az utóbbi eseményekről.

Február 28. Róth Gusztávné, Della Donna Mária felkeresi lakásán és felkéri, hogy Tarnay Alajos visszalépése miatt, 10 frt tiszteletdíjért, március 2-án kíséren a Katholikus körben.

Március 1-én reggel Hartmann Artúr hegedűművésszel próbál a Royal-teremben, majd a Katholikus körben kipróbálja a zongorát.

Március 2-án délelőtt a Royal-teremben próbál F. Mathieu-vel, délben Lukács Józseféknál ebédel. Este hangverseny a keresztény iskolatestvérek Szent József fiúnevelő-intézete javára. Erzsébet Henriette főhercegnő és 18 mágánás kisasszony védnöksége mellett F. Mathieu és

Maleczky Bianca énekel, Karminska Mary és Alice hárfázik, Hartmann Artúr Vieuxtemps 4. hegedűversenyét, Fauré *Berceuse*-ét és Hauser *Magyar ábrándját* játssza. Utána reggel ½3-ig vacsora nagy társasággal a Kígyó téri „internacionális pensió”-ban, ahol Bartók összeteteződik Hartmann-nal, aki Budapest legjobb pianistájának mondja. (Jellemző módon a kritikákban kísérőként Tarnay Alajos neve szerepelt.)

Március 3. Ebéd Hartmann-nal a Royal Szállóban. Este F. Mathieu-t kíséri Geyer Stefi hangversenyén. (Az újságokban ezúttal Kladvikó Vilmos szerepel kísérőként.)

Március 4. Levél édesanyjának Pozsonyba.

Március 7. Látogatás Fábánéknál.

Március 9. Félreértés folytán egyedül jelenik meg a budai Ferences rendházban, ahová eredetileg Hartmann-nal együtt kapott ebédmeghívást. Ebéd után hideg teremben zongorázik a szerzeteseknél, majd Voit Lajosnénál vacsorázik. Este levelet ír édesanyjának.

Március 13-án megírja édesanyjának Pozsonyba március 24-i hangversenyének műsorát és azt, hogy a 7. sorba kapott 2 jegyet, tehát Elza húgával együtt szép ruhában jöjjenek.

Március 24-én hangverseny a Royal-teremben. Bartók Schulz Erna hegedűművésznőt kíséri és szólistaként is közreműködik. Szólóműsora: Schumann *Des Abends* és *Aufschwung*, Schubert Esz-dúr impromptu, Liszt f-moll etűd. A kritika tévesen első nyilvános hangversenyének minősítette szereplését.

Március 29-én (Nagyszombaton) üdvözlőlapot küld húgának, aki a húsvéti szünetre Budapesten maradt (Voit Lajosné címén, aki ekkor már a Szondy u. 78. alatt lakott).

Április 1. körül Voit Ervin Bartók mellszobrának megmintázásába kezd; Bartók hatszor ült modellt.

Április 4-én meglátogatja volt iskolatársa, Otócska Rudolf.

Április 6-án elégedetten ír édesanyjának lakásáról és ellátásáról, amely

jobb, mint az előző helyen. Hay nevű családnál lakik ekkor, az Andrássy út 84. alatt.

Április 12-i levelében azt kéri édesanyjától, hogy Pozsonyban maradt könyvei közül Shakespeare, Lessing, Goethe és Schiller műveit küldjék el neki Budapestre. – Mellszobra elkészült. Számítása szerint 47 forintjába került. 10 frt Voit Ervinnek (+ 15 frt-ot édesanyja fizetett), 7 frt a gipszbe öntés és 6 órai modellülés à 5 frt veszteség.

Április 23. Látogatás Gruberéknál, ahol sokat muzsikálnak.

Április 25. Az Operaházban a *Mesterdalnokok* két ízben is elhalasztott előadását nézi meg.

Április 26. Kvartettezés dr. Neumannéknál. „Egy szép Rubinsteint és Dvořákot játszottunk” – írja.

Április 27. Ebéd Voit Lajosnénál.

Április 28. Édesanyjának írt levelében érdeklődik a sorozás időpontjáról. Egyúttal régi négykezes kottáit kéri (Beethoven kvartetteket stb.), ezeket el akarja adni.

Április 30. Levél édesanyjának.

Május 5. A Nemzeti Színházban megnézi a *Szentivánéji álom* előadását.

Május 8-i levelében sürgeti édesanyjától a kért eladni való kottákat (ezúttal Beethoven szimfóniáit), majd azt írja, hogy nyárra szeretné felmondani albérletét, mert minden pénzre szüksége van angol leckére, bécsi útra, Budapest nevezetességeire, „Mert kell sokat látni, hallani és tapasztalni”.

Május 9. A Magyar Színházban megnézi a *New York szépét* Madge Perry vendégszereplésével.

Május 11. A Nemzeti Színházban a *Kaméliás Hölgyet* és a *Constantin abbé*t nézi meg.

Május 12-én édesanyjának írt levelében megint kéri a Beethoven-szimfóniákat, de már nem eladásra, hanem játszásra. Nyári előkészületként a pozsonyi angol tanárnő értesítését is kéri, továbbá azt, hogy a Werner nevű pozsonyi zongorahangoló öt különféle javítást végezzen zongor-

rájukon, hogy „olyan legyen a hangulatja, mint minden becsületes zongoráé”.

Május 15. Gárdonyéknál találkozik a láthatólag rosszkedvű Dohnányival, akinek kérésére eljátssza Schumann *Aufschwungját* és Schubert–Liszt *Erlkönigjét*. Dohnányi ezekre nem szól semmit. Utána konflison négyesben kávéházba mennek „– – – cigányzenét hallgatni (!)”.

Május 16-án vagy 17-én megnézi Isadora Duncan előadását, kedvesnek találja. Tánca „szimpatikusabb, mint az akrobata-szerű ballerína-ugrándozás”.

Május 17. Képeslapot ír Erzsike húgának Pozsonyba, és megírja rajta, hogy Édesanyja levelét megkapta.

Május 19-én Kunwaldéknál megnézi Dohnányiék négy és fél hónapos János fiát. – Édesanyjának írt levelében többek közt arról ír, hogy Dohnányi azt tanácsolta, 2 óránál ne gyakoroljon többet naponta, mert az butít. Thomán szerint viszont D’Albert 7 órát is gyakorolt, néha Liszt is többet, mégsem butultak el. Újból sürgeti a szimfóniák megküldését s említi, hogy albérleti ügye még nincs rendezve.

Május 24. Képeslapot ír Elza húgának Pozsonyba.

Május 26. A régi Zeneakadémián második vizsgahangversenyén Chopin *Barcarolle*-ját és Liszt egyik *Paganini-etűd* átíratát játssza. A hangverseny jól sikerül, 4-szer kihívják, de a *Barcarolle* (melyet különben nem szívesen játszott) nem tetszik annyira a szakértőknek (Thománnak, Grubernénak), mint a másik darab. – Édesanyjának megírja, hogy felajánlottak neki egy erdélyi nyaralást egy mágнас családnál, ahol 2 lányt kellett volna zenére tanítania, de nem fogadta el a meghívást, mert édesanyjával akar minél több időt tölteni. – Dohnányi május 15-i magatartásáról megjegyzi, hogy Dohnányi nem szokott szólni, ha valami tetszik neki.

Május 27. Elküldi édesanyjának a Pesti Hírlap jó kritikáját az előző napról avval, hogy ő nem ad semmit a kritikákra.

Május 31. Zeneakadémiai főpróbán Dohnányinéval arról beszél, hogy az

Akadémia elvégzése után szeretne Dohnányinál tanulni. Dohnányiné válasza az, hogy majd ősszel beszéljenek erről.

Június 1. Ebéd Gárdonyéknál.

Június 2-án levelet ír édesanyjának, mely szerint másnap lesz a zongoravizsgálója, ami tehát nem azonos a május 26-i vizsgahangversennyel.

Június 6. Zeneszerzés-vizsga.

Június 12-én a Zeneakadémia 222/1902 számmal, Mihalovich Ödön aláírásával „Nyilatkozat”-ot állít ki, amely szerint „Bartók Béla kiváló, sőt nagyszabású zenei képességeiről tett tanúbizonyságot és jogosan remélhetjük, hogy egykor zenei életünk dísze lesz”.

Június 16. Május 26-i levele szerint utolsó vizsganapja, feltehetőleg valamelyik melléktárgyból.

Június 17-én hazautazik Pozsonyba.

Június 21-én a Zeneakadémia 2 bizonyítványt állít ki számára. Egyik a zongoratanaszak III. osztályának elvégzéséről, 271/1902 számmal: zongora (Thomán) kitűnő, zenetörténet (Herzfeld) kitűnő, kamarazene (Kemény) kitűnő, karénekből felmentve, magaviselet dicséretes. A másik a zeneszerzés tanszak IV. osztályáról, 227/1902 számmal: zeneszerzés (Koessler) jeles, zenetörténet, zeneesztétika (Herzfeld), liturgia (Szautner), hangszerelés, partitúraolvasás (Szabó Xavér Ferenc) kitűnő.

A nyarat megint a Pozsony melletti Békés kunyhóban tölti édesanyjával, de közben *június végén* és *július 25. körül* Bécsben jár.

Július 23-án Lukács Mici lemondja a további tanulást, mert ősszel gondolkázni szándékozik Popper Dávidnál.

Szeptember első napjaiban Pozsonyban két kis kompozíciót ír *Estike* és *Rögtönzet* címmel, melyeket elküld Fábíán Felicie-nek.

Szeptember 27-én utazik Pozsonyból Budapestre.

Az 1900/1901-es tanévben a zongoratanaszakon betegsége miatt nem tudott vizsgázni, itt egy év lemaradása volt; zeneszerzésből elvégezte a teljes anyagot, így erre a tanévre csak a zongoratanaszakra iratko-

zott be. Beiratkozott ismétlőként ösztöndíjat is kaphatott. Mihalovich igazgató közölte: elintézi, hogy a zeneszerzés-tanszakra is járhasson hátrány nélkül.

Szeptember 28-án reggel a Zeneakadémián Thomán Istvánnak egy Brahms-szonátát játszik. – Az 1902/03-as évadra bérletet vesz 10 Filharmóniai hangversenyre, a karzat 2. sorába. Az előtte lévő helyeken Toldy László és édesanyja ült; Toldy rendszerint átadta helyét Bartóknak, ami persze Bartóknak kényelmetlen volt. A bérleti hangversenyek kéthetenként szerdai napokon voltak. (1906-ban a fővárosi zenészeti díjat Bartók Béla és Toldy László kapta megosztva.)

Október 1. Elkészíti pontos heti órarendjét: 3×1 óra zongora (kedd, csütörtök, szombat öttől hatig), 2×1 óra zeneszerzés, 1-1 óra liturgia, kamarazene és hangszerelés az Akadémián; 18 óra gyakorlás otthon, 6 óra Fábriánéknál, és 12 magánóra.

Október 12. Zongorájának 3 billentyűjét eltörte. Voit Lajos javítja meg délelőtt, majd meghívja vacsorára Bélát édesanyjához. Ekkor Voit Lajos nővére, Emma már Göllner Antal felesége, aki a Vésztőhöz tartozó Kertmeg pusztán gazdatiszt. Így kezdődik Bartók vésztői kapcsolata.

Október 15. Ekkoriban komponálja (kiadatlan) Esz-dúr szimfóniáját, melynek Scherzo tételét bemutatja Koessler Jánosnak, aki elégedett vele. Óra után meglátogatja Grubernét és 3 tételt neki is eljátszik.

Október 16. Édesanyjának írt levelében beszámol arról, hogy a zeneszerzésre való beiratkozása alkalmával a titkár és az igazgató egyaránt arra biztatta, hogy most már komponáljon is, és lehetőleg magyarul.

Október 17. Gárdonyéknál négykezesezik.

Október 21. Ebben az évadban először megy az Operába, Verdi *Otello*ját látja, „nem nagyon, de elég szép” – írja róla.

Október 22. A Liszt születésnapján tartott Filharmonikus esten ismeri meg Liszt *Faust-szimfóniáját*; sikerült hangverseny, nagyon szép este.

Október 23. Levél édesanyjának Pozsonyba.

Október 24. Angol nyelvtanulását Budapesten folytatja, ekkor veszi az

első órát egy idősebb hölgytől. – A hirtelen jött rossz idő miatt erősen megfázik.

Október 25. Első őszi látogatása Kunwaldéknál, ahol találkozik Dohnányi-néval is, aki meghívja új lakásukba.

Október 27. Két képeslapot küld húgának és az egyikén írja: „Kártyára való ujság nincs, tehát Isten veletek! B”.

Október 29. Látogatás Grubernénál, akitől kölcsönkapja Dohnányi szimfóniáját, amely nagyon érdekli. – Levelet ír édesanyjának.

November 1. Schiffer Adolftól megkapja Dohnányi gondonkaszonátáját tanulmányozásra, amelyet azután *november 2-án* eljátszanak.

November 2. Szöveg nélküli képeslapot küld Húgának.

November 4. Látogatás Thománnál, aki megint beszervezte egy ingyen hangversenybe, aminek Bartók egyáltalán nem örül.

November 5. Filharmóniai hangverseny. Ernst Kraus berlini tenorista énekel a *Mesterdalnokokból* és a *Walkürből* 1-1 számot, rosszul, Weber *Jubel-Ouverture*-jét, Svendsen *Norvég rapszódia*-ját és Goldmark *Falusi lakodalom* szimfóniáját Kerner István vezényli; a Svendsen „nem sokat ér”, a Goldmark-mű „nagyon szép bájos kompozíció”. Megírja édesanyjának, hogy egyszerre 3 Dohnányi-mű van nála, köztük a szimfónia remek, nagyszerű. Saját szimfóniájáról azt írja, hogy talán Karácsonykor lesz kész, akkor fogja hangszerelni. (Ez csak részben történt meg.)

November 7. Látogatás az Angol Királynő Szállodában, ahol elvállalja Drakulics szabadkai ügyvéd 16 éves lányának zongora- és zeneelmélet-tanítását, és mindjárt órát is ad.

November 8. Gruberné szalonjában nagy társaság előtt eljátsza Dohnányi szimfóniáját, a nagyrészt laikus hallgatók vegyes érzelmei között, amit sajnál, mert neki az egész tetszik.

November 9. Ebéd Gárdonyéknál.

November 10. A Hubay–Popper vonósnégyes estje. „Semmi kiváló.”

November 12. Bemutatja szimfóniájának Adagio tételét Koessler Jánosnak, akinek nem tetszik ugyan, de azt mondja: ha jobb nem jut eszébe,

maradhat ez a tétel. Este Thománék „zenezsúrján” eljátssza 2 tételét, Thománnak mindkettő nagyon tetszik. Levelet ír édesanyjának, ajánlja, hogy menjenek el Bronislaw Huberman pozsonyi hangversenyére, „kiváló fiatal lengyel hegedűművész”.

November 15. Gruberéknál Strauss *Heldenleben*jét játssza.

November 16. Ebéd Voit Lajosnénál. Két levelezőlapot küld szöveg nélkül Bartók Elzának Pozsonyba, feltehetőleg Erzsébet napra.

November 17. Filharmonikus hangverseny. „Keveset ért az egész, főleg Buttykay Ákos szimfóniája.” – Látogatás az Arányi-családnál.

November 19. Édesanyjának írja, hogy valószínűleg már nyáron Dohnányi tanítványa lesz, de ezt bizalmasan kell kezelni, mert másokat nem vállal. Bartók magánóráinak száma heti 16-ra növekedett; a legérdekesebb, hogy Grubernét is tanítani fogja, kontrapunktra. – Külön megemlíti, hogy eddig még nem ivott Budapesten szeszes italt, pedig gyakran kínálták.

November 23. Mihalovich Ödön ajánlatára meglátogatja Haupt-Stummer osztrák báró, Nyitra megyei nagybirtokost és elvállalja leánya zeneelmélet-tanítását. Délután az Arányi-család zsúrján nagyon jól érzi magát. „...Az Arányi familia igen érdekes: először mert közeli rokonságban van Joachimmal... másodszer mert ebben a családban soha német szó nem hangzik fel... (Német helyett franciául tudnak.)”

November 24-én adja első óráját Grubernénak, akivel sokat veszekednek, „mert ő semmit sem akar elhinni, a mit tanárjai neki mondanak”.

November 25. A Zeneakadémián Thomán átadja Dietl Lajos táviratát Bécsből, mely szerint kísérője, „a német-óvári Wolff” betegsége miatt Popper Dávid kéri, hogy másnap Bartók kísérje Kunwald Ellát budapesti hangversenyükön.

November 26. Délben 1-kor Dohnányiéknál próbál Kunwald Ellával (aki Dohnányiné rokona), este a Hubay–Popper hangversenyen kíséri Scarlatti, Salvator Rosa és Hugo Wolf műveiből szerény képességgel előadott műsorát. – Levelet ír Arányi Adilának.

November 27. Thománéknál a Dohnányi- és Schumann-kvintettet játszószák, majd előadja Szimfóniája Scherzóját, amely a jelenlévő Herzfeld Viktornak is tetszik.

November 30. Ebéd Voit Lajosnénál.

December 3. A IV. Filharmóniai hangversenyen Eugène Ysaÿe Bach E-dúr hegedűversenyét játssza Szikla Adolf orgonakíséretével, és Saint-Saëns egyik hegedűversenyét. A további műsor Csajkovszkij 1. szimfóniája, Kerner István vezényletével. – A hangverseny után Bartók azt írja édesanyjának, hogy Ysaÿe az első művész, aki őt extázisba hozta, és már előre örül a másnapi hangversenynek.

December 4. Ysaÿe önálló estje, Fábíán Felicie közreműködésével, aki a kritika szerint „csinosan és ízlésesen zongorázott”. Bartók névjegyet küld édesanyjának avval a hírrel, hogy hangversenye 16-án lesz (ez azután 18-ra tolódott).

December 7. Újabb zsúr Arányiéknál. „Ünnepeltük ’Kecskeméthy Győzőt’” (Utalás arra, hogy Arányi Adila december 5-én Kecskeméten szerepelt és a kecskeméti lapok túlzottan és már ízléstelenül felfmagasztalták.)

December 9. Thomán István anyósának estélyén Schumann *fisz-moll szonátáját*, Brahms *Paganini-variációit* és saját *Szimfóniájának Scherzo tételét* játssza, „zajos helyeslés közepette”. Édesanyját levélben értesíti a 16-i hangverseny elhalasztásáról.

December 15. A Cseh vonósnégyes hangversenye. A műsor Csajkovszkij és Schubert 1-1 vonósnégyese mellett egy Brahms zongoránégyes, Freund Etelka közreműködésével.

December 17. A Filharmonikusok Beethoven-estje.

December 18. A Zeneakadémia nyilvános hangversenyén Bartók Schumann *fisz-moll szonátáját* játssza nagy sikerrel. A hangversenyen édesanyja is megjelent.

A karácsonyi szünetre Pozsonyba utazik.

December 24-én levelezőlapon küld jókívánságokat húgának.

1903

Január 2. Özv. Bartók Béláné 2/1903 sz. közjegyzői nyilatkozattal hozzájárul Bartók egyéves önkéntességéhez, amely tiszti rangot biztosít a katonaságnál besorozás esetén. (Ekkoriban hozták az úgynevezett „Művészparagrafust”, amely többek között a zeneakadémiát végzetteknek is lehetővé tette az egyéves önkéntes katonai szolgálatot a háromévi katonáskodás helyett.)

Január 7. A Zeneakadémia 5/1902 számmal (tévesen 1903 helyett) értesíti, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 84158/1902 sz. rendeletével a zongoratanaszakra egész tandíjmentességben részesítette. – Este a Filharmonikusok hangversenyén Dohnányi 2. szimfóniája „...nagyszerűen hangzik. Ő maga kiválóan dirigálta. Ünnepeztük is nagyban”.

Január 8. Zenei összefüggés Thománéknál, Gruberék, Herzfeld, Szendy, Dohnányiéknál társaságában. „Dohnányi 2 kamarazenét játszott. Én hallgattam.”

Január 9. Édesanyjának írt levelében a vasúti kedvezményes utazásra szóló igazolványt kéri, mert Bécsbe készül. Megírja azt is, hogy Arányi Adilától azt hallotta, Hubay annyira dicsérte hegedűórájukon Bartókot, mint még soha senkit.

Január 10. Levél Arányi Adilának.

Január 17. A *Heldenleben*t a Zeneakadémia nagytermében előjátssza Koesslernek. Odament találkozni Kern Auréllal, aki a *Heldenleben*t meglátva így kiált fel: „Hallottam, hogy maga ezt úgy játssza, mint egy kis isten”. Koesslernek nem tetszik a mű, de csodálja, hogy Bartók kívülről tudja.

Elkészült a *Szimfónia 4. tétele*, melyet előzőleg Grubernénak is bemutatott, majd Koesslernek is, aki mindenfelét kifogásol rajta, de azt mondja, hogy nem akarja befolyásolni. – Édesanyjának szóló levelében részletesen ír tervezett bécsi útjáról, és utólag gratulál születésnapjára.

Január 18. Gárdonyéknál ebédel, majd délután Arányiékhoz megy.

Január 20. Unalmas látogatás Hatvany-Deutschéknál.

Január 22-én Albrecht János Pozsonyból kéri Bartókot, hogy Sanyi fiát (Albrecht Sándort, aki később igen jó kapcsolatba került Bartókkal) ajánlja be Thomán Istvánhoz meghallgatásra, ami február 8-án meg is történt.

Január 24. Édesanyjának újból részleteket ír a bécsi útról.

Január 25. Látogatás Arányiéknál.

Január 26-án Budapestről Bécsbe utazik és a Kereskedőegylet dísztermében, a Tonkünstlerverein hangversenyén Richard Strauss *Heldenleben*jét játssza.

Ez első nyilvános külföldi szereplése.

Január 27-én képes levelezőlapot küld Bécsből húgának, majd vissza utazik Bécsből Budapestre, és idejétől függően pár órát Pozsonyban kíván tölteni.

Január 29. Nagy estély Thománéknál, Popperék, Hubayék, Herzfeld és mások részvételével, ahol Leopold Godowski bemutatja átiratait, melyeket Bartók mulatságosnak és érdekesnek talál.

Január 30-án délelőttre Godowski meghívja magához, és meghallgatja a *Heldenleben*t. Tetszik neki Bartók játéka, és bátorítja: keresse fel Berlinben.

Január 31-én Neumannéknál trióznak.

Február 1. Édesanyjának írja, hogy a Tonkünstlervereintől utólag 20 frt tiszteletdíjat kapott a *Heldenleben* kiváló előadásáért.

Február 4-én tréfás hangú levélben válaszol Voit Lajosné meghívására.

Február 5. Újra meglátogatja Godowskit; a *Schumann-szonáta 2 tételét*, Liszt *Paganini-változatait*, saját *Szimfóniája Scherzóját* és végül új kompozícióját, a balkezes szonátatételt játssza. Tetszik Godowskinak, aki néhány használható tanácsot is ad.

Február 6. Godowski hangversenyére nem kapott szabadjegyet (Dohnányi sem), így nem megy el, hanem levelet ír édesanyjának. Többek között megírja, hogy januárban 147+20 forintot keresett.

Február 7. Vacsorán ifj. Ábrányi Kornéléknál.

Február 8. Erős meghűlése miatt ágyban fekszik, amikor meglátogatja Hungonai Béla szatmári főispán, hogy felkérje egy Uránia-beli műsoron való szereplésre. Elvállalja, de ez azután elmarad. Délután új darabot komponál, az *1. ábrándot*.

Február 9. Vacsora özv. Voit Lajosnénál.

Február 13. Orvosi vizsgálatra megy Hertzka dr.-hoz, aki rendbenlévőnek találja.

Február 14. A balkezes szonátátételt bemutatja Koesslernek, aki szerint eddig ez a legjobb kompozíciója, mind a formát, mind a tartalmat illetően.

Február 15. Édesanyjának írt levelében megemlékezik arról, hogy bécsi hangversenyével kapcsolatban még mindig kap jókívánságokat. Megküldi tervezett (nagyszentmiklósi és Uránia-beli) hangversenyeinek műsor-összeállítását.

Február 18. Koesslernek bemutatja legújabb, még névtelen szerzeményét (feltehetőleg az *Ábrándot*).

Február 21. Kunwald ajánlatára főnökének, Gulácsinak estélyén játszik, 25 frt tiszteletdíjért, Chopin-, Schumann-, Saint-Saëns-, Beethoven-műveket, Liszt Paganini-átíratot és saját balkezes darabját. A vendégek egyike Kandó Kálmán, „a villamos nagy vasutak feltalálója”.

Február 22. Ebéd, utána próba Hubaynál.

Február 23. Tanári est a Zeneakadémián, Bartók Hubay-művek kíséretével működik közre.

Február 25-én levelet ír édesanyjának és Arányi Adilának.

Február 27. Levél Jurkovics Othmárnak a nagyszentmiklósi hangverseny ügyében.

Február 28. Látogatás Grubernénál, aki a zeneszerző megnevezése nélkül eljátssza az *1. ábrándot* a szintén ott lévő Dohnányinak. Dohnányi véleménye: szép, de hóbortos; vagy Strausstól, vagy Bartóktól van.

Március 4. Édesanyjának ír arról, hogy a Dohnányi-kvintettet, melyben

szerepelnie kellett volna, már kétszer elhalasztották, legutóbb március 21-re. (Ekkor sem adták elő.) Február hónapban 193 forintot keresett, márciusban többre számít.

Március 11-én Filharmóniai hangverseny, Máder Rezső vezényletével.

A műsor: Beethoven 7. *szimfóniája*, Farkas Ödön *Hangulatok* című „iszonyú” műve, Berlioz *Római karneválja* és Grieg *a-moll zongoraver-senye* (Raoul Pugno közreműködésével).

Március 11–12-én levél édesanyjának a nagyszentmiklósi hangversennyel kapcsolatos nehézségekről. – Levél Berlinbe egy decemberi hangverseny ügyében, melyről úgy hallotta, hogy már elkésett az ajánlattal.

Március 13-án a berlini Hermann Wolff hangversenyiroda mégis rögzíti a december 14-i hangverseny időpontját. A terem bérletére Bartóknak 130 márkát kell küldenie. – Levél Nagyszentmiklósról a hangverseny ügyében.

Március 15. Bejelenti Thománnak, hogy nyáron Dohnányinál fog tanulni, amit Thomán tudomásul vesz ugyan, de később mégis úgy nyilatkozik, hogy fölösleges. Ez némileg feszültté teszi kapcsolatukat.

Március 18. Levél édesanyjának a nagyszentmiklósi műsorról, zongoratanulással kapcsolatos további terveiről, Dohnányiról.

Március 25. A Műegyetemi Zenekar felkéri március 27-i hangversenyén való közreműködésre.

Március 26. Édesanyjának szóló levelében részletesen ismerteti az 1896-ban alapított Székesfővárosi zenei ösztöndíj, az ún. „koronázási jubileumi ösztöndíj” szabályzatát avval, hogy szeretné azt megkapni. A politikai helyzetről is megemlékezik: „...a képviselőházban puskaporos a hangulat...”

Március 27. Royal-terem. A Műegyetemi Zenekar hangversenyén Bartók saját *Ábrándját* és Brahms *Paganini-variációit* játssza és két ráadást, köztük egy Chopin-etűdöt. A február 8-án komponált *Ábránd* előadása az első eset, hogy mint zeneszerző szerepel a nyilvánosság előtt, a kritika vegyes érzelmekkel fogadja: „...Bartók Béla zongoraművész mu-

tatkozott be, elsőnek egyik saját szerzeményét adta elő. Kompozíciója bár érdekes művészi alkotás, nem tökéletes. Hangulatsorában tátongó hézagok vannak és erejében sem kitartó” (Pesti Napló, március 28.).

Április 1. Levél édesanyjának: megkapta a Liszt-ösztöndíjat; a fővárosi ösztöndíj ügyében Thomán és mások további összeköttetéseket keresnek. A politikai helyzet, a várható ex-lex (költségvetésen kívüli állapot) egyre jobban foglalkoztatja.

A Nagyszentmiklóson tervezett hangversenyre édesanyja és húga is Budapestre jön, és együtt utaznak Torontál vármegyébe.

Április 11-én Valkány községből közös levelezőlapot írnak Voit Irmának Pozsonyba.

Április 13. Első önálló nyilvános hangversenye, szülővárosában, Nagyszentmiklóson. A műsor: Chopin cisz-moll noktürn, e-moll etűd és g-moll ballada; Beethoven Esz-dúr szonáta; Schubert Esz-dúr impromptu; Paganini–Liszt e-moll etűd; Saint-Saëns Keringő és Bartók *Ábránd*, valamint *Tanulmány balkézre* (a korábban emlegetett szonátatétel).

Április 14. Nagyszentmiklóst ábrázoló képeslap húgának Pozsonyba.

Április 18. Képeslap édesanyjának Pozsonyba.

Április 23. Hertzka dr.-nál tudóvizsgálaton; az eredmény negatív.

Április 26. Magántársaságban – Dohnányiék, Lichtenberg jelenlétében – Herzfeld Viktorral bemutatja új művét, a Hegedű–zongoraszonátát. Az első játszás nehézkesen megy.

Április 29. vagy 30. Képeslap Böske húgának Pozsonyba.

Május 3. Édesanyjának ír az ex-lexről és arról, hogy öröme terjed a magyar ruha viselete, ha nem is kellő mértékben. A Liszt-ösztöndíjat még nem vette fel, a fővárosi ösztöndíj ügye lassan halad.

Május 4–5–6. A Filharmóniai Társaság félszázados jubileuma. Az első nap műsora: Erkel *Ünnepi nyitány*, Goldmark *Zrínyi nyitány* („nem ér semmit”), Hubay *Idill és Gavott* („a legborzalmasabb volt”), Mihailovich c-moll szimfóniájának három tétele; Liszt *Magyar fantáziáját*

Dohnányi játssza, nagyon szépen. – 5-én az Operában Erkel *Brankovics*, 6-án Beethoven 9. szimfónia.

Május 7. Röviden ír húgának Pozsonyba az ösztöndíjakról. A Liszt-ösztöndíj csak 600 K, de „Jobb ma egy tuzok, mint holnap egy veréb”.

Május elején gyerekkori nagyszentmiklósi ismerősei, Jurkovics Othmár lányai, Emsy és Irmay Budapestre jönnek, sűrűn találkoznak Bartókkal.

Május 11-én leírja édesanyjának az előző heti eseményeket.

Május 13-án Dunaünnepély és tűzijáték – „botrányos körülmények között”.

Május 14-én a Jurkovics lányok egyik nagybátyja, Wein Manó, 16-án másik nagybátyjuk, Vaszilievics János városi tanácsos hívja meg vacsorára (akitől Bartók ösztöndíj ügyében is támogatást vár).

Május 17-én együtt hallgatják meg az Operaházban Meyerbeer *A próféta* című művét. Utána a Városligetben vacsoráznak.

Május 18-án az előző napokról ír édesanyjának; Dohnányi *Passacagliát* tanulja, a következő évadban minél több helyen szeretné játszani.

Május 19-én és 21-én a délutánt és estét Jurkovicsékkal tölti.

Május 23. A vizsgahangverseny főpróbája: a növendékekből álló közönség 9-szer hívja ki.

Május 24. Az Operaházban *A bolygó hollandit* nézi meg Vaszilievicsékkal.

Május 25. A Zeneakadémián nyilvános vizsgahangversenyen Liszt *Spanyol rapszódia*ját játssza. A hangverseny előtt még levelet ír édesanyjának.

Május 27-én fényes sikerről számol be neki: 7–8-szor hívták ki. Herzfeld, Mihalovich, Hubay stb. mind gratulált. Popper – aki nem szereti a *Spanyol rapszódia*t – azt mondta: „az Ön keze alatt ez egészen más művé lett”. Több ígéretet is kap a következő évre. Thomán az egyetlen, aki hűvösen fogadja játékát; a Dohnányi-ügy miatt továbbra is feszült a viszony közöttük. – E napon a Krisztinavárosi Színkörben Gruberékkal megnézi a *Gerolsteini nagyhercegnőt*, majd velük vacsorázik.

Május 30-án az Operaházban a *Mesterdalnokokat* látja, utána Gruberékkal és Herzfeld Viktorral vacsorázik.

Május 31. Ebéd özv. Voit Lajosnénál.

Június 1-én írja édesanyjának, hogy Gruberné igazi barát, aki egyengeti a Thománnal való jó viszony helyreállításának útját, nem nagy eredménnyel. Ekkor készült el a *Kossuth* szimfóniai költemény nagyzene-karra, melyet még csak Grubernének játszott el. Ismerteti a 11 rész címét. A komponálás miatt csak másfél órát gyakorolt naponta, amit Thomán is, ő is kevésnek tartott.

Június 8. A zeneszerzés-tanszak vizsgáján az *Ábrándot*, a balkezes *Tanulmányt* és Kőszegi Sándorral a Hegedű–zongoraszonáta II. tételét mutatja be.

Június 12-én édesanyjának különösen hosszan fejti ki politikai nézeteit. Ekkoriban egyre jobban foglalkoztatják a politikai események. „Arról van szó, hogy ezentúl magyar legyen-e hadseregünk...” Felszólítja, hogy ne fizessen elő a Magyar Hírlapra; hűgát pedig ne Elzának, hanem Böskének nevezzék, evvel is tüntessenek a Habsburgok ellen. Megírja, hogy volt Kerner Istvánnál, aki megígérte, hogy *Scherzóját* igyekszik előadni. Herzfeld pedig beajánlotta a bécsi Konzertvereinek jövő évi szereplésre.

Június 13–14. A Wagner-ciklus harmadik és negyedik előadása, a *Rajna kincse* és a *Walkür*. A III. emelet 2. sorába volt jegye, valószínűleg ott is volt.

Június 17-én az ötödik előadást, az *Istenek alkonyát* biztosan látta; utána együtt vacsorázik a nagyszentmiklósi Bayer-családdal. – Elbúcsúzik Koessler Jánostól és Thomán Istvántól. Koessler azt akarja, hogy a *Scherzót* egy növendékhangversenyen adják elő, majd meghallgatja a *Kossuthot*, jónak találja és ugyanott akarja előadatni. Thomántól is barátsággal búcsúzik; eljuttatja neki Dohnányi *Passacagliáját*, és megkéri, hogy neki ajánlhassa balkezes *Tanulmányát*.

Június 18. Kirándul a Lipótmezőre; onnan ír édesanyjának búcsúlátogatásairól és arról, hogy a Konzertvereintől még nem jött válasz. Ezen a napon fejezi be zeneakadémiai tevékenységét, *21-én* búcsúlátogatásra megy Mihalovich Ödön igazgatóhoz, *június 22-én* becsomagol és csomagjait feladja Pozsonyba.

Június 23. Levél Jurkovics Emsynek Nagyszentmiklósr.

Ezután találkozik Richter János karmesterrel, aki meghallgatja a *Kossuth* szimfóniát, és annyira tetszik neki, hogy be akarja mutatni Angliában. Külön kiemeli a Gotterhalte kigúnyolását (az ő feleségének családja is szenvedett a Szabadságharc után). Mindjárt összeállítja egy manchesteri hangverseny műsortervét. A *Kossuth* mellett 2 műorszámban Bartók szólistaként is közreműködne. Bartók a *Heldenlebens* is eljuttatja Richternek, akinek tetszik zongorajátéka.

Június 27-én megírja édesanyjának Richterrel való találkozását és azt, hogy ezen a napon járt Kacsoh Pongrácnál, aki életrajzi adatokat kért egy ismertető cikkéhez. – Budapestre érkezik a Jurkovics-család, egy héten keresztül többször találkozik velük.

Július 4-én Szombathely–Fehringen keresztül Passailba (Stájerországba) utazik édesanyjával.

Július 7-én Passailból írja Batka Jánosnak Pozsonyba, hogy javában hangszereli a *Kossuth* szimfóniát; kéri, hogy küldje meg neki Liszt és Wagner irodalmi műveit.

Július 16-án megköszöni Batka küldeményét (Liszt-írásokat, Bach- és Palestrina-műveket).

Passailban egész júliusban hangszereli a *Kossuth* szimfóniát, közben tanít is, Trofimoff Helénnek 6 zeneelmélet-órát ad. Nem nagyon tetszik neki a hely, „semmilyen szép és kényelmes séta nincs”.

Augusztus 6-án Grácból képeslapot küld húgának Passailba.

Augusztus 9. Passailból megköszöni Thomán Istvánnak közbenjárását londoni szereplése érdekében, egyben megírja, hogy Bécsből még mindig nem kapott ajánlatot, így esetleg Münchenben szeretne fellépni.

Jurkovics Emsynek szóló levelében dicséri a hegyi tájakat, de azt írja, hogy 6 hétig elég volt az osztrákokból, és vágyik szülőföldjére, a Nagy Magyar Alföldre.

Bruck a/Muron keresztül Dohnányiék nyaralóhelyére, a felsőausztiai Gmundenbe utazik, ahol a Badgasse 5. alatt száll meg.

Augusztus 15-én Dohnányiéknál ebédel, majd velük és a szintén ott nyaraló Koessler Jánossal kirándul Trautmannsdorfba.

Augusztus 16-án Koessler házigazdája, Victor von Miller zu Aichstein lovag meghívja Bartókot, Dohnányi Ernő szüleit és Kunwald Margitot ebédre. Ebéd után Bartók eljátssza a *Kossuthot* és a *Heldenleben* egy részét.

Augusztus 18. Elkészül a *Kossuth* szimfónia hangszerelése, a sors iróniájaképpen éppen Ferenc József 73. születésnapján.

Augusztus 22-én megjegyzi, hogy nem ad ki túlsokat kosztra: ebédje és vacsorája összesen 1,23 forintba került.

Augusztus 23-án írja édesanyjának, hogy szobája szép, világos; zongorája nagyon jó, de a szállítási költséget neki kellett fizetnie. – Ekkor lát hozzá a Hegedűszonáta lassú tételének komponálásához (a harmadik tételt június 8-án már előadták).

Augusztus 24-én édesanyja nyugtázza Bartók 2 Gmundenből, 2 Ischlből és 1 Selzthalból írt lapját.

Augusztus 30-án Képeslapot ír Gmundenből húgának Pozsonyba.

Szeptember 1-én Gmundenből ír édesanyjának. Kétszer játszott elő Dohnányinak: egy Beethoven-szonátát, amely nem tetszett, és egy Schumann-szonátát, amely tetszett. Előző nap Koessler visszaadta látogatását, de nem találta otthon. – Dohnányiéknál ebédel, majd egy – most már tetsző – Beethoven-szonátát játszik, továbbá a *Kossuthot*, melyben Dohnányi rengeteg apró dolgot kifogásol. – Októberi berlini útjának részleteit tervezi.

Szeptember 3. Dohnányiéknál uzsonnázik.

Szeptember 8. Hosszú levelet ír édesanyjának, elsősorban a magyar nyelv védelmében, és az idegen nyelvek (főleg a német) használata ellen általában és családon belül. Ekkor írja azóta szállóigévé vált mondását: „Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát”. Arról is ír, hogy Dohnányinak, úgy látszik, mégsem tetszik a *Kossuth*. Az időjárásról megemlíti, hogy eddig jó volt, de a Schafbergre

tervezett kirándulás napjára elromlott, és így elmaradt a kirándulás. (28 év múlva, mondsee-i nyaralása alkalmával családjával együtt sikerült megvalósítania a kirándulást.)

Szeptember 9-én Mihalovich értesíti, hogy 800 frt államsegélyt kapott.

Szeptember 10. Gmundeni levél Dietl Lajosnak Bécsbe és Vecsey Lajosnének (Vecsey Ferenc édesanyjának) Budapestre. Hangversenyterveiről ír, végre kapott ajánlatot Bécsből is.

Szeptember 13. Thomán Istvánnak megírja, hogy Bernhard Stavenhagen karmestertől Münchenből elutasító választ kapott, viszont Bécsben november 4-én fellép.

Thomán közben egy Grosz nevű berlini impresszáriónak ajánlotta, szerződtesse Bartókot. Grosz fényes ajánlatot tett heti 2–3-szori szereplésre. *Szeptember 19-én* erről ír édesanyjának.

Szeptember 20-án levélben megköszöni Thománnak közbenjárását, és azt írja, hogy talán túl sok lenne a heti kétszeri szereplés. Bejelenti, hogy megkomponálta Hegedűszonátájának középső tételét és egy zongora-scherzót. (A *Négy zongoradarab* utolsó számát.) Új darabot csak egyet tanult a nyáron: Beethoven op. 90-es e-moll szonátáját.

Szeptember 23. Megnyugtató levelet ír édesanyjának arról, hogy a heti kétszeri hangversenyezés nem megerőltető, de különben sem kapta meg még Grosz ajánlatát, így lehet, hogy az egész elmarad. (El is maradt.) Dohnányiról írja, hogy mint embert és művészt nagyra becsüli, de megbocsáthatatlan vétke a hazafiatlansága. Azt is írja, hogy február 3-án Bécsben Grünfeldékkal játszik majd (ez Fitznerék hangversenyére módosult).

Szeptember 24-én levél Dietl Lajosnak Bécsbe, novemberi bécsi útjáról.

Szeptember 25-én képes levelezőlapot ír Böske húgának.

Szeptember 30-án elutazik Gmundenből. Bajorországon át hatszori átszállással Lipcsébe érkezik.

Október 1-én Lipcséből képeslapot küld húgának Pozsonyba, megemlítve, hogy a szász tájszólást nehezen érti. Majd tovább utazik Berlinbe, ahol a Kurfürstenstrasse 30. alatt száll meg, 2 és ½ hónapos tartózkodásra.

Több ajánlólevelet visz magával, köztük Hubay Jenőét Joachimhoz, és már az első napokban 4 hangversenyt hallgat meg.

Október 6-án, majd *9-én* újra ír húgának Pozsonyba, és kéri, hogy küldjön 50 forintot.

Keresi a kapcsolatot Grosz hangversenyrendezővel, de az elutazott, és úgy látszik, hogy szeptemberi „fényes” ajánlatát nem tartja. Godowskit is felkeresi, aki szívesen fogadja és beajánlja egy Katzenellenbogen nevű családhoz.

Október 10-re új ismerősei meghívják ebédre és másnapra is ott marasztalják.

Október 11-én délelőtt Weingartner-hangversenyt hallgat, melyet gyönyörűnek talál; este is hangversenyre megy: Frederick Lamond játéka nem tetszik. – Thománnak megírja első tapasztalatait, és kéri, hogy – mivel Godowski rossz kapcsolatuk miatt nem vállalja Richard Strausszal való megismertetését – Gianicellit kérje meg Thomán ajánlólevél küldésére.

Október 12. Levelezőlapot ír húgának, és kéri 4 dalának, továbbá a húga tulajdonában lévő 101 magyar „népdalnak” megküldését.

Október 28. Berlinben meglátogatja 1902-es szonátapartnerét, Hartmant, aki azóta megnősült. Az estét Godowskinál tölti, ahol megismerkedik Fritz Kreisler hegedűművésszel, és eljátssza a *Kossuthot*, Dohnányi *Passacagliáját*, saját *Scherzóját* és balkezes *Tanulmányát*, általános elismerés közepette.

Október 29-én Thomán Istvánnak beszámol újabb kapcsolatairól, így a Halmi Arthúron keresztül megismert Kaufmann Oszkárrol, aki Busonival szándékozik megismertetni. Strauss-szal még mindig nem sikerült találkoznia, most Freund Róbert (Freund Etelka bátyja) közvetítésében bízik. Édesanyjának is ír találkozásairól és a november 4-i hangverseny előkészületeiről.

Október 31-én Rimaszombatban (Gömör-Kishont vármegye) megszületik Pásztory Edith, Bartók második felesége. Szülei az ágostai hitvallású

evangélikus Pásztory Gyula gimnáziumi tanár és a görög katolikus Petrovics Kornélia. Lányukat megegyezés alapján evangélikusnak anyakönyveztetik és keresztelik.

Bartók időközben Budapestről kedvező ajánlatot kap egy Lipótvárosi Kaszinóbeli szereplésre, melyet először Vecsey Ferencnek, majd Dohnányi Ernőnek ajánlottak, de ők nem vállalták.

November 2. Berlinből Bécsbe utazik. Bécsben a Goldenes Lammban száll meg, ahol Dvořák is rendszeresen lakott. (A szállót 1970 körül lebontásra ítélték, a Dvořák emléktáblával együtt.)

November 3. Meglátogatja Dietl Lajos nagynénjét. Levelet ír húgának Pozsonyba, amiben többek között megírja, hogy lakkcipőt vásárol.

November 4. A Konzertverein nagytermében Ferdinand Löwe vezényletével Beethoven Esz-dúr zongoraversenyét játssza. A zongora gyenge, de a siker így sem marad el; Bartókot háromszor hívják ki a dobogóra.

November 5. Thomán Istvánnak beszámol az előző napi hangversenyről és arról, hogy délelőtt fogadta Thallóczy Lajos pénzügyi államtitkár, aki gróf Szőgyén-Marich László berlini magyar nagykövethez szándékozott Bartókot beajánlani.

November 6. Bécsből Pozsonyba utazik. Visszaviszi Batka Jánosnak a nyáron kölcsönkapott könyveket.

November 7-én vagy 8-án visszautazik Berlinbe.

November 19. Berlinből Thománnak megírja budapesti tartózkodásának programját.

November 22. Az estét Stenceléknél tölti, ahonnan éjszakai sétára indul a társaság – köztük Godowski – a Tiergartenbe és egy vendéglőbe.

November 23-án Berlinből Budapestre utazik.

November 24-én Budapesten a Zeneakadémia házihangversenyét hallgatja meg, ahol Mihalovich igazgató kitüntető szívéllyességgel fogadja és jelzi, hogy további ösztöndíjra is számíthat.

November 25. A Lipótvárosi Kaszinó művész-estélyén Liszt *Spanyol rapszódia*ját, saját *Scherzóját* és balkezes *Tanulmányát* játssza. Budapesti

tartózkodása alatt meglátogatja Gárdonynét, és kétszer Thománéknál, egyszer Gruberéknál ebédel.

November 26-án visszaindul Berlinbe, ahova 10 órás késéssel, 25 órai utazás után *november 27-én* érkezik.

November 28/29-én megint éjjeli sétát tesz társaságával, majd édesanyjának ír levelet az utóbbi napokról. Többek között azt írja: „Ha csak némi emberismeretem van, úgy nem csalódom abban, hogy Dohnányi őszinte igaz jellem, ellenkezője minden álnokságnak”.

December 2-án egy amerikai család zsúrján szerepel, ahol többen ígérik, hogy elmennek 14-i hangversenyére, ami azért fontos, mert a hangversenyt saját költségére rendezi.

December 3-i levelében írja édesanyjának: „Berlinben nagyszerűen érzem magam, úgy mint sehol semmi más városban sem. Kétségtelen, hogy még a klímája, levegője is sokkal jobb hatással van rám, mint pl. a Budapesté”. Megemlíti, hogy majdnem minden második nap Stenceléknél ebédel, így azután nem kell olcsó vendéglőkbe járnia.

December 11-én Képeslapot ír húgának Pozsonyba.

December 14. Önálló Bartók-est a Bechstein-teremben. Műsoron: Schumann fizs-moll szonáta, Dohnányi *Passacaglia*, Chopin cisz-moll noktürn és c-moll etűd, Liszt *Spanyol rapszódia*, Bartók *Scherzo*, *Fantázia* és *Tanulmány balkézre*. A délelőtti próbán Nikisch Artur véletlenül meghallgatja a *Spanyol rapszódia* végét és azt mondja: „famos! sehr schön” (gyönyörű, nagyon szép). A hangverseny nagy siker, összesen 15-ször hívják ki és 2 ráadást ad, egy saját művet („újdonság” – valószínűleg az októberben elkészült 2. *ábránd*), és Juon *Humoreszkjét*. A terem 2/3-a telt meg, a bruttó bevétel 120 márka. A hangverseny után a zsúfolt művészszozában Godowski és Busoni is megjelenik (ekkor ismerkednek össze minden közvetítés nélkül), aki gratulál, de hozzát teszi, hogy a Chopin-etűd gyengén sikerült, amit Bartók is érzett. – A hangverseny előtt és után 1-1 lapot ír húgának Pozsonyba, majd Stencelékkel vacsorázik. Stencel Alma biztatja, hogy táviratozzék Pozsonyba, de éjszaka nem talál postát.

December 15-én levélben írja le a nap eseményeit édesanyjának. A januárra tervezett pozsonyi hangverseny előkészületeiről is ír. – Gruberné sürgönyben gratulál Budapestről az előző naphoz.

December 16-án Thomán Istvánnak is beszámol a hangversenyről.

December 23-án elhagyja Berlint és Pozsonyba utazik.

December 31-én Pozsonyból köszöni meg Thomán szerencsekívánatait.

BEKAPCSOLÓDÁS EURÓPA ZENEI ÉLETÉBE 1904–1906

1904

Január 5-én Bécsből képeslapot ír Böske húgának.

Január 8-án Pozsonyból Budapestre utazik.

Január 13-án mutatja be a Filharmóniai Társaság Kerner István vezényletével a Kossuth szimfóniai költeményt, nagy feltűnést keltve.

Január 14-én meglátogatja Hubay Jenőt.

Január 15-én visszautazik Pozsonyba.

Január 19-én onnan írja Thoman Istvánnak, hogy sikerült egy hangversenyrendezővel megállapodnia.

Január 22-én a megállapodás eredményeképp a pozsonyi Vármegyeház termében hangversenyt ad. Műsora: Schumann fisz-moll szonáta, Bartók Scherzo, Ábránd és Tanulmány balkézre, Schubert Esz-dúr impromptu, Chopin cisz-moll noktürn, Liszt Spanyol rapszódia és Saint-Saëns Keringő.

Január 23-án Budapestre utazik, hogy eleget tegyen Gschwindt likörgyáros és amatőr dirigens felkérésének. Találkozik Pesten tartózkodó húgával is.

Január 24-én együtt mennek Gruberékhoz, majd onnan egy pincehelyiségbe, ahol Gschwindt műkedvelő zenekart vezényel, Bartók Liszt Spanyol rapszodiáját játssza.

Január 25-én a Hubay–Popper vonósnégyes hangversenyén a Royal-teremben az egyik *Ábrándot* játssza, és Hubay Jenővel bemutatja a teljes Hegedűszonátát. Nagy sikert arat, 11-szer hívják ki és 2 koszorút kap. Ezt aznap édesanyjának levelezőlapon megírja.

Január 27-én Pozsonyba, majd Bécsbe utazik.

Január 28-án Pozsonyból levelet ír Nagyságos Lábán Aglája úrnőnek és Lilly kisasszonynak, melyben megköszöni, hogy részt vettek a pozsonyi hangversenyén.

Február 3-án a Bösendorfer-teremben a Fitzner-vonósnégyes estéjén Rudolf Fitznerrel játssza a Hegedűszonátát.

Február 7. Megint Budapesten. A Royal-teremben a Grünfeld-vonósnégyes kamara-hangversenyén Dvořák op. 87-es zongoranégyesét játssza.

Február 10. körül a Bécs–Köln–Boxtel (Németalföld) útvonalon első angliai útjára indul. Londonon át Manchesterbe utazik, innen Richter János vendégeként a közeli Bowdonba (Cheshire).

Február 12-én levelet ír édesanyjának útjáról. Erősen kifogásolja az angol vasutak állapotát, és megállapítja, hogy nem nagyon drága ország.

Február 18. Manchester. A Free Trade Hallban Richter János vezényletével előadják a *Kossuth* szimfóniai költeményt; Bartók Liszt *Spanyol rapszódia*ját és Volkmann *Händel-variációit* játssza. Mint zongorista szép sikert arat, a *Kossuth* kevésbé tetszik. Richter „triumph”-ról sürgönyöz. A hangverseny után altrinchami, *február 23-án* bowdoni keltezéssel (a két helység egy közigazgatási egység) 1-1 képeslapot küld Thománnak rövid beszámolóval.

Február 24. Manchester. Bartók feljegyzése szerint „Zongora zenekari” közreműködés.

Február 26. Bowdon. Fényképet dedikál Richter Jánosnak, kottaidézettel.

Február 27. Manchester. „Zongoraközreműködés” Dohnányi ajánlatára.

Február 29. körül 6 napra Londonba megy, a művészetpártoló Oliverson-nénál lakik, sokat kocsikázik.

Március 2-án színházba megy, de nem tetszik a darab.

Londonból Berlinbe utazik, a Steglitzer Strasse 65. alatt száll meg. *Március 7-én* levelet ír édesanyjának. Richter Jánost nagyon kedves és jó emberként jellemzi, aki azonban befolyásolható, és így bizonytalan, hogy a későbbiekben szervez-e neki szereplést. A nyárra tervezett Gerlice pusztai tartózkodás lehetőségeiről is érdeklődik.

Március 17. Berlin. Már tegező formában írt levél Dietl Lajosnak Bécsbe, akinek közbenjárására az 1902-ben írt 4 dalt és az 1903-as 4 zongoradarabot 400 K örökáron eladja a Bárd Ferenc és Fia cégnek. Megírja, hogy teljes visszavonultságban él, és a művészetnek mind az 5 ágát tanulmányozza, továbbá egy bécsi hangverseny lehetősége iránt érdeklődik. (A hangversenyre 1905. február 18-án került sor.)

Március 19. A nagyszentmiklósi főszolgabíró tanúsítványt állít ki számára arról, hogy egyéves önkéntesi kedvezményre jogosult.

Március 31. Berlinből levelezőlapot ír édesanyjának.

Április 5. Nagyszentmiklóson 3163/04 számmal illetőségi bizonyítványt állítanak ki számára.

Április 29. Berlinből üdvözlő hűgát, aki Vésztő-Kertmeg pusztán vendégeskedik (ekkor ismeri meg későbbi férjét, Oláh Tóth Emil gazdatisztet).

Május elején Bartók 2 napra Pozsonyba készül és onnan hosszabb tartózkodásra a Gömör-Kishont vármegyében lévő Gerlice pusztára (Ratkó község külterülete), a Fischer családhoz.

Május 11. körül Budapest–Tornalja útvonalon vonaton, majd onnan tovább kocsival utazik Gerlicére.

Május 13-án írja meg első benyomásait édesanyjának (a helység nevét humorosan „Gerlé”-nek írva).

Gerlice pusztára zongorát vitet, naponta 4 órát gyakorol, kompozícióin is sokat – de mértékletesen (napi 4-5 óra kottairással) – dolgozik. Főműve ekkor az op. 1-gyel jelölt *Rapszódia*, melyet novemberben Pozsonyban szeretett volna bemutatni. (Ez nem sikerült.) A Zongorakvintetten is dolgozik. Itt találkozik Fischerék alkalmazottjával, a Maros-Torda megyei Kibédből származó Dósa Lidivel, akinek éneke

megragadja figyelmét, egy dalát lejegyzi. (Dósa Lidi tehát nem Bartók alkalmazottja volt.) Innen számíthatjuk Bartók népdalgyűjtő munkájának kezdetét. Gerlicén más népdalokat is gyűjt.

Június 26. Édesanyjának beszámol Gerlice pusztai életéről, jó ellátásáról (sok csirke, reggeli, ozsonna csokoládé stb.) és munkáiról, valamint tervezett pozsonyi hangversenyének időpontjáról és műsoráról.

Július végén vagy *augusztus elején* Gerlice pusztáról Bayreuthba utazik az ünnepi játékokra. A nyomtatott műsoron kapcsokkal csoportokra osztja az előadásokat; az *augusztus 14–17.* között négy előadást (*Rajna kincse, Walkür, Siegfried és Istenek alkonya*) aláhúzással külön megjelöli. Mivel túl hosszú időt nem tölthet ott, feltehető, hogy az utolsó 6 előadást, mégpedig a felsorolt négyen kívül *augusztus 19-én a Tannhäuser, 20-án a Parsifal* látja.

Augusztus 21-én visszautaztában Regensburgból levelezőlapot ír Harsányi Kálmánnak Újpestre, még az előző napi *Parsifal* hatása alatt, mely azonban kevésbé tetszett neki, mint annak idején a *Tristan*. (Ezt most nem adták Bayreuthban.) Találkozik Richterrel is, akinek eljátssza *Scherzóját*.

Ezután visszatér Gerlice pusztára.

Szeptember 18. Végre megjelenik nyomtatásban (Bárdnál) az *1. ábránd*. Gerlice pusztáról 1-1 példányt küld belőle Harsányi Kálmánnak és Thomán Istvánnak. Előbbinek visszaküldi néhány költeményét, és azt írja, közülük az „(Aradi) tizenhárom” megzenésítéséhez volna kedve. (Nem valósult meg.) – Thománnak (már tegező formában) írja, hogy a *Scherzo* hangszerelésén dolgozik, mert a Filharmonikusok tavasszal játszani akarják. (Ez nem történt meg.)

November 1-én Gerlice pusztáról írja hűgának: „Még 5 nap.”

November 2. Levél Thomán Istvánnak arról, hogy november 8-án átutazik Budapesten, és szeretné bemutatni neki pozsonyi hangversenyének műsorát.

November 7-én vagy *8-án* Gerlice pusztáról Budapesten át Pozsonyba utazik.

November 10-én zongoraest a pozsonyi Városháza nagytermében. A műsoron 3 Liszt-mű: *Variációk egy Bach-témára (Weinen, Klagen)*, *Fúnerailles, 1. Mephisto-keringő*, Beethoven op. 26-os szonátája, Chopin f-moll ballada, Schumann *Karnevál* és 2 átírat: Chopin–Godowski *Keringő*, valamint Strauss–Bartók *Vágyódás*. A hangverseny igen jól sikerült, csak nagyon kifárasztotta. A Liszt-művek különösen érdekelték, és azt írta Harsányi Kálmánnak, hogy pár nap múlva „érdekes közleményt” küld róluk.

November 11-én Pozsonyból levelezőlapot küld Thomán Istvánnak.

November 16. Húga esküvője Pozsonyban Oláh Tóth Emillel, a békés megyei Vésztő községhez tartozó (a már említett Kertmeg pusztá szomszédságában lévő) Szilad pusztai Wenckheim uradalom gazdatisztjével.

November 17-én Bartók Pozsonyból Bécsbe utazik.

November 21. A Zongoraötös ősbemutatója a bécsi Ehrbar teremben, a Prill–Jeral vonósnégyessel. Az előadás „a mű nehézsége miatt komoly veszedelemben forgott – de valahogyan mégis csak meglett. A közönségnek 3 kihívásnyira tetszett.”

November 22-én Bécsből Pozsonyba utazik, majd *23-án* visszamegy Bécsbe.

November 24-én levelezőlapon számol be Thománnak a hangversenyről. Ezután újból Pozsonyba megy, *26-án* mindenesetre ott tartózkodik.

November 29-én délután újból Bécsben, ahol este Dohnányi Ernő hangversenyét hallgatja meg. Dohnányi meghívja vacsorára, de Bartók este 11-kor inkább hazautazik Pozsonyba.

December 2-án délután Pozsonyból Budapestre utazik, ahol a Grünfeld–Bürger-vonósnégyessel Zongoraötösének előadását tervezte. A kuartett tagjai azonban képtelenek voltak a művet megtanulni, ezért

december 4-én, a Royal-teremben Schubert *Pisztráng-ötösét* adják elő. Az Újság című lap hosszasan méltatja a Bartók-kvintett előadását, nem véve tudomást a mű bemutatásának elmaradásáról. „Ez aztán bak!” – írja Bartók Dietl Lajosnak Bécsbe.

December 9-én, ismét Pozsonyban, a Gerlicén gyűjtött népdalokból játszik néhányat édesanyjáéknak.

December 10-én nagy sétát tesz édesanyjával.

December 14-én Bécsbe készül.

December 16-án, a bécsi Bösendorfer-teremben, édesanyja jelenlétében, a Fitzner–Walther-vonósnégyes kamaraestjén Fitzner Rudolf-fal Strauss op. 18-as hegedűszonátáját játssza.

December 18-án Bécsben meghallgatja a *Heldenleben* előadását.

December 20-án ismét Pozsonyban, meglátogatja Rigeleéket.

December 24-én gyertyagyújtás után édesanyjáéknak egy Beethoven-szonátát játszik, és saját *Scherzóját*.

Bartókot aggasztja hűgának a kultúrától elzárt területre való költözése, és az első Karácsony alkalmából,

december 26-án hosszú levelet ír neki művészeti nézeteiről, Gorkij műveiről, és általános tanácsokat ad. Ebben a levélben írja, hogy a *Rapszódia* nemsokára elkészül, majd így folytatja: „Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjtöm, a lehető legjobb zongorakisérettel mintegy a műdal nivójára emelem. Ez arra volna jó, hogy a külföld ilyen gyűjteményből megismerhesse a magyar népzene-t”. Még tanácsot is kér egyes dalok szövegére vonatkozólag.

December 31-én írja Thománnak, hogy hosszabb időre Bécsbe megy, és Budapesten egyelőre nem hangversenyeznek, mert nem látja értelmét sem anyagilag, sem erkölcsileg.

1905

Az év elején mind Thomán István, mind Gruber Henrikné igen szép, méltató levelet ír újévi üdvözlétként özv. Bartók Bélánénak Pozsonyba.

Január 3-án Bartók Pozsonyból Bécsbe utazik és a IV. Heumühlgasse 9. alatt száll meg, albérletben. Bösendorferéktől kap zongorát használatra. Úgy tervezi, vendéglőben étkezik, és minden második héten 2 napra hazautazik Pozsonyba.

Január 16-án Bécsben levelezőlapot ír Fischer Anikónak Gerlice pusztára, de nem küldi el.

Január 26. Édesanyja meglátogatja; délelőtt a Természettudományi Múzeumba, este a Danczer Orfeumba, *január 27-én* a Művészettörténeti Múzeumba, este a Cseh-vonósnégyes hangversenyére mennek.

Január 28-án együtt hazautaznak Pozsonyba.

Január 30-án jókedvűen utazik vissza Bécsbe.

Január 31-én Busoni hangversenyét hallgatja meg.

Február 3. Fábián Felicie 21 éves korában meghal.

Február 5. Hosszú levelet ír húgának Szilad pusztára, melyben kifejti nézeteit a női egyenjogúságról, illetve annak hiányáról, és azt írja: „Ezt az igazságtalanságot szociális úton lehetne bizonyos módon enyhíteni. Hanem persze könnyen nem lehetne annyi gyökeres újítást behozni”. Ekkor olvassa Nietzsche „Menschliches, Allzumenschliches” című művét, és főbb gondolataival lelkesen egyetért.

Február 15-én Budapesten a Filharmóniai Társaság hangversenyén Kerner István vezényletével bemutatják Richard Strauss *Sinfonia domestica*-ját, melyről a műsorfüzetben Bartók ír analízist.

Február 18. A bécsi Bösendorfer-teremben önálló hangversenyt ad. A műsor: Liszt *Weinen, Klagen variációk*, *Funérailles* és *Spanyol rapszódia*, Schumann fisz-moll szonáta, Chopin f-moll ballada, Bartók *Fantázia*, *Scherzo*, ráadás egy Chopin-noktürn és egy Liszt–Paganini etűd. – A hangverseny után levelezőlapot ír Thomán Istvánnak, a hangverse-

nyen jelenlévő édesanyja, húga, sógora és Dietl Lajos aláírásával. – Később még beszámol Thománnak arról, hogy kilencszer hívták ki, a Liszt-darabok nagyon jól mentek, a Schumann- és Chopin-darabok kevésbé.

Február 24-én Pozsonyban jár.

Február 25-én visszautazik Bécsbe.

Március 1. körül Budapesten jár.

Március 10-én ismét Pozsonyban, ahonnan éjjel Budapestre utazik.

Március 11-én reggel érkezik Pestre, a Paris szállodában száll meg.

Március 13. Budapestről levelezőlapot ír húgának Szilad pusztára. Az aláírók között szerepel Ödry Árpád és Harsányi Kálmán is.

Március 15. A Vigadó nagytermében a Filharmóniai hangversenyen Liszt *Haláltáncát* és a *Szimfónia* Scherzo tételét játssza, Kerner István vezényletével. – Utána levelezőlapot ír édesanyjának Pozsonyba, többek között Aggházy, Herzfeld, Koessler, Mihalovich aláírásával. – Mihalovich ekkoriban szólítja fel, hogy folyamodjék államsegélyért az erdélyi népdalgyűjtő útra; ugyanakkor Gruberné lelkesen ír a 15-i hangversenyről és arra biztatja, hogy zongorázzon tovább, még a népdalgyűjtés rovására is.

Március 18. Grubernénál Bartók megismerkedik Kodály Zoltánnal, aki negyedik zeneszerzés-óráját adja a háziasszonynak. (A közös zeneakadémiai évek alatt nem találkoztak.)

Március 20-án Bartók éjjel Budapestről Pozsonyba utazik.

Március 21-én hajnali négykor érkezik Pozsonyba.

Március 27-én újból Bécsbe utazik régi lakására.

Március 28-án özv. Bartók Béláné csomagot küld lányának Szilad pusztára, melyben elküldi a Dósa Lidi énekelte székely dal megharmonizált kottáját.

Április 1-én özv. Bartók Béláné arról számol be lányának, hogy Bartók a *Kossuth* szimfónia gyászindulóját átírja zongorára, és beküldi a Magyar Lantnak, amelynek szerkesztője örömmel fogadta ezt a tervet.

Bartók ekkoriban ad be kérvényt a Zeneakadémiának népdalgyűjtési segély ügyében.

Április 6-án Bécsben levelet fogalmaz Richter János lányának.

Április 8-án húgának ír arról a tervéről, hogy június 8-tól egy hónapra hozzájuk menne, és egy Nietzsche-könyvet is vinne közös olvasásra.

Ezután folyamatosan Bécsben marad április 18-ig. Kétszer is meglátogatja Tallóczy Lajos államtitkárt, előkelő társaságban mozog, sok emberrel ismerkedik meg.

Április 18-án Bécsből Pozsonyba utazik.

Április 21-én anyagi helyzete kapcsán arról ír Thománnak, hogy báró Kohner Adolf bankvezér és nagybirtokos felajánlotta támogatását, melyet természetesen nem szeretne igénybevenni, továbbá hogy Richtertől biztató levelet kapott jövő évi angliai szerepléséről.

Április 23-án, Húsvétvasárnap ünnepli névnapját Pozsonyban.

Április 25-én újból Bécsbe utazik.

Május 7. Bécsből írja édesanyjának, hogy sokat bosszankodik, mert sehonnan sem kapja meg a várt híreket (az angliai hangversenyekről, a népdalgyűjtési államsegélyről, a *Kossuth Gyászinduló* kiadásáról), egyedül a Rubinstein-díjjal kapcsolatban kapott értesítést Párizsból. A *Rapszódia* hangszerelése folyik, a partitúra kb. 60 oldal lesz.

Május 14-én Bécsből Pozsonyba utazik, és levelezőlapot ír húgának: „Megérkezik Kossuth Lajos Vésztő városába”.

Május 15-én visszautazik Bécsbe.

Május 21-én elkészül Vedrődy–Vogyerátszky István Bécsben készített olajfestménye Bartók Béláról. A festményen a „Wien” keltezését Bartók saját kezűleg „Bécs”-re javította és rövid kottarészletet írt rá az 1. szvitből.

Május 24. A Zeneakadémia 302/1905 számmal értesíti, hogy 1000 K ösztöndíjat kap székelőföldi tanulmányútra. – Özv. Bartók Béláné azt írja leányának, hogy „Béla egy hónapot Párisban akar tölteni (arra nem számít, hogy díjat nyer, mert ott is nagy a protekció)”.

Május 25. Jótékony célú hangverseny az újpesti községháza dísztermében (Újpest ekkor még község), a Zeneművelő Egyesület zeneiskolája javára. Bartók Beethoven op. 101-es szonátáját, Chopin g-moll balladáját, Saint-Saëns *Keringőjét*, Liszt h-moll szonátáját és *Feux follets* című művét, valamint saját *Rapszodiáját* játssza. – Rákospalotán száll meg, Hendel Ödön gimnáziumi tanáreknél régi iskolatársánál és barátjánál.

Május 26-án Gruberéknál ebédel, és megint találkozik Kodállyal.

Május végén (keltezés csonka) képeslapon írja meg húgának Vésztőre, hogy köszöni a szíves meghívást és zongorástól érkezik majd.

Június 8-án húgához készül Vésztő–Szilad pusztára.

Június 18-án Szilad pusztáról ½ órás látogatásra átmegy a szomszédos Kertmeg pusztára, Göllner Antalékhoz (Voit Emmáékhoz).

Június 20-án Sziladról Thomán Istvánnak és Dietl Lajosnak egyaránt megírja, hogy november 23-ra meghívták Manchesterbe, és mindkettejüket megkéri, fordíttassák le iratait franciára, hogy a július 18-i határidőig jelentkezni tudjon a Rubinstein-versenyre. – Este szalonnasütés.

Június 21-én megkapja Thomántól az iratok hiteles fordítását és levelezőlapra meg is köszöni. Tóth Emilné azt írja édesanyjuknak: „Béla jókedvű, bogarakat és magyar dalokat gyűjt”.

Június 27. Bartók Thománnak írt levelezőlapra érdeklődik, hogy mi lett a *Kossuth*-tal, érte ment-e Kodály.

Július 28-án Vésztőről Békésre utazik, ahol meglátogatja Voit Ernőéket és megnézi újszülött kislányukat, Voit Évit. Innen továbbutazik Békéscsabára, onnan levelezőlapot ír Sziladra, majd Budapestre utazik.

Július 29-én Budapestről újabb levelezőlapot ír húgának Sziladra.

Augusztus 1-én Zürichből levelezőlapot ír sógorának, Tóth Emilnek Sziladra. Zürichből továbbutazik Párizsba, ahol a Pension de Famille-ban száll meg, a Rue Clément-Marot 18. alatt.

Augusztus 3. A párizsi Rubinstein zongoraverseny kezdete. Bartók egy-egy Chopin-balladát és -nóktürtnt játszik.

Augusztus 9. A verseny utolsó napja. A verseny után felháborodottan számol be édesanyjának az eredménytelenségről (annak ellenére, hogy május 24-i nyilatkozata szerint nem is számított másra), a zsűri hozzá nem értéséről és a rossz mellékkörülményekről. A zeneszerző-versenyen a *Rapszodiát* és – a „meg nem tanulható” Zongoraötös helyett – a Hegedűszonátát mutatta be Zeitlin hegedűművésszel. A közönség körében nagyobb sikere volt; háziasszonya, Mme Condat a 9 frankos szobaárát vigasztalásul 7 frankra szállította le. – Dietl Lajos, a magyar zsűritag még 6 napig Párizsban marad és kalauzolja Bartókot.

Augusztus 15-én némileg lecsillapodva levelezőlapot ír Harsányi Kálmánnak Rákospalotára és levelet édesanyjának Szilad pusztára, valamint Jurkovics Irmynek Nagyszentmiklósról. A két levélben részletesen leírja élményeit, Párizs épületeit, múzeumait, mulatóit. „Rengeteg sok automobil száguldoz mindenfelé, oly annyira, hogy néha csak úgy bűzlik az utca a sok benzinfüsttől.” Lépten-nyomon magyar vonatkozásokba ütközik, örömmel látja a mindenütt árusított magyar újságokat, evvel szemben sehol sem látni cseh, lengyel, román, horvát, szerb lapot. – Jurkovics Irmynek eszmefuttatást ír a magyar úri osztályról, amely nem valódi *magyar*. „Csak akkor keletkezhetik igazi magyar zene, ha lesz valódi *magyar* úri osztály. Épen azért Budapest közönségével nem lehet semmit sem kezdeni. ... Neveljük inkább a (magyar) vidéket. ... Dolgozni, tanulni, és harmadszor is dolgozni, tanulni. Így érhetünk el valamit.”

Augusztus 19. Az Eiffel-torony csúcsáról levelezőlapon tréfás verset ír húgának Sziladra.

Augusztus 22. Édesanyjának Sziladra írva kéri, hogy megtakarított pénzéből (ti. Bartókéból) küldjön 200 forintot, mert fogy a pénze. Leírja francia nyelvtanulásának nehézségeit, bár nyelvtanár foglalkozik vele.

Augusztus 29. A párizsi Notre-Dame képét küldi húgának Sziladra, „Itt küldöm vigasztalóul Quasimodo lakását” szöveggel. Külön megemlékezik a másnapra várható napfogyatkozásról.

Szeptember 9. Levelezőlapon tudósítja hűgát, hogy Versailles-ban járt, és megemlíti, hogy sikerült rovargyűjteményét növelnie: „fogtam 4 bogarat, tücsköt, 2 más rovar”. (A levelezőlapon a címzés csak „Vésztfő”, név nélkül, de a posta kézbesítette.)

Szeptember 10. Édesanyjának levelet ír Pozsonyba, részben jövendő terveiről – „A hol előbb kapok állást, oda megyek” –, részben vigasztaló szavaira válaszul: „Én, dacára, hogy 20 ... emberre ebédelek, ... elhagyatott vagyok! ... És megjövendőlfm, előre tudom, hogy az én sorsom ez a lelki elhagyatottság lesz. Keresek, kutatok ugyan ideális társat, bár nagyon jól tudom, hogy minधीába. Ha esetleg valamikor találni vélnek is valakit, rövid idő múlva ugyis beállna a csalódás.” „Én ideig-óráig majd hogy nem a magaslaton érzem magam, utána hatalmas bukás, majd ismét küzdés, magasbatörés: és ez ismétlődik szüntelen. Valamikor mégis csak sikerülni fog fent maradnom.”

Szeptember 18-án Gruberné megnyugtató és biztató levelet ír özv. Bartók Bélánénak Bartók Béla elkeseredésével kapcsolatban.

Szeptember 24. Bartók a Moulin de la Galette tánctermebe látogat.

Szeptember 28-án erről küld képeslapot hűgának.

A Rubinstein-verseny kudarca még mindig nem hagyja nyugodni, 40-soros gúnyolódfó verset ír „Óda a Tizenötfekhez” címmel, melyben kipellengérezí a zsűri tagjait.

Szeptember 29-én elküldi a verset édesanyjának Pozsonyba.

Október 1-én, párizsi tartózkodásának végét jelezve írja hűgának Sziladra: „Már csak 5 nap”. *Október 5-én* pedig: „Utolsó párizsi üdvözflet”.

Október 7-én már Münchenből: „Innen is sokszor üdv.”

Ütközben Bécsben lakást néz, majd hazatér Pozsonyba.

Október 11-én értesíti hűgát szerencsés hazaérkezéséről, és megírja bécsi címét: XVIII/2 Gersthoferstrasse 57.

Október 23-án már Bécsből ír édesanyjának bécsi és angliai hangversenyterveiről és arról, hogy vasárnaponként Dietllel és egy

angollal „angol” sétát rendeznek, de ezen kívül is szándékozik angol órát venni.

Október 26-án Grubernénak is ír angliai hangversenytérveiről.

Október 27. Levél hűgának Sziladra. – Ettől kezdve ad elmélet- és zongoraórákat Hedda Stegernek.

November 8-án Bécsből Frankfurton és Kölnön át Angliába indul.

November 10-én Frankfurt a/M-ből levelezőlapot küld hűgának Sziladra, majd továbbutazik Londonba, ahol 8 napot tölt Mrs. Thalia Beretta (28 Lillie Road) vendégeként.

November 18. Londonban Vecseyékkel találkozik. Levelezőlapot ír hűgának.

November 20. Hűgának házassági évfordulójára és Erzsébet-napra utólagos jókívánságokat küld Haslemere-ből (Surrey).

November 21. Levelezőlap hűgának Londonból.

November 23. Manchester. Zenekari hangverseny a Free Trade Hallban. Bartók Richter János vezényletével Liszt *Haláltáncát*, szólóban Bach *Kromatikus fantázia és fűgáját* játssza.

November 29. Bécs. Az *1. szvit* (nem teljes) bemutatója, nagy sikerrel. A Bécsi Filharmonikusokat Ferdinand Löwe vezényli.

November 30. Bécsből írt levelében Bartók együttérzését fejezi ki Thomán Istvánnak felesége súlyos betegsége miatt, viszont örömmel veszi tudomásul, hogy Hegedűszonátáját elő akarják adni. „Dolgaimról nem írok ... mindig csak ugyanaz az unalmas állandó sikertelenség.” (Ez nem teljesen indokolt, mert végül is elég sokszor aratott sikert, csak végtelenül türelmetlen volt.)

December 9. Sopronban, a Kaszinó nagytermében, a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör zene- és felolvasó-estélyén szerepel. Egy-egy Chopin noktürn és ballada mellett saját *Ábrándját* és *Scherzóját* adja elő a 4 zongoradarabból. – Mihalovich Ödöntől ajánlólevelet kap a Ferenc József jubileumi ösztöndíj-pályázathoz. Az 1903. márciusa óta húzódó bürokratikus ügyintézés után végre lehetővé válik a pályázat benyújtása.

December 13. Bécsből rossz franciasággal írt levelezőlapon mentegetődzik hűgának amiatt, hogy Sopronból nem írt neki, de egy családnál lakott, és így idejével nem rendelkezhetett kedve szerint.

December 15-én Budapest Székesfőváros Tanácsának benyújtja pályázatát a Ferenc József „zenészeti díj”-ra, hivatkozva eddigi zeneszerzői és zongoraművészi sikereire, melyek nagyrészt csupán erkölcsiek, így rászorul az anyagi támogatásra. A díjat 1906. júniusában kapja meg.

December 18. Bécsből édesanyjának írt lapon érdeklődik arról, elutazott-e már Tóth Emilnéhez, aki gyermeket vár; megírja, hogy Budapesten is elő akarják adni az *1. szvitet*, és hogy Vecseyék meghívták nyárra rákoskeresztúri nyaralójukba.

December 20-án megszületik Oláh Tóth Emilék első gyermeke, Béla. Keresztapának Bartók Bélát kéri fel, aki ekkor, még Bécsben, „A kicsi ’tót’-nak” címmel kis kompozíciót ír, tréfásan utalva családnévére.

December 24-én már Pozsonyból küld levelezőlapot hűgának.

December 29-én, ismét Bécsből, levelezőlapot ír Thomán Istvánnak Budapestre.

1906

Január elején Budapestre utazik.

Január 4-én Gruberéknál Kodály beszámol eddigi népdalgyűjtő munkájáról.

Január 7-én Bartók Budapestről Fehringen át Grácba utazik.

Január 8-án Grácban, a fiatal Vecsey Ferencsel közös hangversenyen Bach *Kromatikus fantázia és fuga* című művét, valamint Chopin cisz-moll noktürnjét és g-moll balladáját játssza.

Január 10. Hangverseny Pozsonyban. Liszt egyik Paganini-etűdjét, egy-egy Chopin-balladát, mazurkát és noktürnt, Kerpely Jenővel pedig Brahms e-moll és Dohnányi B-dúr gordonkaszonátáját játssza.

Január 12-én, már megint Bécsből, Márkus Lilynek küld levelezőlapot sok aláírással.

Január 17-én húgának írja Bécsből: „Nagy szalonnasütéseket rendezek a szobában – lámpa fölött – jófajta sziladi szalonnával”.

Január 21-én délelőtt Bécsben meglátogatja Arányi Adilát.

Január 29-én Thomán Istvánnak ír, februári budapesti hangversenyük ügyében.

Január 30-án Poszvék Lajos dr.-nak, a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör alelnökének arról ír, hogy szívesen adna újabb soproni hangversenyt, „mert nagyon szeretnék a vidéki magyar városokkal művészi összeköttetésben lenni”. (Ez azután annyira nem valósult meg, hogy öt év alatt, 1910 novemberéig, Pozsonyon kívül csak egy temesvári hangversenye volt.)

Február 1-én Bécsből Budapestre utazik és a Royal Szállóban száll meg.

Február 2-án, Budapesten, a Fővárosi Vigadóban, jótékonyági hangversenyen Thomán Istvánnal Mozart D-dúr szonátáját játssza, szólóban pedig Chopin g-moll balladáját, egy mazurkáját és Saint-Saëns *Keringőjét*. – Este Szécsinénél vacsorázik.

Február 5-én képeslapot küld húgának Sziladra, majd visszautazik Bécsbe.

Február 14-én Bécsből írja Pozsonyba édesanyjának, hogy meglesz a temesvári hangverseny.

Február 16. Zongoraest a temesvári Városi Vigadóban. A műsor: Bach *Kromatikus fantázia és fuga*; egy-egy Chopin noktürn és ballada; Bartók *Scherzo és Fantázia*; Saint-Saëns *Keringő* és Liszt *Spanyol rapszódia*.

Február 16. Képeslap édesanyjának a társaságban tartózkodó több ember aláírásával.

Február 17. Levelezőlapon búcsúüdvözlét Temesvárról húgának Sziladra.

Február 18-án Pozsonyba érkezik, *19-én* továbbutazik Bécsbe.

Február 26-án Pozsonyból levelezőlapot ír Thománnak és kéri a Hegedűszonáta hegedűszólamát bécsi címére.

Február 28. Bécsből levelezőlapon megírja édesanyjának anklami útitervét.

Március 1-én Bécsből Berlinbe utazik.

Március 2-án Berlinből megírja édesanyjának, hogy még Bécsben beszélt Busonival, aki nagyon szíves volt, nagyon tetszik neki a *Rapszódia*, és elő szándékozik adni.

Március 3. Anklam (Pomeránia). A stettini kerületben lévő 13 000 lakosú kis porosz városkában, a Felsőbb Leányiskola aulájában, a Konzert-Verein hangversenyén működik közre, Chopin cisz-moll noktürnjével és g-moll balladájával, Liszt *Spanyol rapszodiájával*. – Levelezőlapot ír húgának Sziladra és édesanyjának Pozsonyba.

Március 5-én reggel érkezik vissza Bécsbe.

Március 6-án megírja édesanyjának további útitervét.

Március 12-én levelezőlapot ír édesanyjának. Ugyanekkor Nagyszentmiklósról 1568/1906 számmal megküldik katonai alkalmatlansági bizonyítványát útlevel céljára.

Március 13-án Bécsben 345627 számmal kiállítják élete első útlevelét (még fénykép nélkül), Európára és Afrikára. Lakhelye Bécs, foglalkozása „zenész”. – Este hazautazik Pozsonyba.

Március 14-én a Kodállal közösen készített *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel* című kiadvány előkészületei során többeknek előfizetés-gyűjtő felhívásokat küld, így Freund Etelkának, Csiky Jánosnak, König [Király] Péter szegedi konzervatóriumi igazgatónak, a fontos nemzeti akcióra való hivatkozással. – Ekkor – ibériai útjára való tekintettel – már foglalkozik a spanyol nyelvvel.

Március 16-án spanyol nyelvű levelezőlapot küld húgának Szilad pusztára. Aznap indul Vecsey Ferencsel közös hangversenykörútjára.

Március 17-én kiszáll Strassburgban, ahonnan levelezőlapot ír édesanyjának: „Strassbourg gyönyörű”. (A város csak 1918 után került vissza Franciaországhoz, de Bartók itt már a francia megnevezést használja.) Húgának is ír levelezőlapot, tévesen március 18-i keltezéssel. – A posta

már ebben az időben is állandóan reformálta a címzést, és azt akarták, hogy a helység neve legyen közepén, a címzett pedig a jobb oldalon, és Bartók, minden újításnak híve, ezt rögtön alkalmazni kezdte. Maguk a postatisztviselők azonban nem fogadták el az újítást, így ez a Vésztőre szóló lap a „Bartók” Elza név miatt először a Háromszék megyei „Barót”-ra ment és nagy késéssel ért a címzetthez. Ez lehet az oka annak, hogy Bartóknak sok levele nem jutott el a megfelelő helyre, amint erre többször utal leveleiben.

Március 19. Párizsban előző évi szállásadónőjénél, Mme Condat-nál száll meg. Bordeaux-ba akar kirándulni, már vasúti jegyét is megveszi. A bordeaux-i kirándulás elmarad; a lapra, amelyen épp erről értesíti édesanyját, mégis bordeaux-i bélyegző kerül.

Március 20. Párizsból továbbutazik Spanyolországba, és – nyilván Bordeaux-n keresztül – eljut Irunig, ahonnan levelezőlapot ír húgának Sziladra.

Március 21-én este megérkezik Lisszabonba. A Hotel Suissóban száll meg.

Március 22-én Lisszabonban fel akarja keresni Vecseyéket, ekkor derül ki, hogy a hangversenyek sorrendjét összezavarták, és azonnal Madridba kell utaznia. Ez a portugálok rendetlensége és nyelvi nehézségek miatt nehezen megy.

Március 23-án utazhat csak el, és 21 órai szörnyű utazás után *március 24-én* reggel érkezik Madridba, ahol még aznap megtartják első hangversenyüket Vecsey Ferencsel, egy színházban, kevés, de lelkes közönség előtt. – Bartók műsora: Liszt *Spanyol rapszódia*ja és saját *Ábrándja*.

Március 25-én, Bartók 25. születésnapján egy infánsnőnél tesznek látogatást. Mária Krisztina anyakirályné is megjelenik, „úgy diskurált, mint a vésztői trafikosné”.

Március 26-án Bartók levelet ír édesanyjának Madridból, a rossz ibériai viszonyokról és további útiterveiről. – Este a Teatro de la Comédiában adják második hangversenyüket Vecsey Ferencsel. A műsor szerint Bartók Bach *Kromatikus fantáziá*ját és Liszt egyik *Magyar Rapszódia*-

ját játssza. – Húgának is ír: „Madrid ronda, Lisboa mennyivel szebb, kedvesebb, érdekesebb, bájosabb”.

Március 27. Látogatás az anyakirálynénál.

Március 28. Madridból Lisszabonba utazik.

Április 8-án Oportóban (később Porto) a Hotel Braganzában száll meg.

Este a St. João színházban adnak közös hangversenyt Vecsey Ferencsel.

Bartók Chopin egyik balladáját és Liszt *Spanyol rapszodiáját* játssza.

Április 10-én megismétlik a március 26-i madridi műsort. Este Bartók visszautazik Lisszabonba, majd *11-én* tovább Coimbrába, ahol 3 napot tölt a Hotel Avenidában. Édesanyjának örömmel írja, hogy körútjukat befejezték: „Céltalanul bolyongok ide s tova”. Kéri, hogy a *Magyar népdalok* gyűjtőívét küldje el Vecsey Lajosnénak Rákoskeresztúrra.

Április 13-án Coimbrából Lisszabonba utazik, ahol *14-én* bevált 200 francia frankot.

Április 17-én levelezőlapot ír Hendel Ödönnek, *20-án* pedig levelet José Boregónak Madridba.

Április 21. körül kirándul Cascaesba (később Cascais), a Bocca de Infernóba.

Április 22-én Cintrából (később Sintra, Estremadura), egy angol szállodából ír húgának Sziladra.

Április 25–26–27-én újból a Hotel Suissóban lakik.

Április 27-én bevált 100 francia frankot és rövidesen Spanyolországba utazik.

Május 1-én Madridban, a Hotel de Parisban lakik. Húgának képeslapot küld: „Ugy-e csuf város?”

Május 3-án Madridban 2000 km-es körutazási vasúti jegyet vált.

Május 7-én a madridi postahivatalban eredménytelenül keresi poste restante leveleit; a Magyarországról küldött levelek, nyilván félreértés miatt, május 6-án már a gibraltári postán voltak, holott Bartók oda csak később készült.

Május 9-én Madridból bikaviadalt ábrázoló levelezőlapot küld húgának, és felháborodottan ír a „nemes” spanyolok becsstelen szokásáról.

Május 10-én Szevillából levelezőlapot ír unokaöccsének, Tóth Bélának Sziladra arról, hogy sikerült nagyszerű bogarakat fognia.

Május 12–13-án Cadizban, a Hotel Vista de Alegrében száll meg.

Május 16-án és 17-én viszont már Afrikából, a nemzetközi területnek nyilvánított Tanger városából ír hűgának.

Május 18-án Thomán Istvánt üdvözli Tangerből. Lenyűgözi a sok furcsaság. Az egyik lapon „marokkói” üdvözlétet küld, bár Tanger jogilag nem tartozik Marokkóhoz.

Május 19-én visszatér Európába; Gibraltárból tréfásan írja hűgának: „megszabadultam az emberevő afrikaiaktól”. Ezután elindul hazafelé.

Május 21-én Córdobaból ír hűgának.

Május 22-én reggel Madridba érkezik. Édesanyjának további útitervéről ír, és 60 frt biztonsági tartalékot kér. (Másnap elutazik, így a pénzt nem kaphatta meg, utólag vissza kell kérni.)

Május 23-án Barcelonában a Hotel Nationalban száll meg; *24-én* továbbutazik Marseille-ba. (XIII. Alfonz és Battenberg Viktória Eugénia május 31-én esedékes királyi esküvője elől igyekezett megszökni Spanyolországból.)

Május 25-én Marseille-ből Nizzába, Monte Carlóba, Monacóba és Mentonba látogat, majd Milánóba utazik, megnézi a világkiállítást és megszáll a Hotel Bavierában.

Május 26-án Velencéből írja édesanyjának, hogy egész útjának legszebb része – Velence.

Május 27-én Fiuméből ír levelezőlapot hűgának, ahova a Magyar–Horvát Gőzhajó R. T. járatán érkezett.

Május 29-én már Budapestről írja édesanyjának, hogy végre 5 napig egy helyben maradhat.

Június 1-én még Budapestről ír édesanyjának.

Június 2-án délután Pozsonyba utazik.

Bartók 1906 nyarán kezdte meg a népdalgyűjtést az eddigi szórványos munka helyett tudományos alapon, nagy rendszerességgel,

Kodály Zoltán útmutatásait és tanácsait is figyelembe véve. Az egyes gyűjtőutak helye és időpontja napról napra nem mindig követhető, mivel a népdalfeljegyzések támlapjain és statisztikáin legtöbbször csak hónap megjelölés van (az sem mindig hibátlan), másrészt a dalok származási helyének gondos feltüntetése az énekes lakóhelyét vagy tartósabb munkahelyét jelenti, ez nem mindig azonos a felvétel helyével. Ennek figyelembevételével sokszor csak hozzávetőleges adatokat közölhetünk.

Bartók tervei szerint júniusban Pozsonyba, Sopronba, majd Vésztő-re (Szilad pusztára) szándékozott utazni. A Sopron vármegyei Jobaházról 37, Bogyoszlórol pedig 4 népdal származik 1906. júniusi dátummal, így feltehető, hogy a soproni út erre vonatkozik.

Június 11-én Budapest Székesfőváros Tanácsa 1905. decemberi kérvényére 1600,- K „zenészeti díj”-at juttat Bartók Bélának a Ferenc József koronázási jubileumi díjból, a 109143/1906-VII. sz. utalvánnyal. [A második zenészeti díjat ifj. dr. Toldy László kapja, ezen kívül 2 irodalmi (Divald Kornél és Harrer Ferenc), 2 képzőművészeti (Nagy Zsigmond festő és Radnai Béla szobrász), 1 gépészmérnöki (Weltzl Károly) és hét 600 K-ás ipari díjat adnak ki.]

Június közepén Bartók rövidebb időt hűgánál tölt.

Június 21-én Gyulán jár, feltehetőleg népdalgyűjtés céljával.

Ezután visszatér Budapestre, Vecsey Lajosék (Vecsey Ferenc szülei) meghívásának eleget téve Rákoskeresztúr község nyaralótelepén (mely 1921-ben Rákoshegy néven önálló község lett) vendégszeretüket élvezi a Witzenrad villában. Ekkor kezdődik a községgel való kapcsolata. A közigazgatási változások miatt 1920-ig különböző helységnév-változatok levelei és művei dátumában mindig ugyanezt a helységet jelölik.

Június 26-án Bartók közeli gyűjtési terveiről ír édesanyjának és kéri, Pozsonyból vigye magával Sziladra a Bartalus-féle népdalgyűjteményt, melyet ott tanulmányozni akar.

Népdalgyűjtéseinek színhelyét a célszerűség és az anyagi megfontolás alapján ekkor még úgy választotta meg, hogy rokoni vagy baráti kapcsolatok révén ment egy-egy vidékre, ahol ellátásának biztosítása mellett segítségére lehettek az énekesek és zenészek felkutatásában.

Június 29-én ilyen kapcsolat révén utazik Turára (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye). Három napig Hajdú Istvánék (Oláh Tóth Emil sógora) vendége, ezalatt 75 dalt jegyez le.

Július 1-én az egyik szomszéd faluba mennek búcsúba.

Július 3. körül Rákoskeresztúrról beszámol édesanyjának első turai gyűjtőútjáról és további terveiről.

Július 6-án francia nyelvű levélben mentegetődzik amiatt, hogy keveset ír neki, de a gyűjtőutak nagyon fárasztóak, és örül, ha este lefekhet.

Július 7-én megint Turára megy Hajdúékhoz.

Július 8-án Oláh Tóth Pál (Oláh Tóth Emil öccse) vendége.

Július 9-én Turáról közös családi levelezőlapot küldenek Tóth Emilnek Sziladra.

Ekkor kezdi használni a fonográfot, külön megemlékezik arról, hogy evvel utazott. Turán összesen 151 dalt jegyzett le, 76-ot ezen a második úton.

Július 19-e körül Békés megyébe megy, ahol a különböző uradalmak gazdatisztjeinek segítségével folytatja gyűjtését.

Július 20-án Gyulán kísérel meg gyűjtést eredménytelenül, majd ott megszállva egy szállodában, *21-én* Benedekre megy (Gyula város Józsefbenedek nevű külterületi lakott helyére), de ott sem jár sikerrel.

Július 22-én Galgóczy Géza, a Bihar vármegyei Feketeér pusztára (Sarkad község külterületére) kíséri, megismerteti az ottani gazdatisztalakkal. Itt már sikeres a gyűjtés.

Július 23-án és 24-én Benedeken gyűjt, majd 24-én délután Dobozra (Békés vármegye) megy. Ezen a gyűjtőúton 83 dal és 47 felvétel a termés.

Július 25-én Dobozon meglátogatja távoli rokonait, Vidovszky Lászlóékat, majd Békéscsabán keresztül Rákoskeresztúrra utazik Vecseyékhez.

Július 26-án levelezőlapot ír édesanyjának Sziladra.

Július 27-én Rákoskeresztúrról tréfás hangú, hosszú levélben számol be édesanyjának, Voit Irmának és unokaöccsének, Tóth Bélának a gyulai út részleteiről. (A papíron eredetileg július 15-i keltezés van, takarékoságból írta erre a levelet.)

Augusztus 4-én Rákoskeresztúrról írja Bicskey Margitnak Tápiószelére (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye), hogy szeretne odamenni gyűjteni 15-e körül. Gyűjt is Tápiószelén 32 dalt.

Augusztus 15-én azonban Rákoskeresztúrról fogalmaz levelet, november 7-re tervezett hangversenye ügyében, „Lieber Herr Professor” megszólítással.

Augusztus 20-án Rákoskeresztúrról levelezőlapot ír hűgának.

Augusztus 21-én édesanyjának hosszasan beszámol gerlicei útjáról és a tót–magyar nyelvhatáron tapasztalt szöveg- és dallambeli érdekességekről. „Turáról egyenesen fölrandultam Gömörbe Gerlicére. ... Feljegyeztem 120 dalt, $\frac{1}{3}$ -a határozottan magyar dal tót szöveggel.”

Augusztus 25-én Kamarásra megy, ahol Baranyai Gyula polgári iskolai igazgatóéknál (régi nagyszöllősi ismerősüknél) lakik, és onnan jár Szeged környékére gyűjteni. Kamarás külterületi lakott hely, valószínűleg Szegedhez tartozott. Bartók Szentesen 19, Horgoson 40, Szegeden 49, Csongrádon 5, Csanádapácán 2 dalt gyűjtött.

Augusztus 28-án levelezőlapot ír Szegedről édesanyjának.

Szeptember 1-én Apátfalván (Csanád vármegye) 26 dalt gyűjt.

Szeptember 2-án Nagyszentmiklóstra látogat, 4 nagynénjével együtt ebédel a földművesiskolában, meglátogatja Jurkovicsekat, majd hazautazik. Útközben, *szeptember 3-án* Szolnokról levelezőlapot ír hűgának, majd *szeptember 4-én* még Szolnokról édesanyjának, de a lapot már *szeptember 5-én*, Budapesten adja föl.

Szeptember 6-án Rákoskeresztúron torokfájást kap, 9-ig beteg.

Szeptember 9-én levelezőlapot ír édesanyjának.

Szeptember 10-én Budapestre készült, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi

Minisztériumban édesanyja szolgálati ügyeiről érdeklődjék, de az közben kedvezően elintéződött. – Édesanyjának írja: „Már 3 napja konferenciázok Kodálylyal a dalkiadásról, most még a címlapról kell gondoskodni, a mi nem csekélység”.

Szeptember 14-én levelezőlapot ír édesanyjának Pozsonyba.

Szeptember 19. Levelezőlap édesanyjának újabb Békés megyei gyűjtési terveiről.

Szeptember 22-én húgáéknak megköszöni meghívásukat avval, hogy novemberben megy hozzájuk és egyéb Békés megyei helyekre. – Huszadika táján Vecseyéktől Gruberék hűvösvölgyi villájába költözött, onnan írja édesanyjának, hogy ügyének további intézése érdekében eljárt. A lapot Gruberné is aláírja.

Szeptember 25-én postáját Pusztaberénybe (u. p. Lengyeltóti), c/o Graner Albert címre küldik utána. – Balatonberény megjelöléssel 3 dalt gyűjt itt.

Szeptember 27-e körül Keszthelyen jár, ahonnan 41 dal származik.

Szeptember 29-én Pusztaszabolcson ad fel levelet édesanyjának.

Október elején Pozsonyba megy.

Október 10-én Pozsonyból ír König Péternek Szegedre, Zongoraötöse esetleges szegedi bemutatójáról és egy decemberi szereplésről (amely azonban elmaradt).

Október 12-én már Budapestről írja édesanyjának, hogy a Rozsnyai Károly céggel megegyeztek a *Magyar népdalok* ügyében. Három hét múlva elkészül (a valóságban 2 hónap lett belőle), és Pozsonyba küldenek 300 példányt (végül 460-at küldtek). 500 példányért 450 koronát fizettek a szerzők a kiadónak.

Ezután újból Gerlice pusztára utazik.

Október 15-én közli édesanyjával, hogy már 9 dalt jegyzett le, és 20-at vett fel fonográfba. Egyúttal keresi Sebestyén Gyula *Regős énekek* című művét.

Október 16-án egy kocsmában tót dalokat gyűjt.

Október 17-én levelezőlapot ír édesanyjának; megemlíti, hogy tervezett pozsonyi hangversenyéről nem kapott semmi értesítést.

Október 20-án azt írja édesanyjának: „Kodálynak írtam. Ő most Budapesten lesz 22.-éig; ha pénzt kér tőled, küldj neki”.

November elején Pozsonyba utazik.

November 3-án onnan értesíti Dietl Lajost, hogy pár hét múlva megjelennek a dalok, és kéri a gyűjtőíveket, mert e nélkül tetemes károsodás éri. Pozsonyban hangversenye lesz, melyre gyakorolnia kell, így 3 hét alatt mindössze 150 tót dalt jegyzett le és 80-at vett fel fonográfra. A levelet így zárja: „Gyűjtői hévvel üdvözlő Béla”.

November 4-én Pozsonyban, a Városháza nagytermében hangversenyt ad a „Tulipánkert-Szövetség” javára. Műsora: Bach *Kromatikus fantázia és fuga*, egy Chopin-scherzo, Juon *Humoreszk*, saját *Rapszódia*ja, Liszt *Cantique d'Amour* és Paganini–Liszt *La campanella*.

November 7-én Budapesten a Fővárosi Vigadóban adott Filharmóniai hangversenyen Saint-Saëns g-moll zongoraversenyét játssza, Kerner István vezényletével. Ráadás Liszt *La campanella*. – A hangverseny 9 órakor ér véget, 10 órakor már útra kel hűgához, Szilad pusztára.

November 12-én Sziladról levélben sürgeti Baranyai Gyulánét a szegedi gyűjtőívek beküldésére. (Baranyainé később négy előfizetőt gyűjtött.)

November 13-án azt írja Thománnak: „Egyelőre pihenek, de néhány nap múlva megkezdem a népdalhajszát”.

A Magyar Népdalok gyűjtőivei sehogy sem érkeznek.

November 16-án ezért körlevelet ír a késlekedőknek, Thomán Istvánnak november 19-én külön. 16-án azt írja édesanyjának, hogy még pihen.

November 19-én a Vecsey villába címzett levélben kéri Szentirmay Ilona úrnőt, hogy a gyűjtőívet minél előbb küldje Pozsonyba, és megírja: „... Azóta hogy Kereszturt elhagytam, 90 magyar és még 130 tót dalt gyűjtöttem; 70 tót dalt lefonografáltam, ...”.

November 24-én azonban már Dobozról értesíti, hogy ott gyűjt; egyelőre elég értéktelen az anyag.

November 25-én Grubernénak Dobozról ír, felháborodottan cáfolja azt a

budapesti hírt, hogy ő a budapesti Filharmonikusoknak ingyen játszana. Ekkor már lelkesen ír gyűjtési eredményeiről és élményeiről: „Kedves parasztjaim között kellemes órákat töltök. ... Legkevésbé értem a vidékiek gondolkodását paraszt kérdésben”.

December 12-én éjszaka utazik Sziladról Budapestre, világítás nélküli vonaton.

December 13-án tudósítja Tóth Emilt megérkezéséről Budapestre, ahol címe: Vörösmarty u. 19. III. 15.

Ez idő tájt Thomán Istvánnak nehézségei támadtak a Zeneakadémián; le kellett mondania tanári állásáról. Növendékeinek oktatására ideiglenesen Bartókot kérték fel, és kinevezésre is felterjesztették, egyelőre 4500,- K évi fizetéssel.

December 14-én boldogan írja Budapestről édesanyjának Pozsonyba és húgának Sziladra, hogy végre megjelentek a dalok, 460 példányt küldenek Pozsonyba.

December 15-én Gruberné páholyában meghallgatja Hubay Jenő *Lavotta szerelme* című művét; *17-én* gratuláló levelet ír Hubaynak: „Rendkívül tetszett, magyarsága pedig meglepett”.

December 19-én Érsekújváron (Nyitra vármegye) jár, ahol a vasútállomáson panaszkönyvi bejegyzést tesz. (1907. január 15-én a MÁV Budapest-balparti üzletvezetősége értesítette, hogy a panasz alapján megfelelően intézkedtek.)

A Karácsonyt Pozsonyban tölti.

LETELEPEDÉS BUDAPESTEN. RENDSZERES NÉPDALGYŰJTÉS 1907–1913

1907

Január 1-én újévi jókívánságokat küld hűgának Sziladra.

Özv. Bartók Béláné ezután Sziladra utazik lányához, aki második gyermekét várja. Bartók oda küldi beszámolóit zeneakadémiai tanítványairól.

Január 9-én „mindössze 3 növendék jött el” – írja, 3 hiányzott, ezért csak $\frac{3}{4}$ 9–10-ig tart órát. Magánnövendékeket is vett fel, átlagosan 15 K tiszteletdíjért.

Következő levele szerint „csupa bakfis s még hozzá miteszeres, vimmerlis pergamentarcú, hájas vagy zörgöcsontú bakfis!... mégis van egy csinos zsidólány növendékem, meg egy legalább üdearcú körösz-tény”. Névleg 15 órája volna hetenként, de sok a hiányzás.

Kezd berendezkedni; Bécsben szerzett zongorája a bécsi dolgozók lassító sztrájkja miatt még nem érkezett meg.

Január 14-én ezért kibérli a 4819-es számú Bösendorfer zongorát.

Január 15-én születésnapj és névnapi jókívánságokat küld édesanyjának Sziladra.

Január 16-án megszületik Oláh Tóth Emilék Magdolna leánya. Bartók, az erről megemlékező levelében, beszámol édesanyjának

magántanítványairól is. „Sok a zsidó. – Ha még sokan fognának jelentkezni, felemelem a díjat 20 K.-ra... akár megér annyit az óram, akár nem; a ki elég bolond ahhoz hogy tehetségtelen családját ilyen drágán neveltesse, az csak adja ki a pénzét. ... lakásomon nem adok órát”. Azt is írja, hogy vásárol sok szótárt és gyűjteményszerű könyvet.

Január 18-án a hivatalos lap közli, hogy a miniszterelnök Bartók Béla zongoraművészt a Zeneakadémia zongora főtanszakának rendes tanárává kinevezte. (Egyelőre ideiglenes jelleggel, csak közel 2 év múlva véglegesítették.) Ez a tény Bartók addigi életét alapvetően megváltoztatja. Véglegesen letelepszik Budapesten, illetve környékén. Önálló háztartásra rendezkedik be, ezért édesanyja és nagynénje Pozsonyból hozzá költözik és házasságkötéséig vezetik háztartását. Bútorokat vásárol, illetve részben csináltat erdélyi útjain megismert asztalosokkal. Zeneakadémiai elfoglaltsága miatt időbeosztását rendszeressé kell tennie, hangversenyre egyre kevesebbet jár, és egyre többet foglalkozik a népdalokkal. Gyűjtőútra csak az iskolai szünetekben tud menni, ezt viszont minden alkalommal meg is teszi, zeneszerzői tevékenységében is fontos szerepet játszik a népdal. – Tanári fizetését magánórák adásával egészíti ki, és a hangversenyzést úgyszólván teljesen felfüggeszti. 1906. november 7. és 1910. február 28. között mindössze két-két hangversenyt ad 1907-ben, ill. 1909-ben.

Vörösmarty utcai lakásában lakásadónőjétől francia órákat is vesz, 1 korona órabérért; szobájában 16–17° van.

Január 20. körül megírja édesanyjának, hogy Rákospalotán néz lakást, ahol a nap is melegebben süt, valódi parasztházak, igazi falusi élet van, és örülne, ha már együtt lakhatnának ott. – Részt vett Koessler János jubileumán, a 2 frt-os banketten; találkozott Dohnányival, akinek nagyon tetszettek a *Magyar népdalok*, és ajánlkozott, hogy német kiadónál megpróbálja azokat kiadatni. Grubernénál való találkozásukkor Dohnányi felajánlotta, hogy ő is közölne néhány dalt, amire Gruberné kijelentette, nagyon örülne, ha 3 emberének neve (Dohnányi, Bartók,

Kodály) egy címlapra kerülne. – Azt is megemlíti levelében Bartók, hogy nagyon sajnálja Thománt, éppúgy feljár hozzá, mint eddig, de a világ másképp vélekedik.

Január 21-én már tárgyal Rákospalotán lakásüggyben.

Január 25-én levelezőlapot ír húgának Sziladra.

Február 4-én megbetegszik.

Február 6-án Thománnak írja, hogy másnap már megy a Zeneakadémiára.

Február 9-én meglátogatja Thománt, akinek magyar népdalokat, Debussy- és Reger-dalokat visz.

Február 18-án, a Gruber-házaspár, Dohnányi Ernő és Herzfeld Viktor társaságában, levelezőlapon jobbulást kíván húgának. Ezen a napon volt a Hubay–Popper-vonósnégyes első estje, melyre tiszteletjegyet kapott, és feltehetőleg utána gyűlt egybe a társaság.

Március 20-án kiváltja félárú vasúti igazolványát.

Ekkoriban készül el az új Zeneakadémia Liszt Ferenc téri épülete, és Bartók levelet ír édesanyjának, melyben büszkén említi, hogy ő lesz az első, aki az új épület nagytermében zongorázni fog a felavató ünnepségek alkalmából.

A húsvéti szünetre Oláh Tóth Emil másik sógorához, Huber Lajoshoz utazik, aki a Tolna vármegyei Felsőireg-Csehipusztán gazdatiszt.

Március 24-én (Virágvasárnap) Felsőiregről írja Sziladra édesanyjának, hogy ismét megkezdte gyűjtőmunkáját. „Végtelenül örvendek, hogy kiszabadultam abból a tömlöcből – Budapestről.” Már nagyon várja, hogy Rákospalotán lakhasson édesanyjával együtt.

Március 27-től 30-ig Felsőiregen egy vendéglőben lakik.

Március 29-én megírja édesanyjának, hogy szép eredménnyel gyűjt; egyben kéri, hogy húga francia szótárát hozza magával Budapestre, amikor is a rákospalotai lakást szándékoznak megnézni. – Húsvétra viszont Huberékhoz.

Március 31-én (Húsvétvasárnap) levelezőlapot küld Freund Etelkának: „Kedves parasztjaim köréből”.

Április 1-én (Húsvéthétfőn) közös levelezőlapot ír Huberékkal húgának Sziladra.

Április 4-én visszautazik Budapestre, ahová édesanyját várja.

Április 5-én együtt mennek lakásnézőbe Rákospalotára.

Április 7-re jegyet kap a Filharmonikusok főpróbájára.

Április 22-én képeslapon egy vasúttechnikai különlegességet magyaráz meg húgának.

Április 27-én Budapesten édesanyjával bútorokat néznek, és Thománéknál ebédelnek.

Május 1-től lakásuk: Rákospalota, Mária u. 15.

Május 12. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia új épületének felavatása, ünnepi szónoklatokkal.

Május 13. Ünnepi hangverseny a „megdicsőült” mesterek, a Zeneakadémia volt tanárai (Liszt, Erkel, Volkmann) emlékére. A 4. műsorszámot, Volkmann C-dúr versenyművét Bartók Béla játssza, a zenekart Kerner István vezényli. Ez az épület nagytermében nyilvánosan megszólaló első zongoraszám. Bartók szerint „Hálátlan feladat, de megéri az 'elsőség' elvitázhatatlan birtoklását”.

Május 15-én a Zeneakadémia volt jeles növendékeinek bemutatkozása, Dohnányi Ernő, Geyer Stefi, Vecsey Ferenc, Takács Mihály közreműködésével. Bartóktól az *1. szvitet* játsszák.

Május 24-én meghűlt, és 3 napig betegeskedik.

Május 28-án levelezőlapot ír Thománnak.

Május 29-én délelőtt a Zeneakadémiára megy, utána Schlesinger [Selden-Goth] Gizellának ad órát, majd Thománékhoz készül.

Június 9. Rákospalotáról születésnapi jókívánságokat küld húgának Sziladra.

Június 17-én Kodály levélben kérdezi Párizsból (még magázó formában): „Mit lelt a fonográfban? Lesz-e elég anyag ön előtt? Hallgatását a népdalokra nézve úgy magyarázom, hogy nem tartja kiadhatónak azt a pár nótát, amit elküldtem”.

A tanév befejeztével rögtön gyűjtőútra indul.

Június 28-án első útja Jászberénybe vezet, ahol Geyer Stefi szüleinek vendége. Kevés nótát talál.

Július 1-én hazaküldi nélkülözhető csomagjait és este elindul első erdélyi útjára. Kalotaszeg vidékén (Kolozs vármegye), Körösfőn, Péntek-Gyugyi Györgynél jár, akinél megrendeli faragott íróasztalát.

Július 5-én Bánffyhunyadról (Kolozs megye) lelkes hangon számol be édesanyjának a környékről és a népviseletről.

Július 6-án Brassóban kocsin megnézi a gyönyörű várost, meglátogatja a Brassó környéki hétfalusi csángókat, és felmegy a Cenk hegyen lévő Árpád emlékműhöz.

A nagy reményekkel elfoglalt rákospalotai lakás rossznak bizonyult, kicsi és zajos, ezért máris új lakást keresnek: „Ha Budán nincs megfelelő lakás ... akkor csak *közel* a zeneakadémiához” – írja édesanyjának.

Ezután indul közel 2 hónapos székelyföldi, közelebbről Csík vármegyei gyűjtőútjára, ahol útja csak vázlatosan követhető. Általában 4 naponként bejár Gyergyószentmiklóstra postáért, de más községeket (Csíkrákos, Csíkmadaras) is megad poste restante céljára.

Július 30-án Csíkkarcfalváról ír Freund Etelkának.

Népdalgyűjtésében júliusi megjelöléssel Csíkrákos és Csíkjenőfalva, általában 1907-es évszámmal Csíkszentmihály, Csíkszenttamás, Gyergyóújfalu, Csíkkarcfalva, Kilyénfalva és Csíkvacsárcsi, augusztusi dátummal Gyergyótekerőpatak és Gyergyócsomafalva szerepel.

Augusztus 7-én Gyergyótekerőpatakról ír Keresztély Sándor zongoragyárosnak, fia zeneakadémiai felvétele ügyében.

Augusztus 9-én Gyergyóújfaluból azt írja édesanyjának, hogy 4 szobás lakást kell kivenni.

Augusztus 16-án humoros párbeszéd formájában Geyer Stefinek még Gyergyóból hosszasan leírja a népdalgyűjtés nehézségeit.

Augusztus 17-én Freund Etelkának írja: „Megtaláltam a székely dallamtípusokat, a miről nem hittem, hogy léteznek”. – Készül a 2. szvit IV. tételének hangszerelése is.

Augusztus 20-án egy fényképét Gyergyószentmiklósról keltezi.

Gyergyóból hazautazik, majd rövidesen Sziladra megy hűgához.

Szeptember 6-án onnan ír hosszú válaszlevelet Geyer Stefinek, filozófiai és teológiai kérdésekről.

Szeptember 7-én reggel 6-kor Budapestre indul.

Szeptember 10-től több napon át felvételiztet a Zeneakadémián.

Közben megkapja Geyer Stefi újabb levelét, és arra *szeptember 11-én*, pesszimisztikus hangulatban, újabb hosszabb levélben válaszol.

Szeptember 12-én meglátogatja Geyer Stefit.

Október 9-én 23 székely balladát küld Sebestyén Gyulának, a Magyar Néprajzi Társaság elnökének.

Édesanyjával közösen kibérlik november 1-től a Budapest VI. Teréz körút 17. IV. 23. alatti lakást. A Mindenszentek ünnepét kihasználódó, Bartók Nyitra vármegyébe utazik.

Október 28-án Nyitráról szöveg és aláírás nélkül leporelló lapot küld hűgának Sziladra.

Novemberi keltezéssel Zobordarázs, Kislapás és Lapás községekből származó dalok szerepelnek gyűjtésében.

November 4-én Borka Istvánnál Kányán megrendel egy himzett inget 2 K előlegért. (Kánya nevű község nem volt, feltehetőleg Kányahegyről van szó.) Édesanyja – Bartók távollétében – lebonyolítja átköltözésüket Rákospalotáról a Teréz körútra, ahol még javában (november 18-ig) folyik a lakás rendbehozatala (villanybevezetés, tapétázás stb.).

November 6-án hazaérkezik Bartók, és a „rémes helyzet” közepette fogadja tanítványait.

November 7-én Printz Manó férfiszabónál szmokingot rendel.

November 22. Mischa Elman hegedűestje, ugyanakkor a Nemzeti Zenede első zenekari hangversenye, a Hubay-növendék Licco Amar szereplésével. (25 év múlva Frankfurtban vele játszotta Bartók 2. rapszódiaját és 1. szonátájának egy tételét.) Bartók feltehetőleg az előbbit hallgatja meg.

November 23. A Zeneakadémia első házhangversenye.

November 24-én írja Freund Etelkának, hogy a „Kósa gyerek [Kósa György] dolgát” – vagyis tanítását – vállalja.

November 26-án tanítványának, Keresztély Ernőnek megírja új címét.

November 30-án $\frac{1}{2}$ 1-kor Geyer Stefi édesanyjánál tesz rövid látogatást, azután Freund Etelkának ír levelezőlapot, december 2-ára tervezett látogatásáról.

December 2. Délután látogatás Freund Etelkánál. Este Dohnányi Ernő hangversenye.

December 3-án lapot ír Freund Etelkának, *december 4-én* $\frac{1}{4}$ 8-kor felkeresi.

December 10. Az Országos Kaszinó hangversenyén egy Brahms-intermez-zót, Reger *Aus meinem Tagebuche* című darabját és Chopin b-moll scherzóját játssza.

1908

Január 3. Budapest. Kiváltja félárú vasúti igazolványát.

Január 8. Levelezőlapon írja Freund Etelkának, hogy az aznapi Filharmo-nikus főpróbára senkit nem engedtek be (így őt sem).

Elküldi a 2. szvit partitúráját Zürichbe Volkmar Andreae karmester-nek, és *január 12-i* levelében megkéri, nézze át: hálás lenne, ha előad-ná. (Ez nem történt meg.)

Január 31-én Bécsből írja Freund Etelkának: „A mai napon II. Suitem újabb faskóját raktam zsebre”. Másrészt viszont „a hegedűkoncert partitúrája jóformán elkészült”.

Február 5. az 1907-ben Jászberényben megkezdett és Geyer Stefinek aján-lott Hegedűverseny befejezésének dátuma.

Február 8-án Bécsben, az Artaria műkereskedésben, 130,50 K értékben művészi képmásolatokat vásárol, köztük a Mona Lisát és egy Beetho-ven-portrét, melyeket azután bekereteztet és elhelyez lakásában.

Február 10-én ismét Budapesten, szabószámláját rendezi.

Február 18-án részvétét nyilvánítja Freund Etelkának a családot ért gyász miatt.

Március 1-én Körösfőre (Kolozs vármegye) utazik és ott folytatja a népdalgyűjtést.

Május 1-én jelenik meg a Nyugatban Csáth Géza részletes magasztaló cikke Bartókról: „Bartók Béla muzsikájában, különösen a zenekari darabjában benne lüktet az ő egész érdekes temperamentuma. ... Bartók Béla még egészen fiatal ember, de kiforrott egyéniség, akinek azonban a művészete java forrongásban van. Ez a művészet még ma nagyrészen a jövőé ... de addig is, míg hozzáférkezhetünk a kottáihoz, eléggé sürgős megállapítani, hogy akik a muzsikában a finomat, az egyénit, az újat kedvelik, nagy érdekességű hangjegypapírosokat várhatnak tőle.”

Elküldi a Hegedűversenyt Henry Marteau-nak.

Május 19-én azt a választ kapja, hogy Marteau nem ér rá a mű tanulmányozására.

Május 25-én Budapesten Printz Manó szabómesternél több ruhát rendel.

Június 10-én fizeti ki a szabószámlát. Levél Henry Marteau-nak.

Június 15-én König Péternek Szegedre írott levelében részletes adatokat kér az ottani zeneiskola helyzetéről és anyagi lehetőségeiről.

A tanév végén hosszabb nyaralásra indul, először Bécsbe, ahol a Goldenes Lammban száll meg. Találkozik Busonival, akinek bemutatja új művét, az op. 6-os „14 nagyobb zongoradarab”-ot (későbbi címén a *14 bagatell*).

Június 27-én megírja édesanyjának Budapestre, hogy Busoninak nagyon tetszett a mű, és igen meleg ajánlólevelet írt a lipcsei Breitkopf & Härtel zeneműkiadó cégnek avval, hogy dicséretes tett lenne ezeknek a daraboknak *idejében* való kiadása. (*Tizennégy zongoradarab* címmel végül is a Rozsnyai Károly és fia cégnél jelenik meg először; Breitkopfék azt írták, hogy túlságosan nehezek és modernek.)

Június 28-án Baden bei Wienből ír Freund Etelkának a Busonival való találkozásról.

Június 29-re Busoni meghívja, hogy tanítványainak okulására játssza el mind a 14 darabot.

Június 30-án Bécsből Svájcba utazik, július nagy részét itt tölti. Jár Genfben, Luzernben (ahol nem érzi jól magát), Zürichben.

Július 6-án Lipcséből képeslapot ír húgának Vésztőre, a képeslapon tévesen júniusi dátumot írt.

Július 20-án Zürichből kér levélben tanácsot Freund Etelkától az éppen elkészült *Tíz könnyű zongoradarab 2. (Lassú vergődés)* és 7. (*Hajnal*) számának címére és azok német fordítására vonatkozóan. (A választ, amely a 2. számra „Qualvolle”-t ajánlott, Bartók elvesztette, és szeptember 6-án újból kérte a fordításokat.)

Édesanyjának megírta, hogy a kiadók nem nagyon igyekeznek műveit kiadni.

Július 21-én Genfben kapja meg édesanyja poste restante levelét a következő biztatással: „Ezek a kiadók nagyon óvatosak, idegen ember munkáját, pláne magyarét nem merik kiadni. Elég biztató, hogy két ilyen kiváló művész így ítélte meg darabjaidat. Az a fő kitartani és tovább dolgozni, majd elérkezik az idő, mikor munkáidat nagyobb körben megértik”.

Július 22-én Genfből továbbutazik Franciaországba, a Felső-Savoyában lévő Veyrier-be. Megfordul Chamonix-ban is (nem tetszik neki).

Július 27-én örömmel ír Freund Etelkának „a csendes nyugodt kedves kis Argentièrè-ből”, „a hova ... hálistennek nem jön az angol milliomosok raja”.

Július 28-án Kodály Drezdából Genfbe poste restante levelet ír Bartóknak (már tegező formában), s augusztus 12–13. körüli időre találkozóra hívja Drezdába, majd augusztus 2-án módosítja javaslatát és fumei tartózkodásra hívja, de egyik sem valósult meg.

Július 29-én Argentièrè-ből Bartók levelezőlapot ír édesanyjának.

Július 31-én Genfbe megy poste restante leveleiért. Innen írja meg Freund Etelkának a Breitkopf & Härtel visszautasító levelének tartalmát, Tho-

mán Istvánnak hogy Argentiére-ben volt, és édesanyjának is küld lapot a Mont Blanc tövéből. Útja továbbra is változatos.

Augusztus 11-én Albertville-ből (Savoya) írja Freund Etelkának, hogy 5 frt-ért jó kosztot kap (18-án pedig arról ír, hogy egy hétig nem volt mit ennie).

Augusztus 15-én Val d'Isère-ből (a Lac des Tignes partjáról), *18-án* Pralognanból (Savoya) küld levelezőlapot Freund Etelkának.

Augusztus 19-én Pralognanból írja hűgának, hogy 2527 m magasan jár, hó és kő között.

Augusztus 26-án Chambéryből (Savoya) értesíti Thomán Istvánt, hogy megkapta a Bach-korrektúrákat, és rengeteg hibát talált a magyar szövegben.

Chambéryből kirándul a Földközi-tengerhez: Lyon–Vienne–Valence útvonalon Avignonba megy.

Augusztus 30-án 2 napra az avignoni Hotel de Cours-ban száll meg.

Augusztus 31-én tovább indul.

Szeptember 2-án Les Saintes Maries (Gard) faluból lelkesen írja Freund Etelkának, hogy elérte vágyai netovábbját, a tengert, először fürdött tengerben és először látott délibábot. – Lejegyzí az avignoni hídról szóló dalt – új volt számára.

Szeptember 5-én és 6-án, ismét Chambéryből, egy-egy lapon megírja Freund Etelkának, hogy indul hazafelé és hogy a lipcseiek „fényesen sikerült sajtóhibát követtek el”: a *Tíz könnyű zongoradarab* 3. számát „Tót lépények táncá”-nak írták.

Szeptember 6-án, még Chambéryből, tréfás levelezőlapot küld unokaöccsének, Tóth Bélának Sziladra.

Szeptember 9-én már Budapestről ír tanítványának, Szalay Stefániának Nagyváradra.

Ekkor helyezik Ziegler Károly pozsonyi kerületi parancsnokot Budapestre országos felügyelőnek. A Dísz tér 2. alatt kap szolgálati lakást. Két lányát, a 16 éves Hermát és az egy évvel fiatalabb Mártát zenére

akarja taníttatni, és a Pozsonnyal kapcsolatban lévő Bartók Bélára esik a választása, aki vállalja a tanítást Zieglerék lakásán.

Október elején Bartók Aranyosszékre megy.

Október 5-én Tordáról (Torda-Aranyos vármegye) Freund Etelkának ír levelezőlapot, *6-án* a Tordai hasadékba kirándul.

Október 7-én Torockóról ír Freund Irmának.

Visszatér Budapestre, majd Nyitra megyébe utazik.

Október 18-án Érsekújváron keresztültutazva Tőkésújfalú és Apátkolos községekben gyűjt népdalokat.

Október 31-én, a Mindenszentek ünnepét kihasználva Bánffyhunyadra utazik, a Tigris szállodában száll meg.

November 3-án édesanyjának felad egy láda gyorsárut (valószínűleg néprajzi gyűjteményének egyes darabjait).

November 5-én Bánffyhunyadról Kolozsvárra utazik; Freund Etelkának elküldi Fadrusz János Mátyás király szobrának képét; „Magyarország legszebb szobra ... pályázó társai ... művei ... közül ez úgy kimagaslik, mint – az igazi magyar népdal a műcigánydal közül”. – A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 116733/1908 sz. rendeletével rendes tanárként véglegesíti.

November 6-án visszautazik Budapestre.

November 12-én a Zeneakadémia 662/1908 számmal értesíti véglegesítéséről.

November 13-án Ziegler Mártának írja: „Egész kocsira valót felejtettem maguknál. Legjobban mindebből mégis a tót dalok kellenének”. Az aláírás helyén az 1. vonósnégyes II. tételének kottasora áll.

November 16. Zeneakadémiai hangversenyre megy, ahol Ziegleréktől megkapja a kért dalokat. Popper Dávid vezényel, Szendy Árpád Beethoven G-dúr zongoraversenyét játssza, emellett Cherubini-, Glinka- és Goldmark-művek szerepelnek még a műsoron.

November 22. Látogatás Schlesingeréknél, ahol találkozni akart Harsányi Kálmánnal.

December 2-án és 7-én következő (*december 3-i és december 13-i*) látogatásait jelzi Freund Etelkának.

Budapesten a 2. *szvit* tervezett előadása elmarad. Busoni viszont felajánlja, hogy Berlinben előadják a scherzo-tételt, és felkéri Bartókot a vezényletre. Mivel Bartók sohasem vezényelt, húzódozik; eközben azonban Busoni meg is hirdeti a hangversenyt a szerző vezényletével, így Bartók elvállalja a vezénylest. – A karácsonyi szünetre hűgáékhoz utazik Szilad pusztára.

December 24-én megírja a berlini tervet egyrészt Freund Etelkának, másrészt a Ziegler-lányoknak avval, hogy „nagyszerű alkalom, bár kezdetnek elég vakmerő nekivágás”. Az aláírás: „...egy ultra-hyper-neo-impresszio-szecceszionista, a *Holnap* zenésze, aki ’a mai közönség ellenfele, de akinek a meghallgatását nemcsak a római jog, hanem a Művészet törvényei is követelik.’ (a B[udapesti] H[írlap] szerint)”.

December 28-án reggel érkezik vissza Vésztőről Budapestre, délelőtt találkozik Zieglerékkal, majd átveszi a 2. *szvit* csak ekkorra elkészült szövegeit, és este 7-kor Berlinbe utazik.

December 29-én tartják az első próbát, amitől Bartók nagyon fél. Eleinte bizonytalanul megy a próba, de azután elég tisztességesen folytatódik.

1909

Január 2. A 2. *szvit* scherzo-tételének előadása a Beethoven-teremben, a Berlini Filharmonikus Zenekarral, Bartók életének első és utolsó vezénylese. A közönség vegyes érzelmekkel fogadja, egyesek fütyülnek, mások tapsolnak, Bartókot ötször kihívják. Végeredményben örül, hogy nekivágott a dolognak.

Január 3-án számol be levelezőlapon Freund Etelkának és Thomán Istvánnak a hangversenyről.

Január 20. Budapest. Zongoraórát ad Ziegleréknél.

Január 21. Levél Ziegler Mártának: „El tudok képzelni olyasvalakit, akiért minden áldozatot meg tudnék hozni, de olyat senkit, akinek kicsinyes óhajait teljesítem ... Mert az ilyen emberhez nem fűzhetne az a legmagasabb foka a szeretetnek, a mely nagy áldozatok meghozására szükséges”. Befejezésül az 1. vonósnégyes két témáját idézi, tanulmányozásra.

Január 22. Az előző napi levélben foglalt témák megbeszélése Ziegleréknél.

Január 27. Befejezi az 1. vonósnégyest.

Január 28-án írja Freund Etelkának: „Örömmel jelentem, hogy a kvartett tegnap elkészült”.

Január 30-án vagy *31-én* elviszi a vonósnégyes kéziratát Freund Etelkához.

Január 31-én levelezőlapot ír a Ziegler-lányoknak.

Február 1-én „pótlátogatás” Ziegleréknél, majd a másnapi ünnepet (Gyertyaszentelő Boldogasszony) kihasználva Nyitra vármegyébe utazik.

Február 2-án Nyitráról azt írja édesanyjának: „Gyönyörű szánkóút van mindenfelé”. Zobordarázson alszik, és ott gyűjt mintegy 65 népdalt, részben *február 3-án*, részben *4-én*, amikor folytatja 2-i levelezőlapját, és 5 oldalas levélben számol be tapasztalatairól Ziegler Mártának és Herminának. Saját borús hangulatáról és a zenei irányzatokról így ír: „Erősen hiszem és vallom, hogy minden igaz művészet a külvilágból magunkba szedett impressziók – az 'élmény'-ek hatása alatt nyilvánul meg. ... Azelőtt nem hittem, míg magamon nem tapasztaltam, hogy valakinek művei tulajdonképpen életrajznál pontosabban jelölik meg életének nevezetes eseményeit, irányító szenvedélyeit. ... Különös, hogy a zenében mindeddig csak lelkesedés, szeretet, bánat, legfőbb elkeseredés szerepelt indítóokul – vagyis csupán u.n. magasztos érzelmek. – Mig a bosszu, torzrajz, sarcasmus csak a mi időnkben élnek vagy fogják élni zenei világukat. ... Még egy egészen más tényező teszi a mai zenét (a XX. századét) reálissá; az hogy a nagy valóságból a mindent körülvevő népművészetből keres félig öntudatlanul félig

keresve impressiókat. ... szerencsénk, hogy Ázsia határán lakunk; itt még van népzene bőven...” Ezután humoros formában leírja a darázsi gyűjtést és az elszállásolás, étkezés nehézségeit.

Február 5-én visszatér Budapestre.

Február 6-án zongoraórát ad Ziegleréknél.

Február 8-án levelezőlapot ír Ziegler Mártának és megkéri, hogy másnap hozza magával a nála lévő gyermekdal-kötetet.

Február 9-én találkozik Ziegler Mártával, és levelezőlapot ír Freund Etelkának.

Február 10-én Zieglerékhez megy. Azt javasolja, hogy tartsanak hármashozban a két lánnyal francia felolvasást Berlioz emlékirataiból, így gyakorolják a francia nyelvet, ő pedig hozzáfűzheti a szükséges magyarázatokat.

Február 11-én látogatás Freund Etelkééknél.

Március 1-én tanári koncerten az 1. szvit első teljes magyarországi előadása, Hubay Jenő vezényletével.

Március 11. Levelezőlap Freund Etelkának.

Március 12. A Budapesten 12 év után újból szólóestet adó Ferruccio Busoni hangversenyén a Royal-teremben. A műsor: César Franck *Prelúdium, korál és fuga*, Beethoven c-moll szonáta, Chopin h-moll szonáta, Liszt h-moll szonáta (ráadás *La Campanella*).

Április 3-án a bécsi Operában megnézi Richard Strauss *Elektráját*, igen rossz helyről, ahonnan nemcsak látni, de hallani sem lehet.

Április 4-én Bécsből levelezőlapot ír húgának Sziladra.

Április 22-én Budapestről ír levelezőlapot Freund Etelkának.

Május 21-én Freund Etelkának írja, hogy másnap, „egyszer kivételesen” operába megy (a *Siegfriedet* adják).

Június 21-én a IV. kerületi adófelügyelőség jegyzőkönyvet készít adóbevallásának elmulasztásáról, és július 20-án 10 K bírságra ítélik.

Húga Budapestre jön, és édesanyjukkal hármashozban rövid nyaralásra utaznak.

Június 24-én Zágrábból írnak Voit Irmának Sziladra.

Június 25-én Velencében a Lewald-penzióban (Via Fondamenta 739) szállnak meg.

Velencében hármásban végiglátogatják a nevezetességeket (a S. Giovanni e Paolo, S. Marco, S. Tomà, S. Zaccaria, S. Sebastiano, San Rocco templomokat stb.), gondoláznak is.

Július 1-én Bartók szénanáthát kap.

Július 2-án képtárba mennek. Freund Etelkának és Thomán Istvánnak írja, hogy Bihar vármegyébe készül gyűjtőútra.

Július 3-án este a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási R. T. hajóján Velencéből Fiuméba utaznak.

Július 4-én onnan kirándulnak Abbáziába és Lovranába.

Július 5-e körül visszatérnek Budapestre, majd Bartók rövidesen Sziladra utazik.

Július 12-én Sziladról írja Bușiția Jánosnénak Belényesre (Bihar vármegye), hogy 17-én készül hozzájuk, a fonográfhengereket előre küldte.

Július 17-én Vésztőről Belényesre utazik. Útközben Nagyváradon reggel 9-től délután 5-ig várakoznia kell. Ezalatt bebarangolja a várost, megnézi gyerekkori szálláshelyét; levelezőlapot ír édesanyjának St. Ruprecht an der Raab-ba (Stájerország) és Freund Etelkának Budapestre. Ebben megemlíti, hogy a Rózsavölgyi és Társa cég a *Rapszodiából* 40 példányt adott el külföldre, ami felbátorította őket az 1. vonósnegyes kiadására, amit őszre ígértek. (Végül 1911-ben jelent meg.)

Július 19-én Belényesről ír levelezőlapot édesanyjának, majd megkezdi a gyűjtést a Belényes környéki falvakban, a Fekete-Körös völgyében.

Július 27-én húgának írja: „mindig vissza-visszajövök Belényesre, ahol jó a kozt”. – Beszámolója szerint 3 hétig gyűjtött itt, de – amint VIII. 31-i levelében írja – valójában 14 napig volt Belényesen. Júliusi keltezéssel Belényes, Gyalány, Lehecsény, Határ, Biharmező és Telek, augusztusival Bondoraszó, Kereszély, Biharkristyór, Dragánfalva, Lelesd, Belényesszentmárton, Körössebes és Vaskohszeleste, valamint újból

Lehecsény és Biharmező községekben. Összeállítása szerint 25 magyar, 20 szlovák és 320 román dalt gyűjtött a nyáron, az első kettő vésztői gyűjtés (a szlovák dalok felvidéki aratómunkásoktól származtak).

Augusztus 7. körül megbetegszik és hűgához utazik Sziladra.

Augusztus 14-én, már gyógyulófélben, onnan köszöni meg Buşitîáék vendéglátását és jelzi, hogy még egyszer szeretne a nyáron pár napra odamenni. (Ehelyett a Mezőségre megy.) A bihari gyűjtésben talált 20–25 dallamot, amelyben magyar kölcsönhatást vélt felfedezni, és szabadkozik a román Buşitîánál amiatt, hogy ezeket „a magyaroktól még régi időkben átvett” anyagként jelöli meg.

Augusztus 16. körül Budapestre utazik.

Augusztus 23-án St. Ruprecht a/d Raab-ban meglátogatja ott nyaraló édesanyját. Aznap St. Ruprechtből, *24-én* Arzbergből írnak közös levelezőlapot Tóth Emilnének Sziladra. (Weizba kirándulnak, s onnan a Raabklammon át gyalog Arzbergbe.)

Augusztus végén Erdély középső részére, a Mezőségbe utazik.

Augusztus 31-én Mezőkókról (Torda-Aranyos vármegye) levelezőlapot ír Freund Etelkának Budapestre és Thomán Istvánnak Ungvárra. A beszámolón kívül mindkettőn egy-egy frissen gyűjtött népdalt is közöl. – Ebben az időszakban mezőkóki és alsódetrehemi (Torda-Aranyos vármegye) eredetű népdalokat gyűjt.

Szeptemberben visszatérő szénanáthája sok bosszúságot okoz; több orvostól jár, egyik sem ér el komolyabb eredményt. Végül kisebb orrműtétet hajtanak végre rajta.

Szeptember 25-én levelezőlapot ír Freund Etelkának; betegségére hivatkozva kimentti magát elmaradt látogatása miatt.

Október 16-án megírja, hogy „körülbelül befejeződött a kúra”, és *október 18-án* meglátogatja Freundékat.

Október 27-én újból ír és *29-én* megint meglátogatja őket.

November 2-án Dániából érkezett textilárukat vámkezeltet a 70. sz. postahivatalban (valószínűleg néprajzi tárgyak).

- November 13-án* azt írja Freund Etelkának, hogy tele van dologgal.
- November 14.* A másnapi műsor nyilvános főpróbája a Zeneakadémián.
- November 15-én* délután meglátogatja Freund Etelkát, majd este a Zeneakadémián, az Akadémiai Zenekar hangversenyén, Hubay Jenő vezényletével előadja a *Rapszódíát*. (A korabeli kritika azt írja, hogy „a magyar Strauss Richárd (v. Debussy v. Vincent d’Indy?), Bartók Béla bemutatta zongorára és zenekarra írt Rapszódíáját”.)
- November 16-án* a budapesti VI. kerületi elöljáróságon, az 1345/1909 sz. házassági anyakönyvi bejegyzés szerint házasságot köt Ziegler Mártával.
- November 22-én* a Filharmonikusok, Kerner István vezényletével előadják a 2. szvitet.
- December 6-án*, párizsi nászútjára készülve, Európára szóló útlevelet vált 2 személyre, 668446 számmal. Az utazás célja: „szórakozás”.
- December 12-én* levelet ír Volkmar Andreae-nak Zürichbe, és rendkívül melegen figyelmébe ajánlja Kodály op. 2-es c-moll vonósnégyesét, javasolva annak ottani előadását. (A javaslatot elfogadták, és a de Boer vonósnégyes elő is adta.)
- A Teréz körúti lakásból Pest-környékre szeretne telepedni. A Kerepes melletti Zsófia-kertvárosban tárgyal telekvásárlásról és házépítésről, de ez nem valósul meg.
- December 18-án* feleségével Párizsba utazik (gyomorrontás miatt kis kérésessel), ahol az 1905-ben megismert Pension de Famille-ban szállnak meg, napi 13 frankért.
- December 20-án* Párizsból tréfás „konzervlapot” küld húgának Sziladra, előre nyomtatott francia válaszokkal.
- December 24-én* Berény Róbert látogatja meg szállásukon Bartókékat.
- December 25-én* délután először mennek hangversenyre: „közepes előadások”; majd édesanyjának ír Bartók Sziladra addigi élményeikről.
- December 26-án* a Lamoureux-zenekarral meghallgatják Strauss *Zarathustráját*.

A penzió nagyon zajos, és a kötött étrend is zavarja őket.

December 30-án átköltöznek a Grand Hotel des Pays-Bas-ba. – Délben Busoni ajánlólevelének hatására Vincent d'Indy „fogadja” Bartókot a Schola Cantorumban. „...erősen hasonlított ahhoz, ha egy nagyhirű professzor kegyesen fogad és szíves útbaigazitásokkal lát el egy kezdő tanítványt... ilyesmikből már elég volt, nem kérek többet” – írja utóbb Freund Etelkának.

1910

Január 3. Párizsból értesíti Bușiția Jánosnét Belényesen arról, hogy a hónap végén Vaskoh tájékára készül. (Végül csak februárban jut oda.)

Január 5-én hazafelé utazva Münchenből megírja Freund Etelkának rossz tapasztalatait a párizsi zenészekről, akik „csak amúgy lagymatagon ígérgettek mindenfélét”.

Január 8-án Budapesten 2 db bőrfotelt vesznek Robert Arnold kárpitosnál, 240 koronáért.

Január 9-én újból ír Bușitiának a vaskohi utazás tervéről.

Január 12-én édesanyjának Szilad pusztára több fontos és örömdetes eseményről számol be. Így arról, hogy Rudolf Ganz svájci zongoraművész 8-án Berlinben játszotta a *Medvetáncot* és az *Este a székelvénykelt*, melyeket a közönség hatalmas tapssal fogadott. – Újabb tanítványt vett fel 15 K óradíjért, de legfontosabb az a két hír, hogy február 25-én Kerpelyvel szonátaestje lesz (ez azután 28-ára halasztódik), és főleg hogy Kodállal közösen 2 bérleti hangversenyt rendeznek, egy Kodály- és egy Bartók-estet, a csupa fiatallemberről álló Waldbauer-Kerpely-vonósnégyes közreműködésével. – Egyben gratulál édesanyjának születés- és névnapjára.

Január 16-án özv. Bartók Béláné válaszában ezt írja: „Jó, hogy végre Kodály is előtérbe lép, különben csak igen kevesen tudnák, hogy milyen a tehetsége”.

Január 28-á megírja Bușitia Jánosnak végleges vaskohi programját.

Február 5-én reggel megérkezik Belényesre, majd *február 6-tól* körülbelül egy hétig a Fekete-Körös völgyében gyűjt, Belényes, Vaskohmező, Kerpenyéd és Vaskoh községekben.

Párizsban márciusra Magyar ünnepi hangversenyt terveznek („Festival Hongrois”), melyre Bartókot is meghívják.

Február 28-án Kovács Sándornak – a műsor szervezőjének – Párizsba a hangverseny propagandájáról ír, adatokat közöl (köztük Kodály Zoltán születési évét tévesen 1883-ra teszi).

Február 21-i újabb levelében a maga műsorát részletezi.

Február 28. Szonátaest Kerpely Jenővel. Brahms e-moll, Reger F-dúr és Beethoven C-dúr szonátáját játsszák.

Március 5. Kovács Sándornak megírja Párizsba érkezésének idejét. „Csak aztán sok *zenészember* jöjjön el a hangversenyre, ez a fő” – írja.

Március 10-én este érkezik Párizsba.

Március 12-én a „Festival Hongrois”-n a *14 bagatell* 12 darabja, a *Fantázia* és az *1. román tánc* mellett Szendy Árpád egy művét, valamint Mihalkovics M. gordonkaművésszel Kodály Gordonkaszonátáját játssza. Bartók beszámolója szerint „A párizsi dolgot ügyetlenül rendezték, de bizonyos eredmény mégis lesz. Csupa erkölcsi siker”.

Március 14-én hazautaztában Münchenből ír hűgának Sziladra.

Március 15-én a Lipótvárosi Kaszinó művész-estélyén a *Medvetáncot*, az *Este a székeleyknél*, az *1. román táncot*, valamint Chopin b-moll scherzóját játssza. Későbbi partnerei közül szerepel a hangversenyen Szigeti József és Reiner Frigyes.

Március 17. Kodály szerzői estje, egyszersmind a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyes bemutatkozása. Bartók az op. 3-as *Zongoramuzsikát* játssza, és Kerpelyvel a Gordonkaszonátát. – Bartók Kovács Sándornak szóló beszámolója szerint „Kodálynak óriási sikere volt. Valóságos szenzáció volt estélye, hiszen egy eddig teljesen ismeretlen ember tűnt fel benne mint a legelsők egyike”.

Március 19. Bartók első szerzői estje, a Waldbauer-vonósnégyes közreműködésével. A műsor: a Zongoraötös magyarországi bemutatója, az 1. vonósnégyes ősbemutatója, a *14 bagatell* 10 darabja. – A két hangverseny után Kovács Sándornak megírja Párizsba, hogy a májusi zürichi zeneünnepségre elfogadták op. 1-es zongora–zenekari *Rapszodiáját* és Kodály vonósnégyesét.

Március végén (Húsvét hetében) Bartók Körösfőre megy; előzőleg megírja édesanyjának Pozsonyba a zürichi terveket, és azt, hogy nyáron Grácba készül feleségével.

Április 5-én Budapestről ír Zürichbe Volkmar Andreae-nak a tervezett zürichi programról, és javasolja, hogy Kodály vonósnégyesének előadására Waldbauerékat hívják meg. (Ezt nem teljesítették.) *7-én* elküldi a *Rapszódia* szövegét, és 2-2 szabadjegyet kér a próbákra és az előadásra maga és felesége számára. *10-én* további 1-1 jegyet kér szintén odaautazó édesanyja részére, és a *Rapszódia* kürtszövegét könnyítő változatot javasol.

Április közepén Sziladon jár hűgánál.

Április 21-én Kovács Sándornak Párizsba megküldi Mihalovich Ödön életrajzi adatait.

Április 29-én Budapestről bemutatkozó levelet ír Bukarestbe Dimitrie G. Kiriac román zeneszerzőnek; felajánlja, hogy román népzenei gyűjtését egy bukaresti közkönyvtár rendelkezésére bocsátja, és ha kívánják (és a költségek felét vállalják), további gyűjtéseit két példányban készíti: Budapest és Bukarest számára.

Özv. Bartók Béláné ekkoriban lányánál tartózkodik Szilad pusztán. Május 10-e körül visszatér Budapestre és Bartókék budapesti lakásából Irma nővérével együtt Pozsonyba költözik, a Széplak utca 53-as házba.

A zürichi zenei ünnepségre özv. Bartókné Pozsonyból, Kodály Zoltán és Gruber Henrikné, valamint a Bartók-házaspár Budapestről utazik Zürichbe.

Május 22-én este Bartókék Zürichbe érkeznek. Két napra a Hotel Mythenben szállnak meg, utána magánszállásra költöznek.

Május 23. Este ½ 8-kor a *Rapszódia* zenekari próbája.

Május 24. Bartók feleségével Zürichből Luzernbe látogat.

Május 25-én kirándul feleségével a Rigi-Kulm tetőre, ahol Bartók édesanyja és Gruberné várja őket.

Május 26. A Tonkünstlerfest II. zenekari hangversenyének próbája reggel 9-kor, főpróbája este ½ 8-kor a zürichi Tonhalle nagytermében. A főpróba – a *Rapszódia* Bartók szólójával, Volkmar Andreae vezényletével – jól sikerült. Este a művészetpártoló Arthur Schöllernél fogadás.

Május 27-én Zürich-Rüschlikonból Bartókék közös levelezőlapot írnak Tóth Emilnének, majd múzeumba mennek.

Május 28. A hangverseny napja, utána újabb fogadás Schölléréknél.

Május 31. Bartók levelezőlapon írja Freund Etelkának (aki ekkoriban lett Milch Móric felesége): „Legszebb eseménye a ’Fest’-nek ránk nézve az, hogy Deliust megismerhettük”.

Június 1-én Buşiția Jánosnének ír Belényesre üdvözlő lapot, majd hazatérnek Budapestre.

Június 3-ára várják Tóth Emilnét, aki Sziladról Pozsonyba utazik.

Június 7-én emelkedett hangú levélben emlékezik meg Frederick Deliusnak megismerkedésükről, és azt írja, hogy sajnos ezen a nyáron nem hagyhatja el Budapestet. (Már márciusban megírta édesanyjának, hogy Grácba megy feleségével, és valóban odautaztak 6 hétre; így a hír csak szokásos pesszimizmusát mutatja.)

Ekkoriban kerül kapcsolatba a turócszentmártoni Slovenska Matica kiadóval, amelynek felajánlja kb. 400 darabra tehető szlovák népdalgyűjteményét.

Június 24-én írja Grácból édesanyjának Pozsonyba, hogy szerencsésen megérkeztek, minden jó, és aránylag nem drága. A Goethe Strasse 3-ban laknak.

Június 27-én már St. Ruprechtbe ír édesanyjának 2 levelezőlapot.

Július 4-én meg akarja látogatni édesanyját, de olyan rossz az idő, hogy csak levelezőlapot ír; *5-én* panaszkodik, hogy át akarják költöztetni őket egy zajosabb szobába, így inkább elutaznak. (Ezt mégsem tették meg.)

Július 7-én Bartók átgyalogol St. Ruprechtbe.

Július 8-án onnan ír levelezőlapot húgának Sziladra, édesanyjuk záradékával.

Július 17. Az első eső nélküli nap Grácban (ekkor ér véget a 40 napos Medárd időszak).

Július 22-én Bartók kirándul Radegundba, ahonnan édesanyjának és húgának azonos szövegű levelezőlapon megírja, hogy ugyanott ebédel, ahol 1900-ban együtt voltak.

Július 29-én Mixnitzben (Stájerország) a Bartók-házaspár megmássza az 1722 m magas Lantsch csúcsot, majd az 1363 méteres Schüsselbrunn magaslatot. Ott is alszanak.

Július 30-án levelezőlapot írnak Tóth Emilnének Sziladra, majd Mixnitzen keresztül visszautaznak Grácba.

Július folyamán Hubay Jenő Ostendében vezényli az 1. szvitet.

Augusztus 1-én Mixnitzből gyalog átmennek St. Ruprechtbe.

Augusztus 2-án Marosvásárhelyen elkészül Bükkösi György asztalosműhelyében megrendelt néhány székely bútordarabja, 112 K értékben.

Augusztus 3-án feleségével és édesanyjával kirándul a Klammra. Édesanyja megemlíti, hogy „Márta bámulatosan győzi a mászkálást” (ti. 19 nap múlva megszületik kislánya). – Ezen a napon tartja esküvőjét Budapesten Kodály Zoltán és a férjétől elvált Gruber Henrikné. Bartók nászajándéka a *Vázlatok* 3. számának ajánlása.

Augusztus 6-án, még Grácban, Bartók 2 inget vásárol 6 K 12 fillérért.

Augusztus 8. körül hazautaznak.

Augusztus 11-én Budapestről Bartók levelezőlapot ír St. Ruprechtbe édesanyjának.

Augusztus 21-én délután 5-kor bekíséri feleségét a Bakáts téri Erdey szanatóriumba, éjjel $\frac{1}{2}$ 1-ig vele marad.

Augusztus 22-én reggel megszületik kisfiuk: Béla – e sorok írója. Bartók édesanyjának St. Ruprechtbe franciául táviratozik: „Fils tout bien” (fiú minden rendben); hűgának pedig Sziladra levelezőlapot küld: „este 9-től reggel 4-ig = csúnya vörös fiú. Minden normális...”

Augusztus 23-án édesanyjának St. Ruprechtbe részletesebben is beszámol. Kezdetleges rajzot is küld fiáról, „(nem sikerült a rajz, mert ennél csúnyább)” megjegyzéssel. Megemlíti, hogy Erkel Ferenc egyik unokája is segédkezett az eseménynél.

Augusztus 28-án Kerepesre utazik a már 1909. decemberében tervbe vett házépítés ügyében, de sem ekkor, sem *szeptember 12-i* újabb utazásánál nem állapodik meg a vállalkozóval.

Szeptember 7-én írja édesanyjának, hogy felesége még nem gyógyult meg egészen, így csak másnap mehet haza. Beszámol arról, hogy a *Kossuth* gyászindulót eladta Rozsnyai Károlynak 75 K-ért, valamint hogy 5 Beethoven- és néhány Mozart-szonáta közreadásán, gyermekdarabokon dolgozik és 1030 koronát remél érték. – Foglalkoztatja az állásváltoztatás lehetősége. Pécs város hirdetésén (3600 K fizetés, 800 K lakbér és 400 K pótlék évente) gondolkodik, de el is veti, mert zongoratanári oklevél is kellene, és ezzel ő nem rendelkezik.

Szeptember 8-án felesége és kisfia hazatér a szanatóriumból.

Szeptember 9-én megkezdődik a tanítás a Zeneakadémián.

Felesége tovább betegeskedik; ez, valamint a nehezen kibontakozó zenei elismerés és a zeneakadémiai tanítás mechanikussága Bartókot egyre jobban elkeseríti, ami édesanyját nagyon aggasztja. *Szeptember 15-én* írja fiának Pozsonyból: „...azt nem találom helyesnek, hogy teljesen vissza akarsz vonulni és felfüggeszteni minden koncert- és emberlátogatást”. Másnap menyének azt írja: „Remélem Béla is jókedvű lesz, ha látja, hogy jobban vagy”; *szeptember 22-én* pedig arra bátorítja, hogy igyekezzék jól táplálkozni, mert „Béla nem szokta észrevenni,

ha valaki kevesebbet eszik vagy rossz színben van. Béla már tudja, mi az apai érzés?”

Szeptember 27-én Bartók beszámol édesanyjának a hosszan elhúzódó betegségről, a rossz és költséges orvosi ellátásról és arról, hogy milyen nehezen tud dolgozni. Arról is ír, hogy Kun László zenekarával december 4-én több Bartók-művet szándékozik játszani, ezeket meg kellene hangszerelnie. (Az említett hangversenyen végül nem játszottak Bartók-művet.)

Október elején Pozsonyban jár.

Október 7-én onnan ír feleségének Budapestre, egy román és egy francia nyelvű levelezőlapot.

Október 8-án Pozsonyból visszautazik Budapestre.

Végre megint időt tud szakítani a népdalgyűjtésre.

Október 14-én Budapestről Kolozsvárra, *15-én* Szamosújvárra (Szolnok-Doboka vármegye) utazik.

Október 17-én innen ír levelezőlapot M. Freund Etelkának Budapestre, valamint édesanyjának: „Obligát fonografromlással záródott ez a kirándulás is. ... eredmény elég van”. – Későbbi útjára a Néprajzi Múzeumtól kap kölcsön fonográfot. – Visszautazik Kolozsvárra.

Október 18-án ismét Budapesten.

Október 23-án és 25-én Brahms op. 8-as H-dúr trióját próbálja Waldbauer Imrével és Kerpely Jenővel.

Október 30. A Brahms-trió előadása a Waldbauer–Kerpely vonósnégyes hangversenyén a Royal teremben. – Utána szokásos Mindenszentek körüli gyűjtésére utazik.

November 4-én a Hont megyei Levéltár 130/1910 sz. körlevelével november 13-án, Ipolyságon tartandó tülök- és dudaversenyt hirdet.

November 5-én és 6-án a Csallóközben, Nagymegyeren (Komárom vármegye) gyűjt Bartók.

November 10-én Szegeden, a Tisza szállóban, trió-est Waldbauer Imrével és Kerpely Jenővel, óriási reklámmal, de mégsem telt házban. Beethoven D-dúr és Brahms H-dúr trióját adják elő, emellett Bartók

- az *Este a székeleyknél* és az *1. román táncot* játssza. – Levelezőlapot küld húgának és édesanyjának,
- november 11-én* M. Freund Etelkának, mindhárman Waldbauer és Kerpely aláírásával.
- November 13.* Tülök- és dudaverseny Ipolyságon (Hont vármegye), Bartók nagy öröme. Levelezőlapot ír M. Freund Etelkának.
- November 16-án* megint Nagymegyeren jár, onnan utazik Komáromba.
- November 24-én* valószínűleg Bécsben jár, de erről egy vasúti jegyen kívül más adat nincs.
- December 1-én* Budapestről levelet ír Dimitrie Kiriacnak Bukarestbe.
- Rippl-Rónai József *november 29-én* azt írta Bartóknak: „Úgy hallom dec. 3-án Veszprémbe mész”. (Ez nem történt meg.)
- December 5-én* Debussy-hangverseny a budapesti Vigadóban. Debussy a *Gyermekkuckót*, a *Pagodes* 3 darabját játssza, és Rose Feast énekét kíséri, a Debussy-vonósnégyest a Waldbauer-kvartett adja elő. Bartók találkozni akart vele, de nem biztos, hogy ez megvalósult.
- A karácsonyi szünetre Bartók Erdélybe készül, 60 fonográf hengert előreküld, 100-at magával visz.
- December 24-én* érkezik Erdélybe, 25-től 28-ig Abrudbányán (Alsó-Fehér vármegye) száll meg.
- December 27-én* Kerpenyesen (Alsó-Fehér vármegye) gyűjt, reggel 10-től este 9-ig 45 dalt, majd gyönyörű – biztonságos – vidéken gyalog megy vissza Abrudbányára.
- December 28-án* francia nyelvű levélben írja feleségének Abrudbányáról, hogy ott nem lehet gyűjteni, így átmegy Topánfalvára (Torda-Aranyos vármegye).
- December 29-én* zárt levelezőlapot küld feleségének Fehérvölgy (román nevén Albac) községből (Torda-Aranyos vármegye). Hosszasan ecseteli a táj szépségét és a népdalgyűjtés nehézségeit, mivel a települések nagyon szétszórta, „a falvak ... óriási területen széjjelszórva ... a szomszéd házcsoport ... vagy 1 óra járásnyira...” Szomorú-

an írja: „...tönkrement a népviselet”. Addig összesen 38 hengernyi anyagot vett fel.

Torda-Aranyos vármegyében Feketevölgy, Középvirda, Fehérvölgy, Bisztra, Alsó- és Felsővidra községekben gyűjt.

December 31-én a népszámlálás idején Fehérvölgyön jár, itt írják össze.

Levelet ír édesanyjának és feleségének: „körülbelül 150 számot kaptam, a melynek fele azonban nem dal, hanem tánc hegedű, havasi kürtjel, furulyázás.” Elbűvöli a téli táj szépsége: „Hogy tetszenék neked itten!”

1911

Január 2-án hengerei fogytán vannak, így felesége 25, 3-án pedig újabb 30 hengert küld utánpótlásként Topánfalvára.

Január 4-én innen ír levelezőlapot M. Freund Etelkának, majd további útra indul az Aranyos mentén Torda felé.

Február 12-én Budapesten a Nemzeti Színház Országos Szimfóniai Zenekara Kun László vezényletével és Waldbauer Imre hegedűszólójával a *Két portré* első darabját és az *1. román tánc* zenekari átíratát adja elő.

Február 16-án Bartók újabb bihari gyűjtőút szervezéséről ír Belényesre Buşiția Jánosnak (megbetegedése miatt azonban az utat el kell halasztania).

Február 17-én Bécsben a Kodály-házaspárral Delius *Lebensmesse*jét hallgatják meg, amely nagy hatást tesz rájuk.

Bartókot erősen foglalkoztatja a nemzetiségi gyűjtések kiadásának sorsa.

Február 20-án D. Kiriacknak Bukarestbe a román, *február 25-én* a Matica Slovenskának Turócszentmártonba a szlovák gyűjtés kiadásáról küld részletes javaslatot, mivel előzőleg mindkét részcsoportról bizonyos érdeklődést tapasztalt.

Ebben a hónapban kezdi írni *A kékszakállú herceg vára* partitúráját, és szervezi újabb bihari útját.

Március 3-án azt írja Bușția Jánosnak, hogy március 15-én készül oda (de megint el kell halasztania útját, Bușția fiának betegsége, majd a 27-i hangverseny miatt).

Sok szerteágazó munkája aggasztja családját.

Március 7-én édesanyja azt írja Bartóknénak: „Béla ne dolgozzon annyit, különösen ne éjjelezzon”.

Március 9-én a VI. kerületi adószámviteli osztály 17099 számmal 39 K hátralékos adóról küld adóintést Bartók Bélának és nejének.

Felkérlik, működjek közre március végén a Liszt centenárium alkalmából rendezett hangversenyen. Mivel hónapok óta nem gyakorolt, ez sok idejét vette igénybe.

Március 26-án nyilvános főpróbán, majd *27-én* a Filharmóniai Társaság hangversenyén Liszt Esz-dúr zongoraversenyét játssza, Hubay Jenő vezényletével. „Szép este volt, aránylag elég jó előadás” – írja később Bartók.

Március 27-én Deliusnak írja Grez-sur-Loing-ba, hogy nagyon tetszett Bécsben a *Lebensmesse*. Beszámol arról is, hogy egy egyfelvonásoson dolgozik, ami szokatlan munka számára, valamint hogy van egy új zenekari műve (a *Két kép*).

Március 29. A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjainak sorába iktatja. – Bușția Jánosnénak megírja, hogy újból – most már hosszabb időre – el kell halasztania belényesi útját, mert meghívták egy zenei kongresszusra Rómába.

Március 31-én utazik Rómába, a Pension Franciniban száll meg. A kongresszuson Kodály is részt vesz. Visszaemlékezése szerint eredetileg másokat akartak kiküldeni, így nem volt idejük előadásra felkészülni, csak hallgatóként vettek részt.

Április 4. A kongresszus első napján többek között Michael D. Calvocoressi párizsi zeneíró és Ilmari Krohn finn népdalkutató tart előadást, akikkel azután Bartók szoros kapcsolatba került.

Április 9-én levelezőlapot ír M. Freund Etelkának.

Április 10-én a kongresszus résztvevői Anzio-Nettunóba (Lazio) kirándulnak.

Április 11-én a kongresszus véget ér. Bartók levelezőlapon írja húgának, hogy most hegyek közé vonul, és *12-én* elhagyja a penziót.

Április 14-én Frascatiból írja Buşitiának, hogy feljegyzett egy népdalt a Nemi tó partján, amelyik némelyik román dalra emlékeztette.

Hazatérve megint lázas beteg lett. Közben egy Új Magyar Zeneegyesület megalakításának gondolatával foglalkozik.

Április 15-én megjelent a Zeneközlönyben Kovács Sándor ezzel kapcsolatos programtervezete. Bartók több ismerősének küld taggyűjtő ívet, meglehetősen kevés eredménnyel.

Április 27-i levelében Buşitia Jánosnak tanácsokat ad Buşitiáné zongoratanulását illetően.

Ezekben a napokban számolja fel budapesti lakását.

Május 3-án a Vecseyék révén megismert Rákoskeresztúr község nyaralótelepére (a későbbi Rákoshegyre) költözik. Címe: Jókai utca 3. (Bartók néhol tévesen 2-nek írja a házszámot.)

Május 13. Liszt-megemlékezés Szegeden. Bartók az Esz-dúr zongoraversenyt játssza, Fichtner Sándor vezényletével. Ráadás: *Román táncok*.

Május 18. A „Nyolcak” művészcsoportjának hangversenye a budapesti Nemzeti Szalonban. Bartók a *Négy siratóéneket* és *Három burleszket* mutatja be, Kerpely Jenővel pedig Kodály Gordonkaszonátáját játssza.

Május 22-én a VI. ker. adószámviteli osztály 404/1912 számmal 40 K 80 f erejéig letiltotta a fizetését, „szegény alap járulék” be nem fizetése miatt, majd *24-én* a letiltást feloldotta.

Június 12-én Budapestről megírja nagybátyjának, Bartók Gézának, hogy egy általa ajánlott tehetségtelen zongorista ügyében semmit sem tehet „a zeneakadémián, – legalább is én nálam – nagyon szigorúan vesszük a bejutást, osztályozást”.

Nyárra Franciaországba készül.

Június 23-án ajánlólevelet kap tanulmányútra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, 2520/elsz. számmal.

Július 6-án meglátogatja Zebegényben nyaraló unokatestvérét, Voit Lajost.

Július 8. Földrengés Kecskeméten, melyet Rákoskeresztúron is jól lehetett érezni. Este – kétszeri halasztás után – elutazik Franciaországba. Mint eddig valamennyi párizsi útja során, megáll Münchenben.

Július 9-én innen ír levelezőlapot édesanyjának St. Ruprechtbe, húgának Sziladra és Busiánénak Belényesre.

Július 11-én Párizsba érkezik. A Grand Hotel des Voyageurs 40. sz. szobájában száll meg (93 Bd Strassbourg). 12 napi tartózkodásért 46,39 frankot fizet. Itt kapja meg édesanyja rosszalló levelét: „...nyughatatlan vagy és egyre utazni szeretnél”.

Frederick Deliusnak megírja Grez-be, hogy *14-én* vagy *15-én* szeretné meglátogatni.

Még elutazása előtt elkészült *A kékszakállú herceg vára*. Felesége Rákoskeresztúron szorgalmasan másolja a zongorakivonatot, hogy utánaküldhesse, de *július 15-én* azt írja Párizsba, hogy „A kékszakállut lehetetlenség elküldeni olyan hamar”.

Ekkoriban jelenik meg Schoenberg *Harmonielehréje*. Az aránylag kis számú kortárs-zenei hivatkozás között kétszer is szerepel Bartók. Ez mutatja, hogy nemzetközi elismerése lassan megindult.

Július 16-án Bartók a Comédie-Française délelőtti előadását nézi meg.

Július 18-án Bartókné azt írja Párizsba: „A mai postával küldöm a Kékszakállut, mégis készre írtam”, majd megtudva, hogy Bartók tovább készül utazni, *19-i* levelében értesíti: „A kotta utazik Párizs felé, gyönyörű lesz, ha nem kapod meg. Küldjem a fordítást?” (Kodályné német fordításáról van szó.)

Július 19-én Bartók a Théâtre du Gymnase műsorát nézi meg.

Július 20-án Tóth Magduskának ír Sziladra tréfás képeslapot.

Július 22-én megérkezik Párizsba a *Kékszakállú* zongorakivonatának eredeti példánya és másolata. „Nagyon szépen van írva ... a partitúra

leírása nehéz dolog lesz” – írja Bartók feleségének, és hosszú útbaigazítást ad a partitúra írására. Megírja azt is, hogy vett francia–arab szótárt és nyelvkönyvet, és bár nagy a meleg, örül neki, mert jó edzés jövőre tervezett afrikai útjához, ahová már együtt mennek. (Csak 1913-ban került rá sor.) A marseille-i kolerajárvány hírére Bartók aggódva kérdezi, hogy Magyarországon nincs-e. (A világháború alatt is rettegett ettől.) – Húgának írja, hogy 35° meleg van, és örül, hogy még aznap este Svájcba utazik.

Július 23-án megérkezik Zermattba. A Hotel Perrend-ban száll meg, napi 7 fr. penzióért.

Július 24-én Zermattból édesanyjának, *27-én* feleségének és édesanyjának ír.

Július 28-án kisvasúttal felmegy a Gornergratra és a Kulm Hotelban uzsonnázik.

Július 31-én írja édesanyjának, hogy Zermatt túl elegáns hely, nem tudja, kibírja-e ott 5 hétig.

Augusztus 1-én írja feleségének: „Ma vagy holnap inditok kottát és levelet”.

Augusztus 2-án édesanyja beszámol arról, hogy kisfia már feláll, majd a gornergrati útra célozva így folytatja: „Azt szeretem, hogy vonaton mászol a hegyekre”.

Augusztus 5-én Bartók a Matterhorn tövéhez, 3298 m magasra gyalogol.

Augusztus 7-én esős időben újból kirándul.

Augusztus 8-án hosszú levélben írja le feleségének kirándulásait. Jelzi, hogy 2 nap múlva küld kottát. – Édesanyjának St. Ruprechtba írva kéri, szedjen neki 8 bögyölyt, és konzerválva juttassa el Rákoskeresztúrra, mert ezek, úgy látszik, osztrák specialitások.

Augusztus 14-én már Sziladra írja édesanyjának: „A hoteletem nagyon unom egyformaságával; és ha nem lenne a partitúra a nyakamon, rég odébb álltam volna”.

Augusztus 19-én Zermattból írja M. Freund Etelkának: „Sajnos nem tudtam elég kirándulást tenni a kötelező partitúra-írástól...”; húgának megadja waidbergi címét, ahova másnap utazik.

Augusztus 20-tól terve szerint 28-ig a Zürich melletti Waidbergben pihen. *Augusztus 25-én* felesége azt írja Rákoskeresztúrról, hogy maradjon ott tovább, ha ez jól tesz neki, és beszámol arról, hogy a Rózsavölgyi cég elküldte a *Három burleszk* első korrektúráját, az első számnál „Perpatvar – Márta darabja” megjelöléssel. „Semmiért ezen a világon nem adnám oda ezt a két szót.”

Augusztus 28-án írja felesége, hogy bevitte Budapestre bekötettni a *Kékszakállú zongorakivonatát*.

Augusztus 30-án Zürich külvárosából, Hönggből a Kodály házaspárral közös levelezőlapot ír M. Freund Etelkának, aki szintén Svájcban nyaral.

Augusztus 31-én Zürichből táviratozik feleségének, majd feltehetőleg még egy hétig ott marad, mert a *szeptember 1–6.* közötti időről eltette egy zürichi vendéglő étlapjait.

Szeptember 20-án Rákoskeresztúron befejezi a *Kékszakállú* partitúráját, majd *októberben* benyújtja az Erkel pályázatra.

Október 20-án jelenik meg a Zeneközlönyben *Liszt és a magyar közönség* című cikke, a Liszt Ferenc centenárium alkalmából.

Október 29-én a Royal-teremben a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyes estjén közreműködik Brahms A-dúr zongoranégyesének előadásában.

November 1. (Mindenszentek), Nagyszöllős. Az Ugocsa vármegye című lap november 1-i száma közli: „Bartók Béla nagynevű zeneművész Nagyszöllősre érkezett, hogy vidékünkön az orosz népdalt tanulmányozza. – Ismerősei e helyen is szíves Istenhozottat mondanak Bartóknak”.

November 23-án Szabadkán, a szabadkai Filharmonikus Társaság hangversenyén, Lányi Ernő (Lányi Viktor zenekritikus édesapja) vezényletével, Beethoven Esz-dúr zongoraversenyét, szólóban pedig Liszt XIII. rapszodiáját, saját műveiből az *Este a székeleyknél* és a *Románcot*, a *Gyermekeknek* sorozat 19. darabját játssza. – Levelezőlapon érdeklődik Buşitîa Jánosnál a belényesi helyzetről.

November 24-én Szabadkáról írja M. Freund Etelkának: „...Umze-vel any-

nyi bosszankodásom volt már is hogy a pokol mélységes fenekére kívánom”.

November 27-én Budapesten a Royal-teremben mégis létrejön az UMZE első hangversenye. A műsor: Scarlatti *Opere complete* 255, 256, 258, 257, 276, 275, 268 sz.; Couperin *Les Fastes de la grande et ancienne Ménestrandise, Les Barricades Mystérieuses, La Commère, Le Moucheron, La Triomphante (Bruit de guerre)*; Rameau *Les Cyclopes, La poule, Les Niais de Sologne*; Beethoven 24 variáció Righini *Venni Amore* ariettájára. Bartók kíséri Róna Dezső énekest is, aki 5 Bartók és 4 Kodály népdalfeldolgozást énekel.

December 5-én Hubay Jenő Rómában az 1. szvitet vezényli.

December 7-én Szalay Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója 1299/1911 számmal ajánlólevelet ad Bartóknak a népdalgyűjtés támogatására.

December 12. Az UMZE második hangversenye a Royal-teremben, elég lanyha érdeklődés mellett. Bartók műsora: Debussy *Mouvement* és *Et la lune descend sur le temple qui fut*, Weiner *Preludium, Nocturne* és *Scherzo* op. 7.

December 16-án a bukaresti Román Akadémia értesíti Bartókot, hogy ki akarják adni román népdalgyűjtését.

December 18-án Bartók tájékoztatja erről Bușiția Jánost és hozzáfűzi: „Bezzeg nálunk Pesten ki tudja, mikor vállalkozik valaki hasonló kiadásra”. Egyúttal megírja, hogy januárban hozzájuk készül gyűjtőútra, és 2 doboz fonográfhengert küldött erre a célra Belényesre.

Még Karácsony előtt elutazik Szombatságra (Bihar vármegye).

December 24-én Drágcsékéről (Bihar vármegye) ír Budapestre feleségének, aki az ünnepeket szüleinél tölti. Első napi gyűjtése jól sikerült. Kiderült, hogy a vidék azonos a belényesi zeneterülettel, így itt kevesebb időt kell töltenie. Ezen a napon egy hegedűstől is gyűjt.

December 25. és 31. között Szombatság, Venterrogoz, Drágcséke, Tasádfő, Hollószeg és Kótliget községekben gyűjt.

1912

Január 2. Belényes. Levelezőlap Kubik Gyula földbirtokosnak (segítőtársának a gyűjtésben) Kótligetre. – Feleségének azt írja: „Tovább is rendben folyt minden”.

Január 4-én Belényesről Vésztőre (Szilad puszta) utazik.

Január 5-én felháborodott levelet ír a Rózsavölgyi és Társa cégnek amiatt, hogy január 15-re tervezett hangversenyét lemondták.

Január 9-én reggel érkezik Budapestre, és egyenesen a Zeneakadémiára megy, ahol találkozik feleségével.

Január 15-én meg akarta látogatni Freund Etelkát, de vonatja sokat késett, és a látogatás elmaradt.

Január 20-án Királyházáról (Ugocsa vármegye) ír Freund Etelkának. Ekkoriban az Ugocsa vármegyei Nagytarnán gyűjt.

Január 27-én Freund Etelkához készül.

Január 28-án újabb gyűjtőútra indul Bihar vármegyébe. Útitervét Busiştirának már előzőleg megírta és küldött neki kölcsön egy Ady-kötete (*Az Illés szekerén*).

Január 30-án Élesdlokról (Bihar vármegye) francia nyelvű levelezőlapot ír feleségének arról, hogy ez még mindig a belényesi dallamkincs területe. Csarnóháza, Tötös, Élesdlok és Remetelórév községekben gyűjt, nem valami fényes eredménnyel, de azért talált pár érdekes dolgot.

Február 1-én Jádvolgyről hazaindul Rákoskeresztúrra, ahova egészségesen, jókedvűen érkezik. Vett egy dudát is.

Jókai utcai lakásuk helyett újabb lakást keresnek.

Február 4-én özv. Bartók Bélánének megírja, van végre lakásuk, áprilisban szándékoznak beköltözni.

Február 15-én Rákoskeresztúrról Bartókné részletesen beszámol anyósának: „Béla dolgozik, de nem mértéktelenül, sétál ½–1 órát. Most jelent meg végre Rozsnyainál egy füzet zongoradarabja: Vázlatok címmel. Benne van 2 nekem ajánlott darab. A Kékszakállu partitúrájának a vé-

git is most másoltam le, február végén nyújtja be Béla a Rózsavölgyi pályázatra. ... Béla lemondását az UMZE tudomásulvette és megválasztották tiszteletbeli elnöknek”.

Február 23-án Bartók Bécsbe utazik néhány napra, utána pozsonyi látogatásra készül.

Március 5-én Rákoskeresztúrról ír Bušitja Jánosnénak, majd *10-én*, Bušitjának Belényesre Bušitjaék problémáinak ügyében.

Március közepén újabb néprajzi határterületre, Temes vármegyébe utazik, ahol Temesmonostoron és Vingán gyűjt; Temesmurány, Temeszécsény és Temeskenézből eredő dalokat is.

Március 16-án Vingáról Temesvárra, majd Hidasligetre utazik.

Március 18-án Vingáról ír levelezőlapot hűgának Sziladra, majd hazautazik.

Március 23-án otthonról újból ír Bušitjának, érdeklődve családi ügyeikről.

Időközben megkezdtek az áthurcolkodást új lakásukba, a rákoskeresztúri (rákoshegy) Teréz u. 28-ba. (Ez az 1950-es közigazgatási rendezés során Budapest XVII. kerület Hunyadi utca 32. lett.) Evvel párhuzamosan megint elutazott gyűjteni, ezúttal Bereg vármegyébe. Rafajnaújfaluban munkája eredményes, Barkaszón eredménytelen.

Március 30-án Barkaszóról francia nyelvű levelezőlapot ír feleségének, majd továbbutazik Nagygutra.

Április 2-án Munkácsról ír levelezőlapot hűgának, majd Nagyszöllőssre megy.

Április 4-én hazautazik Rákoskeresztúrra.

Április 5-én (Nagypénteken) elmaradt zongoraóráit pótolja, majd megint visszatér Beregbe, ahol még Fornos és Dercen községekből, valamint a szomszédos Ung vármegyei Kincseshomoktanyáról (Kereknye külterülete) eredő dalokat jegyez le.

A zenei élettől való visszahúzódásának fő korszaka ez. Saját szavai szerint mint zeneszerzőt kivégezték, ezért csak keveset és csak íróasztalának komponált (a több helyre is benyújtott Kékszakállút mindenütt visszautasították) és a hangversenyzést is majdnem teljesen abbahagyta.

Április 19-én, 1912-ben az egyetlen kivételként, felesége családi kapcsolataira tekintettel, mindketten Marosvásárhelyre utaznak, és ott *április 20-án* Bartók hangversenyt ad, melyen Scarlatti-, Beethoven-, Bartók-, Debussy- és Liszt-műveket játszik.

Április 21-én Marosvásárhelyről levelezőlapot ír hűgának.

Április 22-én, hazautaztában Körösfőn Péntek György Gyugyiak 40 K előleget ad bútorok készítésére.

Április 27-én már újabb gyűjtőúton van az Ugocsa vármegyei Turc és a Szatmár megyei Lénárdfalva községekben.

Május 1-én a Honvédelmi Minisztérium a Zeneakadémián keresztül táviratilag kéri hadmentességi könyvét, feltehetőleg valamilyen népdalgyűjtési ügy érdekében.

Május 17-én Rákoskeresztúrról örömmel írja Buşitiának: „...ma kaptam Bukarestből gyűjteményem korrektúrájának első porcióját...” (A bihari gyűjtésről van szó.)

Népdalgyűjtése kapcsán további összeköttetéseket keres.

Május 22-én Rákoskeresztúrról bemutatkozó levelet ír Erich Moritz von Hornbostel zenei néprajzkutatónak Berlinbe, amelyben fonográffelveletek cseréjéről érdeklődik és javasolja, hogy június 19–21. között Berlinben találkozzanak. (Bartók útiterve azonban módosult, így a jelzett időben nem volt Berlinben.)

Május 23-án levelezőlapot ír a Buşitia-gyerekeknek Belényesre.

Június 12-én a Rózsavölgyi és Társa cég megküldi elszámolását az 1. vonósnegyesről. A kinyomott 300-300 példányból 86 partitúrát és 16 szólamanyagot adtak el, melyek szerzői díja 32 K 06 fillér volt.

Június 14-én Budapestről levelezőlapon tudósítja anyósát, Ziegler Károlynét, hogy nyári útjukra, Kiriác várt látogatásának elhúzódása miatt, csak később kerül sor.

Június 19. Kiriác látogatása. Bartók útbaigazítással látja el Kiriácot a fonográffelveletek készítése ügyében. Rákoskeresztúrról közös üdvözlőlapot küldenek Buşitiának Belényesre.

Június 20-án tűzbiztosítást köt az Első Magyar Biztosító Társasággal.

Ezután indul el a Bartók-házaspár skandináviai nyaralásra, amely egyedülálló volt Bartók összes külföldi útja között. Ez volt az egyetlen olyan út, amelyen semmiféle hivatalos ügyet nem intézett, nem hangversenyezett és nem komponált, hanem kizárólag az utazás örömeit élvezte. Élete során 23 országban szerepelt, körútjai során még 7 további országban járt, de mindössze egyetlen ország volt, amelybe csak pihenni ment: ezen a nyáron Norvégia.

Június 21-én vagy *26-án* szándékoztak indulni.

Június 28-án útjuk első állomása Stockholm, ahonnan levelezőlapot írnak Buşitiának.

Az olimpiai játékok miatt Stockholmban nagy az idegenforgalom, és Bartókék sietve Norvégiába távoznak.

Július 1-én délben feltehetőleg Bergenből, az Erling Jarl nevű postahajóval elindulnak a Norvég-tengeren át.

Július 2-án este, 36 órai út után kiszállnak a Lofoten szigeteken. Tóth Emilnének az éjjeli napról, a csodálatos tengeri útról írnak. A levelezőlapon Torghatten (Nordland) képe, valószínűleg itt szálltak meg.

Július 10-én kofahajóra szállnak, melyen 40 órás utat tesznek meg, közben *július 11-én* a hajó 3 utas kedvéért a Trolld-fjordba is beúszik.

Július 12-én Svolvaerben (Vest Fjorden) szállnak ki. – Bartók levelezőlapot ír húgának Sziladra, Buşitiának Belényesre és D. Kiriacnak Bukarestbe, akinek még néhány (június 19-én elfelejtett) tanácsot ad a népdalgyűjtés ügyében. – Este továbbutaznak Tromsöbe.

Július 18-án megérkeznek útjuk legészakibb pontjára, Hammerfestbe.

Július 21-én innen írják özv. Bartók Bélánénak, hogy bár 6 napja esik, 2 gleccserhez mégis sikerült eljutniok.

Július 23-án visszaindulnak.

Augusztus 4-én a Sogne-fjordból írja Bartók levelezőlapon Buşitia Jánosnak, hogy Norvégiában már meghalt a népdal – végérvényesen; népviseletet is csak a lappok hordanak, akik ugyan rokonaink, de kevés

büszkeségünk telhetik bennük, annyira elhanyagoltak.

Augusztus 5-én Indre Sognsból (Sogne-fjord) levelezőlapot ír hűgának.

Augusztus 6-án Veiparti ved Gudvangenben (Sogn og Fjordene kerület) part menti sétát tesznek, majd továbbutaznak Bergenbe.

Augusztus 7-én városnézés Bergenben.

Augusztus 8-án Kristianiába (a mai Oslóba) utaznak.

Augusztus 10-én innen Koppenhágába indulnak. Úgy tervezik, itt 2-3 napot töltenek, majd további 2-3 napi berlini tartózkodás után *augusztus 17-én* vagy *18-án* térnek haza.

Augusztus 26-án Bartók már Rákoskeresztúrról írja Kodály Zoltánnak: „Korrekturától mocskos kézzel irok – már egy hete hogy nyakig benők ülök. A rám kivetett 260 lap partitúrának [a Liszt-összkiadás egyik kötetének] kb. a felével végeztem”, majd nyári utazásukról és tapasztalatairól számol be.

Szeptember 7. Javítóvizsgák a Zeneakadémián. Bartók nem megy be, mert nem érdekelt.

Szeptember 9-én Kodály Zoltánnénak ír levelezőlapot (görög betűkkel franciául és magyarul, cirill betűkkel magyarul) következő heti programjáról.

Szeptember 12-én e szerint Kodályékhoz megy; ott is alszik, mert sok a munka a népdalokkal; *19-én* megint hozzájuk készül.

Szeptember 20-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 126597-1912 számmal, évi 200,- K családi pótlékot állapít meg fia, ifj. Bartók Béla után. – Bartók Pozsonyba készül 4–5 napra, de ez valószínűleg október 3. utánra tolódott.

Október 2. Rákoskeresztúrról írja Freund Etelkának, hogy október 19-én vagy a körül hangversenypróba előtt hozzájuk menne ebédre.

Október 3-án a Zeneakadémiától ajánlólevelet kér egy oroszországi gyűjtőútra, ahol csuvas, tatár és egyéb népdalokat akar gyűjteni. – Freund Etelka érdeklődik az említett főpróbáról, amire Bartók azt válaszolja: „Öregapánk emlékezetére rendezett hangversenyhez való teljesen érdektelen főpróba”. (Liszt Ferenc születésének 101. évfordulója.)

Október 19. A Liszt emlékének szentelt *október 21-i* zeneakadémiai növendékhangverseny főpróbája, melyen Kabos Ilonka és Szatmári Tibor zongorázik, Murányi Erzsí énekel és Benkő Alisz is szerepel. *25-én* Liszt *Tassóját* adják. Bartók feltehetőleg az első műsort hallgatta meg.

Október végén szokásos Mindenszentek körüli útján Erdélybe utazik. Ellátogat Bukarestbe is, ahol találkozik Kiriác-kal.

November 1-én közös levelezőlapot írnak Bușuția Jánosnak Belényesre.

November 2. Levél a Román Akadémia elnökének.

November 3-án még Bukarestből ír lapot édesanyjának Pozsonyba és húgának Sziladra. Az utóbbiban említi: „Itt még minden csendes habár csak 2 órányira vagyunk a bolgároktól”. (Románia ekkor támadta meg az első Balkán háborúban kimerült Bulgáriát.) Ugyancsak ír Freund Etelkának is. Bukarestben találkozik Jon Bianuval, aki a román népdalgyűjtés állásáról tájékozódik.

November 7-én már Rákoskeresztúrról válaszol levélben Solymossy Sándornak, a Magyar Néprajzi Társaság főtítkárának; elvállal egy népi hangszerekről szóló előadást. (Erre azután nem került sor; a tárgyról korábban *A magyar nép hangszerei I. és II.* címmel az Ethnographia folyóiratban, később *Primitív népi hangszerek Magyarországon* címmel a Zenei Szemlében írt cikket.)

A novemberi hideg időjárás miatt fűtési nehézségek voltak.

November 15-én ezért Rákoskeresztúrról Gyöngyösre, egyik magántanítványának, Kormos Boriskának azt írja, hogy csak *november 19-én* keresse fel Budapesten, Kodályék Áldás utcai lakásán, ahol megtartja az elmaradt órát.

November 22. körül újabb kapcsolatot keres: Tiberiu Brediceanu népdalkutatónak ír Nagyszebenbe (Szeben vármegye): Ugocsa megyei gyűjtése iránt érdeklődik, a kettős gyűjtés elkerülésére.

December 6-án újból délvidéki gyűjtőútra utazik, Valkányba (Torontál vármegye); *december 7-én* a Magyar Nemzeti Múzeum, 1299/1912

számmal, ajánlólevelet állít ki számára a népdalgyűjtés támogatására, de ezt már nem vihette magával.

December 11-én Sárafalván (Torontál vármegye) gyűjt, majd megszakítja útját.

December 16-án Rákoskeresztúrról ír részletesen népdalgyűjtési útiterveiről Bobál Sámuel evangélikus lelkésznek Egyházmarótra (Hont vármegye) és Tiberiu Brediceanunak Nagyszebenbe, majd Temesvárra utazik.

December 21-én Temes vármegye alispánja 43666/1912 számú levelében felszólítja a hatóságokat Bartók Béla népdalgyűjtési útjának támogatására. Temesvárról sugárirányban utazik az egyes községekbe:

december 22-én Keviszöllőre (Torontál vármegye), onnan Széphelyre (Temes vármegye);

december 23-án Széphelyre, majd Giládra (Temes vármegye);

december 24-én Giládon gyűjt, ahol csak férfiak énekelnek,

december 26-án megint Széphelyen, ahol viszont csak lányok és asszonyok. – Feleségének írja Budapestre, hogy eleinte gyengén ment a gyűjtés, de később jobb vezetőt kapott, és értékes anyagot, főleg balladákat gyűjtött.

December 27-én továbbutazik délre, Versecen át Alibunárra (Torontál vármegye).

December 28-án Alibunáron, *29-én* Petrén (Torontál vármegye) gyűjt.

Ebből az időből a Temes megyei Denta és a Torontál megyei Tolvád, Bánlak és Újozora is szerepel a népdalok származási helyeként. Összesen körülbelül 200 dalt gyűjt.

December 31-én hengerei elfogyván, visszautazik Budapestre.

1913

Január 1-én érkezik Budapestre, és Kodályéknál száll meg. – Feleségének Szilad pusztára azt írja, hogy elég, ha csak 10-én tér haza, mert addig ő Hont megyébe készül, ahonnan Bobál Sámuel értesítette, hogy várják, és lesz elég énekes. Hosszasan leírja az ugyanebben az időben Busi-ának is említett 222-soros petrei ballada tartalmát és megemlíti, hogy vásárolt 3 ős-obia szerű hangszert, ún. carabát.

Hont vármegyébe *január 15-e után* is készült; ebben az időszakban Egyházmarót, Bakabánya és Méznevelő községekből eredő dalokat jegyzett fel. *Február 1-én* Kecskeméten a Kecskeméti Dalárda „Kuruc-estély”-t rendezett, amelyen Bartók saját műveit játszotta, 2 *burleszket*, 10 számot a 14 *bagatellből*, az 1. *román táncot*, a *Medvetáncot*, az *Este a székelyeknél*, sorozatban első alkalommal a *Gyermekeknek* több számát, végül az *Allegro barbarót*, melynek ez volt az ősbemutatója.

Folytatja decemberben félbemaradt délvidéki gyűjtőútját.

Február 14-én Aradra utazik, ahol 1 órás késés miatt nem éri el a csatlakozó vonatot.

Február 15-én így innen írja feleségének Rákoskeresztúrra: „Gyűjtésen 24+14+30 órán át vagyok, vasuton 16+7+6+12 órán át. Komisz összeköttetések.”

Február 16-án Mezőzsadányban (Temes vármegye) gyűjt (a hivatalos név helyett Temeszsadány néven említi a helységet).

Február 17-én Temesvárról Módoson keresztül Fényre (Torontál vármegye) utazik, ott gyűjt,

február 18-án Öcscsanádon, illetve Nagycsanádon (Torontál vármegye).

Február 19-én Apátfalva–Arad útvonalon hazaindul.

Február 20-án hajnalban érkezik Rákoskeresztúrra.

Február 26-án a Filharmonikusok Budapesten előadják a *Két képet*.

Február végén nagy politikai megmozdulások Budapesten, a munkásság sztrájkra készül.

Március 1-én Bartók Rákoskeresztúrról azt írja Kormos Boriskának Gyöngyösre: „Ha kitör a nagy sztrájk hétfőn vagy kedden, az órát 11-ére kell halasztanom”. – A sztrájk elmarad.

Március 4-én így Bartók megtartja az órát.

Már régebben gondosan előkészített máramarosi gyűjtőútjára a húsvéti szünetet használja fel.

Március 14-én Máramarosszigetre indul, ahova *15-én* érkezik. Jon Birlea lelkész elébe jön kocsin, hozzájuk utaznak Jódra (Máramaros vármegye).

Március 19-én özv. Bartók Béláné Pozsonyból újsághírt küld Bartók szurdoki (Máramaros vármegye) címére, amely szerint „A fából faragott királyfi cimen új balletet fogadott el az Operaház. Bemutatója a jövő évadban lesz”. (Ez azután 1917-re maradt.)

Március 23-án (Húsvétvasárnap) Bartók a szurdoki postán átveszi odairányított leveleit.

Március 25-ét, 32. születésnapját Dragomérfalván (Máramaros vármegye) tölti, ahonnan Birleával közös levelezőlapot ír Bușia Jánosnak. Bartók azt írja, hogy az eddigi eredménnyel elégedett. Édesanyjának is felad Szurdokon egy levelet. Ezen a gyűjtőútján 11 községben: Jódon, Alsóvisón, Kisbocskón, Dragomérfalván, Izakonyhán, Petrován, Sajómezőn, Glódon, Mikolapatakon, Nánfalván és Váncsfalván kb. 200 dallamot gyűjt.

Március 27-én Máramarosból hazautazik Rákoskeresztúrra.

Március 31-én onnan írja D. Kiriácnak Bukarestbe, hogy egyre jobban közeledik a bihari gyűjteményes kötet végéhez, s hogy háromszor járt a Bánságban (1912. márc. és dec., 1913. febr.), legutóbb pedig Máramarosban.

Április 8-án T. Brediceanunak Nagyszebenbe írt levelében javasolja, hogy közös kötetben adják ki máramarosi gyűjtésüket, melyben kb. 60 olyan dallam is lenne, melyet mindketten lejegyeztek. Kéri, hogy a rendezést ő végezhesse. (Végül csak saját gyűjtését adta ki.)

Nyárra észak-afrikai gyűjtőutat tervez. Ennek előkészületei sok hivatalos tennivalót igényelnek. *Április 10-én* Bécsbe készül, valószínűleg útlevele ügyében, közben kéri Zágon Géza Vilmos zeneszerzőt, hogy Párizsban járjon közbe egy Algériába szóló ajánlólevél érdekében.

Április 17-én és röviddel utána még egyszer Isoz Kálmánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum zenei osztálya vezetőjének ír az útlevéllel kapcsolatos fellebbezésről.

Április 20-án a Nyugat matinéjában szerepel. A matinén előadták Balázs Béla misztériumát, *A kékszakállú herceg várát*, zene nélkül, igen rossz kritikával.

Ezután zongoraművészi tevékenysége négy és fél évre majdnem teljesen megszűnt; 1917. novemberéig egyetlen nyilvános fellépése volt, 1915. októberében.

Április 24-én Rákoskeresztúrról írja Jon Bianunak Bukarestbe, hogy a bihari gyűjtés korrektúrái elkészültek, és ezután a bántási gyűjtés nyomdai kéziratának elkészítéséhez kezd. Azt javasolja, hogy a községeknél mindenütt a hivatalos magyar elnevezést használják, zárójelben a román névvel.

Április 26-án előző levele kiegészítéseképpen megjegyzéseket ír Bianunak és kifejezi reményét, hogy a kiadvány május végére megjelenhet.

Május 3-án újból ír Zágon Géza Vilmosnak algériai útja ügyében és bizakodóan írja, hogy nem fél a melegtől, melyet itthon is megszokott.

Május 10-én a Honvédelmi Minisztérium 73141/1913 sz. kivételes engedélye alapján kiállítják A. 051365 sz. Európára és Afrikára szóló útlevelét, „Tanulmány” céljára.

Május 16-án Rákoskeresztúrról sürgeti Jon Bianutól a bihari gyűjtés járulékos korrektúráit (bevezetés, címlap stb.), hogy még elutazása előtt átnézhesse.

Május 31-én a Bartók-házaspár elindul az észak-afrikai útra.

Június 4-én Marseille-be érkeznek, ahol 2 személyes vasúti körutazási jegyet vásárolnak Franciaország, Algéria és Tunisz területére.

Június 5-én Marseille-ből hajón Philippeville-be (1970 után Skikda) utaznak. Algériai tartózkodásuk során a Philippeville (Skikda)–Krouba (El Kroub)–El Guerra (El Guerrah)–Biskra–El Guerrar–Algír útvonalat járták be.

Június 11-én kezdődik a gyűjtés, melyhez Algéria kormányzójától is kapott ajánlólevelet, mely nagy hasznára volt. Három napot Tolgában töltenek, járnak Sidi-Okbában és El Kantarában is.

Június 19-én Bartók Biskrából köszönőlevelet ír Isoz Kálmánnak Budapestre és Zágon Géza Vilmosnak Párizsba. Ekkor már panaszkodik a túlzott melege, mely megtámadta egészségét.

Június 24-én Constantine-ből Buşitját már arról értesíti, hogy Algírba kell mennie orvosi kezelésre. – Levezetőlapot ír Nagyszöllősre az Ugocsa vármegye című hetilapnak.

Algírban baleset éri, megsérül a lába, így mintegy 10 napig ott kell maradniok, s csak ezután indulhatnak vissza Európába, először Grenoble-ba (itt érik a *július 14-i* francia nemzeti ünnepet), majd Chamonix-ba.

Július 18-án Zermattba érkeznek, ahova Bartók sógornője, Ziegler Herma is követi őket.

Július 20-án a nővérek Martigny (Valais)–Vernayez útvonalon kirándulnak.

Július 22-én a Gornergratra mennek, ahová – sérülése után először – Bartók is velük tart.

Az afrikai poggyászt Algírban hagyták és a Richard Heckmann cég ekkor adta azt fel Triesztbe, ahonnan a S. és W. Hoffmann cég *24-én* továbbította Rákosra.

Július 26. táján utaznak el Zermattból, 2-2 napot töltenek Milánóban és Velencében.

Augusztus 1-én érkeznek haza.

Afrikai poggyászukból *július 31-én* megérkezett egy bőrönd, amit *augusztus 4-én*, vámkezelés után Rákoskeresztúron átvesznek.

Augusztus 5. Levél a S. és W. Hoffmann cégnek Triesztbe a többi láda ügyében, melyre a válasz: feladták a „Tisza” gőzösre, de további sorsát nem tudják.

Felesége és kisfia Sziladra utazik.

Augusztus 10-én Bartók kisebb kerti munkát végez.

Augusztus 11-i részletes beszámolójában írja feleségének: „Itt naponta 7-8 hengert jegyzek le, rendezem a tót népdalvagdalékot, kis románt olvasok. Több semmit”. Ő is Sziladra készül, ahol 12 órát akar aludni és enni, 6-7 órát dolgozni, „a többit pedig elsétálni, elugrálni”.

Augusztus 16-án elutazik Sziladra.

Augusztus 22-én innen válaszolja Zágon Géza Vilmosnak egy korábbi ajánlatára, hogy nem kíván semmilyen akcióban részt venni, mert 8 évi hiábavaló fáradozás után úgy látja, hogy sem zeneszerzőként, sem külföldi szereplései terén nem ért el semmit, a *Kékszakállút* nem adják elő; így teljesen visszavonul, legfeljebb íróasztala számára komponál (azért megemlíti, hogy az Operaház egyfelvonásos operát rendelt nála!), és minden erejét a népdalgyűjtésre fordítja.

Szeptember 5-én, a tanév kezdetére, Vésztő–Kótpusztá–Gyoma–Rákos-hegy útvonalon családjával együtt hazaérkezik.

Ősszel a tanítás mellett elsősorban a máramarosi és a Hont megyei népdalok rendezésével foglalkozik párhuzamosan.

November 3-án a Hont megyei anyagról írja Bobál Sámuelnek Egyházmárára, hogy a gyűjtött 180 dalt letisztázta, és az ottlévő gazdag dallamkincs miatt *november 21-én* megint oda szándékozik utazni és *november 25-ig* ottmaradni, hogy Apátmaróton, Egyházmáráton és esetleg Lissón minél több dalt gyűjthessen.

December 2-án váltja ki 1914-re szóló vasúti igazolványát. – Bukarestben megjelenik a Bihar megyei román népdalok (Cântece populare românești din comitatul Bihor [Ungaria]) című kiadványa, amit nagy örömmel fogad, és újult erővel igyekszik máramarosi gyűjtését sajtó alá rendezni.

December 10-én részletes javaslatot ír a kiadvány elkészítésére a Román

Tudományos Akadémiának. Erősen hangsúlyozza, hogy mind tudományos, mind nyomdatechnikai szempontból kedvezőbb volna a kották metszése, nyomás helyett. Mivel Bukarestben ezt nem tudják megoldani, a lipcsei Röder céget ajánlja a munkák elvégzésére.

December 18-án elkészül a kézirat, Bartók elküldi Bukarestbe Jon Bianunak, megismételve december 10-i ajánlatát. Ugyanezen a napon adja postára Dimitrie Kiriacnak a december 10-i levél másolatát, és megmagyarázza dallamrendezési rendszerének logikáját; Bușîția Jánosnak is ír Belényesre. Felszabadulván ettől a munkától, a karácsonyi szünetidőben új területre, Hunyad vármegyébe indul.

December 21-től 28-ig 82 felvételt készít, *26-án* Paucsinesden gyűjt.

December 28-án Várhelyről (Hunyad vármegye) írja feleségének Budapestre (aki a szünetidőt szüleinél tölti), hogy már a századik hengernél tart. „Hihetetlen, mennyi itt a népdal.” Aznap még egy levelezőlapot is ír feleségének: már 110 hengert használt fel, és az éjjeli pihenőt kivéve szakadatlanul gyűjt.

December folyamán Hunyad vármegyében Lelesz, Óhábasibisel, Nuksora, Paucsinesd, Malomvíz, Feresd, Gyalár, Várhely és Cserbel községekben gyűjt.

HÁBORÚS ÉVEK

1914–1919

1914

Január 4-én tér haza, és máris a szlovák gyűjtés foglalkoztatja.

Január 23-án Budapestről Ipolyságon keresztül Teszérre, illetve Egyházmárára utazik; ott és Lissón, valamint Berencsfaluban és Bakabányán, vagy onnan származó énekesektől gyűjt.

Január 27-én Ipolyságon keresztül hazatér Rákoskeresztúrra. Februárban Rákoskeresztúron tartózkodik (*10-én* bent jár Budapesten), román népdalgyűjtésének rendezésével, közreadásával foglalkozik.

Február 13-án Bușiția Jánosnak írja Belényesre, hogy *21-én* újabb bihari gyűjtésre készül, közben azonban a Magyar Néprajzi Társaságban be akarja mutatni Hunyad megyei gyűjtésének egyes eredményeit. E célból az egyik legelzártabb községből, Cserbelből 2 zenészt (dudást és furulyást) és 2 asszonyénekest akar felhozni Budapestre, hogy személyesen mutassák be népdalaikat. A Néprajzi Társaság főtítkárával közösen szervezik a műsort; már *13-án* megteszi javaslatát, költségbecsléssel, *14-én* az utazás részleteiről ír, és *20-án* rögzíti az előadás napját.

Február 21-én Biharba utazik, ahol Biharkaba, Havasdombró, Sólyom, Belényesörvényes, Pócsafalva, Cigányfalva és Tenkeszéplak községből eredő dalokat gyűjt.

Március 10-én Rákoskeresztúrról tovább szervezi a cserbeliek előadását, *14-én* meghívja rá Freund Etelkát.

Március 18-án megtartja előadását *A hunyadi román nép zenedialektusa* címmel. A szereplőket Bartókék vendégül látják rákoskeresztúri lakásukon, és Bartók megmutatja nekik Budapest nevezetességeit.

Március 24-én Buşîţia Jánosnak Belényesre ír beszámolót előadásáról.

Március 25-én, 33. születésnapján, édesanyja meglátogatja Rákoshelyen; 26-án utazik haza, Bartók bekíséri Budapestre.

Ezután újabb népdalgyűjtési utat készít elő.

Április 3-án feleségével együtt Marosvásárhelyre utazik, ahol dr. Ziegler Károlynál (felesége unokabátyjánál) szállnak meg és onnan indulnak mindketten külön-külön gyűjtőutakra.

Április 4-én Bartók Disznajón (Maros-Torda vármegye) 14 hengernyi dalt gyűjt, *5-én* ugyanonnan megírja Marosvásárhelyre feleségének, hogy szépen halad a gyűjtés, és részletesen leírja a gyűjtött dallamtípusokat. *6-án* Marosligeten, majd Marosvécsen, *7-én* Felsőrépán gyűjt, innen levelezőlapot ír Buşîţia Jánosnak (melyet Görgényszentimrén ad fel), majd továbbhalad az Idecspataka–Libánfalva–Görgényhodák útvonalon.

Április 9-én Görgényorsováról nagy esőben Kincsesre megy, *11-én* este érkezik Nyárádremetére, ahol több napot tölt.

Április 12-én (Húsvétvasárnap) levelezőlapot, majd hosszú levelet ír feleségének Marosvásárhelyre a gyűjtési nehézségekről és eredményekről.

Április 13-án még Nyárádremetén folytatja a levelet, *14-én* Nyárádköszvényesen, *15-én* Jobbágytelkén és *16-án* a Görgényorsova–Kincsesfő–Felsőoroszi–Nyárádremete útvonalon gyűjt.

Felesége időközben önállóan gyűjt (a Nyárádtő, Nógrádtő, Marosliget és Mezőszabadi községekből származó népdalok feltehetőleg az ő gyűjtései).

Április 17-én Bartók Bala községben, *18-án* Körtekapun gyűjt.

Április 20-án hazaindul.

Április 21-én hajnalban érkezik Rákoshelyre.

Április 22-én már a Zeneakadémián tanít.

Április 23-án a rákoskeresztúri előljáróságon nyári utazásához 8 K útle-véldíjat fizet be.

Április 24-én Chitz Klárának Bécsbe írt levelében megköszöni szöveg-re-vízióját (valószínűleg a Bartók–Reschofsky *Zongoraiskola* darabjairól van szó).

Április 30-án Budapesten kiállítják A 039899 sz. Európára szóló útlevelét „tanulmányút” céljára.

Bartók népdalgyűjtéseit és népdalfeldolgozásait nem mindenütt fogadják megértéssel. Egyes körök Romániában is féltékenységgel nézték működését. A moldvai Fálticeniben megjelenő Șezatoare c. folyóirat támadta bihari gyűjtését, kétségbevonta hitelességét. Bartók védekezett a támadás ellen. Ekkor még az az álláspontja, hogy szíve-sen hadakozik olyan ügyben, ahol biztos a saját igazában, és itt lega-lább egyértelmű tényekkel védekezhetsz, nem úgy, mint zeneszerezői te-vékenysége bírálói ellen. Tudományos alapossággal írja meg cáfolatát.

Május 20-án elküldi írását Bukarestbe Jon Bianunak, kérve, hogy jelent-es-sék meg a Convorbiri Literareban. Ekkor még azt is reméli, hogy cik-ke tudományos érdeklődést kelt. Egyúttal ajánlólevelet kér tervezett moldvai gyűjtőútjára.

Május 22-én Bușuțianak is ír a cáfolatról és érdeklődik a fejleményekről.

A moldvai utazás tervével párhuzamosan újabb arab gyűjtőúton is gondolkodik.

Május 27-én első lépésként Párizsba ír Michael D. Calvocoressi zeneírónak, érdeklődve, hogy volna-e mód arab gyűjtésének párizsi kiadására.

Május 28-án újabb levélben közli moldvai utazásának pontos idejét Jon Bianuval, aki megígérte, hogy segít, és tájékoztatta arról, hogy a cáfo-lat megjelenik a Convorbiriben.

Ekkor folynak a magánvizsgák a Zeneakadémián, ami sok munkát ad. 226 vizsgázó közül 167 sikeres.

Június 2-án Rákoskeresztúrról írja édesanyjának, hogy 18-án készül Párizsba (ez azután eltolódott); sok a dolga, mert „készül a balett”.

Június 5-én Bușițiának írja, hogy megjelenik a „Convorbiri”-cikk.

Június 7-én unokaöccsének, Voit Ervinnek részletes utasítást ír a *3 csík-megyei népdal* címlapjának megrajzolásához, erősen hangsúlyozva a magyaros jelleget.

Június 15-én Waldbauer Imrének ír Párizsba, hogy szerezzen számára szállást és szervezze meg Calvocoressivel való találkozását, amiről aznap Calvocoressinek is ír.

Június 19-én megveszi vasúti jegyét, *20-án* indul Párizsba (Kodály Zoltánnéval együtt), és *június 21-én* reggel érkezik oda.

Bemutatja arab gyűjtését. J. Brunot sorbonne-i egyetemi tanárral az élen szívesen fogadják együttműködési szándékát és megállapodnak abban, hogy a tél folyamán tovább tárgyalnak.

Június 28-án Szarajevóban meggyilkolják Ferenc Ferdinánd trónörököst és feleségét; ezt Bartók – aki egyébként igen érzékeny a politikai eseményekre – annyira nem veszi figyelembe, hogy leveleiben nem is céloz rá.

A július 14-i nemzeti ünnepet még Párizsban tölti, majd Normandiába utazik.

Július 16-án Caenban, *17-én* St. Lô-ban jár.

Július 18-án Coutances-ból (Manche: St. Lô) megírja feleségének Budapestre további útitervét; Bușiția Jánosnak Franciaország szépségeiről áradozik, valamint megerősíti augusztusi moldvai útitervét. Este továbbutazik Granville-be, ahol több napot tölt.

Július 21-én utcai mérleg szerint súlya 52 kg 30 dkg.

Július 25-e körül visszatér Párizsba, ahol *27-ig* szándékozott maradni, de a háború kitörése előtt szinte az utolsó másodpercben mégis elhagyja Franciaországot, így elkerüli az internálást és St. Ruprechtbe utazik ott nyaraló édesanyjához.

Július 28-án hazatér.

A Convorbiri Literare VII–VIII. havi számában megjelenik Bartók válasza, aminek nagyon örül.

A világháború kitörése rendkívül lesújtja Bartókot. Megjósolja, hogy még súlyosan meg fogjuk fizetni a németbarátságot.

Az afrikai út lehetetlenné, a moldvai bizonytalanná válik. Két hónapba telik, míg Bartók rendezni tudja gondolatait, és mivel egyelőre nem jöhet szóba hazai népdalgyűjtés sem, a már meglévő anyagot szeretné biztosítani.

Szeptember 27-én Rákoskeresztúrról Jon Bianunak arról a reményéről ír, hogy legalább Magyarország és Románia között fennmarad a béke, és a máramarosi gyűjteményt talán ki lehet adni.

Október elején levélben kéri Bobál Sámuel, hogy Egyházmáráton maradt kéziratát küldje vissza.

Közben az orosz hadsereg átkel a Kárpátokon, betör Máramarosba, és további előnyomulása várható.

Október 5-én Bartókné így ír Pozsonyba özv. Bartók Bélánénak: „Béla a legsötétebben lát mindent ..., a hengereivel mi fog történni, ha jönnek az oroszok, aztán meg a kolera. Most hozott Pestről 12 színes ceruzát Fiukának”. (Ez feltűnő volt, mert Bartók nemigen vásárolt ajándékot.) Bartók kezdi összezsomagolni hengereit, kéziratait, bár nemigen tudja, hova menthetné. (Ekkor már Budapest, sőt Pozsony körül is ássák a hevenyészett védőárkokat.)

Október 12-én Bartók sógora, feleségének testvérbátyja, Ziegler Károly főhadnagy Majdánkánál (Máramaros vármegye) hősi halált hal.

Október 21-én Kodály Zoltánné részvétlátogatást tesz Rákoskeresztúron – Bartókné azt írja anyósának: „Béla nagyon kedves és jó velem”.

November 4-én Bartókné újabb levele Pozsonyba: „Sok most az irnivaló, t.i. Béla a még itthon levő hengereit szeretné lejegyezni, lemásoljuk, szeretné elhelyezni egy esetleges orosz invázió elől. – Csak már a sorozáson tul volnánk”.

November 7-én Bartók megint ír Jon Bianunak a máramarosi kiadvány ügyében; felajánlja, hogy előlegezteti a költségek felét a lipcsei Röder cég számára, csak történjék valami.

November 11-én megszületik Sziladon Bartók húgának, Tóth Emilnének harmadik gyermeke (Éva). Bartókné november végén kisleányával odautazik, hogy segítsen.

Bartókot a rendes katonai kötelezettségi kor elérésekor 3 egymás utáni évben katonai szolgálatra alkalmatlannak minősítették.

November 28-án azonban, a háború kitörése miatt újból sorozásra kell mennie Gödöllőre. A sorozás rendkívül izgatja; éjszaka nem alszik, már hajnalban bemegy Budapestre, és onnan vissza Gödöllőre. Miután alkalmatlannak találják, táviratozik édesanyjának: „Negyedszerre is kidobtak”. Beutazik Budapestre Kodályékhoz.

November 29-én itt írja le feleségének Sziladra és édesanyjának Pozsonyba egy-egy igen hosszú levélben a sorozás körülményeit: „... $\frac{1}{2}$ kettőkor pedig már ott álltam egy meztelen sorban a suprême ítélőszék előtt ... Amint megítélhettem, abban a huszas sorban én voltam a leggyengébb”. Kodályné mindkét levélhez záradékot fűz, megírván, hogy Kodály december 12-én megy sorozásra.

December 3-án Rákoskeresztúrról írja Bartók Sziladra feleségének, hogy ha kell és jó, maradjon tovább.

Az idő múlásával megint arra gondol, hogy folytathatná gyűjtőmunkáját, de édesanyja *december 9-én* azt írja: „alig hiszem, hogy az idén gyűjteni mehetnél, rossz néven is vennék, ha valaki az otthon maradtakat énekeltetni akarná”.

December 27-én Bartók megint ír Bukarestbe Jon Bianunak a máramarosi kötet kiadásának nehézségeiről.

1915

Február 19-én újból ír Bianunak, válasz nélkül maradt decemberi levelére hivatkozva. Értesíti, hogy a máramarosi kötet metszési munkája közben készül Lipcsébe, és reméli, hogy a háború után mód lesz a mű kiadására.

A félbenmaradt népdalgyűjtés továbbra sem hagyja nyugodni. Rákoskeresztúron néhány szlovák dalt jegyez le, majd a húsvéti szünetben Zólyom megyébe utazik.

Április 3-án Fülekről (Nógrád vármegye), úton Besztercebányára, a vonaton ír feleségének Sziladra. Részletesen beszámol az otthoni háztartási helyzetről, és figyelmezteti, hogy a leveleket cenzúrázzák, így „Jó lesz vigyázni! És valódi gondolataink feltárását háború utánra hagyni”. Este érkezik Besztercebányára.

Április 4-én (Húsvétvasárnap) megkezdí gyűjtőútját; Hédel, Perhát, Erdőkőz, Szelcse, Nagy rét, Benesháza, Erdőbádony zólyomi községekből és Barsbaracskáról eredő népdalokat jegyez le.

Április 9-én Besztercebányáról Zólyombrézón át Benesházára utazik.

Április 13-án délután érkezik haza Rákoskeresztúrra.

Ekkoriban komponálásra is szakít időt, tovább foglalkozik a *Fából faragott királyfival*, de ebben az évben készül a *Szonatina* is, és román gyűjtésének eredményei: a *Román népi táncok* és *Román kolinda-dalok*. – Magánórákat ad.

Május 9-én Pataky Annának írja, hogy *10-én* jöjjön órára.

Felesége súlyos szembajt kapott, melyet Bécsben szándékozott megvizsgáltatni. Útközben meglátogatja anyósát Pozsonyban.

Május 14-én ide ír Bartók, és kéri, hozzon Bécsből a rovargyűjtéshez szükséges szereket és használati utasítást.

Május 20-án Bușiția Jánosnak írja, hogy nagyon félti Erdélyt a háború további eseményeitől, és beszámol arról, hogy sikerült újból népdalokat gyűjtenie úgy, mint a legbékésebb időben. „A parasztok mintha föl sem vennék a háborút, olyan vidámak, olyan gondtalanok.”

Este Budapestre megy Pozsonyból érkező felesége és kisfia fogadására.

Május 28-án a budapesti Calderoni R. T.-tól 3 rovargyűjtő dobozt, 1 lepkefeszítő deszkát és 1 rovarölő üveget vesz 29,40 K-ért.

A tanév végeztével felesége Bécsbe megy édesanyjával, ahol Bartóknén szemműtétet hajtanak végre.

Július 9-én Bartók Budapestről Besztercebányára utazik, majd *10-én* tovább Hédelre (Zólyom vármegye), ahol Gasparik tanítóéknál száll meg.

Július 14-én Hédelről értesíti édesanyját, hogy megérkezett a nagyon szép vidékre, és hogy feleségét megoperálták.

Július 17-én feleségének ír Bécsbe, a Neubauer penzióba: „Szerdán sokat gondoltam rád – ugy-e bátran viselted el [a] dolgot”. Beszámol arról, hogy nehezen megy a gyűjtés, eddig csak 4 hengert töltött meg, a háború miatt nehéz énekeseket kapni, és az ellátás is elég rossz. „Dacára hogy ilyenek az állapotok, mégis nagyon szeretném, ha legalább 1 hétre idejőnnének.”

Július 18-án és 19-én nagy és kiválóan sikerült gyűjtést rendez, valószínűleg Padkócon.

Július 20-án már Rákoskeresztúrra ír levelezőlapot feleségének: „Eddig 14 henger és kb. 100 lejegyzés”.

Július 24-én Hédelről ajánlott levelet küld feleségének, részletesen megszervezve odautazásukat. A hozandó étel- és ruhaneműek felsorolásán kívül külön kitér arra, hogy 5 éves kisfiuk a rákoshegyi felhagyott kaviczbányában gyakorolja a hegymászást, hogy el lehessen vinni kisebb túrákra. (Ez be is vált, semmi nehézség nem volt.)

Július 26-án sürgeti felesége válaszát, *27-én* megírja, hogy látcsövet és 100 koronát is hozzon.

Közben folyamatosan gyűjt.

Július 28-án Feketebalogon, július folyamán Pónik, Perhát, Cserpatak és Erdőbádonyból származó dalokat, sőt Padkócon egy szlavóniai eredetű szerb dalt is lejegyez egy Horvát-Szlavonországban szolgáló tót lánytól.

Augusztus 2-án Hédelről Zólyomba utazik felesége és Béla fiuk elé, ahonnan levelet ír édesanyjának a hédeli állapotokról, majd családotól Hédelre utazik. Felesége és kislánya 4 napig marad vele, sokat kirándulnak.

Augusztus 6-án Bartók megint felsétál egyik kirándulásuk színhelyére: „de nem volt nagy kedvem ... árvának éreztem magam” – írja másnap feleségének.

Augusztus 7-én Besztercebányáról ír feleségének Rákoskeresztúrra. Felhívja figyelmét a lisztellátási rendeletre és bejelentési kötelezettségre. (Fejenként 8 kg-ot engedélyeztek maximálisan!)

Ekkoriban kezd fényképezni, egy 8×14-es Kodak géppel. Nagy igyekezettel foglalkozik a felvételekkel és azok kidolgozásával.

Augusztus 11-én Besztercebányáról levelezőlap formájában elküldi húgának Sziladra első felvételeinek egyikét: „Ezek az én padkóczi kiváló öregeim, akik sok szépet énekeltek nekem”.

Pár napig a Garam egyik besztercebányai szigetén lakik egy faházban.

Augusztus 19-én Pónikról írja édesanyjának, hogy eddig 400 dallamot jegyzett le és még három napra egy másik faluba megy.

Augusztus 23-án Garamsálfalván jár, majd *24-én* hazaindul.

Augusztus 25-én érkezik Rákoskeresztúrra.

Augusztus folyamán Pónik, Mezőköz, Hédel, Perhát és Cserpatak községekből eredő dalokat gyűjt.

Október 17. Rippl-Rónai József kiállításának megnyitóján, Budapesten, az Ernst Múzeumban, melyen Móricz Zsigmond olvassa fel egyik elbeszélését, Bartók az op. 1-es *Rapszódia*t játssza. Özv. Bartók Béláné azt írja leányának Sziladra: „Képzelem Béla nagy örömét, hogy ma nyilvánosan játszani fog”. Rippl-Rónai ceruzavázlatot készített róla, melyre ráírta: „Ezt a krix-kraxot neked adom kedves Bélám, addig míg jobbat nem adhatok”. (Sajnos „jobb” soha nem készült.)

Október 22-én, vasúti jegyeinek tanúsága szerint, valószínűleg Pozsonyban és Bécsben járt.

November 8-án Gödöllőn jár katonai szemlén.

A Budapesti Filharmonikusok 62 éves fennállásuk során először szerepelnek Bécsben. *November 8-án és 9-én* reprezentatív magyar műsort adnak szemelvényekből; Bartók *1. szvitjének* egy részét is játsszák. *November 16-án* levelezőlapon Bartók Pataky Annát *november 18-án* reggel 9 órára zongoraóraára hívja, majd Besztercebányára utazik, de előzőleg Budapestről Rákoskeresztúrra írt levelezőlapon ad feleségének szlovák népdalokra vonatkozó másolási utasítást.

November 19-én a Filharmonikusok Budapesten, majd december elején Drezdában megismétlik bécsi műsorukat, az *1. szvit* megcsonkított formájával.

Novemberben Bartók Pónikon (Zólyom vármegye) gyűjt.

Olaszország hadbalépése után a budapesti Operaháznál működő Tango Egisto olasz karmester tevékenységét felfüggesztették, és internálása is várható volt. Tango magyar állampolgárságot kért és kapott, *december 4-én* esküt tett. További munkájának így nincs akadálya, ez döntően fontos Bartók színpadi műveinek későbbi előadása szempontjából.

December 7-én Bartók Rákoskeresztúrról írja Pataky Annának, hogy *december 10-én* várja a Zeneakadémián órára.

December 10-én, időközben tudomást szerezvén az *1. szvit* előadásairól, megírja a Filharmonikusoknak, hogy a csonkítás ellen a leghatározottabban tiltakozik, és kéri, hogy soha többet ne adják elő műveit, ő amúgy is visszavonult a nyilvánosságtól már 4 éve. (Később azután természetesen lecsillapodott, és a kapcsolat helyreállt; 1934-ben éppen az *1. szvit* előadására vonatkozó tanácsokkal segítette a zenekart.)

December 12-én Freund Etelkának azt írja, hogy *december 17-én* elmegy hozzájuk fonográffal, és bemutat egy csomó székelly dalt.

December 21-én karácsonyi bevásárlásra megy családotól Budapestre (az első vonatra nem férnek fel, akkora a zsúfoltság).

December 24. A Karácsonyt Rákoshegyen töltik.

December 26-án Bartók negyedízben utazik Zólyom vármegyébe, ahol 27–28–29-én Feketebalogon gyűjt.

1916

Január 1-én és 2-án Pónikon gyűjt.

Január 4-én hazaindul. Útközben Zólyomból levelezőlapot ír húgának – „azt hiszem, egyelőre beszüntetem a munkát, mégis csak unalmas ezekkel a vonatokkal annyit bajlódni” – és édesanyjának: „talán utoljára járok Zólyom vármegyében, legalábbis egyelőre, ameddig t.i. háború lesz”. (Már Húsvétkor megint ott jár.)

Bartók húgáikat januárban áthelyezték egy másik Wenckheim-uradalomba, a Békés vármegyei Doboz községhez tartozó Rudolf majorba, így a Vésztő környéki kapcsolat egy időre megszűnik.

Február első hetében Bartók Pozsonyba és Bécsbe utazik, valószínűleg abból a célból, hogy engedélyezzék szervezett népdalgyűjtését a katonai alakulatoknál.

Február végén megint beteg.

Március 2-án a Magyar Honvédelmi Miniszter, 2246/elsz. II-1916 számmal, meghatalmazást ad katonadalok felvételére magyar laktanyákban, és ugyanezt engedélyezi a közös Hadügyminisztérium, 5465/1916 számmal.

Az élelmezési és ellátási helyzet egyre romlik.

Március 4-én édesanyja azt írja Rákoskeresztúrra: „Azt helyesen teszed, hogy néha napján mégis csak hust esztek”.

Március 9. körül újra Bécsbe utazik, *11-én* meglátogatja édesanyjáikat Pozsonyban.

Március 16-án Breznóbányán jár.

Március 23-án megérkezik édesanyja Pozsonyból.

Március 25-én Bartók 35. születésnapját együtt töltik. *28-án* édesanyja visszautazik Pozsonyba.

„1916 április” a *Nem mehetek hozzád* című Ady-dal kéziratának keltezése, amely azután 1917. június 15-én, a *Ma* című folyóiratban jelent meg.

Április 22-én (Nagyszombaton) Zólyom vármegyébe utazik, először Zólyombrézón, majd 23–24–25-én Garamolaszán gyűjt, azután Besztercebányára megy, ahol Hubert Aladár erdőtanácsos vendége.

Április 27–28–29-én a besztercebányai 16-os honvéd gyalogezred lakatnyájában katonadalokat gyűjt. Ebben az időszakban a Zólyom megyei Zólyommiklós és Lópér, a Nógrád megyei Szinóbánya és Dabar községekből származó dalokat valószínűleg a lakatnyájában gyűjti.

Április 29-én Besztercebányáról Zólyombrézóra utazik.

Április 30-án Cserpatakon (Zólyom vármegye) gyűjt.

Május 18-án elismervényt ad a G. Röder lipcsei nyomdának arról, hogy május 31-én (!) 100 Gulden értékű papírt átvett. (Nyilván a máramarosi kiadvány nyomtatásához vásárolt papír.)

A budapesti Operaház végre foglalkozik *A fából faragott királyfi* előadásával.

Június 1-én evvel kapcsolatban Bartók 400 K előleget kér másolási és egyéb költségekre.

Június 23-án Zólyombrézón jár.

Június 24-én visszautazik Rákoskeresztúrra.

Július 4–6-án megismétli ezt az utat.

Július 11-én Rákoskeresztúrról egykori tanítványa, Egri Irén kérésére válaszolva azt írja, hogy elvállalja az általa ajánlott leány tanítását, de vizsgaeredményéért nem vállal felelősséget.

Július 14-én értesíti az Operaház igazgatóját, gr. Bánffy Miklóst, hogy „A táncjáték zongorakivonata elkészült, illetve le van már másolva. 21, 22 v. 24-én előjátszhatom”.

Ifj. Bartók Béla tanköteles korba lép. Bartók azt kívánja, hogy a kötelező vallásoktatás során minél szabadelvűbb oktatásban részesüljön. Ezért fiával együtt megjelenik a rákoscsabai római katolikus plébánián, ahol bejelenti kilépési szándékát.

Július 25-én a gondolkodásmódjához legközelebb álló unitárius egyház budapesti egyházközségénél jelentkezik, és fiával együtt az unitárius hitre tér. Ezt a tényt az Egyház áttérési anyakönyvének 57. lapja 3. tételénél 187/1916-os iktatószámmal rögzítik.

Július 29-én családjával Marosvásárhelyre utazik, ahol dr. Ziegler Károly főorvos vendége (aki ekkor lakhelyén teljesít katonai szolgálatot).

Augusztus 6–8. között a marosvásárhelyi 22-es honvéd gyalogezred lak-tanyájában folytatja a katonadalok gyűjtését. Az ebből az időszakból származó Marosvásárhely, Mezőköbölkút, Maroshévíz, Gyulatelke, Pusztakamarás, Marosoroszfalu, Erdőszakál és Erdőszengyel közsé-gekből származó anyag feltehetőleg mind ebből a gyűjtésből való. A gyűjtésről szóló 1917-es jelentésében Bartók aug. 6–9. közötti időpon-tot jelöl meg, de

augusztus 9-én már Rákoskeresztúrról ír Kormos Boriskának Gyöngyös-re, tanácsokat adva zongoratanulásához.

Felesége és fia továbbra is Marosvásárhelyen marad.

Augusztus 16. és 23. között megint Zólyom vármegyében (Libetbányán és Zólyombrézón) jár.

Augusztus 27-én Románia váratlanul belépett a világháborúba és csapatai betörték a nagyrészt védtelen Erdélybe. A jóformán még kiképzetlen 22-es honvéd pótzászlóaljat a kötelékébe tartozó dr. Ziegler Károly ez-redorvossal együtt Magyarország belső területére vezénylik.

Augusztus 28-án Bartókné még azt írja Rákoskeresztúrra, hogy nem kell elmenniök.

Augusztus 29-én Bartók levélben kéri feleségét, hogy amint lehet, azonnal utazzanak haza.

Augusztus 31-én újból ír Marosvásárhelyre: „Ahogy a dolgok most állanak – nem miattam, sőt még a partitúra miatt sem, – a legsürgősebben utazzatok haza, ismétlem, *bárhogyan*”. Ez a levél már nem ér oda időben.

Szeptember 3-án a pótzászlóalj elindul a Mezősegen át Kolozsvár felé, Bar-tókné, más megoldás híján, kisfiával együtt velük megy.

Szeptember 8-án Kolozsváron keresztül Kisbácsra (Kolozs vármegye) érkeznek.

Szeptember 13-án Bartók ajánlott levélben tájékoztatja édesanyját a bizonytalan helyzetről.

Szeptember 15-én újból megírja, hogy szeptember 14-én Nagyszalontáról megkapta a hivatalos értesítést arról, hogy feleségéék Kolozsváron innen vannak.

A zászlóalj ezután Gyomára (Békés vármegye) került, ahonnan Bartókné és fia hazautazott. Szeptember végén már Rákoskeresztúron voltak. – Közben *szeptember 26-án* Bartók megint Besztercebányán járt.

Október 4-én Bartókné így számol be anyósának: „Béla jól van, sokat eszik. Drukkolt most, hogy Tangot ki fogják fütyülni [Olaszország hadbalépése miatt az olasz nemzetiségű Tango Egistónak nehézségei voltak] s avval befellegzik a ballett előadásának; hálistennek azonban nem volt baj”.

Október 31-én és november 1-én Zürichben bemutatják az op. 10-es *Két képet*, Volkmar Andreae vezényletével.

A Színházi Élet 1916. okt. 29–nov. 5-i számában közli: „Nagyon kevesen tudnak egy új balletről, mely előreláthatóan az idei évad zenei szenzációja lesz. A címe: A fából faragott királyfi és a zenéjét Bartók Béla írta, akinek az első színpadi zeneművét a legnagyobb érdeklődéssel várják muzsikusköreink. Bartók nemrég készült el a táncjáték hangszerelésével és már el is játszotta új művét az Operaházban gróf Bánffy Miklós kormánybiztos és Kern Aurél igazgató előtt, akik rendkívül nagy lelkesedéssel hallgatták. Gróf Bánffy lázas sietséggel azonnal hozzáfogott a díszletek tervezéséhez”.

November 7-én Bartók benyújtja a budapesti Operának *A fából faragott királyfi* zongorakivonatát és a partitúra elkészült részét.

November 8-án Bartókné azt írja Tóth Emilnének Dobozra: „Béla beadta a ballett egyharmadát az Operához –, a másik kétharmada meghangszereléséhez most kezd majd hozzá. Egy vegyes karát decemberben fogják előadni (tót népdalokat többszólamusított meg). (A Magyar

Nők Karegyesülete január 5-én adta elő a *Négy szlovák népdalt*, vegyeskarra, zongorakísérettel.)

November 18-án Bartók erős náthát kap, amely még *23-án* is tart, így közben nem tud Budapestre menni.

December 4-én Pataky Annának azt írja, hogy *december 5-én* várja a Zeneakadémián zongoraórára.

December folyamán felesége betegeskedni kezd.

December 14-én bemegy szüleihez Budapestre vizsgálatra, amikor is megállapítják, hogy tüdőfertőzést kapott.

Id. Ziegler Károlyék (Bartókné szülei) ekkor már a Szilágyi Dezső tér 4-ben laknak; 1922–1928 között ez lesz Bartókék lakása.

December 22-én Bartók – aki *A fából faragott királyfi* hangszerelésén dolgozik – felesége biztatására Tőkésújfalura (Nyitra vármegye) utazik, ahol báró Haupt-Stummer Ágost kastélyában nyugodtan folytathatja a munkát.

December 23-án Nagybossányon át, egy órai késéssel érkezik Tőkésújfalura, ahonnan *december 25-én* írja feleségének: „Itt mindenki az utolsó cselédig németül beszél – ez itt egy német sziget a tótságban, ahelyett hogy magyar lenne ... Rettenetes lassúsággal dolgozom, 3 nap alatt 9 lap! ... itt is háborús a koszt, de mindég minden tökéletes, friss, izletes...”

December 28-án újból ír, a munka már jobban halad, 2 nap alatt újabb 7 lapot teljesített. Erősen aggódik felesége egészségi állapota miatt: „Ha netán baj volna, írj, én bármikor visszajöhetek, ha szükség van rám”. – Este eljátssza a táncjátékot Haupt-Stummernak, majd *december 29-én* Haupt-Stummerék vendégének még egyszer.

December 31-én feleségének és édesanyjának egyaránt megírja, hogy január 9-én készül Pozsonyba, addigra körülbelül végez munkájával.

1917

Január 1-én erdei sétát tesz, és az ott szedett virágot *január 5-én*, zárt levelezőlapba téve, elküldi feleségének. Aggódik, hogy felesége nem vigyáz eléggé magára. A partitúrában a fabáb 2. táncának végénél tart.

Felesége ekkor már több napja lázas, de nem akarja Bartók szabadságát elrontani.

Január 9-én reggel Bartók Pozsonyba, majd

január 13-án délelőtt 10-kor Budapestre érkezik. Rögtön folytatja a munkát a hangszerelés befejezésén.

A hét első négy napján tanít a Zeneakadémián. Mivel felesége még a szüleinél lakik, Bartók hetenként kétszer Kodályéknál száll meg, és ott dolgozik.

Január 28-án írja Kodályné özv. Bartók Bélánénak: „Béla most egyébként a partitúrával majdnem elkészült s mivel Márta is jobban van, az ő jókedve is újra megjött. Most néha itt dolgozgat.”

Február 1-én Kodályékhoz megy.

Február 2-án apósáéknál meglátogatja feleségét.

Február 3-án visszautazik Rákoskeresztúrra.

Február 5-én beadja *A fából faragott királyfi* partitúráját az Operának.

Ezután felesége Újtátrafüredre (Szepes vármegye) utazik, ahol a Szontagh szanatóriumban kezelik tüdőbaját, Bartók ideje javarészét *A fából faragott királyfi* előadásának előkészítésére fordítja.

Február 19-én írja feleségének Budapestről, Balázs Bélától: „Itt aludtam ...

T.i. tegnap bétáviratozott, hogy már megvannak a szólamok, felszabaldult a partitúra, vigyem Tangohoz stb. Én berohantam és itt helyben hozzáálltam a munkához. Másolok partitúrát, aztán szólamokat fogok korrigálni. Az opera, miután elkergette Kern Aurélt, levette Violantát a műsorról ..., hogy teljes erejével a balettnak feküdhessek mindenki, valaki ottan él ... Tangonak ma ... elvittem a partitúra 1–122 lapját és az egész zongora kivonatot ... 30 próbát kért a gróftól ... Most hát

amennyire emberileg biztosra lehet valamit mondani ápr. végén lesz meg a dolog”. Reméli, hogy addig felesége is meggyógyul.

Február 20-án felesége gyógykezelésének idejére Békéscsabán át Dobozra viszi húgáékhoz Béla fiát, majd *21-én* visszatér Budapestre.

Február 22-én beszámol édesanyjának útjukról és megírja, hogy „Az Operában vígan járják a táncot a prima és sekunda ballerínák zenémre”.

Február 26-án Rákoskeresztúrról ír feleségének dobozi útjukról és az operaházi rendetlenségről, melyet még az is fokoz, hogy Tangót olasz volta miatt erősen támadják. Az egyik próbán Kodály is ott volt: „Nagyjából elég jónak találta a dolgokat”.

Tango betegeskedik. Személyes találkozásra csak a *február 28-i* operaházi próbán, illetve *március 1-én*, Tango lakásán kerül sor. Ekkor Tango még rossz benyomást tesz rá, erősen húzódozik a mű gyors bemutatásától, őszre szeretné halasztani a bemutatót.

Március 2-án Bartók beszámol feleségének ezekről a nehézségekről és azt írja: ha nem volna háború és teljes bizonytalanság, talán nem is bánná a halasztást. A balett előkészítésével párhuzamosan a 2. vonósnyegyen is dolgozik: „A második tétel nem igen halad, inkább a harmadikkal kezdtem foglalkozni, amelyből szintén voltak témák két év előttről. Szeretném az egészet husvétig befejezni”. (Végül csak az év végére készült el.)

Március 5-én édesanyjának is ír az operaházi nehézségekről és az egyre romló gazdasági helyzetről, többek között arról, hogy 3 személy számára havi 1 kiló cukrot adnak, és gyertyát is alig lehet kapni. (Bartók lakásában nem volt villanyvilágítás!)

Március 9-én hosszabb levélben először egészségügyi tanácsokat ad feleségének, majd megírja, hogy Tango végre beadta a derekát, és májusra tervezik a bemutatót. Ezt részben Kodálynak tulajdonítja: „Zoltán ... egész nap futkosott Reinitz után, hogy Tangora uszítsa. És Reinitz uszult is ... kiderítette, hogy Tango ... örömmel vállal engem (a magyar szerzők közül csakis engem)”.

Március 15-én Gödöllőn újabb pótsorozáson kell megjelennie; ismét alkalmatlannak találják.

Március 19-én beszámol édesanyjának arról, hogy április végére számítanak *A fából faragott királyfi* bemutatására, említi a sorozást is, és kéri, küldjön dohányt, mert az operaházi próbák idejére nagy szüksége van rá.

Március 20-án Kodályékhoz megy.

Március 21-én Rákoskeresztúrról írja feleségének, hogy a partitúra 112–150. lapját másolja, és nagyon érdekes munka „megint átjárni a partitúra legapróbb zugait”. Édesanyjának azt írja: „Tangot ne szidd, ő a legjobb karmester akivel eddig dolgom volt. ... eddig nagyszerűnek bizonyult...”

Március 25-én, 36. születésnapján 7 lapot másol a partitúrából, evvel 159 lap lett kész.

Március 27-én Rákoskeresztúrról feleségének írt levelében felsorolja 12 magánnövendéke nevét. Tájékoztatja, hogy a szénhiány miatt 8–10 napra Kodályékhoz költözik, ahol átnézi a balett szólamait, majd újabb katonadalok gyűjtésére utazik.

Március 28-án Kodályéknál tett látogatása után még kimegy Rákoskeresztúrra, de édesanyjának már megírja: „30.-tól kezdve Zoltánékhoz menekülök a szénhiány elől”.

Március 31-én 10 napra a Kodályék Áldás u. 11. alatti lakásába költözik, ahol *A fából faragott királyfi* szólamait javítja. Feleségének írja, hogy rengeteget bosszankodik az Operaházzal, Tangóval továbbra is jó barátságban van. „Képzeld, készítenek egy billentyüs kszilofönt, hogy könnyebben legyenek játszhatók ezek a ’komplikált’ modern kszilofón szólamok. Brácsa 12 helyett csak 6!!! van ... Micsoda nyomorúság...”

Április 4-én Béla fiának írja Dobozra, hogy a balettet április végén adják, és szeretné, ha ő is látná. – Ezen a napon himlőoltást kap. Feleségének operai nehézségekről számol be: „Hihetetlen bárgyúság uralkodik; pl. nem akarták kiadni a szólamokat”, amelyeknek javításán most, Kodály segítségével, dolgozik.

Április 10-én v. 11-én Pozsonyba utazik, ahol a pozsonyi 13. gyalogezrednél 14-től 16-ig katonadalokat gyűjt. „A nótáknak, tótoknak örültem de egyszerre nagyon nehéz lett a szívem, hogy nem mehetek kedvemre való faluba gyűjteni; mióta nem! és még meddig nem!” – írja feleségének. Az eredményt egyébként elég gyengének találja.

Április 18-án már Budapestről írja feleségének, hogy addig mindössze egy vonóspróba volt, és úgy látszik, hogy május 7–8-a előtt nem lesz előadás.

Április 22-én Újtátrafüredre írott utolsó levelében a nagy hidegre panaszkodik, ami miatt nem ment ki Rákoskeresztúrra, és az Operára, ahol a próbák lassan haladnak, és még szaxofonjuk sincs, nem is tudnak szerezni.

Felesége nagyjából meggyógyult és Tóth Emilékhez utazott Dobozra, ahol Bartók meglátogatja.

Május 1-én nagy késéssel érkezik vissza Rákoskeresztúrra.

Május 3-án apósáéknál jár Budapesten.

Május 5-én írja Rákoskeresztúrról feleségének Dobozra, hogy végre kitűzték a bemutatót, május 12-re; Balázs Béla (akit Bartók mindig eredeti keresztnevéen, „Herbert”-ként említ) lemondott Bartók javára az ingyen páholyról, de az Operaház alig akart pénzért (!) jegyeket rezerválni a többi érdeklődő családtag és ismerős számára. Megemlíti, hogy talán a 2 piszton is hiányozni fog.

Május 6-án Budapestről válaszol Buşîţia János érdeklődő levelezőlapjára, és hosszasan panaszkodik a háború rombolásai, felesége betegsége és a rossz operaházi állapotok miatt. A május 12-i bemutatóval kapcsolatban azt írja: „Az emberek már előre fenik a fogukat ellenem”.

Május 9-én apósáéknál alszik.

Május 10-ére várja feleségét és fiát Dobozról.

Május 12-én délután mindhárman a Bábszínházba mennek, Balázs Béla *A halász és a hold ezüstje* című bábjátékának előadására, melyet Balázs ifj. Bartók Bélának ajánlott, és a Bartók Bélának ajánlott *A fából*

faragott királyfival egy kötetben jelentetett meg. A bábjáték szövegét Bartók kissé közönségesnek tartotta. – Este *A fából faragott királyfi* bemutatója, zeneileg kifogástalan előadásban, a baljós előjelekkel szemben úgyszólván osztatlan sikerrel. – A művet *15-én, 19-én és 28-án* is előadták, változatlan sikerrel.

Május 23-án Bartók Rákoskeresztúrról ír Kacsóh Pongrácnak, volt növénydeke, Fischerné Szalay Stefánia zongoratanárnői alkalmazása érdekében.

Június 4-én Rákosligetéről Budapestre utazik; a Keleti pályaudvar panaszkönyvébe bejegyzést tesz a rákosligeti kiadóór akadékoskodása miatt. A MÁV Központi üzletvezetősége július 3-án, 38376/III. számmal, elismerte panasza jogosságát és megfelelően intézkedett.

Június 7-én Rákoskeresztúrról újabb bihari út tervét ismerteti Buşitiával, amelyre Tango Egistót is magával akarja vinni.

A fából faragott királyfi sikere egyrészt visszaadta Bartók kedvét, másrészt módosította az Operaház eddigi elutasító magatartását *A kékszakállú herceg várával* kapcsolatban.

Június 17-én tájékoztatja Bartók az Operaház igazgatóját: „Július 15-ig a Kékszakállú partitúráját átnézhetem és beadhatom”.

Június 21-én Budapesten jár.

Július 7-én Tango Egistóval Soborsinba (Arad vármegye) utazik.

Július 8-án itt „a gyűjtés ... a körülményekhez képest elég jól sikerült”.

Július 9-én Tangóval Aradra mennek, ahol szállodában szállnak meg és egy Löwy nevű családnál (Tango ismerőseinél) ebédelnek.

Július 10-én egy Vas nevű családnál ebédelnek. Ezeken a napokon Bartók az aradi 33-as gyalogezred barakk-táborában gyűjt, 116 magyar, 36 szlovák és 53 román dalt, „alig éri meg a költséget”.

Július 11-én megint Soborsinban jár; *14-én és 15-én* lázas torokfájással, de folytatja a gyűjtést.

Július 16-án Tangóval Aradról Dobozra utazik hűgához.

Az erre az időre eső Arad megyei gyűjtés Monyoró, Mikelaka,

Menyháza, Marospetres, Soborsin, Székudvar, Tok, Torjás, Pernyefalva községekből és Arad városából eredő, részben a helyszínen, részben a laktanyában gyűjtött dalokat tartalmaz. (Bartók a Honvédelmi Minisztériumnak tett jelentésében az aradi katonadalgyűjtést VII. 16–18. közé teszi, de ez, a dobozi út miatt, tévesnek látszik.)

Július 20-án Dobozról Nagyváradon át Belényesörvényesre (Bihar vármegye) utaznak, ahol Marele Izsiás erdésznél szállnak meg. – Nagyváradon találkoznak volt tanítványával, Hevesi Piroskával; majd unokatestvéréknél, Voit Ottóéknál ebédelnek.

Július 21-én Tango megbetegszik, ami erősen megzavarja további tervüket. – Ezen a napon írja Bartók feleségének: „'Az Est' már kikürtölte, hogy Bródy Bánffy megbízásából számomra magyar báb (!) játékot írt Vitéz László cimen. Így legalább már tudom a címét opuszonnak! Mégis csak jók valamire a hirlapok”.

Július 22-én Belényesre utaznak Tangóval, orvosi vizsgálatra.

Július 23-án Tango újabb orvosi vizsgálata közben Bartók poggyászukért visszamegy Belényesörvényesre.

Július 24-én innen ír feleségének, majd visszautazik Belényesre.

Július 28-án újból Belényesörvényesről ír feleségének: Tangónak maláriája van, ezért visszautaznak. Először úgy tervezte, hogy Tangót csak Nagyváradig kíséri és visszatér kirándulásokra, „De mégis meg gondoltam a dolgot. Elég volt a bolyongásból, szeretnék otthon lenni”.

Július 31-én Nagyváradon át hazautaznak, Tango Budapestre, Bartók pedig közvetlenül Rákoskeresztúrra.

Bartók augusztusban egy hétig beteg. Még lábadozóban köszönőlevelet ír Busiția Jánosnak, melyhez egy Balázs Béla és egy Móricz Zsigmond könyvet mellékel. Balázs Misztériumait is el akarta küldeni, de nem tudta megszerezni. – Közben népdalgyűjteményével is foglalkozik.

Augusztus 13-án Rákoskeresztúrról Baník Antal népzene kutatónak Garamolaszkára különféle népdalkiadványokat küld.

Szeptemberben megkezdődik a tanítás.

Szeptember 10-én a vonatok zsúfoltsága miatt nem tud Budapestre utazni, amiről igazolást is kér.

Az Operaház továbbra is műsoron tartja *A fából faragott királyfit*.

Szeptember 29-én ötödször játsszák, az 1917/18-as évadban még kilencszer.

Október 1-én Bartók jelentést ír a Közös Hadügyminisztériumnak a katonadalok gyűjtéséről.

Október 10-én írja Busztiának: „a táncjátékot továbbra is adogatják az Operában”, a *Kékszakállú* előadását pedig márciusra tervezik. (Végül május lett belőle.) Egy december 15-ére tervezett bécsi néprajzi hangversenyt is említ; ez csak januárban valósult meg. – Ugyanekkor kéri Fischerné Szalay Stefániát, hogy Budapest helyett Rákoskeresztyúron látogassa meg meghallgatás céljából.

Október 16-án Rákoskeresztyúrról újabb jelentést küld a Közös Hadügyminisztériumnak.

Október 17-én családotól Budapestre utazik Dohnányi Ernő hangversenyére, aki többek között egy *elégiát* és 2 *siratóéneket* játszik. Bartókné azt írja özv. Bartók Bélánénak: „Béla egész merőben csupa ragyogás volt. A koncert után bementünk a művész szobába”. Kodályné pedig így ír: „Dohnányi, ha kissé későn is – de nem elkésve vállalkozott Béla tolmácsolására annyi szeretettel és szépséggel”.

Október 18-án családjával Milch Mórícéknál (Freund Etelkééknál) ebédel, majd Környey Béla, Reinitz Béla, Székelyhidy Ferenc és Antalfy-Zsiboss Dezső társaságában Tango Egistónál vacsorázik, ahonnan csak éjjel ½3-kor tér haza apósa lakására.

November 3-án hosszabb levelet ír Egon Wellesznek.

November 12-én a Rákoskeresztyúrra látogató Kodály-házaspárnak bemutatja a 2. vonósnégyes második tételét, melyen éppen dolgozik. Kodály néhány észrevételét a végleges forma megkomponálásánál figyelembe vette.

Hosszú idő után újból megjelenik a hangversenydobogón.

November 18-án a Waldbauer-vonósnégyes – a harcterről hazakerült Waldbauer Imre és Kerpely Jenő, valamint Temesváry János és Korsein Egon – hangversenyén Bartók Kerpely Jenővel Debussy gondonka-zongoraszonátáját játssza.

November 20-án vagy *21-én* Bécsbe utazik, ahol későbbi sógoránál, Kankovszky Edénél száll meg. Ekkor intézi a tervezett néprajzi hangverseny ügyét; magával viszi az arab zenéről írt cikke fordítását is, melynek kiadót keres. (Magyarul *A Biskra-vidéki arabok népzeneje* címmel 1917. szeptemberében jelent meg, a Simfónia című folyóiratban.)

November 22-én tér vissza Rákoskeresztúrra.

A következő héten feleségével együtt Dohnányi Ernőékhez látogat.

December 3-án Rákoskeresztúrról Járosy Dezsőnek küld egy cikket (a *Primitív népi hangszerek Magyarországon* című tanulmány II–IV. részét). Kísérőlevelében gúnyosan írja: „A másik, a dec. számba kért cikk megírásához nem vagyok elég jó zenész, ehhez a nagy feladathoz sokkal kiválóbb zenei kvalitások szükségesek, olyanok amilyenekkel pl. a Wahrmann-díj jury-tagjai rendelkeznek”.

December 6-án kiváltja kedvezményes vasúti utazásra jogosító igazolványát.

Karácsonykor Vésztő–Kertmeg pusztára utazik családjával Tóth Emilékhez, akiket ekkoriban helyeztek át Dobozról egy újabb Wenckheim uradalomba, a Sziladdal határos Kertmeg pusztára. Itt mindjárt gyűjt néhány népdalt, melyek között van sarkadi (Bihar vármegye) megjelölésű is, de az adatközlő, Szűcs Zsuzsa, Kertmegben volt.

1918

Január 4-én levelet ír Egon Wellesznek.

Ekkoriban tér vissza Rákoskeresztúrra, míg felesége és kisfia egyelőre Kertmegen marad.

Január 11-én délelőtt Bécsbe utazik.

Január 12-én egy bécsi hadtörténeti hangversenyen a katonadalokat éneklő Székelyhidy Ferencet kíséri. A hangversenyen megjelent Zita királyné is.

Január 28-án, már Rákoskeresztúrról, hosszasan beszámol Buşîţia Jánosnak a bécsi hangversenyről, a nemzetiségi dalok előadásával kapcsolatos huzavonáról, és arról, hogy „A Kékszakállu bemutatóját már kezdik kitolni a végtelenségig...”. Ír a román kolinda dallamok várható megjelenéséről, és megkéri Buşîtiát a szövegek ellenőrzésére; végül örömmel közli, hogy átírta zenekarra a *Román népi táncokat*, ezeket Buşîtiának ajánlva az Universal Edition kiadja, és rövidesen be is mutatják.

Február 11. A *Román népi táncok* zenekari változatának budapesti bemutatója a Zeneakadémián, Lichtenberg Emil vezényletével. – Az Operaházban a budapesti 1. honvédhuszárezred javára rendezett hangversenyen Székelyhidy Ferenc székely katonanótákat énekel Bartók és Kodály feldolgozásában, Bartók kíséretével.

Február 21-én Zürichben a Willem de Boer kvartett előadja az 1. vonós-négystä.

Február 24-én Bartók megbetegszik, egy hétig ágyban fekszik.

Március 3-án azonban már megjelenik a 2. vonós-négYES budapesti ősbemutatóján, melyet a Waldbauer–Kerpely-vonós-négYES ad elő. Bartók-né beszámolója szerint „Abszolút harmonikus nap volt. A próba gyönyörű volt, az előadáson nem ment olyan tökéletesen”.

Március 4-én Rákoskeresztúrról megköszöni Buşîţia János válaszát január 28-i levelére, még kiegészítő szövegellenőrzést kér, és megküldi a Ma folyóirat Bartók-számát, címlapján Berény Róbert Bartók-festményével.

Március 29-én Thomán István írja Rákoskeresztúrra: „Lengyel Menyhért borzasztóan örülne, ha megzenésítenéd a mandarint. Írd meg, mikor jössz ebédre, őt is meghívnám, hogy összejöjjetek”.

Április 1-én Bartók megint jelentést küld a Közös Hadügyminisztériumnak.

A bécsi Universal Edition fokozottan érdeklődik Bartók művei iránt.

Április 26-án írja Bartókné anyósának: „Bélával tárgyal az U.E., a szerződést 6–10 évre kötik, minden évben 4 művet adnak ki. – A Kékszakállú próbáit május 5-én kezdik, úgy 20-ika körülre várható az előadás”.

Május 4-én Zieglerék Szilágyi téri lakásán, Kálmán Oszkárral, a *Kékszakállú* címszereplőjével próbál Bartók.

Május 5-én a Waldbauer-vonósnégyes próbájára megy, majd este elviszi Béla fiát az Operaházba, ahol Radnai Miklós darabját, *Az infánsnő születésnapját* adják és Poldinitól a *Csavargó és királylányt*.

Május 7-én Baník Antalnak Garamolaszkára visszaküldi kéziratos gyűjteményét. – Este Kodály szerzői estjén Kálmán Oszkárt kíséri. A műsor további része a Waldbauer-vonósnégyes tagjainak közreműködésével: a hegedű–gordonka Duó, a szóló gordonka Szonáta és a Vonósnégyes. Kodályné szerint nagy vihar volt a hangversenyen.

Május 9-én Bartókné meghívja Buşîŧia Jánost a *Kékszakállú* bemutatójára, melyet kb. 24-re terveztek.

Május 10-én Bécsben, a Musikblätter des Anbruch folyóirat estjén, Waldbauerék a 2. vonósnégyest játsszák.

Május 24. A *Kékszakállú* bemutatója, Tango Egisto vezényletével. A két szereplő: Kálmán Oszkár és Haselbeck Olga. Az est másik részében: *A fából faragott királyfi* 14. előadása.

Május 25-én újból előadják a *Kékszakállút*, és az évad során még kétszer, majd a következő évadban, október 5. és 1919. január 12. között, további négy alkalommal.

Június 4-én Bartók két megállapodást köt az Universal Editionnal; az egyiket a színpadi művek kiadásáról, előadásáról és fordításáról, a másikat a szerzői jogokról.

Június 6-án örömmel számol be erről Buşiťiának: „ilyen ajánlattal külföldi kiadó magyar zenészhez talán még nem is fordult soha. ... Ez a szerződés mindenesetre eddigi legnagyobb zeneszerzői sikerem”. Nyári terveiről is ír, Szovátára és Belényesre készül, de csak az utóbbi valósult meg.

Június 20-án a rákoskeresztúri elöljáróság megidézí lakásügyben, mert a háztulajdonos különféle igényekkel lépett fel.

Június 21-én találkozik Lengyel Menyhérttel, akivel megállapodik *A csodálatos mandarin* megzenésítéséről.

Július elején Szováta helyett Kertmeg pusztára utazik hűgához hízókúrára.

Július 4-én, majd *július 12-én* levelezőlapot ír Buşiťiának tervezett belényesi útjáról, melyet Buşiťia lóháton szándékozott lebonyolítani (ez azután némi bonyodalmakkal meg is történt), továbbá arról, hogy leszokott a dohányzásról, viszont visz magával cigarettát borralaló céljára.

Július 10–14. között aratólányoktól 90 népdalt gyűjt, közöttük 25 új dallamot és sok katonanótát.

Július 14/14-én (kettős keltezéssel) hosszabb levelet ír feleségének Rákoskeresztúrra; örömmel közli, hogy 10 nap alatt 46 kilóról 49 kilóra hízott, bár ételmezési nehézségek még ott is vannak. Egészségileg jól érzi magát, rendszeresen tornázik.

20-án készül Belényesre, de Buşiťia kérésére már *18-án* elindul.

Július 19-én érkezik Belényesre, ahonnan azonban egyelőre nem tudnak elindulni.

Július 21-én a Kodály-házaspár Biharfüredre átutazóban Belényesre érkezik – továbbutazási nehézségek miatt Buşiťiáéknál alszanak. Biharfüreden azután Bartók meglátogatja őket.

Július 23-án Bartók Belényesről írja feleségének Rákoskeresztúrra (a szöveg alapján lehet, hogy 24-én kelt a levél, és téves a keltezés): este végre elindulnak a havasra. Lóháton mennek Buşiťiával, vezetéklovat is visznek és minden szükséges élelmiszert és petróleumot. Úticéljuk a Kolozs vármegyei Ponor (u. p. Józsikafalva). – Gyűjtőútjuk kb. 2 hétig tart.

Augusztus 8-án Gödöllőn jár, valószínűleg lakásügyben.

Augusztus 15-én indul utolsó magyarországi népdalgyűjtő útjára, a Magyarország közepén lévő Besenyszög községhez tartozó Felsőszászberek pusztára (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye), ahol báró Kohner Adolf nagybirtokos látja vendégül. A világháború ötödik évében itt még mindig „nagyúri pompa”, fehér kesztyűs inasok, finom ételek és valódi feketekávé teszik kényelmessé az életet. Bartókot természetesen a gyűjtés érdekli. Részben Kohnerék személyzetétől, részben a tót aratómunkásoktól jó eredménnyel gyűjt. Gyűjteményében szerepel egy kisülési (Bars vármegye) dal, feltehetőleg ezt is itt gyűjtötte.

Augusztus 20-án részletes beszámolót küld Kertmegre szászbereki életmódjáról. Megemlíti, hogy „Bródy [Sándor] nem jelentkezett a szöveggel”.

Augusztus 24-én feleségének, aki időközben Marosvásárhelyre utazott, szintén megírja tapasztalatait és kéri, hogy ha visszautazik Kertmegre, maradjon minél tovább ott, hűgáék segítségére. Ezt megerősíti ugyanekkor Kertmegre, hűgának írt levelezőlapján is. – Kohneréknál állandóan sok a vendég, Bartók megemlíti, hogy *augusztus 24-én* Fényes Adolf festőművész, *26-án* Korstein [Kenton] brácsaművész látogatta meg őket.

Augusztus 26-án befejezi gyűjtését és Újszászon át hazaindul. Ugyanekkor tér vissza Kertmegről édesanyja és Voit Irma Pozsonyba, Újszásztól Budapestig közös vonaton utaznak. Ez utolsó találkozásuk a háború vége és a forradalmak előtt, a történelem ezután hosszú időre elszakította őket egymástól.

Augusztus 27-én Bartók felesége kisleányával visszatér Kertmegre.

Szeptember 4-én vagy *5-én* ide írja Bartók Rákoskeresztúrról: „Aránylag elég jól megvagyunk otthon. Hanem azért szó sincs róla, jobb volna ha itthon volnátok”. Szeptember 15-ig önéletrajzot kell írnia az Universal Editionnak németül, ebben várja felesége segítségét, de egyébként is várja őket haza. Kisfiának külön küld utólagos születésnapjokívánóságokat. Végül három munkájáról számol be: „...megharmonizáltam

7 magy. dalt a nyári gyűjtésből, többek közt Ökrös Róza hires Angoli Borbáláját is. ... De már gondolkozom a mandarinon is; pokoli egy muzsika lesz, ha sikerül. ... Máskülönben a tót anyagot rendezem...”

Ekkor felcsillan annak a reménye, hogy hivatalosan is támogatják gyűjtőmunkájának feldolgozását és részben tehermentesítik a tanítást alól. Erről tárgyal Fejérpataky László Nemzeti Múzeumi osztály-igazgatóval; a 65785/III./1918 számú VKM rendelettel ezt engedélyezték is, de 1920-ban visszavonták.

Szeptember 7-én özv. Bartók Béláné azt írja lányának: „Béla 9-én haza várja Mártát, minthogy sok dolog várja. Igazán Márta Béla számára a legjobb feleség, ő megérti Bélát és mivel olyan eszes, sokat segíthet neki”.
Szeptember 10-én Berlinben a Budapesti Filharmonikusok előadják a *Két képet*. – Szerzői estre is meghívták Bartókot Berlinbe, de nem tudta vállalni.

Szeptember 14-én Rákoskeresztúrról megköszöni Egri Margitnak a tanév végén küldött emléktárgyat. Hosszabb levelet ír Busiția Jánosnak Belényesre szászbereki gyűjtéséről, tervezett novemberi gyűjtőútjáról (ami természetesen nem valósult meg), s arról, hogy Bródy nem küldött szöveggönyvet, így *A csodálatos mandarin* megzenésítésébe fogott.

Szeptember 18. A *Kékszakállú* újabb budapesti előadása.

Az Universal Editionnal folyó hosszas tárgyalások után a szerződés létrejött.

Szeptember 22-én Bartók a közreműködő Murányi Ernő ügyvéd számláját kéri.

Október 7-én Budapesten, az évad első Filharmonikus hangversenyén a *Két képet* adják, igen rossz előadásban, Bartók jelenlétében.

Országszerte egyre gyorsabban terjed az influenzajárvány, amely „spanyol nátha” néven rendkívül súlyossá vált.

Október 8-án tör ki Bartókon a betegség.

Október 10-én és 11-én felesége még megnyugtató levelet ír anyósának

(„rendes polgári influenza”), de közben Bartók középfülgyulladást kap, melyet *október 13-án* egy Budapestről kihozott orvos kezel, felszúrja a dobhártyát, és megnyugtatja, hogy hallása nincs veszélyben.

A járvány miatt 14 napra bezárják a Zeneakadémiát.

Október 14-én Bartók láztalan, de a beszéd nagyon nehezeére esik, így írásban beszélget feleségével. Többek között ezt írja: „Bámulatosan változatos érzelmi skála fejlődött ki fülemben”.

Október 17-én jobban érzi magát, kártyázgat feleségével.

Október 18-án visszaesik, Budapestről kell jégtömlőt szerezni borogatás céljára. – Felesége azt írja: „Béla ilyen beteg még soha nem volt szegény”.

Október 22-én lassú javulás indul meg.

Október 23-án még nagy fájdalmai vannak, de már láztalan.

Október 26-án ágyban fekvé már másol is.

Október 30-án, 23 napi fekvés után, felkel.

Betegségével egy időben következett be az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása. Az I. világháború befejeződött. – Az új politikai helyzetben Bartókot igyekeznek bevonni a munkába. Beválasztják a Magyar Nemzeti Tanácsba, betegsége és a közlekedési nehézségek miatt azonban ténylegesen nem tud bekapcsolódni a Tanács munkájába.

November 4-én Kodályné írja Tóth Emilnének Kertmegre: „Béla rendbe jött már teljesen és napok óta ágyon kívül van. ... Sok megbeszélni valója lenne Zoltánnak Bélával, de B. üzente, hogy ne utazzunk ki hozzájuk, a vonatokban nincs hely”.

Bartók azonban mégsem teljesen egészséges, állandó fülkezelésre szorul.

November 8-án lovasszekérrel családjával együtt Budapestre megy, a hengerket több ládában magával viszi. Először anyósa Szilágyi Dezső téri lakásában, majd Kodályék Áldás utcai lakásában lakik feleségével és fiukkal, december 22-ig.

November 16-án a Nemzeti Tanács az Országházban ülést tart, melyre táv-

iratilag meghívják, de az értesítés késve érkezik, így az ülésen nem vesz részt.

November 21-én kisebb sebészi beavatkozás miatt feküdni kell.

November 23-án már sétál kisleányával.

November 24-én – teljesen szokatlanul – feleségével vendéglőben ebédelnek. Felesége este meghallgatja *A fából faragott királyfi* előadását, Bartók nem megy el.

November 28-án viszont együtt hallgatják meg *A kékszakállú herceg várát* és Mascagni *Parasztbecsületét*.

A rossz lakásviszonyok miatt a nagyobb lakások egy részét igénybe vették, és társbérelőket telepítettek be, ezért Kodályék megkérték Bartókékat, hogy ideiglenesen költözzenek hozzájuk, lakásuk mentesítése végett.

November 30-án Kodályékhoz költöznek.

December 2-án Bartókné levelet ír Tóth Emilnének. Tájékoztatja a zenei intézmények vezetésében tervezett változásokról, elsősorban arról, hogy Reinitz Béla, a kultuszminisztérium zenei ügyeinek referense Dohnányit a Zeneakadémia, Bartókot pedig az Operaház igazgatójának javasolta. Bartók záradékként azt írja, hogy „a miniszter [Kunfi Zsigmond] még nem határozott”.

December 17-én azután Zádor Jenő lett az Operaház igazgatója.

December 21-én Bartókné, *22-én* Bartók és Béla fia is Rákoskeresztúrra utazik.

December 23-án a magyar országgyűlés képviselőháza 6/18 számmal meghívja Bartókot a Nemzeti Tanács irodalmi és művészeti szaktanácsának ülésére, amelyen ezúttal sem vesz részt.

December 24-én rákoshegyi otthonukban töltik a karácsony estét. Csak 3 fenyőgallyat tudnak venni és összekötözni, mert a rendes fák 60–80 koronába kerülnek, de így is örülnek az ajándékoknak.

December végén Bartók egy napra beutazik Kodályékhoz.

1919

A súlyos gazdasági viszonyok ellenére nem áll meg teljesen a zenei élet.

Január 4-én Budapesten a Waldbauer-vonósnégyes ad kamaraestet, melyen 4 próba után Bartók Ravel Trióját játssza Waldbauer Imrével és Kerpely Jenővel. (Egyik levelében Bartók január 5-ét írt, de ez tévedés.)

Bartókék néhány napot Budapesten töltenek.

Január 8-án visszatérnek Rákoskeresztúrra, ezúttal saját lakásukat fenyegeti rekvirálás veszélye.

A legénységi hadirokkantak javára január 11-ére jótékony célú hangversenyt terveznek, amelyen Bartók is szerepelt volna.

Január 9-én Rákoskeresztúron gyakorol, majd délután beutaznak anyósáékhoz. (A hangversenyt két héttel elhalasztották, de akkor sem tartották meg.)

Január 13-án Kodályéknál alszik. Tóth Emiléktől vágott disznó érkezik oda Kodályék és Bartókék számára.

Január 14-én Bartók hazasiet, hogy közölje feleségével a hírt.

A Monarchia felbomlása során keletkezett államok igyekeztek minél nagyobb területet biztosítani maguknak; a cseh csapatok fokozatosan megszállták az egész Felvidéket, és Pozsonyba is bevonultak. Ez hosszú időre lehetetlenné tette mind a személyes érintkezést, mind a levelezést özv. Bartók Béláné és gyermekei között. Közvetítők útján kísérelték meg a híradást.

Január 15-én például Bartók Hendel Ödön újpesti tanár útján küld levelet édesanyjának, melyben megírja, hogy Rákoskeresztúron nyugalom van, felesége és kisfiuk már ott van, ő másnap megy utánuk. Egyébként hetenként 3 napot Kodályéknál tölt majd. Ez azonban csak terv maradt. Bartók torokgyulladást kapott,

január 24-ig lázas betegen feküdt, s csak aztán mehetett ki Rákoskeresztúrra.

Január 25. körül újabb terv merül fel: Bartók a Nemzeti Múzeumban létesítendő zenei osztály vezetője lesz. (Ez sem valósult meg.)

Január 31-én Buşitîanának ír: „...A mai postával küldöm a román táncokat és kolindákat”. Érdeklődik ott maradt hengerei iránt, és kérdezi: „mi lesz a román–magyar barátsággal?”

Február 2-án a Zenetanárok Országos Egyesülete alakuló gyűlésén választmányi taggá választja.

Február 5-én ülésezik a Nemzeti Tanács irodalmi és művészeti szaktanácsa. Ezen valószínűleg részt vesz Bartók is, este pedig Waldbauerék hangversenyén feleségével együtt meghallgatja Kodály Vonósnégyesét. Utána Reinitz Béla viszi haza őket Szilágyi Dezső téri szállásukra.

Február 12-én Bartókné Morócz Béla útján küld levelet Rákoskeresztúrról az akkor még magyar Pozsonyligetfalun át anyósának Pozsonyba: „Béla dolgozik a Lengyel-pantomimon s a felével kb. készen is van már. A mult héten játszotta el először nekem s azóta minden este”.

Február 15-én a 17260-1919/III/A Közokt. min. rendelet 1918. XII. 31-i hatállyal Bartók Bélát az V. fizetési osztályba nevezi ki. (Ez „méltóságos” címmel járt.)

Február 16. A fából faragott királyfi előadása.

Februárban az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetsége beadványt készít a Kultuszminiszter számára Bartók munkával kapcsolatos kívánságairól.

Február 23-án Bartók Rákoskeresztúrról levelezőlapon értesíti tanítványát, Aczél Gézőt, hogy nem mehet Pestre, mert kissé „gyengélkedik”. A valódi ok: gyakorolni akar tervezett szerepléseire.

Március 4-én Budapestre megy, Kodályékkal találkozik.

Március 9-én otthon gyakorol; többször eljátssza a *Rapszódia*t.

Március 10. A Rapszódia előadása a Filharmonikusok hangversenyén, Dohnányi vezényletével, felesége szavai szerint „az obligát tomboló lelkesedés közepette”. Ritka alkalomként kotta nélkül játszik, ráadásul az *Allegro barbarót*.

Március 11-én Budapesten marad.

Március 12-én feleségével együtt meglátogatja Kohner Adolfékat, majd Dohnányi Ernőéket.

Március 16-án Bartókné azt írja Bartók húgának, hogy „Béla kinevezése azért késik, mert csak most csütörtökön [március 20-án] tárgyalják”. A Közokt. Minisztérium 1011/1919-III-B rendeletével szervezett értekezletre meg is hívják, de bizonytalan, hogy megtartották-e, mert másnap,

március 21-én kikiáltják a proletárdiktatúrát.

Március 23-án Bartóknak szerzői estje lett volna, de azt április 21-re halasztották.

A kijárási tilalom és állandó igazoltatás miatt Bartók igazolást kér, és *március 25-én* (38. születésnapján) Kunfi közoktatásügyi népbiztostól igazolást kap arról, hogy „Bartók Béla a fenti népbiztosság hivatalnok”. (Ez nem fedte a valóságot.)

Április 1-én az Országos Magyar Zenészsövetség működési engedélyt állít ki számára.

Április 5-én a Bartók-házaspár hosszú közös levelet ír Bartók húgának és igyekeznek megnyugtani a keringő rémhírek felől. – Többek között azt írja Bartók: „az én jövőm helyzete sem világos még; csak annyi bizonyos, hogy a művészetet és tudományt a lehető legnagyobb támogatásban részesítik a kommunista kormányok. ... szó van egy zenei direktórium megalakításáról (Dohnányi + Zoltán + én), amely teljességgel intézkednék zenei ügyekben”.

Április 12-én Lukács György közoktatásügyi népbiztos 407/1919 számmal rekvirálástól mentesítő okiratot ad ki a Rákoskeresztúr, Teréz u. 28. sz. alatti 4 szobás lakásra.

Április 21-én (Húsvét hétfőn) Budapesten szerzői estet rendez a Scala hangversenyiroda. Durigo Ilona az *5 Ady-dalt* énekli Bartók kíséretével, a Waldbauer-kvartett a 2. vonósnyegyest, Bartók az *1. elégiát*, op. 14-es *Suite*-et és op. 18-as *Három etűdöt* játssza.

Április 23-án Bartók igazolást ad Aczél Gézáénak arról, hogy nála tanul zongorázni.

Április 25-én a Közoktatásügyi Népbiztosság 2706 számmal mentesíti a rekvirálás alól. Ugyanezen a napon két azonos szövegű, de különböző számú (780. és 1543.) szakszervezeti igazolványt is állítanak ki számára.

Április 29-én az Országos Magyar Zenészsövetség tagsági igazolványt állít ki az egyik szakszervezeti igazolvánnyal azonos számmal (1543).

Május 1-ét Bartók otthon tölti Rákoskeresztúron.

Közben a lakás mentesítéséről függetlenül a melléképületbe betelepítenek egy rendkívül zajos szlovák földműves családot. A gazdasági helyzet egyre romlik, és egyre több a rémhír.

Május 3-tól kezdődően ezért Bartókék értékesnek vélt holmijukat, könyveiket, Bartók hengereit, ruhaneműit behordják Budapestre.

Május 14-én délután részt vesznek Kassák Lajos folyóiratának, a Má-nak propagandadélutánján Budapesten. Zajos tüntetés keletkezik, de Kassák kiutasítja a zajongókat. – Bartókné azt írja Pozsonyba: „Béla a pantomimmal már szinte egészen kész”.

Május 15-én Bartóknak megint sorozásra kell mennie, ezúttal a Vöröshadseregbe, a rákoskeresztúri 367-es lajstromozó bizottság elé. Megint alkalmatlannak találják.

Május 22-én a kijárási tilalom miatt a Közoktatásügyi Népbiztosság, Reinitz Béla aláírásával, 30 napig érvényes utcai tartózkodási engedélyt állít ki számára, este 11 óra utánra.

Május 23-án feltehetőleg részt vesz a zeneművészeti direktórium ülésén.

Az idő jobbra fordultával Bartókék újból kiköltöznek Rákoskeresztúrra, és ideiglenesen magukhoz vesznek egy erdélyi menekült kislányt, Kisgyörgy Irénkét.

Június 9–11. között a Bartók-házaspár több napon át hosszú levelet ír Pozsonyba, melyet Németh István visz magával. Leírják az élelmezési helyzetet és az utóbbi idők eseményeit: „Az új pantomim kész, már hangszereli B. ... ki tudja mikor kerülhet előadásra”.

Június 21-én a Hadügyi Népbiztosság, 305989/4 számmal, 1919. augusztus 31-ig felmenti a katonai szolgálat alól.

Ezután Bartók visszahúzódik a közéleti tevékenységtől. A Tanácsköztársaság bukása és a román csapatok bevonulása *augusztus első napjaiban* Rákoskeresztúron éri. – Az átvonuló csapatok tagjai után a Rákoskeresztúron maradt egység, egy Bákó (Moldva) környéki zászlóalj 6 katonája megszáll Bartókéknál. A katonák közt lévő csángóktól Bartók több moldvai népdalt gyűjt.

Augusztus 12-én Rákoskeresztúron magyar és román nyelvű igazolást kap politikai megbízhatóságáról és Budapestre való közlekedésének engedélyezéséről.

Augusztus 19-én Bartókné Rákoskeresztúrról német nyelvű levelet küld anyósának Lia Gruss útján Bécsen át Pozsonyba. „Nem fogunk éhenhalni.”

Szeptember elején Bartók a Zeneakadémiától 4 hónapi szabadságot kér és kap.

Közben folynak az eljárások tanártársai és mások ellen a Tanácsköztársaság alatti tevékenységükért. Többeket fegyelmi alá vonnak, felfüggesztenek, ez azonban nem teszi teljesen lehetetlenné működésüket.

Október 8-án például Dohnányi Ernő, akit egy évre szabadságoltak, hangversenyt ad a Zeneakadémián. Műsorán Beethoven-, Brahms- és Schumann-darabok mellett a *Medvetánc* és az *Allegro barbaro*. A jelenlévő Bartókot a közönség melegen fogadja.

Október 22-én Bartók húgának, *október 23-án* pedig édesanyjának ír a zeneakadémiai helyzetről, a Dohnányi szabadságolása miatt félresikerült munkabeszüntetésről, arról, hogy a hazai jó munkalehetőségek (főleg a népdalgyűjtés) hiánya, a zenei intézmények tönkremenése teljesen elkedvetleníti, és több külföldi munkalehetőség után érdeklődött már. Elsősorban Erdély érdekelné, esetleg Bécs vagy Németország. A Németországba települő Révész Géza megkérte, hogy vigye ki népzenei tanulmányait és beszéljen az érdekében.

Az egész Bartók-család igyekszik az elszakított rokonságot megnyugtatni.

Október 28-án ifj. Bartók Béla írja nagyanyjának Pozsonyba: „Mi mind jól vagyunk, Apuka és Anyuka mindig vígak. Sok lisztünk van és nagyon jó kenyeret eszünk, 48 tojásunk és sok fánk van, 13 csirkénk, 3 karácsonyra tojni fog”.

Október 29-én Bartókné írja Bartók húgának: „Béla most a magyar gyűjtését hozza teljesen rendbe s olasszal foglalkozik”.

November 28-án Bartók Budapestről írja édesanyjának, hogy próbált útlevelet szerezni, de egyelőre nem adnak. Reméli, hogy az év végén lejáró szabadságát meg tudja hosszabbítani, bár Hubayval, az új igazgatóval még nem találkozott. Tovább folytatja a népdalok rendezését, melyben kislia segítségét is igénybe veszi.

December 2-án Bartókné azt írja anyósának, hogy Bartók nem azért kért szabadságot, hogy a zavarokat elkerülje, hanem nem akart még egy olyan telet, mint az előző évi (zsúfolt vonatok stb.). – Bartók meg akarja kezdeni tájékozódó útjait, és Bécsbe készül.

December 14-én útját mégis februárra halasztja.

December 15-én a Bartók-család Budapestre megy karácsonyi bevásárlásra. Ott is alszanak.

December 29-én, a Filharmóniai Társaság hangversenyén, Bartók Dohnányi Ernő vezényletével nagy sikerrel játssza a *Rapszodiát*, és szólódarabokkal is közreműködik.

December 30-án vagy *31-én* a havas utcán elesik, felesége, kislia és feleségének unokaöccse, Ziegler Károly (dr. Ziegler Károly főorvos fia) szánkón szállítják haza Rákoskeresztúrra.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN 1920–1921

1920

Szabadsága lejártával Hubay Jenő megbeszélésre hívja.

Január 2-án Bartók Rákoskeresztúrról értesíti Hubayt, hogy *január 7-én* Budapesten felkeresi. Megállapodnak, hogy Bartók újabb 4 hónapi szabadságot kap, április végéig.

Január 10-én válaszol Lengyel Menyhért decemberi levelére Berlinbe: „Nagy nyomorúságban élünk ... az egész telet családommal egy szobában ... töltöm, ahol még hangszerelni sem tudok ... a Mandarin partitúrájából sincs meg egyetlen ív sem”.

Január 25-én a „Musikblätter des Anbruch”-nak ír.

A Zeneakadémián folyó fegyelmi ügyeket élénk figyelemmel kíséri. *Február 3-án*, megtudva, hogy Kodály ellen a direktóriumi tagság is vádpont, Rákoskeresztúrról levelet ír Wlassics Gyula fegyelmi biztosnak, melyben – mint ugyancsak volt direktóriumi tag – közösséget vállal Kodállal, és kéri ennek jegyzőkönyvbe vételét. – Külföldi hangversenyzési lehetőségek hiányában folyóiraticikkeket ír.

Február 8-án már egy Münchenben megjelenő cikkének korrektúráját javítja. – Ugyanezen a napon táviratilag meghívják Berlinbe, február 28-ára, a *Rapszódia* előadására. Ez nem valósult meg, helyette Bartók szerzői estet tartottak.

Ekkor már lehetőség nyílt útlevélszerzésre.

Február 9-én Bartók ennek érdekében Budapestre megy.

Közben újjáalakult a Zenei Tanács, melynek tagjává akarják választani, és a sajtóban ezt mint kész ténnyt közölték.

Február 20-án a Szózatnak írt levelében tiltakozik ez ellen, írván, hogy nem kíván helyet foglalni olyan Zenei Tanácsban, melyből az ország legjobb zenészei hiányoznak. (Ezt nem közölték!) – Miután útlevelét megkapta, ugyanezen a napon hajóval Bécsbe utazik, útközben – közel 18 hónap után – rövid időre találkozik édesanyjával Pozsonyban.

Bécsben minél több kapcsolatot keres.

Február 24-én belépőjegyet kap Franz Schreker *Die Gezeichneten* című művének főpróbájára.

Február 25-én az osztrák Közlekedési Államtitkárságtól beszállási engedélyt (!) kap egy Passauba közlekedő vonatra. – Találkozik a már Berlinben élő Révész Gézával, és közös levelet írnak Bartóknénak Rákoskeresztúrra. Révész nagyon biztatja Bartóknét a Németországba való településre: „Münchenben is fognak Bélával foglalkozni. Alfred Einstein igen érdeklődik iránta, és akar róla írni. Miként hallottam, beszerezte Béla dolgainak egy részét”. Bartók záradékában kéri, hogy sürgősen küldjenek az Universal Editionnak fényképet propagandacélra, és megírja, hogy a *15 magyar parasztdal* korrektúrája megvan, egy példány Rákoskeresztúrra ment, egyet ő közvetlenül megkapott.

Február 26-án Passaun át Németországba utazik. Regensburgból szlovákkul ír levelezőlapot édesanyjának Pozsonyba (melyet édesanyja ugyan nem értett, de a cenzúra miatt mégis célszerűbbnek látszott). – Béla fiának írt lapján a szép dunai tájakat dicséri, és tanácsolja, keresse ki a térképen az általa most bejárt helyeket.

Berlinben több mint egy hónapot tölt tájékozódás és kapcsolatteremtés céljából. Tempelhofban, az Albert Str. 51. alatt száll meg.

Február 28-i szerzői estjéről így ír feleségének: „Nem a rapszodiát játszottam: Scherchen karmester (28 éves) beteg volt ... nagyon kért,

játsszam szólódarabokat (I. Elégia; Este a székeleyknél; Allegro barbaro). Taps elég volt; ráadás is...”

Március 2-án Max Reinhardt „színházkirály”-nál jár, aki Aristophanes *Lysistratájának* megzenésítésére tesz ajánlatot. Bartókot érdekli a munka, de nyugodt körülmények biztosítását kéri. (Ennek hiányában a terv nem valósult meg.)

Március 4-én Rákoskeresztúrra ír feleségének addigi tapasztalatairól.

Különböző cikk-rendeléseket kap, de népzene kutatási tervei kilátástalanok.

Március 8-án a Blüthner-teremben újabb hangversenyen lép fel, a Hermann Scherchen vezetése alatti „Die neue Musikgesellschaft” rendezésében. (Bartók egyébként Scherchenéknél lakik.) A műsor: Kodály (akinek nevét Goldáynak írták) Gordonkaszonátája R. Kropholler, Ravel Triója Nicolas Lambinon és Kropholler közreműködésével, saját műveiből a *3 burleszk* és *2 elégia* egy-egy darabja, valamint a *14 bagatell* 7., 8., 9., 10., 12. és 14. száma.

Ezután átköltözik Vecsey Ferencékhez Grunewaldba (Bismarck Allee 19.)

Március 10-én (téves február 10-i keltezéssel) innen ír feleségének Budapestre. Az amerikai Musical Courier című folyóirat számára kér cikket a budapesti Operaház működéséről, főleg Tango tevékenységéről. Megbízta feleségét, hogy vagy ő, vagy Herma nővére menjen el Kodályhoz, és beszélje meg, hogy a cikket Kodály, Molnár Antal vagy Lajtha László írja. Bartók is készül egy cikk megírására, amely III. 20-i keltezéssel, „Hungary in the Throes of Reaction” (Magyarország a reakció görcseiben) címmel az április 29-i számban meg is jelent. A kért cikk ennek folytatása lett volna.

Március 12-én a rendőrségen átjelentkezik új lakásába; *március 20-án* a rendőrség felszólítja ennek megismétlésére.

Március 14-én Berlinben Wolfgang Kapp német politikus Lüttwitz tábornokkal nacionalista felkelést szervez (ún. „Kapp-puccs”), melyet a

szociáldemokraták 10 nap alatt elfojtanak. Ez alatt nem közlekednek a villamosok, nem működnek a közművek.

Március 26-án Bartók beszámol feleségének ezekről az eseményekről, valamint arról, hogy az Universal Edition a *Lysistratával* kapcsolatban elfogadhatatlan követeléseket támasztott, így Reinhardt visszalépett. Eddig 5 cikket írt, az egyikért 200 márkát kapott.

Március 30-án Buşiþia Jánosnak ír Belényesre terveiről és arról, hogy Berlinben nagyon megbecsülik, de nehezére esnék ott megtelepednie.

Rákoskeresztúrról szeretne Budapestre költözni, részben a nehéz közlekedési viszonyok miatt, részben pedig mert fia ekkor végzi el az elemi iskolát, és gimnáziumi tanulmányait nem tudná ott folytatni. – A nehéz lakásviszonyok miatt képtelenek lakást kapni, így Lukács József bankigazgató (Lukács György édesapja), a művészetek nagy mecénása, felajánlja Bartókéknek Gyopár u. 2. alatti villájának 2 szobáját. Bartók felesége erről számol be anyósának.

Április 1-én Bartók elhagyja Berlint, és Prágán át Pozsonyba utazik.

Április 2-án reggel 10 órakor érkezik meg.

Édesanyjáék rendkívül boldogok, minden nap sétálni járnak. – Herzfeld hangversenyrendező felkéri Bartókot egy április 16-i pozsonyi szereplésre.

Április 6-án ezért tartózkodási engedélyének meghosszabbítását kéri, majd édesanyjával közösen hosszú levelet ír Rákoskeresztúrra Bartók-nénak: „Nagy igyekezettel és erőfeszítéssel próbálok lehetőleg könnyebb tartalmú programot összeállítani, csupa könnyőruletességből a szegény pozsonyiak iránt” – írja Bartók. – Délután édesanyjával dr. Herzfeld hangversenyrendezőhöz megy és eljuttatja a *Fából faragottat*.

Április 10-én örömmel írja feleségének, hogy a Lukács-féle lakást el kell fogadni, ha szűk is, és igyekezzék megszervezni a minél előbbi beköltözést. – A pozsonyi koncert után tervezett brünni szereplés elmarad, így hamarabb tud hazaérni. – Közben már a negyedik cikket írja a Musical Courier számára, azonkívül tárgyal a Matica Slovenskával is,

júliusra meghívják Turócszentmártonba. (Ez az út aztán beutazási engedély hiányában elmaradt.)

Április 16. Szerzői est a pozsonyi Városi Vigadó nagytermében. A műsor: *Allegro barbaro*, *1. román tánc*, a *Gyermekeknek* sorozat 9 darabja, a *15 magyar parasztdalból* a 6–15. szám, az op. 14-es *Suite*, a Szonatina, a 10. és 14. *bagatell*, valamint Albrecht Sándor közreműködésével az op. 1-es *Rapszódia* kétfongorás változata.

Április 20-án Pozsonyból hazautazik Budapestre.

Május 1-én lejár 2×4 hónapos szabadsága, jelentkezik a Zeneakadémián. Szabadságát a tanév végéig meghosszabbítják, de a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 44822/III/1920. sz. rendeletével nem engedélyezi további munkáját a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán. Berlini tartózkodása kapcsán Lipcsében megjelenik 1914-ben írt *A hunyadi román nép zenedialektusa* című tanulmánya.

Május 19-én a veszített háború és a békeszerződés megkötése előtti hangulatban a Nemzeti Újságban dr. Sereghy Elemér támadó cikket ír, hangoztatja, hogy a kiadvány a románok propagandájának kedvez.

Bartókék ekkor már összecsomagoltak Rákoskeresztúron.

Május 21-én elindulnak Budapestre, de a bútorszállító kocsi elakad a homokban, így csak másnap, *május 22-én* kerülnek új lakásukba, a Gyopár u. 2-be, a Gellérthegyre.

Közben, *21-én* az Új Nemzedékben „egy zenefőiskolai tanár” megvédi Bartókot Sereghy vádjai ellen, majd a Szózat Hubayt szólaltatja meg.

Május 26-án a Szózatban megjelenik Bartók válasznyilatkozata, melyben visszautasítja Hubay hozzászólását és tiltakozik a hazafiatlanság vádja ellen.

Új lakásukkal Bartókék eleinte nagyon elégedettek. Rákoskeresztúron sem villany, sem vízvezeték, sem csatornázás nem volt, így a budapesti kényelem és Lukácsék vendégszeretete nagyon kedvező.

Június elején meglátogatja Dohnányiékát, akiknél Carl Nielsen dán

zeneszerző (Telmányi Emil apósa) vendégeskedik. Bemutatót tartanak számára az új magyar zenéből: Waldbauerék eljátsszák Bartók 1. vonósnégyesét, Kodály Trióját, Dohnányi Vonósszerenádját, végül Dohnányi és Telmányi eljátssza Nielsen Hegedűszonátáját a 35 meghívott vendégnek.

Június 4-én írják alá Párizsban a trianoni békeszerződést, amely Bartókot személyében is érzékenyen érinti. Tartósan elszakad édesanyjától, aki bizonytalan állampolgársági és nyugdíjhelyzetben marad; másrészt teljesen lehetetlenné válik a népdalgyűjtés folytatása; erősen aggasztja az elcsatolt területeken maradt magyarság sorsa, a szomszéd népekkel való egyetértés kilátástalansága.

Június 18-án hosszú cikket ír a szlovák népzeneről.

Június 22-én fejezi be Béla fia a IV. elemi osztályt Rákoshelyen, az évfárad vizsgára Bartók is kiutazik.

Július 2-án cikket ír a Musical Couriernak, mely „Kodály's New Trio a Sensation Abroad” (Kodály új triója – szenzáció külföldön) címmel augusztus 19-én jelenik meg.

Július 10-én feleségével és kislával Kertmeg pusztára utazik hűgáékhoz. Az egész nyarat ott töltik.

Augusztus 22-én Kertmegről ír Révész Gézának Rostockba, többek között a májusi hírlapi vitáról – „Ha tudná hogy micsoda vihart vetett el, mikor a hunyadi népzenei cikket átadta Einsteinnek!” – és arról, hogy Kodályt visszavették tanári állásába. – Miloš Ruppeldtnak Pozsonyba arról ír, hogy az áprilisi meghívásnak beutazási engedély hiányában nem tudott eleget tenni. Ha feleségének sikerül Pozsonyba eljutnia, vele tárgyalhatnának.

Augusztus 26-án fia felvételi vizsgát tesz a gimnáziumba, ezért édesanyjával Budapestre utazik, Bartók még Kertmegen marad.

Szeptember 3-án elkíséri hűgát Debrecenbe, aki két gyermekét viszi intézetbe, tanulmányaik folytatására. Debrecenből levelezőlapot ír feleségének Budapestre.

Szeptember 4-én visszautazik Kertmegre.

Szeptember 6-án hazatér Budapestre. – Útközben Gyomán besétál a Kner nyomdáig.

Szeptember 13-án levelet ír Hermann Scherchennek: „Egyelőre nem tudok komponálni, sajnos népdalt gyűjteni sem. Anyagi gondjaim nincsenek”.

Megkezdí – elég kedvetlenül – a tanítást. 9 növendéket vesz fel, óráit heti négy alkalommal (kedden 9–12 és 14–17, csütörtökön 15–18 és pénteken 9–12 óráig) tartja.

Feleségének sikerül útlevelet szereznie. Október 3-án sógornőjével együtt Pozsonyba utazik anyósáékhoz, majd 18-án tér haza.

Október 10-én Bartók értesíti Kelen Hugóné Hirschl Rózsit, hogy felkeresheti az Akadémián.

A Waldbauer-vonósnégyes 8 estére szóló bérletet bocsátott ki a teljes idejére. Bartóknak volt ugyan bérlete, de bizonytalan, hogy elment-e valamennyi hangversenyre. (A hangversenyek időpontja: 1920. X. 28., XI. 5., XI. 18., XI. 23., XII. 8., XII. 29., 1921. II. 23. és III. 16., az utolsón Bartók is szerepelt.)

November 14-én húga, Pozsonyból hazatérőben, náluk száll meg. *November 15-én* kisebb műtétre kórházba vonul. Bartók rögtön meglátogatja. – Bartókné megírja anyósának, hogy a magyar népzeneről szóló cikk még nincs kész, de már csak napok kérdése.

November 18-án Bartók azt üzeni édesanyjának Pozsonyba, hogy a legutóbb küldött kritikákat másolja le számára.

November 22-én kelt 663/1920 sz. levelében a Zeneakadémia értesíti, hogy újabb szabadságkérését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 133987/920-III. sz. rendeletével, nem engedélyezte.

November 24-én Bartók hosszabb bemutatkozó levelet ír Philip A. Heseltine zenetörténésznek Londonba. Felsorolja kiadott és kiadandó műveit, közli véleményét Debussyról, Stravinskyról, Schönberggről, és figyelmébe ajánlja Kodály Zoltánt és Lajtha Lászlót, akiken kívül „nincs értékes zeneszerzőnk”.

December 24. Az első budapesti karácsonyestét a Gyopár utcában töltik Bartókék.

December 28-án Turócszentmártonban a Matica Slovenska aláírja 1920. októberében készült megegyezést-tervezetét a szlovák népdalok ügyében.

December 30-án Kemény János fiatal műkedvelő zeneszerzőnek megírja, hogy beküldött szerzeményei kezdetlegesek.

December 31. A Szilvesztert Bartókék a szállásadó Lukács-család társaságában töltik, jó hangulatban. Bartók még táncol is Lukács József 10 éves unokájával, Lukács-Lessner Editkével.

1921

Az egyre jobban meginduló hangversenyéletbe Bartók is bekapcsolódik, mind sűrűbben szerepel.

Január 7. Szerzői est a Zeneakadémián. A Waldbauer-vonósnégyes a 2. vonósnégyest, Bartókkal az ifjúkori Zongoraötöst játssza, Dohnányi Ernő a 2. *burleszket* (*Kicsit ázottan*), a 4 *síratóének* egyikét, a *Medvetáncot* és az *Este a székeleyeknél*. A hangversenyt Móricz Zsigmond és felesége is meghallgatja, bár egyébként nemigen járnak hangversenyre.

Január 8-án Bartókék Selevér Flóra útján Bécsen át Pozsonyba hosszú levelet írnak özv. Bartók Bélánénak. Elégedettek az előző napi hangverseny nagy sikerével. Bartókné külön kiemeli a tudósítók közül a 22 éves Tóth Aladárt, az Új Nemzedék munkatársát, aki roppant tehetséges zenész. Bartók viszont az egyre nagyobb nyugati elismerésről számol be; a „legmelegebb hangon” író Tempo-ból idéz: „Bartók Béla a tíz legelső zeneköltő között van. Zeneszerző ekkora tökéletességre csak ritkán jut el”, és az „egyenesen szenzációs tartalmú” londoni Sackbut-ból, hozzáfűzve: „a magyar zeneművészetnek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint akár a lengyel, akár a csehnek, nem is szólva

a délszláv vagy román zeneművészetről”. – Este a Bartók-házaspár Dohnányi Ernő hangversenyére megy.

Voit Ervin képzőművész (Bartók unokaöccse, aki 1902-ben már mellszobrot készített róla), Lukács József megbízásából, festményt készít Bartókról.

Január 9-én lakásukon ül modellt először Voit Ervinnek Bartók. (Az 1905-ös Vedrődy- és az 1913-as Berény-kép után ez a harmadik és utolsó festmény, melyhez Bartók modellt ült. A képet Lukács József megvette és 1923-ban ifj. Bartók Bélának ajándékozta.)

Január 10-én Bartókék valószínűleg meghallgatják Kodály *Két énekének* bemutatóját a Filharmonikusok hangversenyén.

Január 16-án Bartók megírja Cecil Gray zenetudósnak Londonba, hogy tervezett budapesti látogatását örömmel várja.

Január 17-én megköszöni Kner Imre gyomai nyomdaigazgató küldeményét.

Január 24-én a 2. szvit előadása a Filharmonikusok hangversenyén Dohnányi Ernő vezényletével, aki másnap utazik az Egyesült Államokba.

Február 7-én Bartók Philip Heseltine-nak ír Londonba. Megismétli válassz nélkül maradt régebbi levelei tartalmát, és kiábrándultan ír a különböző modern zeneszerzők, főleg Stravinsky újabb munkáiról. – A Magyar Színpad című füzetben megjelenik Cserna Andor kritikus Kodályt támadó cikke.

Február 9-én Bartók Alfred Einsteinnek ír Münchenbe, továbbá megfogalmazza hozzászólását a Magyar Színpad cikkéhez.

Február 10-én jelenik meg a cikk, „*Aki nem tud arabusul...*” címmel, a Szózat című napilapban.

Február 13-án a Magyar Hírlap „Munkában a Zeneművészeti Tanács” című cikkében, „Lajtha László, Bartók és Kodály dolgozzák fel a magyar népdalokat” alcímmel a Zeneművészeti Tanács kezdeményező szerepéről ír.

Február 15-én Bartók ugyanott cáfolja a cikk tartalmát, és támadást intéz a zenei élet vezetői ellen, akikkel nem kíván együttműködni. A

lapban Hubay Jenő és Kern Aurél (a Nemzeti Zenede igazgatója) is nyilatkozik, túl érzékenynek minősíti Bartókékát, „akik a dicséretet sem bírják”.

Február 16-án a Magyar Hírlapban folytatódik a vita, Bartók Béla, Szabados Béla, Lajtha László és Szendy Árpád nyilatkozik.

Február 18-án Hubay Jenő védekező nyilatkozatával zárul le a hírlapi vita.

Február 21-én a Magyar Színpadban Cserna Andor válaszol a február 10-i cikkekre és igyekszik megvédeni álláspontját. – Ezen a napon Bartók Béla és Kodály Zoltán, valamint a Bocskay Szövetség nevében dr. Sebens Dénes szerződést köt 150 székely népdal kiadásáról. (1923-ban, *Erdélyi magyarság. Népdalok* címmel jelent meg.)

Február 27. Bartók szerzői matiné a Royal Apollóban. Műsora: a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma, *Suite* op. 14, *Allegro barbaro*, 1. *elégia*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, 3. *burleszk*, a *Vázlatok* 4. száma, a *Szonatina*, az *Improvizációk* 7. darabja és az *1. román tánc*; emellett Bartók Nagy Izabellát kíséri, aki 3 székely parasztdalt énekel.

A Táltos könyvkiadó vállalat magyar, szlovák és román népdalokról szóló Bartók-könyv kiadásának gondolatával foglalkozik. Bartók *március elején* összeállítást készít számukra.

Újabb utazásra készül.

Március 5-én kiállítják számára az Ausztriára és Csehszlovákiára szóló „A 801738” sz. útlevelet.

Március 6. Dohnányi-matiné Budapesten, kongóan üres teremben. Bartók a Waldbauer-vonósnégyessel Dohnányi Kvintettjét játssza. A tiszteletdíj 20 000,– K.

Március 7-én Párizsban a Galerie Montaigne-ben, a „Hatok” csoportjának hangversenyén, a Pascal-vonósnégyes az 1. vonósnégyest játssza.

Március 16-án, Waldbauerék 8. bérleti hangversenyén a Zeneakadémián Bartók Waldbauer Imrével és Kerpely Jenővel Ravel Trióját játssza.

Március 17-én örömmel írja Philip Heseltine-nak Londonba, hogy a Sackbut-ban közlendő cikke megjelenéséről szóló hírt megkapta. (A cikk

címe: „The Relation of Folk-song to the Development of the Art Music of Our Time” – *A népzene hatása a mai műzenére.*)

Csehszlovák vízumot szerez.

Március 19-én Szobon át Pozsonyba utazik, ahol *március 21-én* jelentkezik a rendőrségen.

Március 22-én Pozsonyból levelet ír az Universal Editionnak *A csodálatos mandarin* ügyében.

Március 24-én Pozsonyban április 13-ig érvényes tartózkodási engedélyt kér és kap. (Ph. Heseltine április 13-án készült Budapestre.)

Március 26-án ír az Universal Editionnak, a *Musikblätter* és *Anbruch* folyóirat március 1-én megjelent Bartók-különszámában közöltekkel kapcsolatban.

Március 29-én Pozsonyban megegyezés-tervezetet fogalmaz a Matica Slovenskával, a szlovák népdalgyűjtemény elakadt kiadásának előbbreviteléről (a keltezés turócszentmártoni, de Pozsonyban készült).

Április 3-án kijelentkezik a rendőrségen.

Április 4-én Pozsonyból Komáromon át Budapestre utazik.

Philip Heseltine egy angol énekes kíséretében Budapestre érkezett.

Április 20-án Bartókék lakásán házimuzsikálást rendeznek tiszteletükre, majd *22-én* hazautaznak.

Április 23. Debussy–Stravinsky-est a Zeneakadémián. Bartók 10 Debussy-prelűdöt játszik, valamint Schönberg op. 11-es 3 *zongoradarabjából* az első kettőt (annak ellenére, hogy Schönberg nem szerepelt az est címében) és Stravinsky *Piano Rag-music*-jét (melyet Heseltine-nak írott levelében érdekesnek, de száraznak és üresnek mondott). H. Gervai Erzsi Stravinsky 4 orosz dalát és *Histoires pour enfants*-jének 2. dalát énekli Bartók kíséretével. Ezen a hangversenyen szerepel először Bartókkal az ifjú Székely Zoltán, Debussy Hegedű–zongoraszonátájának előadásában.

Április 25-én az újpesti városháza dísztermében, az Újpesti Zeneművelő Egyesület hangversenyén Bartók a 15 magyar parasztdal 7–15. számát, az *Este a székelyeknél*, *Medvetáncot*, *Allegro barbarót*, *Szonatinát*, a 3.

burleszket, az 1. és 2. siratóéneket és az 1. román táncot, Székely Zoltánnal Beethoven Kreutzer-szonátáját játssza, és Nagy Izabellát kíséri, aki 3 székely parasztdalt énekel. (Nagy Izabella további számokat is adott elő, Szikla Adolf kíséretével.)

Április 29-én Bartók levelet ír az Universal Editionnak.

Május 8-án Belényesre ír Buşîția Jánosnak – a két ország között megindult a levélforgalom. Röviden ismerteti helyzetét, és fájdalmát a népdalkutatás lehetetlenné válása miatt. Megírja, hogy külföldön is, de egyes magyar körökben is egyre jobban elismerik, de ez mind csak morális siker. Egy olasz, két angol, egy francia és két amerikai zenei folyóiratnak ír cikkeket, és evvel pótolja csekély tanári fizetését.

Cecil Gray, akinek jelentős méltató cikke jelent meg Bartókról a Sackbut 1920. novemberi számában, Budapestre készül.

Május 16-án Bartók megírja neki, hogy örül jöttének, várni fogja az állomáson, reméli, hogy megismerik egymást: „nagyon sovány vagyok, a hajam ősz és szemüveget viselek”.

Május 20-a körül érkezik Gray Budapestre. 12 napig Kodályék vendége. Ez alatt Bartók rendszeresen feljár Kodályékhoz, és hármásban értekeznek.

Május 24-én írja Kassák Lajosnak Bécsbe, hogy „Új művészek könyve” c. antológiájában közölhetnek tőle kéziratot, de meg kell szerezniök az Universal Edition engedélyét (ez nem történt meg).

Június 1-én Cecil Gray hazautazik.

Június 3-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 56911/921-III. számmal, 6 évre kinevezi Bartókot a szerzői jogi Állandó Szakértő Bizottság tagjává.

A Buşîtiával újból felvett kapcsolat alapján Bartók Belényesre készül nyaralni.

Június 14-én megírja Buşîtiának, hogy július elején menne, ha nem lesz akadály.

Június 15-én útlevelét Romániára is érvényesítik; beutazási engedélyt is kap, de vízumot nem.

Július 4-én tájékoztatja Buşiťiát a nehézségekről.

Július 16-án Fritz Wiedenhofer szállodatulajdonosnak ír a stájerországi Angerba tervezett nyaralási szándékáról.

Július 18-án értesíti Buşiťiát, hogy lehetetlen vízumhoz jutnia, így belényesi útvjáról lemondott, inkább Ausztriába készül.

Július végén hógához utazik Kertmeg pusztára.

Július 30-án visszatér Budapestre.

Július 31-én hosszú beszámolót ír Michael Calvocoressinek Londonba.

Augusztus 1-én osztrák vízumot vált, és Gyanafalván és Fehringen keresztül Ausztriába utazik.

Augusztus 2-án St. Ruprechtben (régi nyaralási színhelyén) kiszáll, meglátogatja régi ismerőseit, Markovicsékat, majd Weizen keresztül Angerba utazik, és a Wiedenhofer szállodában száll meg.

Augusztus 3-án levelezőlapot ír édesanyjának Pozsonyba megérkezéséről és jó elszállásolásáról. „Csak azt sajnálom, hogy ti, Márta és a gyerek nem lehettek szintén itt.”

Augusztus 4-én Weizen keresztül Grácba kirándul.

Augusztus 12-én már azt írja édesanyjáéknak, hogy a koszt nem olyan jó, mint először látszott, sok a zaj is, így csak 3 hétig marad.

Augusztus 17-én többnapos kirándulásra indul. Heilbrunnból írja feleségének Kertmeg pusztára, hogy a Hochlantschra akar feljutni és onnan a Bärenschützklammon, Mixnitzen és Grácon át vissza Angerbe. – Közben megkapta az átdolgozott 2. szvit partitúrájának korrektúráját, melyet kijavított, de emiatt a második zenekari darab hangszereléséből csak 24 lappal készült el.

Augusztus 19-én Angerból Weizbe utazik.

Augusztus 20-án Fehringen keresztül hazatér Budapestre.

Augusztus 23-án Kertmeg pusztára megy feleségéhez és fiához. (Az angeri szálloda vendégkönyvében VIII. 23-i keltezéssel vezetik be távozását, de ez nyilvánvalóan tévedés.)

Szeptember 5-én tér vissza családjával együtt Kertmegről Budapestre.

Szeptember 13-án Budapestről Bécsbe küld egy elkészült partitúrát (nyilván az augusztus 17-én említett op. 12-es *Négy zenekari darabot*).

Bartók sógorát, Oláh Tóth Emilt eddigi Kertmeg pusztai munkahelyéről egy másik Wenckheim uradalomba, a Békéssámson községhez tartozó Szöllős pusztára László majorjába helyezték át, ekkoriban költöznek oda. A legközelebbi vasútállomás és postahivatal Orosháza (Békés vármegye), az Alföldi Első Gazdasági Vasúton pedig Kaszaper pusztára alsó. A László majori részt a későbbiekben területrendezés során Békéssámsontól Pusztaföldvár községhez csatolták. Így a levelezésben olvasható változatos címezés mind erre a helyre vonatkozik.

Szeptember 24-én Bartók Michael Calvocoressinek ír Londonba utazási és hangversenyterveiről. Egyúttal figyelmébe ajánlja a Londonban élő Arányi Jelly és Adila testvérpárt, mint kiváló hegedűsöket, akiket célszerű lenne szerepeltetni.

Október 15-én Cecil Gray-vel közli angliai terveit és az esetleges letelepedési lehetőségekről puhatolódzik.

Október 19. Felesége 28. születésnapja. Ajándékként megmutatja neki a meglepetésnek szánt 1. hegedű-zongoraszonátát, amelyen dolgozik (és amelyet utóbb Arányi Jellynek ajánlott).

Október 20-án Calvocoressinek ír Londonba, további hangverseny-javaslatokkal és a Waldbauer-vonósnégyes beajánlásával.

November 12-én a Vigadóban Kodály op. 11-es *Zongoramuzsikájának* bemutatója mellett a 14 *bagatell* 10 számát, a 3 *burleszket* és 1. *román táncot* játssza, valamint Székely Zoltánnal Bach E-dúr szonátáját és Szymanowski op. 11-es *Mythes* c. sorozatát (budapesti bemutató).

November 26-án nyolc és fél évi szünet után újból magyarországi vidéki városban szerepel, Szegeden, ahova felesége is elkíséri. Saját művei mellett Scarlatti-szonátákat játszik és 3 darabot Kodály op. 11-es *Zongoramuzsikájából*, valamint Thuray Emma énekesnőt kíséri.

November 27-én térnek vissza Szegedről Budapestre.

December 10-én innen írja Tersánszky J. Jenőnek, aki szövegkönyvet kül-

dött neki: „A szóban lévő szöveg érdekelne, de kevés az időm”. (1922. január 22-én aztán vissza is adta a művet.) – Calvocoressinek megköszöni a Musical Times-t és elküldi 5 parasztdalát, esetleges előadás céljára.

Frankfurt a/M.-ban a két színpadi mű előadását tervezik, amit Bartók szeretne látni.

December 14-én kéri Calvocoressit: esetleges angliai szereplésének idejét egyeztessék a frankfurti előadással. Levél Arányi Hortense-nak (Titi-nek) „A hegedűszonátát tegnapelőtt szerencsésen befejeztem.”

December 20-án az egyre romló magyar korona értékcsökkenése miatt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, 197086/1921-III. számmal fizetését 1922. január 1-től 1200,- K-ban állapítja meg.

December 21-én Bartók feleségével és fiával Szöllös pusztára, hűgáék új lakóhelyére utazik a karácsonyi szünetre.

A frankfurti színpadi bemutatót 1922. április 1-re tűzik ki.

December 29-én, már Budapestről, Bartók tájékoztatja Cecil Gray-t és Philip Heseltine-t az előadás időpontjáról és angliai terveiről. (A frankfurti bemutató azután eltolódott, először május 6-ra, végül május 13-ra.)

NAGY HANGVERSENYUTAK KÉT VILÁGRÉSZBEN 1922–1931

1922

Az 1922-es évvel megkezdődik az az évtized, amelyben Bartók tevékenységének jelentős részét a hangversenyezés, tudományos előadások tartása és a rádiózás megindultával az ottani szereplés teszi ki. Tíz év alatt 2 világrész 17 országában 271 nyilvános fellépés – ami azt jelenti, hogy átlag 13 naponként szerepel. Az erre való készülés, az utazások megszervezése és végrehajtása pedig talán még több idejét veszi igénybe.

Az év elején erdélyi hangversenykörutat szervez számára Rezik Károly kolozsvári karmester és gordonkaművész.

Január 17-én Bartók megírja Reziknek Kolozsvárra anyagi igényeit és műsortervezetét.

Január 18-án zongora- és szerzői est a Fővárosi Vigadóban, melyen az op. 20-as Improvizációk bemutatója mellett 7 Debussy-prelűdöt játszik és Székely Zoltánnal Bloch brácsa-zongorasztvitjét.

Január 21-én újból ír Rezik Károlynak és kéri a február 5-re tervezett kolozsvári hangverseny későbbre halasztását, mert a Budapestre látogató Milhaud-val, Poulenc-kel és Marya Freunddal szeretne találkozni. (A hangversenyt február 19-re halasztották.)

Január 22-én Tersánszky J. Jenőnek írja Debrecenbe, hogy átnézte művét, de nem tud hozzá zenét írni, és így visszaküldi.

Közben az erdélyiek egyre több hangversenyt szerveznek.

Február 2-án Bartók megírja Reziknek kibővített műsorajánlatát és anyagi kívánságait. – M. Calvocoressit Londonban arról értesíti, hogy március 28-án érkezik oda. (Jellemző a nagy bizonytalanságra, hogy már március 10-én ott volt.)

Február 5. körül Milhaud-ék budapesti látogatását várja. (Nincs adat arra, hogy valóban megtörtént-e.)

Február 8-án. Levelet ír Kodály Zoltánnénak. A hosszú levél végén kiáll felesége, Ziegler Márta mellett és a következőket írja: „Ami azonban a harmadik személy - a Márta iránti vádakat illeti - ezeket föltétlenül tudni akarom. Én őt nagyon szeretem, nagyrabecsülöm, ezekben a súlyos időkben annyit köszönhetek neki mint senki másnak: el sem tudom képzelni, mivel bánthatott meg titeket, akikről mindig a legnagyobb szeretettel beszélt.”

Február 9-én elindul erdélyi útjára, de Békéscsabáról visszafordul, mert a hófúvások miatt nincs vonatközlekedés.

Február 13-án újból elutazik. Éjjel ½ 2-kor érkezik Kolozsvárra, ahol Rezik Károlyéknál száll meg, a Tordai út 9. alatt.

Február 14-én meglátogatja felesége nagybátyját, dr. Engel Gábor professzort (aki annak idején Csinszka születésénél segédkezett Csucsán), azonkívül megkezdik a próbákat a hangversenyekre. – Feleségének megírja tervezett útiprogramját, amely azonban még az utolsó napokban is lényegesen módosult.

Február 19. Első hangversenye a kolozsvári Magyar Színházban. A helyi zenekar a *Két képet* játssza; Bartók szólóműsora: a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma, a *Kicsit ázottan*, *Este a székelyeknél*, *Medvetánc*, *Allegro barbaro*, op. 14-es *Suite*, 1. *síratóének*, *Román népi táncok* és 1. *román tánc*; emellett Farkas Bélát kíséri, aki négy régi székely népdalt énekel (a *8 magyar népdal* 4 számát); végül a *Rapszódia* zongoraszólóamat játssza, Rezik Károly vezényletével.

Február 20-án Kolozsvárról Nagyszebenbe utazik, ahol az Unikum-Kammerspielhausban az előző napi műsoron szereplő szólószingora-számokat játssza, azonkívül Rezik Károllyal Beethoven op. 102-es C-dúr és Brahms op. 99-es F-dúr gordonka–zongoraszonátáját.

Február 22. Hangverseny Szászsebesen, a nagyszebenivel azonos műsorral.

Február 23-án Tövisen keresztül Marosvásárhelyre utazik, ahol dr. Ziegler Károlynál száll meg, a Gecse Dániel utca 46. alatt. *Február 24-én* a marosvásárhelyi Kultúrpalotában ad hangversenyt. A műsor: 3 Scarlatti-szonáta, 5 Debussy-prelúd és a kolozsvári műsoron szerepelt saját szólódarabjai, a *Siratóének* kivételével, azonkívül 3 székely népdal Bükkösyné Dudutz Ágnes közreműködésével.

Február 25-én Marosvásárhelyről Kolozsvárra utazik.

Február 26. Nyilvános főpróba, majd este előadás a kolozsvári Református Teológián. A műsor: 2 Scarlatti-szonáta, 8 Debussy-prelúd, 5. *bagatell*, 7 szám a *Gyermekeknek* sorozatból, *Este a székelyeknél*, *Szonatina*, a 2. és 3. *burleszk* és az 1. *román tánc*, valamint négy székely népdal a 8 *magyar népdalból* Farkas Béla közreműködésével. Bartók levelezőlapot ír egykori tanítványának, Kádárné Hevesi Erzsébetnek Máramaroszigetre. – Ezen a napon írja Bartók édesanyja Pozsonyból Budapestre, hogy a csehszlovák hatóságok nem ismerik el állampolgárságát és megvonták a nyugdíját.

Február 27-én Bartók üdvözlőlapon közli Bușiția Jánossal, hogy hazautazik.

Bartókéknek eléggé terhes a Gyopár utcai „ideiglenes” lakás, és régien szeretnének önálló lakásba költözni, de ez eddig megoldhatatlan volt. Az I. világháború után a Dunát nemzetközivé tették, és megalakították a Nemzetközi Dunabizottságot Budapest székhellyel. Magyarország képviselője, Kankovszky Ede korvettkapitány, Bartók feleségének sógora, családjával feleségének régi lakásában, a Szilágyi Dezső tér 4. alatt lakott. A Dunabizottságot ekkoriban áthelyezik Pozsonyba; a megürült lakást Bartókék átveszik.

Március 4-én Bartók, már Budapestről, erről ír Hendel Ödönnek Újpestre.

– Jon Birleának Máramarosszigetre megírja: már nincs mód máramarosi gyűjteményük közös kiadására, mert saját gyűjtésére vonatkozólag megegyezett egy német kiadóval.

Március 8-án reggel hosszabb nyugati útjának első állomására, Bécsbe utazik.

Március 9-én Ostendén át Londonba utazik.

Március 10-én megérkezik Londonba.

Március 14. Hangverseny Londonban, a Hyde Park Terrace-on, a magyar követségen, az Arányi nővérek közreműködésével, melyen Bartók 6 kis szerzeményét játssza, valamint Arányi Jellyvel az 1. hegedűszonátát.

Március 15-én Londonból a walesi Aberystwyth-be (Cardigan) utazik.

Március 16-án hangverseny Aberystwyth-ben, amelyen Hubert Davies hegedűművésszel és Arthur Williams gordonkaművésszel Beethoven D-dúr trióját, szólóban 8 saját kis zongoraművét játssza. – Levelezőlapot ír Béla fiának Budapestre és húgának Szöllös pusztára, hosszabb levelet édesanyjáéknak Pozsonyba, melyben megírja, hogy anyagilag kedvező lesz az útja.

Március 17. vagy 18. Hangverseny egy londoni magánházban.

Március 19-én vacsorán vesz részt Mrs. Robert Mayer (Dorothy Moulton) énekesnő Cumberland Terrace-i lakásán, ahol zongorázik is. – Interjút ad a Pall Mail Gazette számára.

Március 20-án beszámol édesanyjának az eddigiekről, és kiszámítja, hogy kb. 50 font a tiszta jövedelme, de még inkább örül annak, hogy az újságok nagy eseményként említik szerepléseit.

Március 21-én költözik Bartók felesége kisfiával a Szilágyi Dezső téri lakásba.

Március 22-én jelentkeznek be. (Bartók bejelentője saját kezű írása, nyilván posztdatálva távolléte idejére.) – Bartók levelet ír Révész Géának, szeretne Amszterdamban is hangversenyezni, és az ott élő

Révész Géza útján tesz ajánlatot, melyet ugyan kedvezően fogadnak, de később mégsem valósult meg.

Március 24. Nyilvános hangversenye a londoni Aeolian Hall-ban. Arányi Jellyvel Mozart D-dúr hegedű–zongoraszonátáját és saját 1. hegedű–zongoraszonátáját játssza; Grace Crawford énekesnőt kíséri, aki négy magyar népdalt énekel német szöveggel; szólóműsora: a *Suite* op. 14, egy-egy *burleszk* és *román tánc*, *Improvizációk*, Kodály *Lento* (op. 3) és *Sírfelirat*. – Este Guglielmo Marconi estélyén vesz részt.

Március 26-án levelet ír Henry Wood karmesternek, ifj. Bartók Bélának és Rezik Károlynak.

Március 30. Szerzői est a liverpooli Rushworth Hall-ban. A műsor: *Magyar népi táncok*, *Este a székeleyknél*, *Medvetánc*, *Allegro barbaro*, *Szonatina*, *2 siratóéneke*, *Suite* op. 14, *1. román tánc*, *Variációk magyar népdalokra* (valószínűleg a *Ballada a 15 magyar parasztdalból*), *Román népi táncok*, *1. elégia*, *3 burleszk*.

Március 31-én Londonban, a Sydney Place-en Arányi Jellyvel játssza Bach E-dúr és Beethoven A-dúr (op. 47) szonátáját, saját műveiből a *Gyermekeknek* sorozat egy részét, a *Szonatinát*, a *2. burleszket*, az *Este a székeleyknél*t, az *Allegro barbarót*, a *Medvetáncot* és az *1. román táncot*.

Április 2-án írja Londonból édesanyjának Pozsonyba, hogy angliai útja nagyon jól sikerült, barátságosan fogadták, és 96 fontot keresett, minimális kiadás mellett. – Amszterdamban nem lesz hangversenye. (A levél keltezése tévesen: április 22.)

Április 3-án Londonból Párizsba utazik, és a Hotel Majestic-ban száll meg, az Avenue Kleberen.

Április 4. Hangverseny a párizsi Sorbonne-on, melyen Henry Prunières, a Revue Musicale szerkesztője felolvasást tart a modern zenéről, és kiemeli a jelenlévő Bartók munkásságát, akit a diákság nagy ünnepléssel fogad. „Aztán eljátszottam a ’Magyar paraszttáncokat’ meg a Medvetáncot és ráadásul az Este a székeleyknél” – írja édesanyjának.

Április 5-én délután de Clermont-Tonnerre hercegnő vendége. „...lel-

kesedtek a medvetáncért, román táncért, allegro barbaro-ért” – írja édesanyjának Pozsonyba. A tiszteletdíj 500 frank.

Április 8-án Párizsban, a Le Vieux Colombier-ban, a La Revue Musicale folyóirat hangversenye. Bartók műsora: az 1. *elégia*, a *Suite*, 2 *burleszk*, az *Improvizációk*, Kodálytól a *Sírfelirat*, *Esik a városban*, *Székely kerserves* és Arányi Jellyvel az 1. hegedű–zongoraszonáta. – M. Slivinski négy magyar népdalt énekel, rettenetes magyar kiejtéssel, és Ravel *Héber dalait*, valószínűleg Bartók kíséretével.

A hangverseny után vacsora Henry Prunières-nél, Ravel, Stravinsky és Szymanowski társaságában. – Vacsora után Milhaud, Poulenc, Honegger és A. Roussel is megjelenik, és Bartók Arányi Jellyvel újból eljátssza az 1. hegedű–zongoraszonátát. Ravel lapoz Bartóknak, Poulenc Arányi Jellynek.

Április 9-én Párizsban Madame Dubost-nál játsszák el Arányi Jellyvel a szonátát.

Április 10-én Bartók azt írja feleségének: „Egészen furcsa, hogy a szonátát eddig már 6-szor játszottuk félig vagy teljesen nyilvánosan és hogy Pesten még senki sem hallotta!” Beszámol az eddigi szereplésekről és Ravelről, valamint Stravinskyról.

Április 12-én Bartók Pleyelára játssza néhány művét.

Április 15-én Párizsból családjának ír leveleket: húgának Szöllös pusztára (a nagy autóforgalomról, ami nehézzé teszi az átkelést az utcákon!), fiának Budapestre és édesanyjának Pozsonyba. – Este magyar társaságban a magyar követtel vacsoráznak.

Április 16-án este Párizsból Frankfurt a/M.-ba utazik. A Forsthausstrasse 117. alatt lakik (1978-ban Kennedy Allee lett).

Április 24-én Frankfurtban a Saalbau kistermében Bartók-kamaraesten Adolf Rebnerrel az 1. hegedű–zongoraszonátát, szólóban a *Suite*-et, a 2. és 3. *burleszket*, az 1. *síratóéneket*, a *Medvetáncot* és az 1. *román táncot* játssza. – A Rebner-Zeitlin-Groell-Frank vonósnegyes az 1. kvartettet adja elő.

A Frankfurtban tervezett színpadi előadást először május 6-ra halasztották; Bartók ugyan már ezt sem akarta megvárni, végül – további halasztás ellenére, most már 13-ra – mégis ottmarad és részt vesz a próbákon.

Április 26-án Képeslapon írja meg édesanyjának koncertjének lelkes fogadtatását, és megjegyzi, hogy a hegedűs és a kvartett nagyon rosszul játszott.

Május 9-én Milchné Freund Etelkának panaszkodik levelezőlapon a németországi állapotokról, ahol „minden szétzúlik” és ahol csak „Egy ember ér ... valamit, az is a budapesti Szenkár”.

Május 11-én azt írja feleségének Szöllös pusztára, hogy már el akart utazni, annyira rosszak az előkészületek, de valamit mégis javult a helyzet; a zenekar már jobban működik, a színpad pedig jobb, mint a budapesti.

Május 13. A fából faragott királyfi és A kékszakállú herceg vára bemutatója a frankfurti Operaházban. Az előadás elég rossz. A férfi énekes (Robert von Scheidt) lázas, sokszor hamisan énekel, a zenekar távolról sem olyan, mint a budapesti, Szenkár Jenő vezénnyel, Judit: Else Gentner-Fischer. *A fából faragott* valamennyi szereplője nő.

Május 15-én Bartók elutazik Frankfurtból.

Május 16-án Pozsonyba érkezik.

Május 17-én délelőtt édesanyja állampolgársága ügyében járja a hivatalokat. – Este Kankovszky Edééknél (felesége sógoráéknál) vacsorázik.

Terve szerint *május 19-én* érkezik vissza 10 hetes útjáról Budapestre. *Június 20-án* Budapestről írja Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra, hogy szívesen menne oda is hangversenyezni; ilyen ügyekben az utóbbi napokban alakult Magyar Művészek Szövetkezete intézi a szerződéseket. – Hubay Jenőnek is ír, egyrészt arról, hogy a Zeneművészeti Főiskola 50 éves jubileumi előkészítő bizottságában nem kíván részt venni, a bizottság egyes tagjaival való elvi ellentétei miatt; másrészt kéri tantermi zongorájának rendbehozatalát.

Június 24-én Londonba írja M. Calvocoressinek: „a frankfurti előadás nagyon rossz volt”.

Július 8-án Hendel Ödönt ajánló sorokat ír Thomán Istvánnak.

Július 9-én írja Milchné Freund Etelkának, hogy salzburgi szereplése augusztus 9-én lesz, és már kért számukra jegyet. (A hangversenyre valójában augusztus 7-én került sor.)

Július 18-i, az Universal Editionnak írott levelében kifogásolja utolsó elszámolásukat.

Július 19-én levelezőlapot ír Hendel Ödönnek Újpestre, akinek látogatását *július 24-ére* várja.

Augusztus elején a Bartók-házaspár Bécsbe utazott, de mivel Bartókné sógora, Kankovszky Ede párbajban elesett, Bartókné visszautazik.

Augusztus 7-én Salzburgban Bartók az 1. hegedű–zongoraszonátát játsza Mary Dickerson Auner hegedűművésznővel. „A szonáta rosszul ment” – írja még Salzburgból, *augusztus 11-én* Béla fiának Szöllős pusztára. A hangversenyen sok jelentős ember volt jelen: Dent, Poulenc, Honegger, Saerchinger, Rudolf Ganz stb. (Ekkor alakították meg az Új Zene Nemzetközi Társaságát.) Bartók ezután hazaindul.

Augusztus 12-én Budapestre érkezik. A 2. hegedű–zongoraszonátán dolgozik.

Augusztus 20-án Budapestről levelezőlapot ír édesanyjának Pozsonyba és levelet M. Calvocoressinek Londonba. Calvocoressinek azt írja, hogy a dalok ügye (valószínűleg *A magyar népdal*) már régen rendben van. Az 1. hegedű–zongoraszonátát Salzburgban is rosszul játszották, de mégsem olyan botrányosan, mint Frankfurtban. Megpróbálja majd Waldbauerrel és a fiatal Székellyel átvenni, és reméli, hogy tisztességesen fogják játszani. Angliában legszívesebben Arányi Jellyvel játszana hegedű–zongoraműveket. – Rennerné Mull Teréz, Bartók volt tanítványa azt írja Pozsonyba Kínából, hogy ott egy társaságban Bartók-darabokat játszott, és nagy sikert aratott velük.

Augusztus 21-én Bartók Marosvásárhelyen tartózkodó feleségének beszámol arról, hogy tőle telhetőleg vezeti a háztartást, s hogy két angol látogatója is volt Budapesten, akiknek megmutatta a várost. A

2. hegedű–zongoraszonáta első részlete elkészült, de „a tót dalmásolás alig haladt”.

Augusztus 23-án küldi utólagos jókívánságait Béla fiának Szöllös pusztára. Megírja azt is, hogy másodnaponként Lukács Józsefékhez jár étkezni és aludni.

Augusztus 26-án írja feleségének, hogy szeptember 2-ra várja haza. Kiderült, hogy az Universal Edition nagyon rendetlenül számolt el, és kevesebbet fizetett a kelleténél. – Az 1. hegedű–zongoraszonátát közben – Waldbauer Imre betegsége miatt – Székely Zoltánnal kezdi próbálni: „Ez már aztán egészen más. Látszik, hogy igazi muzsikus. Remélem nagyon jól fogja játszani”.

Augusztus 30-án levelet hagy lakásukon felesége számára gazdasági intézkedésekkel és megírja: „A szonátának kb. 2/3-áig jutottam el”.

Augusztus 31-én Budapestről Békéscsabán és Kaszaper pusztán át Szöllös pusztára utazik hűgáékhoz néhány napra.

Szeptember 15-én már ismét Budapestről kéri levélben Bușiția Jánost a román zenei életre és zenészekre vonatkozó adatok küldésére, mert egy angol lexikon számára kértek tőle egy ilyen fejezetet.

Az új idényben a Magyar Művészek Szövetsége közreműködésével újabb hangversenyekre készül.

Szeptember 17-én, 26-án, 28-án, majd *október 9-én* Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra írott leveleiben erdélyi hangversenyek állandóan változó határidejét, műsorát és azok módosításait közli.

Október 4-én Südy Ernőnek ír Békéscsabára ottani, október 10-i hangversenye, jegyigénye és feleségével együtt való elszállásolása ügyében.

Október 8-án értesíti a Matica Slovenskát arról, hogy elkészült a szlovák népdalgyűjtemény nyomdai kéziratának első kötete (763 dallam), és javaslatot tesz a további tennivalókra.

Október 10-én feleségével Békéscsabára utazik, ahol még aznap este hangversenyt ad. A műsor: 3 Scarlatti-szonáta, 5 Debussy-prelúd, saját műveiből a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma, *Kicsit ázottan*,

Este a székeleyknél, Medvetánc, 1. siratóéneke, Allegro barbaro, Suite, Szonatina, 1. román tánc, továbbá 4 székeley népdal Marschalkó Rózsi közreműködésével, aki még más szerzők műveit is énekli.

Október 14-én már Budapestről ír M. Calvocoressinek, „Kedves Barátom” megszólítással arról, hogy nagyon örül *A magyar népdal* fordítása elkészültének.

Október 15-én Buşiția Jánosnak írja, hogy nagyváradi hangversenye után nem mehet Belényesre (végül mégis elment).

Október 23-án indul második hangversenykörútjára. Nagyváradon dr. Papp Dezsőéknél száll meg (Mészáros u. 6.).

Október 24-én Nagyváradon, a Színház épületében ad hangversenyt. Műsora majdnem azonos az október 10-ivel, csak a prelűdökből itt nyolcat játszik, és előadja a *Román népi táncokat* is. A székeley népdalok közül kettőt Kelmay Ilona, kettőt Kovács Dezső énekel. A hangverseny végén Bartók szép koszorút kap vörös szalaggal: „Bartók Bélának, a magyar zene leghivatottabb képviselőjének. Parlagi [Lajos] igazgató” felirattal. – Még ezen a napon megírja Rezik Károlynak Kolozsvárra, hogy sikere volt, és közli a 30-i (valójában 31-i) hangverseny műsorát. – Nagyváradról Belényesre utazik.

Október 27-én hangversenyt ad a belényesi fiú-líceumban, Beethoven-, Scarlatti-, Brahms-, Chopin- és Bartók-művekből. Tiszta jövedelme 2000 Leu.

Belényesről Nagyváradon át Kolozsvárra utazik, ahol Keppich Ákoséknál lakik.

Október 31-i hangversenyén Beethoven F-dúr szonátáját, Brahms h-moll rapszódiaját, Chopin cisz-moll noktürnjét, Debussy *Mouvement* és *Golliwog's Cake Walk* című darabjait adja elő, saját műveiből az *Improvizációkat*, a *Gyermekeknek* sorozat 9 számát, a *Kolindákat*, az *Este a székeleyknél* és a *3 burleszket*, valamint Farkas Béla énekét kíséri a négy székeley népdal előadásában. – Rövidesen vissza akar térni Erdélybe újabb hangversenyekre, ezért Buşițiát kéri meg levélben, hogy

tegyen lépéseket vízuma megszerzése ügyében, mert ezzel állandóan nehézségek vannak. Levelét – első alkalommal – tegező formában írja, hasonlóan a két hete Calvocoressinek írt barátságos megszólításhoz, ami arra vall, hogy általános zárkózottságából sikeresnek mondható hangversenyei kissé kizökkentették. Még aznap hazautazik Budapestre.

November 3-án innen ír Kádárné Hevesi Erzsébetnek Máramarosszigetre, ott és Szatmárnémetiben tervezett hangversenyei ügyében.

November 8-án Keppich Ákoséknak ír Kolozsvárra, megköszöni vendéglátásukat és segítségüket kéri a szatmárnémeti fellépés engedélyének megszerzéséhez. – Fischerné Szalay Stefániát november 25-én Nagyváradon tartandó hangversenyéről tájékoztatja, és ugyancsak segítséget kéri – azonban hiába, a hangverseny elmarad.

November végén Erdély északi peremvidékére utazik.

November 20-án Szatmárnémetiben a Zenekedvelők Társasága hangversenyén szerepel, nagyjából a szokott műsorral, majd *21-én* Máramarosszigetre utazik.

November 22. Szerzői és zongoraest a máramarosszigeti Művelődési Palotában. Műsora: 3 Scarlatti-szonáta, Beethoven F-dúr szonáta, 4 Debussy-prelűd és a *Golliwog's Cake-Walk*, Brahms h-moll rapszódia, Chopin cisz-moll noktürn és Gesz-dúr etűd, Bartók 6–15. szám a *15 magyar parasztdalból*, a 2. és 3. *burleszk*, az *Este a székelyeknél*, *Medvetánc*, *Allegro barbaro*, *Szonatina*, az *1. siratóének*, a *Román népi táncok* és az *1. román tánc*.

December első napjaiban édesanyja és nagynénje Pozsonyból Budapestre érkezik. Bartókéknál szállnak meg.

December 10-én Bartók édesanyja azt írja lányának: „Márta szorgalmasan írja Béla 2. hegedűszonátáját”.

December 11-én Bartók lakásán Waldbauer Imrével az 1. hegedű-zongoraszonátát, később Nagy Izabellával a *8 magyar népdalt* próbálja.

December 20-án, a Zeneművészeti Főiskolán tartott Bartók-esten hangzik el a két mű, a hegedű-zongoraszonátának ez a budapesti bemutató-

ja; a magyar népdalokból 5 szerepel. Ezenkívül Bartók a 2. *elégiát*, a *Suite-et*, a *Szonatinát*, az 1. *síratóéneket*, az 1. és 2. *burleszket* és az 1. *román táncot* játssza.

A *karácsonyi szünetre* Bartók édesanyjáékkal és saját családjával együtt Szöllös pusztára utazik hűgáékhoz.

1923

Január 1-én Budapesten, egy Brahms- és egy Csajkovszkij-vonósnégyes között Waldbauer Imrével előadják az 1. hegedű–zongoraszonátát.

Január 3-án Bartók megköszöni F. Szalay Stefániának újévi jókívánságait, és erdélyi hangversenytervekről ír (melyek azután nem valósultak meg).

Cs. Szabó László (később Londonba telepedett író) a budapesti Református gimnázium tanulójaként Bartókné zongoratanítványa, és ezen a réven szereplésre kérte fel Bartókot.

Január 14-én a Zeneakadémián, a Református gimnázium által rendezett matinén Bartók műsora: 2. *burleszk*, 1. *síratóének*, *Medvetánc*, *Este a székeleyknél*, 1. *román tánc*.

Január 19-én Bartók belázasodik, így a Lehner-vonósnégyessel 20-ra tervezett szereplése elmaradt. (21-re már meggyógyult.)

Levélben többek között megírja Székely Zoltánnak, hogy a Szonátának a zongora és hegedű szólamát 25-e körül küldi.

Február 2-án Vitéz András hangversenyrendezőnek ír Kassára, majd a Waldbauer-vonósnégyessel együtt Németországba utazik, ahol a Melos társaság Bartók Béla kamarazene-hetet rendez.

Február 4-én szerzői est Lipcsében, a Dittrichring 18. alatti hangversenyteremben.

Február 6-án Berlinben a Bellevue Str. 6/a alatt Waldbauerék a 2. vonós-négyest játsszák, Bartók az 1. hegedű–zongoraszonátát Waldbauer Imrével.

Február 7-én Berlinben a műsor az 1. vonósnégyes és a 2. hegedű–zongoraszonáta. Ez utóbbi ősbemutató, kétszer egymás után játsszák el.

Február 9-én Berlinben a délelőtti hangverseny műsora az 1. vonósnégyes és az 1. hegedű–zongoraszonáta, Bartók ezenkívül az *1. siratóéneket*, a *Suite-et* és az *1. román táncot* játssza. – Az esti hangversenyen Waldbauerék nem szerepelnek; Wilhelm Guttman a *8 magyar népdalból* énekel ötöt, Bartók műsora a *15 magyar parasztdal* 7–15. száma, az *1. siratóéneke*, a *Szonatina*, a *Suite*, a *2. elégia*, a *3 burleszk*, a műsor ötödik és hetedik számaként pedig kétszer az *Improvizációk*.

Február 11-én érkezik vissza Budapestre.

Február 25-én német nyelvű levelezőlapot ír Székely Zoltánnak.

Február 27. „Szerzői és zongoraestély” a Zeneakadémián, melyen első ízben szerepel Zathureczky Edével, akivel a 2. hegedű–zongoraszonátát játssza, Budapesten először. Kálmán Oszkár 4 Kodály-dalt énekel, Ady, Berzsenyi és Kölcsey verseire, Bartók kíséretével, Bartók a *15 magyar parasztdal* 1., 2. és 5–15. számát, a *Gyermekeknek* sorozat 9 darabját, Debussy *Mouvement* és *Golliwog's Cake-Walk* című műveit, majd ismét saját szerzeményeiből a *Román népi táncokat*, a *2. siratóéneket* és a *3. burleszket*.

Március 1-én levelet ír Vitéz András hangversenyrendezőnek Kassára.

Március 2-án udvarias hangú levélben hárítja el – visszavonultságára hivatkozva – a Hubay Jenő zenedélutánjára való meghívást.

Március 6-án Kodály Zoltánnal a *20 magyar népdalra* vonatkozó levéltervezetet készítenek Rozsnyai Károlynak.

Március 18-án A *magyar népdal* angol kiadása ügyében ír levelet Londonba M. Calvocoressinek. – Egy holland fúvóskvintett 20-ára tervezett hangversenyének próbáját hallgatja meg; a koncertet azután 27-re halasztották, de kétséges, hogy egyáltalán megtartották-e.

Március 25-én, 42. születésnapján Kodályéknál ebédel.

Március 30-án tervezett hangversenyeiről ír édesanyjának (a tervek csak részben valósultak meg).

Április 5-én Waldbauer Imrével Kassára utazik, ahol a Schalkház-szálló dísztermében szonáta-estet tartanak. A műsoron Brahms A-dúr, Bartók 2., Händel D-dúr és C. Franck A-dúr szonátája szerepelt, de mint Bartók írja: „A program egészen hibásan volt nyomva ... Brahms d moll szonáta volt és Händel helyett a Medvetánc és román paraszttáncok”. A hangversenyen igen sok adminisztratív és technikai hiba volt, melyeket Bartók humoros formában részletez édesanyjáéknak írt levelében.

Április 6-án Kassáról visszautazik Budapestre.

Április 14-én megállapodást köt Budapesten a Rózsavölgyi és Társa céggel, a *Rapszódia* zongoraváltozatának és az 1. vonósnyégyes kispartitúrájának kiadására, április 18-án pedig az 1. zenekari szvitre.

1923. Buda, Pest és Óbuda egyesítésének és Budapest székesfőváros megalapításának 50 éves évfordulója. A főváros vezetősége ünnepi hangversenyt tervez, s megbízza Dohnányi Ernőt, Bartók Bélát és Kodály Zoltánt (az alig négy évvel azelőtt működött zenei direktórium tagjait) 1-1 nagyobb mű komponálásával. A mű és a kézirat honoráriumuként 120 000 korona.

Április 23-án Bartók nyugat-európai útra indul, de a csehszlovákiai határzár miatt visszatér.

Április 24-én Bécsen keresztül utazik el, majd április 25-én érkezik Lipcsébe.

Április 27-én délben érkezik első hollandiai szereplésének színhelyére, Amszterdamba, ahol este, sok kellemetlenség ellenére (Székely Zoltán betegsége, rossz zongora és rossz lapozók stb.) a Concertgebouw-ban megtartják a hangversenyt. A műsor: 3 Scarlatti-szonáta, Debussy *Mouvement* és 5 prelúd, saját műveiből a 2. *burleszk*, az 1. *síratóének*, a *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Allegro barbaro*, *Román népi táncok*, a 15 magyar *parasztdal*ból a 6. szám, az 1. *román tánc* és a lázas Székely Zoltánnal a 2. hegedű–zongoraszonáta. A kritikák nagyon jók.

Április 28-án Székely Zoltánnal Amszterdamból Rotterdamba utazik, ahol az előző napi műsort játsszák, majd visszatérnek Amszterdamba.

- Április 29-én* Amszterdamból hosszú levelet ír feleségének élményeiről.
- Április 30-án* egy amszterdami zeneiskolában játszik, 50 holland forintért.
- Május 1-én* Párizsban előadják a *Négy zenekari darabot*. Levelezőlapon megírja Székely Zoltánnak, hogy Utrechtben Május 11-én lesz a koncert. (Ez később, többszöri módosítást követően, nem valósult meg.)
– Bartók ezen a napon indul Hollandiából Angliába.
- Május 2-án* érkezik Londonba, és levelezőlapot ír Calvocoressinek, akit *május 3-án* délelőtt meglátogat. (Akkor még egy fél napon belül kézbesítették a postai küldeményeket!)
- Május 4-én* Malvern Wellsben (Worcester), egy leányiskolában, az Abbey Schoolban ad hangversenyt. A műsor: 3 Scarlatti-sonáta, a 15 magyar parasztdal 6–15. száma, a 2. *elégia*, a *Medvetánc*, *Allegro barbaro*, *Este a székelyeknél*, a 3 *burleszk*, Debussy *Mouvement* és 5 prelúd, majd ismét *Román népi táncok*, 1. *síratóének*, *Szonatina* és az 1. *román tánc*. – Édesanyjának örömmel írja, milyen szép falusi helyen volt a hangverseny. Ugyancsak ezen a napon levelezőlapon megírja Székely Zoltánnak a tervezett utrechti koncert dátumának módosítását.
- Május 7-én* szerzői est Londonban, a Contemporary Music Centerben. A 2. *elégiát*, a *Gyermekeknek* sorozatból 8 szlovák dalt, a 3 *burleszket* játssza, és Arányi Jellyvel mindkét hegedű–zongoraszonátát. „Tegnapelőtt volt a londoni koncert, jól sikerült, Heseltine és Gray nagyon lelkesedtek” – írta később feleségének.
- Május 8-án* levelezőlapon kéri Székely Zoltánt, hogy a szonátát küldje vissza, mert a tervezett utrechti koncert „kétségkívül elmarad”.
- Ekkor jelent meg az Universal Edition kiadásában az 1916-ban írt 5 *Ady-dal*, amelyet Bartók Reinitz Bélának ajánlott. Reinitzet a Tanácsköztársaság alatti tevékenységéért börtönbüntetésre ítélték, de megszökött. Ekkor emigrációban élt. Az ajánlás nagy feltűnést keltett. Az Új Nemzedék *május 8-án* „Bartók Béla a nemzetgyilkos Reinitznek ajánlotta Ady-dalait” címmel támadó cikket közöl. Más újságok is állást foglalnak az ügyben, pártállásuk szerint, de aztán lassan elül a vihar.

Május 9-én Bartók Huddersfieldben (West Yorkshire) a Highfield Hall-ban ad hangversenyt, műsora teljesen azonos a május 4-i hangversenyével. A város, gyárépületeivel, nem nyeri el tetszését. – Feleségének további programjáról, az utrechti hangverseny elmaradásáról ír és arról, hogy *A magyar népdal* angol változatát az Oxford University Press adja ki.

Május 11. Szerzői est a Wigmore Hall-ban, Londonban. Műsora: a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma, *Medvetánc*, *Este a székeleyknél*, *Allegro barbaro*, *Suite*, 8 szlovák dal a *Gyermekeknek* sorozatból, *Román népi táncok*, 2. *elégia*, 3 *burleszk*, *Szonatina*, 2 *síratóének* és az 1. *román tánc*.

Május 12-én Londonból levelezőlapon összeállítja édesanyjának útja eddigi mérlegét, mely 65 font és 110 holland forint tiszta haszonnal járt. A kritikákról így ír: „mind jóakaratú, a 2. szonátát nem értik, de azt mondják, bizonyára ez is jó, mert 'ime, az 1. szonátát tavaly első hallásra szintén nem értettük és most 3-szorra már kezd tetszeni'”.

Május 14. Körútjának utolsó hangversenye Battle-ben (Sussex East), csekély csökkentéssel a május 4-ivel azonos műsorral, csak a 2. *elégia* és Debussy *Mouvement*-ja marad el. (A nyomtatott műsorban május 17. szerepel, de ez nyomdahiba.) – Aznap este elindul hazafelé.

Május 18-án reggel érkezik Budapestre.

Május 24-én Béla fiával levelet és csomagot küld Alexander Bernátnak (Révész Géza apósának), melyet Hollandiából hozott számára.

Május 22–28. között „Zeneünnep”-et rendeznek Budapesten, melyen szerepel Dorothy Moulton énekesnő is, akinél Bartók 1922. március 19-én hangversenyt adott.

Május 25-én együtt ebédelnek a Margitszigeten.

Május 27-én Budapesten a Vígszínházban tartották Osvát Ernőnek, a Nyugat szerkesztőjének 25 éves újságírói jubileumi ünnepségét, melyen Schöpfung Aladár, Nagy Endre, Jászai Mari, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Varsányi Irén, Gombaszögi Frida, Szomory Dezső, Basilides Mária, Kálmán Oszkár, Tóth Árpád, Fenyő Miksa és Ödrys Árpád mellett Bartók Béla is közreműködött. Utána feleségével és

Móricz Zsigmondékkal a Club kávéházban fagyaltotztak. – E napon köszönik meg Bartókék Amszterdamba írott levelükben Révész Gézának segítségét. (Bartók itt Révészt is tegezni kezdi, mint előzőleg Buşitiát.)

Május 28-án Bartókné megírja anyósának Pozsonyba, hogy végre megjelent a máramarosi népdalgyűjtés és az 1. hegedű–zongoraszónata.

Június 2-án írja Bartók Buşitiának Belényesre, hogy feleségével és fiával Belényesre és Sztánára menne nyaralni. Érdeklődik a lehetőségek iránt, valamint kéri közbenjárását a vízumok megszerzése ügyében. Örömmel jelenti a máramarosi gyűjtemény megjelenését.

Június 3-án feleségével, fiával, felesége Vilmos bátyjával és sógornőjével Tahiba és Visegrádra kirándul.

Június 8-án levelet ír Breitkopf & Härtelnek Lipcsébe.

Június 10-én feleségével és fiával meglátogatja Milch Mórécát (Freund Etelkák).

Június 13-án meghívja *június 16-ára* Hendel Ödönt.

Ebben a tanévben már Bartók tanítványa Rimaszombatból Pásztorry Edith, akit Bartók feleségül akar venni. Ezért közös megegyezéssel elvált Ziegler Mártától, aki júniusban fiukkal Herma nővére és édesanyja Hold utca 6. alatti lakásába költözik.

Június 30-án ifj. Bartók Béla Pozsonyba utazik nagyanyjáiékhöz, akik még nem ismerték az elválás tényét.

Július 1-én, 8-án és 15-én a Drezda melletti Hellerauban előadják *A fából faragott királyfit*.

Július 5-én Bartók megírja Buşitia Jánosnak, hogy „komplikált családi ügyek” miatt nem utaznak Erdélybe nyaralni.

Július 10-én táviratozik Pozsonyba, hogy

július 11-én odaérkezik. – Délután fiával hosszasan sétál a városban.

Július 12-én Pozsonyban hivatalos ügyeket tárgyal. Találkozik Viliam Figuš-Bystrý népdalkutatóval, Laukó ügyvéddel és másokkal.

Július 13-án a pozsonyi Művelődésügyi Minisztériumtól őszi hangversenyeire működési engedélyt és vigalmi adó alóli mentesítést kér; a le-

vél továbbításával Miloš Ruppeldtet bízta meg. (Az engedélyt október 11-én megkapja.) – Este Fischeréknél (Albrecht Sándor rokonainál) vacsorázik.

Július 14-én fiával Pozsonyban sétál és megmutatja fiatalkori emlékeit.

Július 15-én Pozsonyból Zólyomon keresztül Radványba (Zólyom vármege) utaznak, ahol báró Radvánszky Antal és felesége (Gleiman Wanda) kastélyában vendégeskednek.

Július 16-án Bartók Rimaszombatba utazik a Pásztor-család meglátogatására.

Július 18-án írja búcsúlevelét Ziegler Márta özv. Bartók Bélánénak: „Tudtam, hogy Béla most fogja elmondani nektek a dolgot. Ha ma visszanézek az életemre, áldom, ezerszer áldom a sorsot, hogy ha göröngyös és viharjárta utat is mért ki számomra, de magasra, nagyon magasra, Béla barátságához vezető utat”.

Július 22-én Bartók Rimaszombatból ír a Matica Slovenskának Turócszentmártonba a szlovák népdalfelvételek, illetve fonográfhangerek átadása ügyében; egyben kéri őket, érdemeire való hivatkozással írjanak Prágába pártoló levelet édesanyja megvont állampolgárságának visszaállítása érdekében.

Július 23-án Rimaszombatból visszautazik Radványba.

Július 24-én közli 13 éves fiával, hogy elváltak, majd – mivel Radvánszkyék Ziegler Mártát is meghívták – fiával együtt eléje utaznak Zólyomba és hármasan térnek vissza Radványba.

Július 25-én Bartók kiköltözik Királykára (ez is Radvánszky birtok) és ott folytatja a *Táncszvit* komponálását.

Július 28-án Radvány környékére kirándulnak.

Augusztus 2-án fiával és a Radvánszky-család tagjaival nagy sétát tesznek.
– Közben Ziegler Márta továbbra is segít volt férjének.

Augusztus 3-án írja özv. Bartók Bélánénak: „Nem élek teljesen lustán, másolom a partitúrát, amit Béla most hangszerel”. (A *Táncszvit*ről volt szó.)

Augusztus 9-én ifj. Bartók Béla édesanyjával együtt hazautazik. Bartók még négy napra visszamegy Királykára.

Augusztus 13-án Radványból ír hosszabb levelet édesanyjáéknak. Igyekszik megnyugtatóni a válás miatt elkeseredett édesanyját, és avval biztatja, hogy jobb lesz a helyzet, „Csak épen Mártának lesz sokkal rosszabb; ez az egyetlen, ami engem elszomorít”. Közli, hogy a *Táncszvit* partitúrája már majdnem kész, és hogy a bizonytalan magyarországi pénzügyi helyzet miatt Pozsonyba küldeti az Universal Editiontól járó jogdíjakat.

Augusztus 20-án utazik Radványból Budapestre.

Augusztus 23-án utólagosan gratulál Szöllős pusztán lévő fia születésnapjára.

Augusztus 28. A budapesti II. ker. anyakönyvi hivatalban házasságot köt Pásztory Edith-tel.

Augusztus 31-én feleségét bejelenti a rendőrségen a Szilágyi Dezső tér 4. alatti lakásba.

Szeptember 6-án meglátogatja volt feleségét a Hold utcai lakásban.

Szeptember 10-én beszámol édesanyjának élete alakulásáról, 600 000 koronás havi fizetéséről, őszi hangversenyterveiről (melyek azután nagyobbbrészt megvalósultak).

Szeptember 11-én megkezdődnek a Zeneművészeti Főiskolán a felvételi vizsgák, melyektől Bartók nagyon idegenkedik.

Szeptember végén Bartók fia megbetegedett, *szeptember 22. és 28. között* Bartók négy ízben is meglátogatta.

Az Új Zene Nemzetközi Társasága (Société Internationale de la Musique Contemporaine) meghívta Bartókot az 1924-es zürichi zeneünnepségen való zsűrizésre.

Október 2-án Edward J. Dentnek Londonba írott levelében elfogadja a meghívást.

Október 11-én megkapja a pozsonyi Művelődésügyi Minisztérium 11948/23 sz. engedélyét hangverseny rendezésére Szlovákia területén.

Október 17-én megállapodik a Rózsavölgyi és Társa céggel *A magyar népdal* című alapvető munkájának magyar nyelvű kiadásáról.

Október 24-én Waldbauer Imrével Bécsbe utazik a Modern Zene Hetére. A Mittlerer Konzerthaus-Saalban tartott hangversenyükön a 2. hegedű–zongoraszonátát játsszák (az 1. szonáta tervezett előadása elmaradt), valamint Bloch hegedű–zongoraszonátáját. Ezenkívül Bartók Dorothy Moulton kíséri, aki 2 Kodály-, 3 de Falla- és 2 Pizzetti-dalt énekel (*Braust der traurige Wald, Der Frühling; Cancion, Nana, Polo; Il Pastori, San Basilio*).

Október 25-én Bécsből hazautazik.

Október 29-én keresi fel Bartókot Viliam Figuš-Bystrý (Figusch Vilmos), aki 11 615 cseh koronaért a Matica Slovenská nevében átveszi a Bartók szlovák népdalgyűjteményét tartalmazó 248 fonográfhengert, a támlapokkal együtt.

Október 30. Zongoraest Pécssett, a Pannonia szállodában. Műsora: 3 Scarlatti-szonáta, Beethoven op. 10-es F-dúr szonáta, Debussy *Pour le piano*, 4 szám Kodály *Zongoramuzsikájából*, saját műveiből a 15 magyar parasztdal 6–15. száma, *Kicsit ázottan, Este a székeleyknél, Medvetánc, Allegro barbaro, Szonatina, 1. siratóének, Román népi táncok és 1. román tánc*. (A Román „népi” táncot a műsorban „régí”-nek szedték.)

November 4-én Budapesten, a Fővárosi Vigadóban, a Kék madár matinéjén a 2. *elégiát, Allegro barbarót, Balladát* és a 3. *burleszket* játssza. Bartókon kívül Kálmán Oszkár, Németh Mária, Basilides Mária, Kósa György és prózai előadóművészek szerepelnek. Basilides Mária többek közt Bartók két Ady-dalát (*Három őszi könnycsepp, Nem mehetek hozzád*) énekli, Kósa György zongorakíséretével.

November 6. Bartók-est a Zeneművészeti Főiskolán. A műsor: Debussy *Pour le piano*, 5 Scarlatti-szonáta, Bartók *Improvizációk*, a *Gyermekeknek* sorozat 5 száma, a *Szonatina*, 3. és 4. *siratóének*, 1. és 2. *román tánc*, Kodály *Zongoramuzsika és Sírfelirat*.

November 12. Basilides Máriával közös hangverseny Győrött. (Basilides

Máriát Hermann László kíséri.) Bartók műsora: 3 Scarlatti szonáta, 3 darab Kodály *Zongoramuzsikájából*, saját műveiből a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma, 2. *burleszk*, *Este a székeleyknél*, *Medvetánc*, *Allegro barbaro*, *Szonatina*, 1. *síratóének*, *Román népi táncok* és 1. *román tánc*.

November 19. A Főváros megalakulásának 50. évfordulójára rendezett ünnepi hangverseny a Fővárosi Vigadóban, Dohnányi Ernő *Ünnepi nyitány*, Kodály Zoltán *Psalmus hungaricus* és Bartók *Táncszvit* című művének bemutatójával.

November 20. Bartók zongoraestje a szegedi Tisza szállóban: 3 Scarlatti-szonáta, Chopin cisz-moll noktürn, Brahms h-moll rapszódia, Kodály *Zongoramuzsika* (4 szám), Debussy *Pour le piano* és Bartók *Balada a 15 magyar parasztdalból*, 9 szám a *Gyermekeknek* sorozatból, az *Este a székeleyknél*, *Medvetánc*, 1. *síratóének* és 2. *román tánc*.

November 23-án újabb egyhónapos nyugati útra utazik, Bázelen keresztül először Londonba.

November 30-án az Aeolian Hallban ad hangversenyt Arányi Jellyvel. Közös műsoruk: Beethoven op. 96-os G-dúr szonáta, Bartók 2. hegedű-zongoraszonáta és Szymanowski *Notturmo* és *Tarantella*, Bartók a *Kolindákat*, a *14 bagatell* öt darabját, 2 *síratóéneket* és a 2. *román táncot* játssza.

December 1. Hegedű-zongoraest Fachiriné Arányi Adilával.

December 3-án Bartók újabb londoni hangversenyén a Fachiri-házaspárral (Alexandre-ral és Adilával) Beethoven op. 97-es B-dúr trióját adja elő; Dorothy Moulton kíséri a 4 *magyar népdalban*, szólóban a *15 magyar parasztdal* 7–15. számát, a *Szonatinát*, az 1. *síratóéneket*, a *Medvetáncot*, az *Este a székeleyknél*, az *Allegro barbarót*, a *Gyermekeknek* sorozat 9 kis darabját, a *Román népi táncokat* játssza, és 6 magyar paraszttáncot.

December 4. Hangverseny az aldeburgh-i (Suffolk East) Belstead Hall-ban. A műsor: 3 Scarlatti-szonáta, Debussy *Pour le piano*, Bartók *Improvizációk*, *Magyar parasztdalok*, *Medvetánc*, *Allegro barbaro*, *Este a székeleyknél*, 3

burleszk, Román népi táncok, Szonatina, 1-1 siratóéneket és román tánc. A hangverseny előtt levelet ír édesanyjáéknak Pozsonyba, elégedetten részletezi anyagi eredményét: „a jövő szezonig nyugodt lehetek, a mi az anyagiakat illeti ... jan.-tól fogva kevesebbet is fogok koncertezni, mert már igazán meg kellene hangszerelni a mandarint, meg egyéb ujat is írni”.

December 6-án Bournemouth-ban (Hampshire), a Téli Kertben rendezett szimfonikus hangversenyen Dan Godfrey vezényletével a *Rapszodiát*, szólóban az *Allegro barbarót*, az *Este a székeleyknél* és az *1. román táncot* játssza. – Levelezőlapot ír fiának Budapestre és húgának Szöllös pusztára. „Összesen 8-szor játszom Angliában (2 nyilvános, 6 privát fellépés).” (Az egyik szereplés időpontjára és helyszínére vonatkozó adatunk nincs, műsora szerint „Jelly d’Arányi és Béla Bartók” Beethoven *Kreutzer-szonátáját* játszotta, továbbá Bartók 3 Scarlatti-szonátát, az *1. siratóéneket*, *Medvetáncot*, *Este a székeleyknél*, *1-1 burleszket* és *román táncot*, valamint Debussy-prelűdöket.)

December 7-én Londonban adja fel a lapokat.

December 10-én a londoni Wigmore Hall-ban szerepel: Arányi Adilával Beethoven op. 30-as c-moll szonátáját és a 2. hegedű–zongoraszonátát játssza, szólóban a *14 bagatell* 5 számát, 5 zongoradarabot Kodály op. 3-as és op. 11-es sorozatából.

December 12. Utolsó szigetországi hangversenye, St. James’s, West Malvernben. A műsor azonos a december 4-i aldeburgh-ivel, kiegészítve 9 darabbal a *Gyermekeknek* sorozatból.

December 13-án Angliából továbbutazik Párizsba.

December 15. Hangverseny a Le Vieux Colombier-ben. Simone Hersent hegedűművésznővel a 2. hegedű–zongoraszonátát adja elő, szólószámként pedig Kodály 4 darabját a 9 zongoradarabból, saját műveiből a 2. *elégiát*, a *Variációkat* (a *Balladát* a 15 magyar *parasztdal*ból), hármast a *14 bagatell*ből, a *Kolindák* I. sorozatát, a *Szonatinát*, *1 burleszket*, az *1. és 2. siratóéneket*, a *Román népi táncokat*, az *1. román táncot* és ráadást.

December 16-án írja levelezőlapon fiának Budapestre: „A tegnapi koncert nagyon jól sikerült; a hegedűs nem volt nagyon jó, de nem is nagyon rossz, a publikum pedig a koncert végén nagyon lelkesedett”. (A levelezőlap címezése téves: Hold u. 9 – 6 helyett.)

December 17-én Párizsból Genfbe utazik.

December 20-án genfi hangversenyén Scarlatti-műveken kívül az Arányi-nővérekkel Bach két hegedűre és zongorára írt szonátáját, Arányi Jellyvel saját 1. hegedű–zongoraszonátáját adja elő. – Ekkor ismerkedik meg Ernest Ansermet karmesterrel, aki lelkes híve, később sokszor vezényel Bartók-műveket, olykor Bartók közreműködésével.

December 21-én, úton Párizsból hazafelé, Zürichben csatlakozásra várva levelet ír édesanyjáéknak Pozsonyba (11 szereplést említ, de valószínűleg csak 10 volt). Örömmel jelenti, hogy jó az anyagi eredmény, így ajándékokat is tudott venni, többek között töltőtollat fiának, könyveket és egy órát Ziegler Mártának.

December 22-én érkezik haza Budapestre.

December 23-án meglátogatja Ziegler Mártát és átadja ajándékait.

A karácsonyt otthon tölti, *december 25-ére* várja fia látogatását.

1924

Bartók továbbra is szoros kapcsolatot tart fenn elvált feleségével, akinek egzisztenciát szeretne biztosítani, ezért a zongoratanaszak anyagára tanítja, hogy zenetanári képesítést szerezhessen.

Január 9-én írja Ziegler Márta Pozsonyba özv. Bartók Bélánénak: „Béla hihetetlen lelkiismeretességgel tanít, most pontosan jön minden csütörtökön órára”.

Béla fiuk édesanyjával lakik, de általában hetenkint meglátogatja Bartókékát.

Január 16-án Bartók levelet ír a Breitkopf & Härtel cégnek Lipcsébe.

Január 18-án 271974 számmal kiállítják Európára szóló útlevelét. Az utazás indoka: „Hivatás”.

Január 24-én kapja meg Budapesten 9 városra érvényes csehszlovák vízumát.

Január 25-én a Vígszínház irodalmi kabaréestjén szerepel 12 perces műsorral, melyet *január 26-án* és *28-án* megismételnek. A három előadásért 2 és ½ millió koronát kap, ami a pénz rohamos elértéktelenedését mutatja (1 kg cukor ára 1 hét alatt 8000 koronáról 12 000 koronára ment fel). A műsor igen változatos, többek között Medgyaszay Vilma, Fedák Sári, Makay Margit, a Góth-házaspár, Dénes György zongorahumorista és sok más vegyes műfajú művész szerepel: „magas nivójú művészi produkció és mulatságos tréfa, kedves apróság”. – A Terézkörúti Színpad és az Apolló kabaré Salamon Béla vezetésével tiltakozik a konkurencia miatt; a miniszterhez fordulnak érdekük védelmében. (Bartókné Pásztory Ditta február 4-i levelében a három hangverseny idejét január 24., 25. és 27-re teszi, de ez valószínűleg tévedés.)

Február 1-én fia meglátogatja és aláírta IV. gimnáziumi félévi értesítőjét. Bartók a karját fájlalja (hasonló tünettől kezdődött 1940 körül végzettsé vált betegsége) és aszpirinkúrát tart.

Február 4-re elmúlnak a fájdalmak. Feleségével közösen levelet ír húgának a tervezett szereplések idejéről.

Február 5-én a csehszlovákiai Komáromba utazik, ahol a Jókai Egyesület a Kultúrpalota nagytermében rendez hangversenyt. Műsorán 3 Scarlati-szonáta, a *15 magyar parasztdal* 7–15. száma, Beethoven op. 10-es szonátája, Debussy *Pour le piano*, Brahms h-moll rapszódia, Chopin cisz-moll noktürn, saját szerzeményeiből a *Szonatina*, a *Gyermekeknek* sorozat 8 száma, a *Medvetánc*, a *Román népi táncok*, az *Este a széke-lyeknél* és az *1. román tánc* szerepel.

Február 6-án Komáromból Pozsonyba utazik, ahol jelentkezik a rendőrségen, közös levelezőlapot ír édesanyjával Tóth Emilnének Szöllős pusztára.

- Február 7-én* Bartók Párkányánán át hazatér Budapestre.
- Február 9-én* Pestről Somoskőújfalun át Losoncra (Nógrád megyébe) utazik, ahol a február 5-ivel azonos műsort játszik.
- Február 10-én* Losoncról visszatér Budapestre.
- Február 15-én* a Tőzsdeklubban rendezett hangversenyen szerepel, Nagy Izabella, Palló Imre, Németh Mária, Kiss Ferenc, Medgyaszay Vilma és Balázs Árpád társaságában. Műsora: *Este a székeleyknél*, *Allegro barbaro* és „A gyermekeknél” (!). Ő kíséri Nagy Izabella énekét is.
- Február 20-án* édesanyjáéknak újabb utazási tervéről ír.
- Február 21-én* kiváltja az osztrák és svájci vízumot.
- Február 23-án* elindul Svájcba.
- Február 24-én* érkezik Zürichbe, a Mythenstrasse 25. alatt, Reifféknél száll meg.
- Február 25-én* kezdődik meg Zürichben az Új Zene Nemzetközi Társasága ünnepsége, melynek zsűrijében Bartók is közreműködik.
- Február 29-én* Zürichből Pozsonyba utazik.
- Március 2-án* Párkányánán keresztül tér haza.
- Március 9.* Zongoraest Sopronban, melyen Beethoven op. 10-es F-dúr szonátája mellett Scarlatti-, Brahms-, Debussy- és Bartók-műveket játszik, nagyrészt a február 5-i műsor darabjait. – Ezekben a hetekben, *február 20-án, 27-én, március 4-én és 14-én* Münchenben előadják *A fából faragott királyfit*.
- Március 16-án* Budapesten az Ady-síremlék javára Péchy Blanka szavaloestet rendez; a korabeli sajtó szerint „Bartók mesteri zongorajátéka tarkította a műsort, saját- és Kodály műveket játszott”.
- Március 20-án* a háború befejezése óta negyedszer indul Bartók Erdélybe hangversenyútra. A déli vidéken koncertezik.
- Március 21.* Zongoraest a temesvári Tiszti Kaszinóban. A szokásos számokból összeállított műsor: 3 Scarlatti-szonáta, a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma, Beethoven op. 10-es szonáta, Debussy *Pour le piano*, Brahms h-moll rapszódia, Chopin cisz-moll noktürn, a *Gyermekeknek*

sorozat 7 száma, a *Medvetánc*, a *Román népi táncok*, az *Este a széke-
lyeknél* és az *1. román tánc*.

Jelentkezik a rendőrségen.

Március 22. Hangverseny Nagyváradon, utána este szereplés a Katho-
likus Körben. Az előző napi műsoron szerepelt Debussy-, Beethoven-,
Brahms- és Chopin-művek mellett 5 Scarlatti-sonátát, saját szerze-
ményeiből a 3 *burleszket*, a *Gyermekeknek* sorozat 10 számát, a *Román
népi táncokat*, az *Este a széke-lyeknél* és az *1. román táncot* adja elő.

Március 23-án Lugoson házi hangversenyt ad Willer Józsefnek, a romániai
Magyar Párt egyik vezetőjének lakásán.

Március 24. Nyilvános zongoraest Lugoson, a március 21-i temesvári
hangverseny műsorával, megtoldva a *2. román tánc*cal.

Március 25-én, 43. születésnapján kijelentkezik a lugosi rendőrségen és
Békéscsabán keresztül hazautazik.

Március 27-én a Magyar Néprajzi Társaság XXXVI. évi rendes közgyűlé-
sén az 1924–26 évközt a fővárosi választmány tagjává választják.

Március 29-én Salgótarjánon át Rimaszombatba (Gömör megyébe) uta-
zik, ahol a Tátra szállóban tartott zongoraesten Beethoven op. 10-es
F-dúr sonátája mellett Scarlatti-, Debussy-, Brahms- és Bartók-mű-
veket játszik.

Március 30-án Rimaszombatból hazautazik.

Április 1-én közreműködik Helge Lindberg budapesti dalestjén; Scarlat-
ti-sonátákat játszik.

Áprilisban feleségével rövid szabadságra készül Olaszországba.

Április 11-én olasz, *12-én* jugoszláv vízumot vált ki és megveszi a vasúti
jegyeket.

Április 14-én Budapestről Kotor–Postumián keresztül Velencébe utaznak.

Április 21-én Velencéből kirándulnak Padovába.

Április 22-én képeslapot írnak Bartók édesanyjának Pozsonyba.

Április 23-án hazaindulnak.

Április 24-én Kotoron keresztül Budapestre érkeznek.

Április 28-án Bartók Budapestről ír az AKM-nek (Gesellschaft der Autoren, Komponisten und Musikverleger) Bécsbe.

Május 10-én D. Kiriacnak ír.

Prágában május 31. és június 2. között volt a Jelenkori Zenét Propagáló Társaság ünnepsége, melyre Bartók is készült, azonban részvételeéről nincs adat.

Június 5-én megírja a budapesti Operaháznak, hogy *A csodálatos mandarin* partitúrája készül, és két részletben, július 15. és augusztus 15. körül tudja benyújtani.

Június 16-án ír az Universal Editionnak *A fából faragott királyfi* és a *Táncszvit* korrektúrájával kapcsolatban.

Münchenben még mindig műsoron tartják *A fából faragott királyfi*t, így május 7-én, utána június 21-én ismét előadják.

Egy bukaresti Zenetársaság Bartókot tagjává választotta.

Június 28-án a Zeneművészeti Főiskola főtitkára, Moravcsik Géza értesíti Bartókot, hogy a magyar Külügyminisztérium hozzájárult a tagság elfogadásához. (Ez volt a hivatalos formája a külföldi kitüntetések tudomásul vételének.)

Július 7-én Bartók megírja Romulus Orchiş hangversenyrendezőnek Bukarestbe, hogy őszre szóló hangverseny-javaslatát elfogadja, és hogy az ottani Zenetársaság 12 hangversenyt akar vele rendezni.

Július 12-én küldi vissza az Universal Editionnak Bécsbe a *Négy szlovák népdal* és *A fából faragott királyfi* partitúra egy részének levonatait, és részletes utasításokat ad a továbbiakra.

Július 15-én levelet ír Edgar Varèse-nek Párizsba.

Ziegler Márta továbbra is segít Bartók munkáiban.

Július 18-án Pakson nyaralva az ott másolt partitúra (valószínűleg *A csodálatos mandarin*) elkészült részét elküldi Bartóknak.

Július 31-én Budapesten, a Tóth-klinikán megszületik Bartók kisebbik fia, Péter. Bartók levelezőlapon értesíti édesanyját.

Augusztus 20-án levelet ír Viliam Figuš-Bystrýnek Besztercebányára,

fonográfhangszer beszerzési tanácsokkal, valamint Miloš Ruppeldtnak Pozsonyba arról, hogyan szerezheti be szlovák népdalfeldolgozásait, és hogy rövidesen Pozsonyba készül, akkor találkozhatnak.

Augusztus 23-án (tévesen július 23-i keltezéssel) feleségével együtt utólagos születésnap-i jókívánságot küld Béla fiának Szöllös pusztára. Jelentős eseményként megírja, hogy a budai hegyekben fogott egy „imádkozó” sáskát (*Mantis religiosa*), amit még Magyarországon nem látott, de szabadon engedte a Szilágyi Dezső téri parkban.

Augusztus 29-én osztrák vízumot vált ki.

Szeptember 1-én megírja Romulus Orchişnak Bukarestbe, hogy elfogadta a hangversenyeire javasolt időpontokat.

Szeptember 2-án Budapestről Szobon keresztül Pozsonyba utazik.

Szeptember 3-án bejelentkezik a rendőrségen, délután édesanyjával kirándul a Zergehegyre.

Szeptember 6-án Pozsonyból Bécsbe utazik, a kiadóival folytatott tárgyalás után még aznap hazatér Budapestre.

Újabb romániai útját – annak ellenére, hogy a Fodor hangversenyiroda révén utazik – részleteiben továbbra is Bartók készíti elő.

Szeptember 11-én tájékoztató adatokat küld Romulus Orchişnak, és kéri szállásainak biztosítását, *17-én* elküldi neki a *Rapszódia* partitúráját és szólamanyagát, *18-án* értesíti erről, és kéri, hogy gondoskodjék megfelelő próbáról. *25-én* tájékoztatja, hogy október 8-án érkezik Aradra, és kéri a további időpontokat. *Október 3-án* megszerzi román vízumát. *Október 4-én* Orchişnak írt levelében kifogásolja a további időpontok tekintetében mutatkozó teljes szervezetlenséget.

Október 8-án Lökösházán keresztül Aradra utazik.

Október 9-én a Művelődési Palotában tartott hangversenyének műsora: Liszt *Weinen, Klagen variációk*, Beethoven op. 31-es Esz-dúr szonáta, Bartók *Régi táncdalok* (a 15 magyar parasztdalból), *Medvetánc*, *Szonatina*, 1. román tánc, az *Este a székeleyknél* és *Román népi táncok*, továbbá Chopin g-moll ballada és Liszt *La Campanella*. - Bejelentkezik

a rendőrségen, majd sürgősen megírja Bușiția Jánosnak Belényesre, hogy Nagyváradon is lesz hangversenye, és szeretne vele találkozni.

Október 10-én Temesváron – ugyancsak rendőrségi bejelentkezési után – a Tiszti Kaszinóban ad hangversenyt, az előző napi Liszt-, Beethoven- és Chopin-számokkal; saját műveiből a *Szonatinát*, az *1. burleszket*, a *Medvetáncot* és a *Gyermekeknek* sorozat 10 darabját játssza.

Október 11-én Nagyváradon (ahol megint Papp Dezsőéknél lakik) a Katolikus Körben az előző napi temesvári műsorral lép fel.

Október 12-én – annak ellenére, hogy vasárnap van – jelentkeznie kell a rendőrségen. – Fischerné Szalay Stefániánál ebédel az ugyancsak meghívott Bușiția Jánossal. Délután hármasban kirándulnak Püspökfürdőre.

Október 14-én Nagyváradról Kolozsvárra utazik.

Október 15-én, a szokásos rendőrségi bejelentkezés után, hangverseny a kolozsvári Református Teológia nagytermében. A nagyváradi műsortól csak annyiban tér el, hogy a Liszt-variációk helyett Debussy *Pour le piano* c. művét és 3 Scarlatti-szonátát játszik.

Október 16-án már Brassóban, az evangélikus Honterus gimnázium dísztermében szerepel. Műsor: Liszt *Weinen, Klagen variációk*, Beethoven Esz-dúr szonáta, Debussy *Pour le piano* és 3 Scarlatti-szonáta, saját műveiből *Régi táncdalok* (a *15 magyar parasztdalból*), *Szonatina*, *Este a székelyeknél*, *Medvetánc* és *Román tánc*.

Brassóból először utazott Romániában Kárpátokon túli szereplésre.

Október 19. Zongoraest Bukarestben, az Újságírók Szakszervezetének Palotájában. A műsor: Debussy *Pour le piano*, Beethoven Esz-dúr szonáta, 3 Scarlatti-szonáta, Bartók *Román népi táncok*, *1. siratóéneke*, *Szonatina*, *Allegro barbaro*, *Este a székelyeknél*, *Medvetánc*, *2. burleszk*, *1. román tánc* és Chopin g-moll ballada.

Október 20. Szerzői est az előző napi színhelyen. Constantin Brăiloiu, a Román Zeneszerzők Társaságának titkára tart bevezető előadást, a Nottara–Coccea-kvartett az 1. vonósnégyest játssza, Bartók pedig szólódarabokon kívül George Enescuval a 2. hegedű–zongoraszonátát.

Október 21-én Bartók hazaindul.

Október 22-én Lökösházán keresztül Budapestre érkezik.

Október 26-án és 27-én Budapesten a Filharmonikusok főpróbáján és hangversenyén de Falla *Éjszaka a spanyol kertekben* című művének zongoraszólamát játssza Dohnányi Ernő vezényletével (a hangversenyről beszámoló nem jelent meg, mert a főpróbáról a Filharmonikusok vezetősége Kern Aurélt kiutasította, és ezért valamennyi zenekritikus – Béldi Izortól Tóth Aladárig – megszakította velük a kapcsolatot).

Október 28-án I. Ferdinánd román király, 95-ös számmal, a román „Bene Merenti” rend I. osztályú kitüntetését adományozza Bartóknak.

November 7-én Bartók Adolf Chybiński lengyel zenetudósnak ír Lembergbe, megköszöni megküldött könyvét, és tájékoztatja a szlovák népdalgyűjtemény sorsáról (egyúttal megkéri, hogy ő is érdeklődjék a Matica Slovenskánál a kiadás időpontjáról), valamint ismerteti eddig megjelent tudományos munkáit.

November 22-re a budapesti román követség, Davidescu követségi titkár útján, meghívja a követségre, feltehetőleg a „Bene Merenti” kitüntetés átadása céljából.

November 24-én újabb *Fából faragott királyfi* előadás Münchenben, *december 12-én, 20-án és 30-án* pedig Lübeckben.

December 6-án Bartók levelet ír az AKM-nek.

December 16-án Ernst Latzko karmesternek írja Weimarba: örül, hogy a *Fából faragotton* kívül a *Kékszakállút* is elő akarják adni. Egyúttal részletes utasításokat ad az előadásra és az ismertető füzetre vonatkozólag.

December 20-án csehszlovák vízumot szerez januári útjára.

1925

Január 8-án Budapestről Komáromon át Prágába utazik. A Vinohrady Slezská 54. alatt száll meg.

Január 9-én Prágából írja feleségének, hogy a másnapi hangversenyhez két próbát tartottak.

Január 10. Hangverseny a prágai Mozarteumban. A műsor: 2. *elégia*, 3 *burleszk*, magyar népdalok, *Szonatina*, Kodály *Sírfelirat* és *Zongoramuzsika*, *Suite* op. 14 és 1. *román tánc*. Emellett Fischer Máriát kíséri, aki szlovák népdalokat énekel.

Január 11-én Prágából Pozsonyba utazik, ahol hivatalos ügyeket intéz.

Január 13-án délután Párkányánán keresztül hazautazik Budapestre.

Január 19-én Kaposváron ad zongoraestet. – Londonban a George Woodhouse zongoraiskola előadótermében a Budapest-vonósnegyes (Hauser–Pogány–Ipolyi–Son) előadja az 1. vonósnegyest.

Bartók kisebbik fia, Péter, élete első évében gyakran szorult orvosi kezelésre. Dr. Péteri Ignác gyermekorvos nem fogadott el tiszteletdíjat, hanem jó érzékkel kéziratot kért. Bartók – aki az orvosok iránt egész életében mély tiszteletet érzett – a kívánságot teljesítette, és az *Allegro barbaro* kéziratát dr. Péterinek adta.

Január 23-án Bartók erről a szándékáról tájékoztatja dr. Péterit, és egyúttal meghívja január 29-i szonátaestjére.

Január 25-én közreműködik a Nyugat matinéján.

Január 29. Szonátaest a Zeneakadémián, Telmányi Emil hegedűművésszel. Műsorukon Bach c-moll, Mozart KV 526-os A-dúr, Bartók 2. és Brahms op. 108-as d-moll szonátája szerepel.

Február 6-án erős lázzal járó torokgyulladás több napra ágyba kényszeríti.

Február 15-én beszámol édesanyjának a maga és családja betegségeiről, és részletesen megírja tavaszi hangversenyprogramját (ami azután szokás szerint sokban módosult). Örömmel tudatja, hogy *A fából faragott királyfit* Münchenben 7-szer, Lübeckben 3-szor adták és még más

városokban is tervezik előadását. – Michael Calvocoressinek hosszú, borúlátó levélben írja Londonba: „Ez az 1 és ¼ év elmúlt, anélkül, hogy akárcsak egy hang új zenét leírtam volna. Nagy fáradtsággal és bajjal végre a 'Csodálatos mandarin'-om partitúráját nyáron és ősszel befejeztem; a 4-kezes zongorakivonat éppen most jelent meg”. Mivel megtudta, hogy Calvocoressi hozzáfogott *A magyar népdal* angol fordításához, erre vonatkozólag is tanácsokat ad.

Február 25-én Szegeden hangversenyt terveztek, de ezt Bartók betegségére való hivatkozással április 2-ra halasztották.

Március 1-én délután a Fővárosi Vigadóban Fehér Artur előadóművész estjén Bartók a *15 magyar parasztdal* 6–15. számát és Debussy *Sarabande*-jét játssza.

Március 2-án már Brünmben szerepel, a Morva Zeneszerző Klubban. Műsora azonos a január 10-i prágaival, az énekesnő Hlouska Mária. Bartók elégedett a hangversennyel.

Március 3-án reggel 7-kor érkezik Brünnből Pozsonyba, meglátogatja édesanyjákat, majd továbbutazik Budapestre.

Hangversenyei sorába új ország, Olaszország kerül.

Március 6-án veszi meg jugoszláv és olasz vasúti jegyét.

Március 8-án Kotoron keresztül Milánóba utazik.

Március 10. Zongoraest Milánóban. A műsor: Beethoven op. 31-es Esz-dúr szonáta, Debussy *Pour le piano*, Kodály *Sírfelirat*, Bartók *1. síratóének*, *Szonatina*, *Magyar népi táncok*, *Este a székeleyknél*, *Medvetánc*, *1. burleszk* és *1. román tánc*. Délben Villányi Lajos magyar konzul ebédvendége, este a koncert után részt vesz a magyar kolónia díszvacsoráján.

Március 12-én Rómába utazik, ahol a Sgambati teremben közreműködik az Új Zene Társaságánál (Corporazione delle nuove Musiche) hangversenyén. A *Suite*-et, az *Allegro barbarót* és *2 burleszkjét* játssza, hat magyar népdalt kísér, melyeket Lénárt Gitta énekel és Remo Chiti hegedűművésszel az 1. hegedű-zongoraszonátát adja elő. A hang-

versenyen közreműködik Alfredo Casella is. – Béla fiának a Forum romanumot ábrázoló levelezőlapot küld: „Ennyi maradt meg a régi dicsőségből, egy pár düledező oszlop és kőhalmaz”.

Március 13-án délután Nápolyban a maiellai Szent Péter konzervatórium Martucci-termében adja következő hangversenyét, a március 10-i milánói műsorral, megtoldva az *Allegro barbaróval* és Liszt *Weinen, Klagen variációival*. – Este hajóra száll.

Március 14-én érkezik Palermóba. Levelezőlapon értesíti édesanyját nápolyi nagy sikeréről. – Délután a Bellini Színházban játszik. Ezúttal Debussy *Pour le piano*, Kodály *Sírfelirat* és *Zongoramuzsika*, Bartók *1. elégia*, *3 burleszk*, *Szonatina*, *Magyar népi táncok*, az *1. siratóéneke*, *Medvetánc*, *Este a székeleyeknél*, *Allegro barbaro*, *Suite*, *Román népi táncok* és *1. román tánc* szerepel műsorán.

Március 15-én Palermóból ír húgának levelezőlapot.

Március 16-án Nápolyban meglátogatja Tango Egisto édesapját. Képeslapot ír édesanyjának Pozsonyba, többek között megírja, hogy másnap este indul haza.

Március 17-én Nápolyból levelezőlapot ír Bușitța Jánosnak Belényesre: „Olaszországban ... érdemes és öröm hangversenyezni”; húgának Szöllös pusztára: „Jövőre Nápolyban és Palermóban újra akarnak hallani” (ez azután nem valósult meg). Béla fiának is ír Budapestre.

Március 20-án érkezik haza Budapestre.

Március 21. Hangverseny a Zeneakadémián, némileg új műsorral. Liszt *Weinen, Klagen variációk* és Beethoven Esz-dúr szonátája után 6 Couperin-darabot játszik, majd a *Kolindák* II. sorozatát, Kodály op. 11-es zongoradarabjaiból a *Rubátót*, Debussy *Ce qu'à vu le vent d'Ouest* című prelúdját, végül az op. 14-es *Suite*-et és a *Vázlatok* 2., 4. és 6. számát.

Március 22-én Südy Ernőnek írja Békéscsabára, hogy tervezett hangversenye későbbre halasztható, esetleg a következő évadra. (Ebből azután több mint négy év lett!) – Cesar Saerchingernek is ír.

Március 29-én Weimarban Bartók-matinét rendeznek, melyen Ernst Latz-

- ko előadása után Lotte Loos-Werther négy magyar népdalt énekel, Robert Reitz és Ernst Latzko pedig eljátssza a 2. hegedű–zongoraszonátát.
- Április 2-án Bartók Szegeden, a Kass szállodában ad hangversenyt. Műsorán Liszt *Weinen, Klagen variációi*, Beethoven Esz-dúr szonáta, Debussy 4 prelűdje, Chopin g-moll balladája, saját műveiből a *Gyermekeknek* sorozat 5 száma, a *Suite* és a *Régi román táncok* (valószínűleg a *Román népi táncok*) szerepel. – Ugyanezen a napon budapesti keltezéssel megírja Fischerné Szalay Stefániának Nagyváradra, hogy a Zeneművészeti Főiskola jubileumi ünnepségeit májusra halasztották, így akkor jöjjön Budapestre. – Weimarban előadják *A fából faragott királyfit* és *A kékszakállú herceg várát*. – Tanítványának, Kovacsics Olga-nak írja: „Kedden, 7. én 12 órakor kérem órára. Üdvözlettel Bartók”.
- Április 19-én Jan Löwenbach prágai ügyvédnek ír édesanyja még mindig elintézetlen nyugdíjügyében, és záradékában közli, hogy ilyen körülmények között nincs kedve részt venni a májusi prágai SIMC ünnepélyen, amelyre meghívták. Ezt édesanyjáéknak is megírja, így fejezve be levelét: „De akárhogy is legyen, legyetek nyugodtak, semmi baj nem lesz, hiszen itt vagyok én, aki mindig segíthet rajtatok”. Édesanyja azonnali válaszlevelében igyekszik rábeszélni Bartókot a prágai útra (végül el is ment).
- Április 20-án, a Zeneakadémia nagytermében, Helge Lindberg Bach–Händel búcsúestjén a március 21-én játszott 6 Couperin-művel működik közre.
- Április 23-án a Zeneművészeti Főiskola alapításának 50 éves jubileumán Horthy Miklós kormányzó a koronás bronz „Érdemérmet” (Signum laudis) adományozza Bartók Bélának.
- Április 24-én Bartók a jubileumi ünnepségekre jegyeket vásárol Fischerné Szalay Stefánia számára a Rózsavölgyi és Társa cégnél.
- Április 25-én Nagyváradra írt levelében értesíti, hogy a jegyeket május 4-én átveheti. (Ez nyilván tévedés, mert az ünnepség május 2-án kezdődött.)

Május 2-án, 3-án és 4-én tartják az ünnepi előadásokat. Bartók művei közül a Két kép „Falu tánca” tételét játsszák. Bartók az egyik hangversenyen – 3-án vagy 4-én – valószínűleg jelen volt.

Május 6-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1473/1925 számú levelében értesíti az „Érdemérem” adományozásáról.

Május 15-én Bartók Busztiának írott levelében kéri a kolinda-gyűjtés során felkeresett falvak román nevének közlését. (Budapesten ezekről megfelelő Helységnevtár állt rendelkezésre, de ez nem jutott eszébe; ezért gyakori a félreértés az egyes községneveknél.) – A gyűjtés romániai kiadásával nehézségek támadtak, az Oxford University Press viszont vállalkozott az angol kiadásra. Ennek Bartók nagyon örült, de később evvel is rengeteg bosszúsága volt. – Ernst Latzkónak Weimarba írott levelében megköszöni az április 2-i színpadi előadásról szóló híradást: örül, hogy mind Latzko, mind a közönség többre tartja a Kékszakállút – a Fából faragottat ő sem nagyon kedveli, a Kékszakállút jobb műnek tartja.

Május 15–20. Az Új Zene Nemzetközi Társaságának ünnepi hete Prágában, melyre Bartók mégis elutazott. A műsor magyar része: május 17-én Kósa György Hat zenekari darabja, május 19-én Bartók Táncszvitje. A Václav Talich vezényelte Cseh Filharmónia Táncszvit előadása a Smetana-teremben Bartók szerint igen rossz.

Május 20-án Bartók Prágából több napra Pozsonyba utazik.

Május 24-én édesanyjával nagyobb sétát tesz az ún. Szalmakunyhó nevű kirándulóhelyig.

Június 22-én Budapestről ír Gragger Róbertnek, a berlini Collegium Hungaricum igazgatójának A magyar népdal német kiadásának ügyében. Bartók rendkívüli pontossággal válaszol Gragger kérdéseire, és maga is tesz fel kérdéseket, hogy az augusztusra várható kiadás minél tökéletesebb legyen. Egyúttal megadja azoknak a névsorát, akiknek tiszteletpéldány küldését kéri (4 folyóirat, zenetudósok, karmesterek és 2-3 magánszemély, köztük édesanyja).

Június végén Bartókék Péter fiukat Szöllős pusztára viszik, mert külföldi nyaralásra készülnek.

Július 2-án még Budapestről köszöni meg Bartók Buşitiának a román helynevek közlését. Azt írja, hogy lassan halad a kolindák rendezésével, de nagyon érdekli a munka. (Itt már panaszkodik az Oxford University Press hallgatására.) – Fischerné Szalay Stefániának egy zongorista lány ügyében feltett kérésére válaszol, záradékként pedig ezt írja: „Sajnos ezidén nyáron nem mehetek Biharba, talán valamelyik más esztendőben”. (Még kétszer, 1927-ben és 1933-ban volt hangversenye Nagyváradon, de ottani nyaralásra vagy gyűjtésre többé nem jutott ideje.) – Megveszi Olaszországba szülő vasúti jegyüket, és feleségével együtt Gyékényesen keresztül elindulnak Fiume felé.

Július 3-án Cameralmoravicáról (Modrus-Fiume vármegye) levelezőlapot írnak fiuknak Szöllős pusztára (csak 5-én adják fel Milánóban).

Július 4-én reggel érkeznek Milánóba.

Július 6-án Comóba (Lombardia) érkeznek.

Július 7-én Comóból levelezőlapot írnak özv. Bartók Bélánének Pozsonyba, és Tóth Emilnének, valamint a náluk nyaraló Ziegler Mártának Szöllős pusztára.

Comóban kisebb betegség miatt tovább maradnak a tervezettnél.

Július 12-én a comói tavon Colicóba (Lombardia) hajóznak, ahonnan ismét írnak Tóth Emilnének Szöllős pusztára és özv. Bartók Bélánének Pozsonyba, majd este Chiesába (Provincia di Sandrio) érkeznek. Az Albergo Amilcar-ban szállnak meg.

Július 14-én innen ír Bartók D. Kiriacnak Bukarestbe.

Július 15-én özv. Bartók Bélánének írnak első egynapos kirándulásukról a Palio tóhoz, *21-én* és *27-én* ismét Bartóknének és Tóth Emilnének.

Július 29-én elutaznak Chiesából, és terveik szerint Brescián, Veronán és Vicenzán át hazautaznak.

Augusztus 3-án érkeznek meg Budapestre.

Augusztus 4-én tovább utaznak Szöllős pusztára, ahol körülbelül

augusztus 21-ig maradnak, majd Péter fiukkal együtt térnek vissza Budapestre.

Szeptember 16-án ír Bartók levelet Bécsbe a Wiener Philharmonischer Verlagnak.

Szeptember 20-án a nagykőrösi Arany János Társaság tiszteletbeli tagjává választja.

Szeptember 25-én a *Rapszodiát* játssza Pozsonyban, Komor Vilmos vezényletével.

Szeptember 27-én Ziegler Márta férjhez megy rokonához, Ziegler Károly mérnökhöz, és Szekszárdra költözik.

Szeptember 28-án ifj. Bartók Béla visszaköltözik a Szilágyi Dezső térre édesapjához. – Bartók értesíti Fischerné Szalay Stefániát, hogy megjelent *A magyar népdal* német kiadása, továbbá, hogy nagyváradi szereplése abban az időnyben bizonytalan. (Végül is elmaradt.)

Októberben kerül sor Bartók második hollandiai hangversenykörútjára.

Október 5-én Arnheimben (Gelderland) a Van Musis Sacrum új hangversenyertermében Székely Zoltánnal Bach c-moll, Mozart A-dúr és Brahms d-moll szonátáját, Ernest Bloch *Improvizációit* játssza és Székely hegedű–zongoraátiratát a *Román népi táncokból*; szólóműsora: *Variációk* (*Ballada a 15 magyar parasztdalból*), *Kicsit ázottan*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél* és *Allegro barbaro*.

Október 6-án Utrechtben a Hotel Terminusban száll meg, és este a Frans Halsstraat 22. alatti hangversenyerteremben Székely Zoltánnal megismétli az előző napi műsort.

Székely Zoltán ekkor már Hollandiába települt és megnősült, Nijmegenben (Észak-Brabant) laktak, ahol vendégül látták Bartókot, aki nagyon jól érezte magát náluk, és pihent a következő hangversenyig.

Október 10-én Nijmegenből képeslapot ír édesanyjának.

Október 13-án Amsterdamból megírja Édesanyjának, hogy mégsem Pozsonyon át utazik haza, mert arrafelé nagyon kényelmetlenek az utak, sok átszállással.

Október 14. Szólóest Amszterdamban. A műsor: Kodály *Sírfelirat* és 3 szám az op. 3-ból, Bartók *Régi táncdalok* (a 15 magyar parasztdalból), 1. *síratóének*, *Szonatina*, *Suite*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Román népi táncok*, *Kolindák* első sorozat, 2. *síratóének*, *Allegro barbaro*, 2. *elégia* és 3 *burleszk*.

Október 15-én a Concertgebouw hangversenyén, Pierre Monteux vezényletével a *Rapszodiát* játssza, a műsor zárószáma pedig a *Táncszvit*. „A hollandiai út legszebb eseménye.” Végre úgy hallhatja a művet, nagyszerű zenekarral, kiváló és előzékeny karmesterrel, ahogy annak hangzania kell. A kritika is jó. A tiszteletdíj 300 holland forint.

Október 17-én érkezik Budapestre.

Október 23-án hosszú levélben számol be édesanyjának az amszterdami hangversenyekről és további terveiről, melyek utóbb szokás szerint részben módosultak.

November 3-án Debrecenben a budapesti Filharmoniai Társaság hangversenyén a *Rapszodiát* játssza, Komor Vilmos vezényletével. Tiszteletdíja 2 700 000 korona. – Debrecenben tanuló unokaöccsével (Tóth Bélával) együtt üdvözlő lapot ír húgának Szöllős pusztára, „Béla és Béla” aláírással.

November 10-re Székely Zoltánnal tervezett szonátaestje betegsége miatt elmarad. – Ezen a napon kerül sor a 2. *szvit* svájci bemutatójára Zürichben, Volkmar Andreae vezényletével.

November 15-én már közreműködik a Melles–Zsámboki-vonósnégyes budapesti hangversenyén, Mozart E-dúr triójának előadásában. Tiszteletdíja 2 000 000 K. – Az Egyesült Államokban tartózkodó Dohnányi Ernőnek Székely Zoltán szerepeltetése érdekében írott levelében említi, mennyire fárasztja a hangversenyezés és annak előkészületei; le akar mondani erről a tevékenységről – amerikai útját már le is mondta. (Két év múlva azután mégis hangversenyezett ott.)

November 19-én a Prágai Filharmonikusok előadják Budapesten a *Táncszvitet*, de Bartók – rossz prágai tapasztalatai miatt – valószínűleg nem hallgatja meg.

November 24-én tartják meg a Fővárosi Vigadóban a november 10-én elmaradt szonátaestet Székely Zoltánnal. A műsor: Bach h-moll, Bartók 1. és Beethoven c-moll (a műsorban tévesen e-moll) szonáta.

December 1-én a Dictionary of Modern Music and Musicians német kiadásával kapcsolatban ír Arthur E. Hullnak Londonba.

December 5-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 94001/1925-III számú rendeletével, az állami V. fizetési osztály B csoportjába sorolja. (Szanálási intézkedések során korlátozták az egyes fizetési osztályok létszámát. A B kategóriába a létszámfölöttiek kerültek, bizonyos hátrányos előlépési lehetőségekkel.)

December 7. Hangverseny Triesztben, a Circolo Artisticóban. Műsora: Beethoven op. 31-es Esz-dúr szonáta, 3 Scarlatti-szonáta, Chopin d-moll noktürn, Debussy *Pour le piano*, saját szerzeményeiből a *Magyar népi táncok*, *1. siratóének*, *Allegro barbaro*, *Szonatina*, *Este a székyeknél*, *Medvetánc*, *1. burleszk* és az *1. román tánc*.

December 8-án Triesztből levelezőlapot ír húgának és édesanyjának, majd hazautazik Budapestre.

December 16-án megint lázas beteg, másnapi hangversenye veszélybe kerül.

December 17-én a Fővárosi Vigadóban mégis megtartják a szonátaestet, Henry Marteau hegedűművész közreműködésével. Műsorukon Schubert op. 162-es A-dúr, Brahms op. 78-as G-dúr és Beethoven *Kreutzer* szonátája szerepel. Marteau saját *Schilflieder* című művét is előadja, Kósa György zongorakíséretével és dr. Győri Pál énekével.

December 20-án megírja édesanyjának, hogy beteg volt, és néhány kritikát küld a Marteau-hangversenyről.

December 24-én a Karácsonyestét családi körben otthon tölti.

December 31-én hangversenytervekről és műsorajánlatokról ír Takács Jenőnek Brémába.

1926

Január 14-én két helyen is szerepel. Délután a Zeneművészeti Főiskolán a Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium volt tanulóinak Egyesülete által rendezett hangverseny 3. számaként a *Gyermekeknek* sorozat 8 darabját és Kodály *Zongoramuzsikájának* 3. és 7. számát játssza, majd másfél óra múlva a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) Podmaniczky utcai (ifj. Bartók Béla könyvének írásakor, 1979-ben Rudas László utca, ma újra Podmaniczky utca) székházában ad zongoraestet. A műsor: *Régi táncdalok és Változatok egy magyar népdal fölött* (a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma), *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Allegro barbaro*, *Suite*, *3 burleszk*, *Kolindák*, *1. siratóének*, *Szonatina*, a *Gyermekeknek* sorozat 8 száma, *2. siratóének* és *1. román tánc*.

Január 18-án Berlinben az ottani Filharmonikusok hangversenyén a *Rapszódia*t játssza Bruno Walter vezényletével, akit „elsőrangú dirigens”-ként jellemez.

Január 20-án Baden-Badenbe utazik. A Frankfurter Hof szállodában száll meg.

Január 21-én a baden-badeni Városi Zeneigazgatóság Gartensaaljában a Városi Zenekarral, Paul Hein vezényletével játssza a *Rapszódia*t. A műsor második részében a *Táncszvit*et adják. Húgának írja: „Itt már persze nem olyan jó sem a zenekar sem a dirigens, de nagyon jóakarátúak”.

Január 22-én hagyja el Baden-Badent.

Január 27-én már Budapestről kér pontos adatokat Gellért Oszkártól, a Nyugat szerkesztőjétől, akinek februári szerzői estjén közreműködését kérték.

Édesanyjának nyugdíjügye végre megnyugtatóan elintéződik.

Január 31-én ifj. Bartók Béla özv. Bartók Bélánénak írott hosszú beszámolójához Bartók és felesége közös levéllel csatlakozik. Örülnek a nyugdíj rendezésének és tudatják az új eseményt: Bartók a rádióban fog szerepelni, tavasszal kétszer és a következő évadban hatszor. Kéri

édesanyját, keressen Pozsonyban olyan ismerőst, akinek van rádiója (ebben az időben kezdődött meg Magyarországon is a rádiózás), hogy meg tudja hallgatni a budapesti előadásokat.

Február 1-én Bartók a budapesti Operaházban *A csodálatos mandarin* előadásáról tárgyal, amelyet márciusban készülnek bemutatni.

Február 9-én George Georgescu karmesternek ír Bukarestbe, a *Rapszódia* ottani előadására vonatkozó részletekkel. Megküldi február 24-ére tervezett (végül elmaradt) hangversenyének műsorát is. – Este a Zeneművészeti Főiskolán Gellért Oszkárnak, a Nyugat szerkesztőjének szerzői estjén, a műsor 9. számaként a 2. *elégiát* és a *Kolindák* II. sorozatát játssza.

Február 14-én írja a Matica Slovenskának Turócszentmártonba: örül, hogy előbbre léptek, és szeptemberre ígérlik a szlovák anyag utolsó harmadát. – Megérkezik az Universal Edition előző félévi elszámolása 23 millió koronáról (ami kb. 3 havi fizetésének felelt meg). Ebből 11 millió a *Táncszvit* kb. 25 előadásának és 365 zsebpartitúrájának jogdíja.

Február 19-én Bukarestbe utazik.

Február 20-ra hirdetett bukaresti szólóestje azonban, Bartók nagy bosszúságára, elmarad.

Február 22-én a bukaresti Athenaeum palotában a *Rapszodiát* játssza, George Georgescu vezényletével.

Február 24-én az eredetileg Bukarestbe tervezett, majd 20-ára előrehozott és végül is elmaradt hangverseny helyett Kolozsvárott, a Magyar Színházban szerepel. Műsora: Mozart c-moll fantázia, Beethoven op. 79-es G-dúr és op. 81-es Esz-dúr szonáta, Couperin *A régi és dicső vándormuzsikusok díszfelvonulása*, *Kolindák* II. sorozat, Kodály *Sírfelirat* és három darab az op. 3-ból és saját *Gyermekeknek* sorozatából 8 szám, valamint a 3 *burleszk*.

Február 25-én Aradon, a Kultúrpalotában ad hangversenyt, az előző napi műsorral.

Február 26-án Aradról ír üdvözlőlapot édesanyjának, majd Temesvárra utazik, ahol az előző napok műsorát ismétli meg.

Február 27-én délben érkezik vissza Budapestre.

Március 3. Első szereplése a budapesti Rádióban. Műsorán egy-egy Beethoven-, Scarlatti- és Debussy-zongoramű szerepel, saját szerzeményeiből pedig a *Régi táncdalok a 15 magyar parasztdalból, 1. siratóének, Allegro barbaro, Szonatina, Este a székeleyknél, Medvetánc, 2. burleszk és az 1. román tánc.*

Március 4-én megvásárolja vasúti jegyeit olasz útjára.

Március 5-én Demény Dezső karnagynak elküldi március 24-re tervezett hangversenyének műsorát, majd Olaszországba utazik.

Március 6-án érkezik Bergamóba, a Grande Albergo Moderno-ban száll meg.

Március 7-én Bergamóban, a Donizetti Zenei Intézet Alfredo Piatti termében ad zongoraestet. Műsora: Beethoven op. 31-es Esz-dúr szonáta, 3 Scarlatti-szonáta, Chopin cisz-moll noktürn, Debussy *Pour le piano*, Bartók *Magyar népi táncok, 1. siratóének, az Allegro barbaro, Szonatina, Este a székeleyknél, Medvetánc, 1. burleszk és 1. román tánc.*

Március 8-án Bergamóból Cremonába utazik, az Albergo Roma-ban száll meg.

Március 9-én délelőtt megnézi Cremona nevezetességeit, levelezőlapot ír édesanyjáéknak Pozsonyba és húgának Szöllös pusztára, majd este a Teatro Filodrammaticóban a március 7-i műsorral azonos hangversenyt ad.

Március 10-én Cremonából Firenzébe utazik, ahol a Grande Albergo Baglioni-ban száll meg.

Március 12-én átköltözik a Hotel Rebecchino-ba.

Március 13-án hangverseny Firenzében, a Palazzo Pitti fehér termében, az előzőkkel azonos műsorral. – Édesanyjának írja: „Három szép napot töltöttem itt, csak az volt a kellemetlen, hogy zongoráznom is muszáj volt”.

Március 14-én utazik vissza Firenzéből Budapestre.

Március 15. Igor Stravinsky hangversenyét Budapesten Bartókné Pásztory Ditta és Ziegler Károlyné társaságában valószínűleg Bartók is meghallgatja.

Március 17. Kodály szerzői estje. Bartókné beszámolója szerint „csudálatosan szép volt ... Mondhatom, hogy Béla talán jobban örül ha Zoltánt ünneplik, mint mikor őt”.

Március 24-én a Zeneművészeti Főiskolán a Székesfővárosi Énekkar hangversenyének negyedik számaként Bartók a 3. és 4. *síratóéneket* és a *Gyermekeknek* sorozat öt darabját játssza.

Március 28-án levelet ír a League of Composers-nek, az amerikai zeneszerzők szövetségének New Yorkba.

Április 8-án, második budapesti rádiószereplésén, Kósa Györggyel *A csodálatos mandarin* négykezes átiratát játssza.

Április 20-án következő, kassai hangversenyének műsora: Beethoven op. 31-es Esz-dúr szonátája, 3 Scarlatti-szonáta, Chopin cisz-moll noktürnje, Debussy *Pour le piano*, saját szerzeményeiből pedig a 15 magyar parasztdal 6–15. száma, 1. *síratóének*, az *Allegro barbaro*, *Szonatina*, *Este a székeleyknél*, *Medvetánc*, *Kicsit ázottan* és „Szláv” táncok megnevezéssel talán a *Román népi táncok*. A közönség nagy lelkesedése miatt 5 ráadást is ad.

Április 21-én még Kassáról ír édesanyjának, majd délután Eperjesre (Sáros vármegye) utazik.

Április 22-én, a két nappal korábbival azonos műsorral itt ad hangversenyt, és üdvözlőlapot ír húgának Szöllős pusztára.

Április 26-án Budapestről írja az Új Zene Társaságának Kölnbe, hogy májusban nem tud eleget tenni meghívásuknak, melyet *A csodálatos mandarin* ottani bemutatójára küldtek. (A bemutatót egyébként november végére halasztották.)

Gondot okoz a Szilágyi Dezső téri lakás: két szoba teljesen sötét, és az épületben állandó a zaj. A nehéz lakáshelyzet miatt a csere nagy anyagi áldozatot igényel.

Április 29-én Bartók lakásügynököt bíz meg az ügy intézésével (amely több mint 2 év múlva, 1928. júniusában fejeződött be).

Április végére elkészül a román kolindák kötetének nyomdakész kézírata.

29-én Bartók – nagy megnyugvással – az egyik példányt a román kiadás számára átadja a budapesti román követségen. Az angol kiadás alapjául szolgáló másik példányt *május 1-én* küldi el Londonba, az Oxford University Pressnek.

Május 2-án beszámol édesanyjáéknak a kolinda-kéziratról és arról, hogy a románoktól 110 dollárt kapott érte, de még nem tudta beváltani, mert a bank nem bízott a román csekkben. Délután nagy sétát tesz családjával a budai Várban.

Ezalatt édesanyja visszakapta iratait Prágából; a véghatározat nyugdíját 8114 cseh koronában rögzítette. Így a hatéves ügy, Bartók nagy megnyugvására, jogerősen befejeződött.

Május 6-án megírja Brăiloiunak Bukarestbe, hogy a kolindákat átadta, és érdeklődik további sorsuk iránt. Kéri Brăiloiut, tájékoztódjék Octavian Goga belügyminiszternél – akivel Bartók már ismertette a kiadványt – a kiadás lehetőségei iránt, egyúttal együttműködést ajánl az Oxford University Press-szel. – Banke Antalnének (Pataky Annának) azt írja Békéscsabára, hogy *május 13-án, 15-én és 16-án* otthon tartózkodik, felkeresheti.

Május 19. Az évadban utolsó szereplése: a budapesti Rádióban Mozart, Beethoven, Couperin, Kodály és saját darabokat játszik.

Május 22-én Pozsonyba utazik. Délután nagy sétát tesz édesanyjával, s a következő napokban is minden idejét vele tölti.

Május 23-án (Pünkösdvasárnap) az ún. „Bimbóház”-ban ebédelnek.

Május 24-én a hegyi parkban, *25-én* a várban sétálnak, majd délután meglátogatják édesanyja barátnőjét, Cserny Margitot, ahol Bartók zongorázik is.

Május 26-án utazik vissza Pozsonyból Budapestre.

Május 29-én írja Fischerné Szalay Stefániának, hogy június 15. körül várja. *Június 1-én* új darab komponálásába kezd. (Feltehetőleg a *Szabadban* sorozat *Barcarolla* tétele.)

Június 5-én hosszú levélben válaszol Emil Riegler-Dinu román zenetudós-

nak Bécsbe, a román népdalokkal kapcsolatos kérdéseire.

Június 15-én hirdetésükre lakásnézők jelentkeznek, továbbá két leány, akik magántanítványai szeretnének lenni. Egyiküket *június 16-án*, a másikat *17-én* hallgatja meg.

Június 17-én Tóth Aladár és Péterfi István zenekritikusok látogatják meg, és interjút kérnek az akkor alapított Magyar Hírlap számára.

Június 20-án Márffy Károly hangversenyrendező hangversenyajánlattal keresi fel.

Június 21-én és 22-én Bartók fogorvosnál jár, mindkét napon ír Péter fiával Szöllös pusztán nyaraló feleségének, és panaszkodik, hogy a zongoraversenyt még nem tudja megkezdeni.

Június 27-én válaszol Brăiloiu kolindákra vonatkozó kérdéseire; július–augusztusi címűl hűga Szöllös pusztai címét adja meg, bár végül Olaszországba megy, és Szöllösön tartózkodó Béla fiát bízta meg ügyei intézésével.

Június 28-án dr. Baitrock József fogorvos rendelőjéből írja feleségének: „még 13 lap kótát kell lemásolnom [feltehetőleg a Zongoraszonátából] ... levelezésemet itt és az olasz konzulátuson végzem”.

Június 30-án, még Budapesten, befizeti egyházi adóját, majd feleségéért Szöllös pusztára utazik.

Július 1-én reggel megérkezik oda és *3-án* vagy *4-én* térnek vissza Budapestre.

Július 7-én este indulnak Olaszországba.

Július 8-án este 11 órakor érkeznek Firenzébe.

Július 9-én innen írják meg Tóth Emilnének Szöllös pusztára az első nap eseményeit és azt, hogy Bartók csak augusztus végén tud hozzájuk menni, mert augusztusban zongoraversenyén fog dolgozni.

Július 14-én Firenzéből Torinóba utaznak.

Július 15-én indulnak onnan és *július 16-án* érkeznek Courmayeurbe (Aosta).

Július 19-én veszik át a postán poste restante leveleiket, melyekre *július 20-*

án közös családi levélben válaszolnak Szöllös pusztára. Bartók megerősíti, hogy a zongoraversenyen csak otthon tud dolgozni.

Július 26-án Courmayeurból ír Fleischer Antal karmesternek Judendorfbra: visszautasítja Barcelonába szóló meghívását, mert egyetlen hangverseny miatt nem akar sok időt veszíteni.

Július 28-án Courmayeurból Vicenzába utaznak.

Július 29-én onnan írják Tóth Emilnének, hogy hamarább térnek haza.

Július 30-án Vicenzából Triesztbe mennek, ahol Bartók megbetegszik, így sietve hazatérnek.

Augusztus 9-én már Budapestről ír édesanyjának Pozsonyba. – Komor Vilmos karmester kérésére levélben hozzájárul *Falun* című művének előadásához. Fleischer Antalnak pedig – visszatérve július 26-i levelére – visszaküldi a barcelonai szerződéstervezetet.

Augusztus 21-én még Budapesten dolgozik.

Augusztus végén, legkésőbb 29-én Szöllös pusztára utazik.

Szeptember 5. körül utazik vissza családjával Budapestre.

Szeptember 12-én kezdi meg az őszi hangversenyévad előkészítését. Németh István Lászlónak írja Pozsonyba, hogy a novemberre tervezett hangversenyért – tekintve, hogy magyar egyesületről van szó – csak mérsékelt tiszteletdíjat kér. Műsorát viszont ki szeretné egészíteni Kodály-zongoraművekkel, ezekkel legutóbb Erdélyben is nagy sikere volt.

Szeptember 18-án Budapestről hosszú levélben számol be Bușiția Jánosnak az elmúlt év eseményeiről, hangversenyekről, a kolindák kötetének elkészültéről és arról, hogy a nyár folyamán megjelent a *Román népi táncok* hegedű-zongoraváltozata Székely Zoltán átíratában.

Szeptember 21-én megírja Németh István Lászlónak Pozsonyba, hogy a november 7-i időpont megfelel pozsonyi szereplésére (ez azután november 21-re módosult), egyébként október elején Pozsonyban találkozhatnak.

Szeptember 25-én és 30-án levelet ír az Universal Editionnak. – 30-án Jemnitz Sándor zenekritikust értesíti, hogy Rózsavölgyiéknél intézkedett

könyve tiszteletpéldányának kiadásáról. (Valószínűleg *A magyar népdalról* van szó.)

Október 2-án Szigeti József hegedűművésznak írja, hogy átiratai jól sikerültek, de kisebb változtatásokat szeretne. – Egyben műsorjavaslatot tesz április 10-re tervezett szonátaestjükre.

Október 3-án néhány napra Pozsonyba utazik.

Október 11-én már ismét Budapestről ír az Universal Editionnak.

Október 15-én rádióhangversenyen Marcello-, Rossi-, Pasquini-, della Ciaja-, Beethoven-, Debussy- és Bartók-műveket ad elő: a 2. *elégiát*, a *Kolindák* II. sorozatát és a *Gyermekeknek* III–IV. füzetét.

Október 26-án Németh István Lászlónak megírja a novemberi hangverseny műsorát.

Október 28-án New Yorkban a Pro Arte vonósnégyes az 1. vonósnégyest játssza.

November 5-én a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének első bemutató estje a Zeneművészeti Főiskolán. Az igen vegyes műsorban Varsányi Irén, Mende Erzs, Kiss Ferenc, Harsányi Zsolt, Basilides Mária, Kósa György, Péchy Blanka, dr. Székelyhidny Ferenc és Farkas Imre mellett Bartók is szerepel, a *Vázlatokat* és az *Improvizációk* 3–4. darabját játssza.

Közben időszerűvé vált *A csodálatos mandarin* kölni bemutatója, és Pozsonyban rögzítették a Toldy kör hangversenyének dátumát. Bartók igyekszik az időpontokat egyeztetni.

November 8-án írja édesanyjának, hogy kérte a kölnieket a bemutató későbbre helyezésére. – Ugyanekkor értesíti az Universal Editiont, hogy Bécsbe készül.

November 10-én a budapesti Rádióban régi olasz mesterek, Beethoven- és Kodály-művek mellett saját zongoradarabjait játssza.

November 12-én az Universal Editionnak *A csodálatos mandarin* szövegkönyve körüli nehézségekről ír. – Bostonban előadják a *Táncszvitet*, igen kedvező kritikákkal. Az *I. zongoraverseny* befejezése.

November 17-én még Budapestről ír Molnár Jenőnek Pozsonyba ottani hangversenyterveiről (melyek azután nem valósultak meg), valamint az Universal Editionnak, majd Pozsonyba utazik.

November 20-án édesanyjával együtt meglátogatja Albrecht Sándorékát; zongorázik a „tót dalok”-ból (valószínűleg a C-dúr rondó), s eljátssza a Szonátát, a *Medvetáncot* és a 3 *burleszket*.

November 21-én a pozsonyi Vigadó nagytermében Bartók–Kodály matiné rendez a pozsonyi Toldy kör. A férfikar számai: Kodály *Bordal*, Bartók *Négy régi magyar népdal*, Kodály *Mulató gajd*. Bartók Kodálytól a *Sírfeliratot* és az op. 3 három darabját, saját szerzeményeiből a *Kolindák* I. sorozatát, az 1. *síratóéneket* és a 3 *burleszket* játssza. – A hangversenyen nagyon ünneplik, két koszorút kap, piros és fehér szalaggal, ezeket úgy helyezik a földre, hogy piros-fehér-zöldet mutassanak. – A kikötött 1200 cseh korona helyett a nagyobb bevételre való tekintettel 1500 koronát kap.

November 22-én reggel ötkor Marcheggen átszállva Bécsbe utazik, ahol hivatalos ügyeket intéz, este 11-kor tovább indul Németországba. – Elutazása előtt megbízta Béla fiát, hogy ezen a napon menjen el a *Táncszvit* budapesti előadására és számoljon be a közönség magatartásáról.

November 23-án megérkezik Kölnbe, ahol több napon át részt vesz *A csodálatos mandarin* próbáin.

November 27. A csodálatos mandarin ősbemutatója, Szenkár Jenő vezényletével. A Lány: Wilma Aug, a Mandarin: Gustav Zeiller. A közönség két pártra szakadván, az előadás után nagy tüntetésbe kezd. A hatóságok kifogásolják a darab szövegét, és Conrad Adenaer főpolgármester betiltja a további előadásokat.

November végén Koppenhágában, *december 4-én* pedig Ernest Ansermet vezényletével Lausanne-ban, *december 6-án* Genfben adják a *Táncszvitet*.

December 2-án Bartók Budapestről röviden beszámol a kölni eseményekről édesanyjáéknak, és várja a fejleményeket.

December 3-án hangverseny a budapesti Rádióban, saját zongoraműveit játssza és Basilides Máriát kíséri.

December 6-án Bartók értesíti a Rózsavölgyi és Társa céget, hogy a *Rapszódia* egy javított példányát rövidesen átadja.

December 8. Szerzői est Budapesten, a Zeneművészeti Főiskolán. A *Falun* 2 tételének ősbemutatója, a másik háromnak budapesti bemutatója Basilides Mária énekével, a *9 kis zongoradarab* 6 számának, a Zongoraszonátának, végül a *Szabadban* sorozat *Síppal-dobbal* és *Az éjszaka zenéje* tételének hangversenytermi ősbemutatója. Ezenkívül Basilides Mária az *Öt Ady-dalt* énekli és a *Nyolc magyar népdal* öt darabját, Bartók kíséretével. A *Falunból*, a zongoradarabokból és az Ady-dalokból egyaránt kettőt-kettőt, az öt népdalból hármat megismételtetnek. Ráadásként Bartók az *Este a székeleyknél* játssza.

December 11-én a Zeneművészeti Főiskolán A magyar Távirati Iroda Nyugdíjgyesülete II. magyar estjének 3. számaként saját zongoradarabjait adja elő (a műsor szerint: „Felvidéki népdalok”, *Induló, Preludio–All’Ungherese*).

December 12-én ifj. Bartók Béla beszámol nagyanyjának a két hangversenyéről, Bartók a levélhez egy kritikát mellékel, rövid záradékkal. – Aznap ír az Universal Editionnak is.

December 13-án írja Csuka Béla gordonkaművésznek, hogy *14-én* vagy *16-án* a Zeneakadémián, *15-én* lakásán felkeresheti.

December 22-én elkíséri feleségét orvosi vizsgálatra.

December 24-én a Baldwin Piano Company újabb ajánlatot tesz amerikai hangversenykörütra (amely azután egy év múlva megvalósul). – Bartók megírja az Universal Editionnak, hogy elkészült a *Falun* korrektúrája.

December 30-án rádióhangversenyen Liszt, Beethoven, Chopin, Debussy és saját műveket játszik. – Levelezőlapot ír Vitéz András hangversenyrendezőnek Kassára.

1927

Január 3. Genovából írja édesanyjáéknak Pozsonyba: „...ide kellett most utaznom. ... Majdnem ugyanazt a programot játszom, mint Pozsonyban. Genua ugyan érdekes, szép fekvésű régi város, de nem sokat láthatok belőle...” Este a Nemzeti Színházban zongoraestet ad. A műsor: Michelangelo Rossi-, Azzolino Bernardino della Ciaja-, Benedetto Marcello-, Domenico Scarlatti-darabok, Beethoven op. 31-es Esz-dúr szonáta, egy Chopin-noktürn és saját műveiből a *Suite, Allegro barbaro, Medvetánc, Este a székeleyknél, Preludio–All’Ungherese, 1. burleszk, 1. román tánc* és a *Kolindák* egy része.

Csak este tudja meg, hogy másnap Velencében kell játszania.

Január 4. Velence. Zongoraest a Benedetto Marcello Konzervatóriumban, az előző napival azonos műsorral.

Január 6-án érkezik vissza Budapestre. Értesíti édesanyjáékat: a pozsonyi impresszárió miatt most nem tud Pozsonyba utazni; esetleg február elején (de ez sem valósult meg).

Január 8-án Budapestről Szekszárdra utazik első feleségének (Ziegler Mártának) és férjének (Ziegler Károlynak, a Szekszárd-bátai ármentesítő társulat mérnökének) meglátogatására.

Január 9. A Ziegler-házaspárral kirándul a Benedek szurdikba, ahol a hegyoldalba vájt cigány barlanglakásokat tekintik meg.

Január 10. A Ziegler-házaspárral közösen küldött levelezőlapon írja özv. Bartók Bélánénak Pozsonyba: „...M.-ék [Mártáék] nagyon szép csendes kis lakásban laknak. ... Tegnap nagy, 2 órás kirándulást tettünk a szőlőhegyekbe. Egy szakadékból vezet oda az út, a szakadék egyik oldalán legkevesebb 20 barlanglakás, egészen szabályszerű ablakokkal, tornáccal, házszámmal. Szinte Afrikában érzi magát az ember. ...”

Este visszautazik Budapestre.

Január 12-én Budapestről ír az Universal Editionnak.

Január 13-án Béla fia születésnapjára jókívánságot küld özv. Bartók Bélánénak Pozsonyba, melyhez Bartók hosszabb záradékot ír; beszámol amerikai utazási tervéről és így végzi: „Sokszor csókol szerető fiad Bartók Béla a magyar főrendiház pót-tagja”. Evvel humoros formában céloz az újból megalakult kétkamarás országgyűlésre, melynek felsőházába Hubay Jenőt választotta a Zeneművészeti Főiskola, póttag pedig Szabados Bélával szemben szótöbbséggel – Bartók lett.

Január 14-én Székely Zoltán és felesége meglátogatja Bartókékát.

Január 18-án Arthur Eaglefield Hullnak Londonba írott levelében beszámol utolsó műveiről: *Falun*, Zongoraszonáta, 9 kis zongoradarab, Szabadban és 1. zongoraverseny.

Január 21-ére zágrábi hangversenyt tervezett, de az elmaradt.

Január 26. Zongoraest Kecskeméten. A műsor: Mozart c-moll fantázia, 3 Scarlattisononáta, Beethoven op. 21-es Esz-dúr szonáta, Debussy *Prélude* és *Sarabande*, Chopin cisz-moll noktürn és Bartók *Este a székelyeknél*, *Medvetánc*, *Régi táncdalok a 15 magyar parasztdalból*.

Február 2-án Budapestről ír az Universal Editionnak.

Február 3. Levél az Universal Editionnak a férfikarok fordítása ügyében.

Február 5. A budapesti Operaházban a *Háry János* előadását hallgatja meg Béla fiával együtt.

Február 12. Keppichné Molnár Irmának Kolozsvárra legközelebbi erdélyi útitervéről ír. – Levél az Universal Editionnak.

Február 17-én még Budapestről ír a Musical Couriernak, majd elutazik Aradra.

Február 18. Zongoraest az aradi Művelődési Palotában. Műsorán négy régi olasz szerzőn kívül Beethoven op. 26-os Asz-dúr szonáta, Chopin b-moll scherzo, Kodály *Székelkeserves*, a *Zongoramuzsika* 4–5. száma és saját zongoradarabjai, köztük a Szonáta első tétele.

Február 19-én Aradról Nagyszalontán át Nagyváradra utazik. A vonaton levelet ír édesanyjáéknak Pozsonyba felesége betegségéről, Nagyváradon pedig levelezőlapot Béla fiának tervezett hazatéréséről (amely

betegsége miatt azután módosult). Este Nagyváradon ad zongoraestet, az előző napi aradi műsorral.

Február 20-án Nagyváradról Kolozsvárra utazik, ahol szintén az előző két hangversennyel azonos műsorral ad zongoraestet.

Február 21. Utazás Kolozsvárról Brassóba, ahol a Honterus gimnázium dísztermében ad zongoraestet. A műsor: Mozart c-moll fantázia, Scarlatti G-dúr szonáta, della Ciaja C-dúr canzone, Beethoven op. 26-os Asz-dúr szonáta, Kodály Székely keserves és Zongoramuzsika, Chopin cisz-moll noktürn és b-moll scherzo, Bartók Szonáta, 1. siratóéneke, Kolindák I. sorozat. 1. burlasz és a Gyermeknek sorozat egy darabja.

Február 22. Brassóban megbetegszik, és napokig a Hotel Krone-ban fekszik.

Február 24-én levelezőlapot ír Marosvásárhelyre dr. Ziegler Károlynak (első felesége unokabátyjának, aki ekkor már Ziegler Márta apósa), még tervezi odautazását.

Február 26. Újabb levelezőlap dr. Ziegler Károlynak, a marosvásárhelyi út lemondásáról. Édesanyjának Pozsonyba írt levelezőlapján óvatosan érinti betegségét, megnyugtatta: „ma már lázmentes vagyok”.

Március 2. Sepsiszentgyörgy. Felgyógyulva a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében ad hangversenyt; a február 21-i Mozart-, Scarlatti-, della Ciaja-, Beethoven- és Chopin-művek mellett Kodály Székely keserves, saját művei közül a Medvetánc, Este a székelyeknél, Allegro barbaro, Szonatina, 2. burlasz, 1. siratóéneke, Régi táncdalok a 15 magyar parasztdalból és a Gyermeknek két száma szerepel a műsoron.

Március 4-én érkezik haza Budapestre. Levelezőlapot ír édesanyjáéknak Pozsonyba.

Március 7. Oláh Tóth Béla Budapestről levelezőlapot ír édesanyjának Szőlős pusztára, Bartók záradékként írja rá: „Holnapután megint játszom rádióban”.

Március 9. Levelezőlapon beszámol édesanyjáéknak saját és felesége egészségi állapotáról. Húgának küldött postautalványon megírja,

hogy lemondta londoni és párizsi útját. – Esti rádióhangversenyének műsora: G. Farnaby *Quidling's Delight* (tema con variazioni), G. B. Pescetti c-moll szonáta, D. Paradisi C-dúr szonáta, Mozart D-dúr szonáta KV 284, Beethoven F-dúr szonáta op. 10, Chopin b-moll scherzo, Bartók 4. szám a *Vázlatokból*, *Három tót népdal*, az *Improvizációk* 1. és 2. száma.

Március 10. Levél az Universal Editionnak. Távirat a BBC-nek Londonba.

Március 12-én levélben megköszöni Keppichné Molnár Irmának meghívását Kolozsvárra. Tervezett spanyolországi útjával kapcsolatban levelezőlapot ír Fleischer Antal karmesternek Barcelonába és levelet a Sociedad Musical Danielnek Madridba.

Március 16-án újabb levelet ír az Universal Editionnak a férfikarok fordítása ügyében, édesanyjáéknak pedig Béla fia betegségéről, aki kanyarót kapott.

Március 19. Felesége a budakeszi tudószanatóriumban fekszik. Erre az időre Péter fiukat Tóth Emilékhez küldték Szöllős pusztára. Költségeire 173,30 pengőtt küldött Tóth Emilnének.

Március 20-án még Budapestről ír az Universal Editionnak és Vikár Bélának, majd elindul Barcelonába.

Március 22. Körülményes utazás során délután Marseille-ba érkezik, ahol 6 órai várakozás közben levelezőlapot ír édesanyjáéknak Pozsonyba.

Március 23-án reggel Barcelonába érkezik. A Victoria Hotelban száll meg. Este zenekari próba a *Rapszódia*ból.

Március 24-én Barcelonából megírja édesanyjáéknak, hogy madridi szereplését anyagi okokból lemondta. Este a barcelonai Del Liceo színházban a Pau Casals zenekar magyar hangversenyén a *Rapszodiát* játssza, Fleischer Antal vezényletével.

Március 25-én, negyvenhatodik születésnapján indul Barcelonából haza.

Március 28-án érkezik Budapestre. Meglátogatja feleségét a budakeszi szanatóriumban.

Március 29-én beszámol édesanyjáéknak a barcelonai hangversenyről,

az Universal Edition 1300 schillings félévi elszámolásáról és arról, hogy Ziegler Károlynénak március 27-én Szekszárdon kisfia született, Károly.

Március 30-án erős náthával ágyba kerül. Gratuláló levelet ír Ziegler Károlynénak Szekszárdra: „Én is nagyon, de nagyon megörültem a hírnék. Sokat gondoltam rád. ...”

Április 5. Ifj. Bartók Béla Tóth Emilnének szóló leveléhez záradékként megírja, hogy Nagyszerdán Pozsonyba utazik pár napra.

Április 6-án tájékoztatja édesanyjákat pozsonyi és bécsi útiterveiről, többek között arról, hogy Pozsonyban ruhát szeretne csináltatni a „legfinomabb” anyagból.

Április 7. A Tóth-gyerekekkel közös levelezőlapon azt írja húgának, hogy 9-én rádiószereplése lesz (erről azonban nincs adat).

Április 10. Szonátaest Szigeti Józseffel a Zeneművészeti Főiskolán. A műsor: Schubert A-dúr, Bach A-dúr, Mozart B-dúr és Beethoven op. 30-as G-dúr szonátája.

Április 11-én közli a bécsi Pult und Taktstock folyóirattal, hogy nem tud cikket írni számukra az 1. zongoraversenyről, és ajánlja, hogy másvalakivel írassák meg. Ugyanekkor ír az Universal Editionnak is.

Április 13-án Pozsonyba utazik. Délután ér oda; nem akar pihenni, hogy többet lehessen édesanyjáékkal.

Április 14-én délután édesanyjával Dolnay nevű ismerősükhöz mennek, ahol Bartók zongorázik.

Április 15-én utazik vissza Pozsonyból Budapestre.

Április 16. Látogatás a budakeszi szanatóriumban.

Április 17. Húsvétvasárnap. A Baldwin Piano Companynak írt levélben elfogadja amerikai hangversenykörútra tett ajánlatukat avval, hogy maximum 30 hangversenyt vállal, heti 300 dollár díjazásért.

Április 26. Levél az Universal Editionnak.

Április 27-én meghívja Tóth Aladárt május 1-re, a Zeneművészeti Főiskolára, az 1. zongoraverseny zártkörű bemutatójára.

Május 1. Az 1. zongoraverseny zártkörű bemutatója. Kétzongorás előadás, Frid Gézával.

Május 2. Levél az Universal Editionnak.

Május 3. Még Budapestről ír édesanyjáéknak, tervezett bécsi útjáról.

Május 5-én Bécsben telefonon beszél szintén Bécsbe érkezett édesanyjával.

Május 6-án délután Voit Rudolfék bécsi lakásán találkozik édesanyjával.

Utána szerzői est a Mittlerer Konzerthaus-Saalban. Rossi, Marcello és della Ciaja 1-1 művén kívül a *Szonatina*, *Suite*, *Allegro barbaro*, 1. *síratóének*, 2. *burleszk*, 1. *román tánc*, 8 egyéb kis zongoradarab szerepel a műsoron, és Fayer-Fuchs Rózsi énekét kíséri a *Magyar népdalokban*.

Május 7-én délben újból találkozik édesanyjával Voit Rudolféknál, majd rövidesen visszatér Budapestre.

Május 11-én Budapestről ír Bécsbe az ITHMÁ-nak (Internationale Theater- und Musik-Agentur).

Május 17-én levélben ajánl lehetséges időpontokat Frid Gézának az I. Zongoraverseny II. és III. tétele korrektúrájának átadására.

Május 18-án az 1. zongoraverseny fűvós és ütős szólamainak korrektúráját visszaküldi az Universal Editionnak.

Május 22-én feleségével közös képeslapot ír Péter fiának Szöllös pusztára.

Május 23. Újabb rádióhangverseny. Műsora: 3 Scarlatti-szonáta, Mozart A-dúr szonáta, Beethoven op. 10, no. 3-as A-dúr szonáta, Kodály 7 zongoradarab op. 11 és Chopin g-moll ballada.

Felesége további gyógykezeltetése céljából a svájci Davosba utaznak.

Május 25-én megérkeznek. A Sanatorium Guardaval-ban szállnak meg.

Május 26-án innen ír édesanyjáéknak Pozsonyba és hűgának Szöllös pusztára, beszámol útjukról és felesége egészségi állapotáról.

Május 29. Levelezőlap Voit Rudolfnak Bécsbe.

Május 30., június 4., 13. és 20. Levelek Davosból az Universal Editionnak, ill. az ITHMÁ-nak.

Június 27. Davosból Frankfurt am Mainba utazik.

Június 29-én meghallgat egy Busoni-operát, majd 520-személyes fogadáson vesz részt.

Július 1. Az 1. zongoraverseny ősbemutatója a frankfurti Operaházban, Wilhelm Furtwängler vezényletével. – Ezen a napon kelt, fiktív budapesti keltezéssel, szerződése a New York-i De Luxe Reproducing Roll Corporation-nel gramofonfelvételekre.

Július 3. körül visszautazik Davosba, *5-én* az Universal Editionnak, *14-én* az ITHMÁ-nak ír.

Július 15-én még Davosból ír édesanyjának, a következő szezont „biztos” hangversenyeiről. Tíz hangversenyt sorol fel, ezekből 7 elmaradt.

Július 16. Baden-Badenbe utazik, ahol délelőtti hangversenyen a Zongoraszonátát játssza nagy sikerrel, délután gépzongorára és géporgonára írt művek bemutatóján vesz részt, este pedig „’Lichtbild’ (= mozi) bemutatók, hozzá filmre fölvelt zenével (ez egy új találmány, már most is legalább olyan jól hangzik mint a jobb grammofonok)” – írja édesanyjának *július 22-i* davosi levelében.

Július 17-én Baden-Badenből visszautazik Davosba, ahová este érkezik.

Július 23-án levelet ír húgának és csomagot küld Péter fia születésnapjára Szöllös pusztára; ismét ír az ITHMÁ-nak.

Július 24. Levél az Universal Editionnak.

Július 30-án a 2715 m magas Schiahord-csúcsot ábrázoló képeslapon írja felesége: „Erre a sziklás hegyre szeret Béla fölmászni”. Bartók súlya 52,6 kg, amit megfelelőnek tartanak.

Augusztus 1. Svájc nemzeti ünnepe. Bartókné beszámolója szerint „gyönyörű volt”.

Augusztus 2. Hosszabb levél húgának Szöllös pusztára édesanyjuk betegeskedéséről és a szükségesnek látszó tennivalókról.

Augusztus 3. Levelezőlap a Svájcban tartózkodó Balogh Ernőnek.

Augusztus 4-én édesanyjáéknak megnyugtató anyagi helyzetéről ír, amely lehetővé teszi, hogy mindenben segítsen rajtuk. Megemlékezik édesapja halálának 39-ik évfordulójáról is.

- Augusztus 5-én* kirándul a Weissfluh-hegy tövéig.
- Augusztus 7-én* Szigeti Józsefnek Párizsba (még magázva) írott levelében a 2. hegedűszonátáról ad felvilágosítást, és megemlíti, hogy Frankfurtban találkozott Butler N. Murray-vel.
- Augusztus 8.* Levél az Universal Editionnak.
- Augusztus 11-én* kirándul a Flüele-Hospizhoz, onnan egy 3150 méter magas csúcsra. Húgának Szöllös pusztára az édesanyjuktól kapott megnyugtató hírekről ír.
- Augusztus 12.* Levél az ITHMÁ-nak.
- Augusztus 14-én* a Davosban tartózkodó Szigeti Józsefet látogatja meg. – Hajdú Henriknek Budapestre őszi és téli terveiről levelet, édesanyjájának levelezőlapot ír.
- Augusztus 15.* Levél az ITHMÁ-nak.
- Augusztus 21.* Levelezőlap özv. Bartók Bélánénak Pozsonyba.
- Augusztus 22-én* Szigeti Józseféknél ebédel. – Üdvözlőlapot ír ifj. Bartók Bélának, 17-ik születésnapja alkalmából.
- Augusztus 27.* Levél az Universal Editionnak.
- Augusztus 30-án* megírja édesanyjájának, hogy „kis kellemetlenség” érte, amennyiben felkérték egy jótékonyági hangversenyen való közreműködésre. A davosi Grand Hotelben tartott hangversenyen az *Allegro barbarót*, az *Este a székeleyknél*, a *Szonatinát*, az *1. román táncot* játsz-sza, és néhányat a *15 magyar parasztdalból*.
- Szeptember 2.* Visszaérkezik Budapestre, felesége még Davosban marad.
- Szeptember 5-én* édesanyjájának küldött levelezőlapon Voit Irmának szóló utólagos születésnapjok jókívánságok után ezt írja: „Itt mindenki ámul-bámul, mennyire jó színben vagyok. Hát bizony 5 és ½ kilót nagyon is meg kell látni”. Hosszan ismerteti hangversenyszerűségeit, melyeknek kb. fele azután nem valósult meg. Végül megemlíti: „Zoltánnak hosszadalmas influenzája volt a nyáron, ami nagyon zavarta munkájában”.
- Szeptember 10.* Levél az Universal Editionnak.

Szeptember 13-án azt írja édesanyjának, hogy nyugdíjaztatni kívánja magát 20 és félévi szolgálattal, ami kb. 2400 pengő évi veszteséget jelent, de ezt bőven kárpótolják egyéb lehetőségei és főleg a szabadság. – Este rádióhangversenyt ad. G. Frescobaldi-, M. Rossi-, D. Zipoli-művek mellett Beethoven op. 34-es F-dúr variációit, saját *9 kis zongoradarab*-ját és Kodály Emma *2 magyar paraszttáncát* játssza.

Szeptember 21-én tájékoztatja édesanyját: mégsem ment nyugdíjba, hanem az 1927/28-as tanévre szabadságot kért és kapott.

Szeptember 26-án tudatja édesanyjával, hogy felesége készül haza, ő maga Péter fiukért utazik, s hogy vendégül látta a Budapesten tartózkodó Edward Clarkot (aki október 10-én Londonban vezényelni fog), és szalmaövegyként tökfőzeléket adott neki fasírttal, valamint cukrászsüteményt.

Szeptember 27-én még Budapestről ír az Universal Editionnak.

Ezután Szöllös pusztára utazik, ahonnan Péter fiát Budapestre hozza. Felesége, újabb rosszulléte miatt, még nem jöhetett el Davosból.

Október 1-én édesanyjának arról ír, hogy a pozsonyi lakásukon folyó építkezés idejére menjenek bútorozott szobába az ő költségére (ezt persze édesanyjaék nem fogadták el). A költségeket a hangversenyezésből fedezné, amit „...akkor is meg kellene tenni, ... ha nem volna pénzre szükségem, mert saját műveimet amugy is magamnak kellene propagálnom. Ezidén t.i. jóformán kizárólag saját dolgaimat játszom, és csak fontosabb helyeken”.

Október 4-én még Budapestről írott levelezőlapján felhívja édesanyjaék figyelmét az angliai nyári időszámításra, ha sikerülne október 9-i rádiószeretlését meghallgatniok. (Egyébként akkor már visszatértek a téli időszámításra.)

Október 8-án este érkezik Londonba. A Vernon Court Hotelban száll meg.

Október 9. Rádióhangverseny Londonban.

Október 10. Újabb rádióhangverseny: az 1. zongoraverseny angliai bemutatója, Edward Clark vezényletével, egyetlen próbával. A két londoni

hangverseny tiszteletdíja 55 guinea (57 és fél font).

Október 11-én reggel Londonból Dessaubába utazik.

Október 12. Zongoraest Dessaubában, a „Bauhaus” baráti körének rendezésében. Műsor: Kodály *Sírfelirat* és *Zongoramuzsika*, saját műveiből a 2. elégia, 3 burleszk, Szonáta, 9 kis zongoradarab, Kolindák I. sorozat, *Suite* és *Allegro barbaro*.

Október 15-én már Prágából írja édesanyjáéknak, hogy eddig minden rendben folyt le, csak éppen a zongoraverseny okoz nehézséget mindenütt a zenekarnak. – Az Universal Editiont levélben kéri, hogy küldjék Varsóba a Zongoraverseny anyagát.

Október 16. Az 1. zongoraverseny előadása a prágai Smetana-teremben. A Cseh Filharmonikusokat Strasser István vezényli.

Október 17-én délután Prágából Pozsonyba érkezik.

Október 18-án Pozsonyból ír az Universal Editionnak.

Október 19-én este Pozsonyból Varsóba érkezik. A Hotel Bristolban száll meg.

Október 21. Ötórás zenekari próba után este az 1. zongoraverseny varsói előadása, Gregorz Fitelberg vezényletével. A hagyományos lengyel–magyar barátság „kitűnően működött”.

Október 22-én még Varsóból ír édesanyjáéknak Pozsonyba és hűgának Szöllős pusztára, majd hazaindul.

Október 23-án érkezik Budapestre.

Október 24-én ajánlást ad volt tanítványának, Fodorné Kovacsics Olgának, a Székesfővárosi Zenetanfolyam zongoratanárnői állásának betöltéséhez.

Október 28-án budapesti rádióhangversenyén Schubert B-dúr, Beethoven op. 53-as C-dúr szonátáját játssza, saját műveiből pedig a *Barcarollát* és *Musettes*-et a *Szabadban* sorozatból, továbbá „Két kis rapszódia”.

Október 30. Levél az Universal Editionnak.

November 3-án hosszasan ír édesanyjának felesége egészségi állapotáról és az őszi–téli hangversenytervekről, főleg első amerikai útjáról: a „felolvasó

zongoraestek olyanok lesznek, hogy angolul fogok felolvasni! valamit zenei törekvéseinkről és utána illusztrációként mindjárt zongorázni is megfelelő műveket. Életemben egyszer olvastam fel nyilvánosan, akkor is magyarul, most pedig angolul! Hát legyenek boldogak vele, ők akarták”.

November 6. Az 1. zongoraverseny előadása Bécsben, a Musikverein nagytermében, Munkás Szimfonikus hangverseny keretében, Strasser István vezényletével. A hangversenyen előadják Kodály *Psalmus Hungaricus*-át is Anton Webern vezényletével. Bartók közvetlenül a hangverseny után hazautazik, így ha találkozott is Webernnel, hosszabb eszmecsereére nem volt idejük.

November 10-én Budapestről ír édesanyjáéknak, felesége egészségi állapotáról és az újabb amerikai hangversenytervekről.

November 11-én Wilhelm Furtwänglernek, *14-én* az ITHMÁ-nak ír.

November 16-án Budapestről Stuttgartba utazik.

November 17. Zongoraest a stuttgarti Zenefőiskolán: Kodály *Sírfelirat*, Bartók 2 *elégia*, 3 *burleszk*, 9 *kis zongoradarab*, *Szonatina*, *Kolindák*, 1. *síratóének*, *Suite* és *Allegro barbaro*. – A Kodály-házaspár, átutazóban, a pozsonyi pályaudvaron találkozik özv. Bartók Bélánéval. „Most már van dicsőség, de pénz nincs” – mondja Kodály.

November 18. Bartók Stuttgart városrészeiben sétál, majd rádióhangversenyt ad: „egyszerre négy városból továbbították (még Frankfurt, Cassel és nem tudom melyik volt hozzákötvé)” – írja.

November 19-én írja édesanyjáéknak, hogy 21-én Münchenben a *Rapszódia*t játssza, mert „Azoknak nem kellett a zong. koncert!”. Este a *Rapszódia* előadása után vonatra száll, Münchenbe utazik.

November 20. A *Rapszódia* próbája Münchenben. A karmester Siegmund von Hausegger.

November 21-én írja édesanyjáéknak: „itt Hausegger a dirigens ... Zürichben volt akkor, mikor együtt voltunk ott. ... Jól csinálja a rapszódia, persze ez nem olyan nehéz, mint a koncert”. Az esti hangverseny után hazaindul.

November 22-én délután érkezik Budapestre. (A november 23-ra tervezett mainzi hangverseny elmaradt.)

November 24-én Budapestről ír a Bechstein cégnek Berlinbe.

November 26. Levél az Universal Editionnak Bécsbe. – Levél édesanyjáéknak Pozsonyba, melyben részletesen megszervezi Budapestre és Szöllős pusztára tervezett utazásukat és tartózkodásukat. „Okvetlenül II. osztályon utazzatok!! [Ekkor még három osztály volt a vonatokon.] Béla (a fiam) elibetek jön Szob-ig ... A vámvizsgálatnál ne próbáld a kosarat leemelni!, hanem okvetlenül kérj hordárt, ... annak azután 50 (magyar) fillért adsz ezért.”

November 28. Levél az ITHMÁ-nak.

November 29-én felhatalmazza Polgár Tibort, hogy a *15 magyar parasztdal* és a *10 könnyű zongoradarab* néhány számából zenekari átíratot készítsen. – Este hangverseny a Zeneművészeti Főiskolán. A műsor: Beethoven F-dúr szonáta, 7 régi olasz darab, saját műveiből a Szonáta, a *9 kis zongoradarab* 5. és 9. száma, a *Szabadban* sorozatból a *Musettes*, és kéziratból, első előadásként „Három kis rapszódia népdalok fölött” (a *Három rondó*).

December 4-én édesanyja és Voit Irma Pozsonyból Budapestre érkezik, Bartók a pályaudvaron várja és lakására viszi őket. Közös lapot írnak Tóth Emilnének Szöllős pusztára. Este Bartók édesanyjával négykezesezik.

December 7-én délután II. osztályon Münchenen keresztül Párizsba indul.

December 10-én Párizsból Cherbourg-ba utazik. Ott száll a Columbus nevű hajóra, amely 19 óra 42-kor elindul egyhetes útjára, Amerikába.

December 17. Búcsúvacsora a hajón.

December 18-án 7 nap, 20 óra és 18 perces út után, délelőtt 11 órakor érkezik New Yorkba. Este 7 órakor a Bohemiens Club vacsoráján vesz részt, többek között Dusolina Giannini, Benjamino Gigli, Willem Mengelberg, Szergej Rachmaninov, Szigeti József társaságában.

December 21-én New Yorkból ír édesanyjának és húgának Szöllős pusztára: „Eddig aránylag minden jól ment...”

December 22. Első amerikai hangversenye a New York-i Carnegie Hallban.

A New York-i Filharmonikusokkal a *Rapszódia*t játssza, mert ez a zenekar sem tudta megtanulni a zongoraversenyt. A karmester, Willem Mengelberg arra hivatkozik, hogy a zongoraverseny partitúrája hibás.

December 23-án Bartók gépzongorára játszik néhány művet. – Megismétlik az előző napi hangversenyt.

December 28-án még New Yorkból ír édesanyjáéknak és húgának Szöllös pusztára, majd Philadelphiába indul.

December 30-án érkezik meg Philadelphiába. A Hotel Sylvania-ban száll meg. A Philadelphiai szimfonikusokkal, Reiner Frigyes vezényletével, a *Rapszódia*t játssza az Academy of Music hangversenytermében.

December 31. Az előző napi hangverseny megismétlése.

1928

Január 1-én a 2. hegedű–zongoraszonátát játssza Arányi Jellyvel, majd visszautazik New Yorkba, ahonnan levelezőlapot ír Béla fiának.

Január 2-án délután 5 óra 10-kor indul New Yorkból nyugati útjára.

Január 3-án délután 2-től 8-ig Chicagóban csatlakozásra vár, majd Omaha–Cheyenne (Wyoming) útvonalon továbbutazik a Los Angeles-i közvetlen vonattal.

Január 4-én Nebraska állam területén a vonatból hosszú levelet ír Szöllös pusztára, akkor már odaérkezett édesanyjáéknak és többi családtagjának, az amerikai étkezési szokásokról.

Január 6-án reggel 9 óra 10-kor megérkezik Los Angelesbe, ahol a Hotel Biltmore-ban száll meg.

Január 7-én kirándul Santa Monica-ba, a tengerparton moszatokat gyűjt.

Január 9-i levelezőlapján – Los Angeles eredeti nevét idézve – „La Puella de Nuestra Señora la Reina de Los Ángeles” helymegjelöléssel megírja édesanyjáéknak, hogy a szállodából magánházba költözött.

Január 10-én levelezőlapot ír Buşitja Jánosnak Belényesre és Balogh Ernőnek New Yorkba.

Január 11. A Los Angeles-i Beaux Arts Auditoriumban tartja első angol nyelvű felolvasását, majd zongoraestet ad. Műsora: Kodály *Sírfelirat* és *Allegro molto* a *Zongoramuzsikából*, saját műveiből a *Suite*, *Kolindák*, Szonáta, a 2. *burleszk*, 1. *síratóének*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél* és *Allegro barbaro*. – Előzőleg délben angol üdvözlő beszédet kellett mondania „száz nő előtt”, ami nagyon kínosan érintette. A hangverseny után levelezőlapon számol be édesanyjáéknak Szöllős pusztára és Béla fiának Budapestre a történetekről.

Január 12-én reggel 7 óra 45-kor indul Los Angelesből San Franciscóba, 12 órai utazás után érkezik oda. A Hotel Mark Hopkins-ban száll meg. – Este megnézi a kínai színház előadását, amely nagyon érdekelte.

Január 13. A San Francisco-i Fairmont Hotel Norman Halljában megismétli a Los Angeles-i felolvasást és zongoraestet.

Január 14-én délután 4-kor San Franciscóból tovább utazik Seattle-be (Washington). A Hotel Olympic-ban száll meg.

Január 15-én itt tart az előző kettővel azonos műsorral felolvasást és zongoraestet.

Január 16-án Seattle-ből küld jókívánságokat édesanyja 71. születésnapján Szöllős pusztára.

Január 17-én reggel 9-kor indul Seattle-ből Portlandbe (Oregon). Délután 3 óra 15-kor érkezik oda. Este a Little Theaterben felolvasása és zongoraestje a korábbiakkal azonos. Még Seattle-ből írja meg az Universal Editionnak, hogy Mengelberg a hibás partitúra miatt nem tudta bemutatni az 1. zongoraversenyt.

Január 18-án reggel 9 óra 34-kor indul Portlandből kelet felé, 48 órás vonatútra. Portland és Denver (Colorado) között 2 hosszú levelet ír Szöllős pusztára édesanyjáéknak amerikai tapasztalatairól, majd *19-én* levelezőlapot Béla fiának Budapestre (ezt csak II. 1-én adta fel Cincinnatiiban).

Január 20-án délelőtt 10 óra 15-kor érkezik Denverbe, és a Brown Palace Hotelben száll meg.

Január 21. Denverben a Y. W. C. A. Auditoriumban tartja meg szabvány felolvasását, majd zongoraestjét, amelyen Blanche da Costa énekesnő közreműködésével 6 magyar népdalt is előadnak.

Január 22-én még Denverből ír édesanyjának, majd délután $\frac{1}{2}$ 3-kor tovább utazik Kansas City (Missouri) felé, ahova *január 23-án* reggel 8 óra 15-kor érkezik. Este a Hotel Muehlebachban tartja felolvasását és zongoraestjét, változatlan műsorral. Este 11 óra 40-kor indul Saint Paulba (Minnesota). A Saint Paul Hotelben száll meg.

Január 24-én Saint Paulból mindkét fiának ír 1-1 levelezőlapot. Hangsúlyozza, hogy az a Kansas City, ahol előző nap szerepelt, Missouri államban van, nem azonos a Kansas állambeli Kansas Cityvel. Péter fiának lefordítja a lapon levő kis verset (Bárdos Lajos 1978-ban megzenésítette).

Január 25-én hűgának ír. Este felolvasás és zongoraest a University Clubban, a szokott műsorral.

Január 26-án reggel 8 óra 20-kor Saint Paulból indul Chicagóba. Este 8 óra 10-kor ér oda, éjjel 11 óra 35-kor utazik tovább, és *január 27-én* reggel 8 óra 35-kor érkezik Cincinnatiba (Ohio). A Hotel Gibson-ban száll meg.

Cincinnatiban 5 napot tölt. Reiner Frigyessel próbálja az 1. zongoraversenyt, amely kitűnően megy, „minden zavarosság, botlás nélkül”.

Február 1-én még Cincinnatiból ír édesanyjáéknak Szöllős pusztára.

Február 2-án déli 1 óra 40-kor indul Cincinnatiból.

Február 3-án reggel 7 óra 55-kor érkezik Washingtonba.

Február 4. Hangverseny a washingtoni Magyar Követségen. Szigeti Józseffel Mozart B-dúr szonátáját játssza és a *Román népi táncokból* Székely Zoltán átíratát. Szólóműsora: Chopin egyik noktürnje, néhány saját műve (2. *burleszk*, 1. *síratóének*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Allegro barbaro*) és Kodály *Zongoramuzsikájának* két darabja.

Február 5-én Washingtonból New Yorkba utazik. Este a Gallo Színházban ad hegedű–zongoraestet Szigeti Józseffel. A műsor: Bartók Zongoraszonáta és 2. hegedű–zongoraszonáta, Schubert A-dúr szonáta, valamint Székely Zoltán *Román népi táncok*- és Szigeti *Gyermekeknek*-átirata.

Február 6. Szerzői est a New York-i Bohemians Clubban. Szigeti Józseffel a 2. hegedű–zongoraszonátát, valamint Szigeti és Székely egy-egy átíratát játsszák. A műsorban Székely Zoltán keresztnéve tévesen „János”-ként szerepel.

Február 7-én New Yorkból örömmel írja édesanyjáéknak, hogy február 29-én sikerül hazaindulnia. Este néhány napra Cincinnatiába utazik újabb próbák miatt.

Február 10-én, ismét New Yorkban, az akkori legmagasabb épületet, a Woolworth Buildinget látogatja meg.

Február 11-i levelezőlapján édesanyjának ismét a hazautazásról ír, és hívja, jöjjön el márciusi budapesti hangversenyére. Béla fiának, aki ösztöndíjat kapott a gimnáziumban, levelezőlapon azt tanácsolja, ne költse el, amíg haza nem tér, mert neki is volna valami ideája. (Később azt javasolta, hogy fia külföldi utazásra fordítsa az összeget, ami meg is történt.)

Február 13. Az 1. zongoraverseny amerikai bemutatója a New York-i Carnegie Hallban, a Cincinnati Filharmonikus Zenekarral, Reiner Frigyes vezényletével. Este Bartók Bostonba utazik.

Február 14. Cambridge (Massachusetts), Boston elővárosa. Az 1. zongoraverseny zenekari próbája. Édesanyjáéknak írja: „...2 hét múlva már hajón ülök remélhetőleg és örülni fogok, hogy vége van ennek a turnénak”. – Levél az ITHMÁ-nak.

Február 15. Második zenekari próba, utána visszautazik New Yorkba.

Február 16-án a New York-i Ritz Carlton Hotelben közreműködik az Eddy Brown-vonósnégyes matinéján. Az 1. román táncot és a Suite-et játsza, valamint 5 magyar népdalt kíséri. Az énekesnő a műsor szerint

Crystal Waters, a beszámolók egy része szerint Sámson Mária. – Még aznap visszatér Bostonba, és este az American Academy of Arts and Sciences termében tart felolvasást és magyar estet. Műsora: Kodály *Sírfelirat* és *Allegro vivace* az op. 3-ból, saját Szonátája, 1. *burleszk*, 1. *síratóének*, a *Medvetánc*, az *Este a székegyeknél* és az *Allegro barbaro*, továbbá Jean Bedettivel Kodály Gordonkaszonátája.

Február 17. és 18. Az 1. zongoraverseny egy-egy előadása a bostoni Symphony Hallban, Serge Koussevitzky vezényletével. A 18-i hangverseny után, este 11 óra 25-kor, Detroitba indul.

Február 19. Detroit (Michigan). Felolvasás és magyar est az Institute of Artban, a január 11-i műsorral. Este Clevelandbe indul. Buffalo és Detroit közt levél Balogh Ernőnek.

Február 20. Clevelanden keresztül Cincinnatiba érkezik. Detroit és Cleveland között a vonaton édesanyjáéknak ír. Cincinnatiba megérkezve zenekari próbán vesz részt.

Február 21. Délelőtt újabb zenekari próba Cincinnatiban, majd visszautazik Clevelandbe.

Február 22. Felolvasás és magyar-est a clevelandi Museum of Artban, a január 11-i műsorral.

Február 23-án ismét Cincinnatiba utazik, ahol 24-én és 25-én az Emery Auditoriumban az 1. zongoraversenyt játssza, Reiner Frigyes vezényletével. A Gibson Hotelban száll meg.

Február 26-án érkezik Chicagóba. A Hotel Congress-ben száll meg. Utolsó amerikai üdvözlöt küld édesanyjáéknak és Busiřia Jánosnak, valamint levelet a Bechstein cégnek.

Február 27. Felolvasás és magyar-est a chicagói Cordon Clubban, a szokásos műsorral.

Február 28-án Chicagóból a Cleveland–Buffalo–New York útvonalon New Yorkba utazik, este 10 óra 10 perckor érkezik meg.

Február 29-én délben New Yorkban hajóra száll, a „George Washington” fedélzetén hazaindul. Pablo Casals is ezen a hajón utazik.

Március 1-én a „George Washington” fedélzetéről megtáviratozza Budapestre szerencsés elindulását.

Március 1–7. között az Atlanti-óceánon.

Március 8-án Cherbourg-ba érkezik, ahonnan megtáviratozza Budapestre várható érkezését, és továbbutazik Párizsba.

Március 10-én érkezik meg Budapestre.

Március 11-én hazaérkezését megtáviratozza hűgának.

Március 16-án a Zeneművészeti Főiskolán ad zongoraestet. Műsora: Rossi a-moll toccata, Mozart c-moll fantázia, Beethoven F-dúr és Asz-dúr szonáta, Kodály *Sírfelirat* és 2 szám az op. 3-ból, saját szerzeményei közül *Az éjszaka zenéje*, a *Suite* és az *1. román tánc*.

Március 18. A Filharmóniai Társaság nyilvános főpróbán Magyarországon először bemutatja az 1. zongoraversenyt, Bartók zongorajátékával és Dohnányi Ernő vezényletével.

Március 19. Az 1. zongoraverseny hivatalos magyarországi bemutatója. A hangversenyre Budapestre érkezett özv. Bartók Béláné és Tóth Emilné is. Bartók a hangversenyről 1-2 nappal később azt írja Balogh Ernőnek: „A pesti zenekar és Dohnányi nagyon igyekeztek, európai mértékkel mérve kitűnő előadás volt, amit nem is vártam”.

Március 23-án Kölnbe utazik, ahol *24-én* tartják az 1. zongoraverseny első próbáját, amelyről azt írja édesanyjának: „Ma próbáltunk először, elég jól ment, de azt hiszem nem lesz olyan jó előadás, mint Pesten”.

Március 26. Nyilvános főpróba, *27-én* előadás a kölni Gürzenich-Konzert keretében, Hermann Abendroth vezényletével.

Március 29-én Budapestről írt az ITHMÁ-nak és a Bechstein cégnek.

Március 30-án kölcsönveszi a bécsi Bösendorfer cégtől a XIII. Modell 1812. számú zongorát, 1800,- pengőért, ami igen magas összeg, havi fizetésének több mint négyszerese.

Április 8-án (Húsvétvasárnap) Budapestről ír Krueger N. úrnak a *Rómán táncok* ügyében.

Április 9. Zongoraest a bajai Nemzeti Szállóban. Műsora a régi olasz

szerzők mellett Mozart c-moll fantázia, Beethoven op. 10-es F-dúr szonáta, Kodály *Sírfelirat* és *Allegro molto* az op. 3-ból, Chopin cisz-moll noktürn, saját műveiből a *Medvetánc*, a 2. *burleszk*, *Este a székeleyeknél*, 1. *román tánc* és a 15 *magyar parasztdal* 6–14. száma.

Április 11. Levél Budapestről a Vereinigung für Zeitgenössische Musik-nak Münchenbe.

Édesanyja és Voit Irma a napokban Szöllös pusztáról Budapestre utazott; április 15-ig Bartókéknál laknak, majd hazautaznak Pozsonyba.

Április 15-én írt levelében Bartók elhárítja Bușiția János meghívását; a koncertkörút elfárasztotta, és nagy lakáskeresésben van, fontos hangversenyajánlatokat is el kellett utasítania. – Edward Clarknak tervezett őszi londoni útjáról ír és arról, hogy az Universal Edition a *Román népi táncok* kölcsönnyagáért véleménye szerint túl magas díjat kér, amit szeretne tisztázni, és ezért pontos adatokat kér.

Ezután Berlinbe utazik, legkésőbb április 18-án ér oda.

Április 19. Az 1. zongoraverseny főpróbája.

Április 20. Az 1. zongoraverseny előadása a berlini Kroll Operben, Erich Kleiber vezényletével. „Kleiber nagyon ügyes és nagyon jókedvű dirigens, amellet szigorú is, és kitűnő muzsikusz” – írja feleségének Bartók. Az 1927. július 1-i ősbemutató óta ez az 1. zongoraverseny tizenegyedik előadása (sorrendben: Frankfurt, London, Prága, Varsó, Bécs, New York, Boston, Cincinnati, Budapest, Köln és Berlin). A hangverseny előtt Bartók azt írta édesanyjának, hogy már kezdi kicsit unni a zongoraverseny előadását és örül, hogy a szezonban már nem lesz több szereplése. A hangverseny után (április 22-én) beszámol édesanyjának arról, hogy „Berlinben nagyon szépen ment a zongorakoncert, a közönség majdnem összeverekedett, mert 2 táborra oszlott! Ilyen paprikás hangulatot idéztem elő”.

Április 22-én délben rádióhangverseny Münchenben. A műsoron Debussy-művek, Kodály *Sírfelirat* és két darab az op. 3-ból, saját műveiből a 15 *magyar parasztdal* néhány száma, az *Este a székeleyeknél*,

Medvetánc, Szonatina, 1. siratóéneke és 1. román tánc. – A Herkules-teremben tartott esti hangverseny műsora: *1. elégia, a 3 burleszk, 9 kis zongoradarab, a Szonáta, a Kolindák I. sorozata, az 1. siratóéneke, a Suite és az Allegro barbaro.*

Április 23-án indul haza Münchenből és *április 24-én* érkezik Budapestre.

– Még aznap levelet ír az Universal Editionnak.

Május 2-án a lakáskeresés során egy kelenföldi lakás ügye már csaknem a szerződés aláírásáig jut, de megghiúsul. – Este rádióhangverseny. Műsorán Debussy-darabok, Kodály op. 11-es zongoradarabjainak néhány száma, Bartók *15 magyar parasztdal, 2. elégia, 10 könnyű zongoradarab* és az *1. román tánc* szerepel.

Május 4-én édesanyjának megírja, hogy a III. kerület Kavics utca 10-ben bérelnék lakást, és eseteli annak előnyeit.

Május 5. Levéltervezet Paul Bechertnek spanyol hangversenytervekről.

Május 15-én 200,- pengő lakásközvetítési díjat fizet.

Május 16-án részletes levélben tájékoztatja a Matica Slovenskát arról, hogy végre sikerült befejeznie a szlovák népdalgyűjtemény kéziratát.

Május 22. Levél az ITHMÁ-nak.

Május 23-án meglátogatja báró Radvánszky Antalnét Gleiman Wandáékat. – Részletesen leírja édesanyjáéknak új lakásuk leendő berendezését, és tudatja: Béla fia túlesett az írásbeli érettségén.

Június 1. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 41741/1928-III. sz. rendeletével, a zongoratanárvizsgáló bizottság beltagjává nevezi ki, az 1928. V. 1.–1933. IV. 30-ig terjedő időre.

Június 4-én a Szilágyi Dezső tér 4-ből a Kavics utca 10-be költöznek. „Túlestünk a hurcolkodáson... Semmi baj nem történt, csak az 58 láda közül 2 némileg széjjelment, de abból sem potyogott ki semmi ... A másik eseménye a napnak, hogy Béla lementurált jelesen ... Olyan falusi itt a levegő, bornyak bégetnek, tücsök ciripel ... Csakhogy végre kiszabadultunk abból az utálatos lakásból” – írja édesanyjának. A hurcolkodás költségei 2225 pengőt tettek ki.

Június 12-én elintézi a rendőrségi bejelentkezést és levelet ír özv. dr. Dedinszky Bélánénak, a Szilágyi Dezső téri lakás új lakójának, a lakás rendelkezésre bocsátásáról.

Június 14-én elégedetten napozik az új lakás kertjében.

Június 21-én hosszabb levélben részletezi édesanyjának a hurcolkodás költségeit, két részre bontva: közvetlen költség 830 pengő, járulékos költség (új beszerzések) 1395 pengő. Összehasonlítás céljára kéri az 1907-es költözködés költségeit, melyeket édesanyja annak idején feljegyzett.

Június 22. A szlovák népdalgyűjtemény utolsó harmadát átadja a Matica Slovenská képviselőjének, 3150 cseh koronáért.

Június 23. Levél az ITHMÁ-nak.

Június 28. Levél az Universal Editionnak.

Június 30-án Ziegler Károly feleségével (Ziegler Mártával) és kisfiukkal Budapesten átutazóban meglátogatja Bartókékát. Bartók zongorázik nekik.

Július 2. Az Állatkertben sétál családjával.

Július 4-én tájékoztatja édesanyjáékát az új lakással kapcsolatos befejező munkákról, felesége és fiai nyári terveiről és arról, hogy októberben Prágába készül, nem szívesen, de annak örül, hogy útközben Pozsonyba látogathat.

Július 7-én befejeződnek a Kavics utcai lakás kőműves munkái.

Július 10. Levél az ITHMÁ-nak, a Bechstein cégnek és az Universal Editionnak.

Július 13-án megírja édesanyjáékknak: az egész család átjelentkezett az Apostol utca 22-be, hogy Bartók Péter egy rózsadombi iskolába kerülhessen (az iskolák körzetesítése miatt a Kavics utcai lakosok egy győnge óbudai iskolához tartoztak). Részletesen tájékoztatja a következő évad külföldi szerepléseiről és arról, hogy szabadságát nem hosszabbították meg, így a következő tanévben megint tanítani fog, de csak heti 8 órában (2×4 részletben). Ismerteti a következő évad terveit is.

Július 21-én aggódva ír beteg édesanyjának, és megnyugtatóként közli, hogy nem dolgozik túl sokat, kényelmesen végez mindent. – Ír az ITHMÁ-nak is.

Július 26-án örömmel nyugtázza édesanyja 2 lapját és javulásának hírére.

Július 28. Levél az Universal Editionnak.

Augusztus 8-án elkíséri a piacra feleségét és Péter fiát.

Augusztus 9-én „pontosabb” adatokat ír édesanyjának a következő évad terveiről, de még ezek is sokat változtak.

Augusztus 14-én Péter fiával a gyűjtőlencsét tanulmányozza, visszaemlékezve kedves gyermekkori regényére, Verne *Rejtelmes szigetére*, amelyben Smith Cyrus gyűjtőlencsét gyárt.

Augusztus 15-én Kitzbühelben nyaraló Béla fiának ír.

Augusztus 17. Levél édesanyjának Pozsonyba és az ITHMÁ-nak Bécsbe. – Húga kérésére válaszolva ígéri, hogy mindent megtesz fia, Tóth Béla érdekében, akinek gazdatiszti alkalmazásában nehézségei támadtak. Panaszolja, hogy az emeleti lakásban lévő lakó nagyon lármás, sokszor kell füldugót használnia.

Augusztus 20. Megtekinti a Szent István napi ünnepségeket, majd erdei sétát tesz családjával.

Augusztus 21-én elküldi Bécsbe az Universal Editionnak a 3. vonósnygyes 1. oldalának fénymásolatát próbanyomás céljából. – Bartók–Dohnányi est a Margitszigeten, egy 8 ünnepi hangversenyből álló sorozat keretében. Az ún. „sétahangversenyen” Bartók 1. szvitjét és a *Rapszódia*t játsszák, zajongó közönség előtt.

Augusztus 23. Béla fiának Kitzbühelbe küldött utólagos születésnapi jókívánságai mellett az augusztus 21-i hangversenyről is ír: „hallgattuk a malacbandát, amely irgalmatlanul nyiszorgott, recsegett. ... Azt mondanom sem kell, hogy 24–25 éves korombeli dolgaim voltak a műsörön”.

Augusztus 24. Levelezőlap édesanyjáéknak a margitszigeti hangverseny leírásával.

Augusztus 25-én meglátogatja Emil Hertzka, az Universal Edition igazgatója.

Augusztus 26-án nagy aggodalommal ír újból megbetegedett édesanyjának és különféle javaslatokat tesz kezeltetésére. Részletesen beszámol az elmúlt napok eseményeiről és – Hertzka látogatásával kapcsolatban – munkájáról: „...megint szorgalmas voltam a nyáron és a következőket irtam: Egy kb. 12-perces darabot hegedűre zongorakísérettel, ez népi táncok feldolgozása; ugyanezt meg fogom hangszerelni is, szóval hegedűre zenekarkísérettel is át fogom alakítani. Továbbá szándéksom az egészet gordonkára is átírni zongorakísérettel. Remélem, hogy az egyiket Szigeti, a másikat Casals fogja majd játszani. Ez a kisebb mű; a nagyobb egy új vonósnégyes, ami elég sok munkát adott, ez is már majdnem kész”. (Az 1. rapszódiaéről és a 4. vonósnégyesről van szó.)

Augusztus 28-án húgának ír Szöllös pusztára édesanyjuk betegségéről, kérve, utazzon ápolására mielőbb Pozsonyba.

Szeptember 1-én Voit Irma 79. születésnapjára küld jókívánságokat Pozsonyba.

Szeptember 5-én Liszt-, Bach-, Beethoven-hangverseny, műsorán többek között most először játszott művekkel.

Szeptember 11-én megnyugtatja húgát: édesanyja jobban van, így elég, ha később utazik Pozsonyba. – Ziegler Károlynénak Szekszárdra írt lapján sajnálkozik, hogy hazautaztukban nem mehettek hozzájuk, és megírja Béla fiuk Kitzbühel–Salzburg–Pozsony–Budapest útitervét.

Szeptember 13. Levél az Universal Editionnak.

Szeptember 14-én ír édesanyjáéknak először arról a tervről, hogy költözzenek Pozsonyból közelebbi helyre, esetleg Budapestre.

Újból megkezdí a munkát az Akadémián, egyelőre a felvételi vizsgákon vesz részt.

Szeptember 24. Közeli prágai útjával kapcsolatban egy ülésen vesz részt, majd megírja édesanyjának, hogy Prágában talán közben tud járni át-

településük ügyében, egyébként október 4-én 2 napra Pozsonyba utazik. Az Akadémián 7 növendéket vett fel, ez nem sok.

Szeptember 27. Levél az ITHMÁ-nak és az Universal Editionnak.

Október 2. Levél az ITHMÁ-nak és az Universal Editionnak. – Az első újsághírek arról, hogy a 3. vonósnégyessel megnyerte a washingtoni „Musical Found Society” 6000 dolláros pályadíját. Ez később úgy módosult, hogy a megosztott 1. díjat Bartók és Casella kapta.

Október 4-én Budapestről Pozsonyba utazik, majd *október 6-án* tovább Prágába, a Népművészeti világkongresszusra, ahol a másik kiküldött gr. Zichy István, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályának igazgatója.

Prágában Löwenbach ügyvédnél és egy miniszteri referensnél tájékozik édesanyjáiék áttelepülése ügyében.

Október 9-én a kongresszuson megtartja francia nyelvű előadását a magyar zenei folklórrol. – Levelet ír az ITHMÁ-nak és levelezőlapot édesanyjáiéknak.

Október 11. Milan Hodža miniszter kihallgatáson fogadja édesanyja nyugdíja ügyében. Özv. Bartók Béláné külföldre települése esetén a csehszlovákok csak az alapnyugdíjat akarták fizetni, Hodža megígérte támogatását, amiről Bartók mindjárt értesíti édesanyját. – Még aznap hazautazik Prágából.

Október 12-én érkezik Budapestre. Meghallgatja a *Mandarin szvit* próbáját és levelet ír az Universal Editionnak.

Október 13. Levél édesanyjáiéknak Pozsonyba és az ITHMÁ-nak Bécsbe. – Ezen a napon halt meg Lessényiné Bartók Janka, a zeneszerző nagynénje.

Október 14-én délelőtt Bartókék meghallgatják a *Mandarin szvit* Dohnányi Ernő vezényelte főpróbáját, utána Dohnányiéknál ebédelnek. Bartók és Székely „az új hegedűdarabokat” próbálja (valószínűleg a hegedűrapszódíákat).

Október 15. A *Mandarin szvit* előadása. Bartók Universal Editionnak írt *október 16-i* levele szerint „remek előadás volt”. A főpróbán is, az előa-

dáson is sokszor kihívták. – A hangversenyt meghallgatja Ziegler Károlyné is, és *október 17-én* meglátogatja Bartókékát.

Október 23-án Bartók engedélyt kap telefon felszerelésére. Első magántelefonjának száma: 559-56.

Október 27-én a budapesti Rádióban régi olasz műveket játszik.

Október 29-én írja Reiner Frigyesnek: „időközben irtam megint egy vonósnyégest ... 5 tételből állót”.

Október 30-án meghallgatja Kósa György szerzői estjét.

Október 31. Családi séta.

November 1-én az Universal Editionnak elküldi a *Mandarin szvit* budapesti kritikáit. – Székely Zoltánék és Frid Géza látogatása alkalmával ismét a hegedűdarabokat próbálják (feltehetőleg a rapszódákat).

November 4-én Edward Clarknak 1929. márciusi műsorterveiről, Fischer-né Szalay Stefániának decemberi idősbeosztásáról, Waldbauer Imrénnek a 4. vonósnyégyes védelmi idejéről és novemberi programjáról ír (ami egyébként később megváltozott).

Ekkoriban írja Szigeti Józsefnek (először tegeződő formában), hogy szeretne vele beszélni a neki írott 1. hegedűrapszódiaíróról, és Oroszországról kér információt.

Ezután Hollandiába utazik.

November 7. Az 1. zongoraverseny próbája Amszterdamban. „Monteux (a dirigens) ... ügyesen csinálja, és hamar megérti a dolgokat” – írja Bartók feleségének.

November 9-én Amszterdamban, *10-én* pedig Hágában játssza az 1. zongoraversenyt, Pierre Monteux vezényletével. (Az amszterdami műsoron november 8. szerepel, de a hangverseny 9-én volt.) – *9-én* lapot küld Péter fiának.

November 12-én délben érkezik vissza Budapestre, még aznap levelet ír az ITHMÁ-nak.

November 13-án már tanít a Zeneművészeti Főiskolán, és valószínűleg meghallgatja Szigeti József hangversenyét.

November 17-én Hubert J. Fossnak, az Oxford University Press igazgatójának ír a román kolindák kötetének kiadása ügyében.

November 18-án az Universal Editionnak, *26-án* az ITHMÁ-nak ír.

November 30. Zongoraest a Zeneművészeti Főiskolán. Műsoron: della Ciaja G-dúr szonáta, Domenico Zipoli h-moll szvit, egy Scarlatti-szonáta, Beethoven op. 81-es Esz-dúr szonáta, Bartók „3 kis rapszódia” (a 3 *rondó*), Kodály op. 3-as sorozatából a 2. és 4., az op. 11-ből a 2. és 7. szám, valamint Liszt *Vándorévek* sorozatából a 2., 4., 5. és 7. darab. Ráadásnak többek közt egy Chopin-noktürn timer játszik.

December 1-én édesanyjának ír az áttelepülés nehézségeiről, az előző napi hangversenyről („Főleg a Beethoven szonátáért lelkesedett a nép...”) és arról, hogy a Kultuszminisztérium megbízásából magyar népzenei felvételek készülnek Kodály és az ő feldolgozásaiból: „grammofón felvételek”, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc és Medgyaszay Vilma énekét Bartók fogja kísérrni. – Ír az Universal Editionnak is.

December 2-án Budapestről Sopronba utazik. A Kaszinóban adott hangverseny műsora: della Ciaja G-dúr szonáta, egy Scarlatti-szonáta, Beethoven op. 81-es Esz-dúr szonáta, Kodály *Székely keserves* és *Zongoramuzsika*, 4 Liszt-darab a *Vándorévekből* és saját műveiből a *Ballada*, a „3 kis rapszódia”, az 1. *síratóének*, a 2. *burleszk* és az *Allegro barbaro*.

December 3-án Sopronból visszautazik Budapestre.

December 8. Levél az ITHMÁ-nak.

December 9-én Budapesten, a Royal Apollóban „Bechstein” reklámhangversenyen, Bechstein-zongorán Mozart c-moll fantáziáját, Beethoven F-dúr szonátáját, Chopin egy noktürn timer és a 15 magyar parasztdal 9 számát játssza.

December 10-én vagy *11-én* Erfurtba utazik.

December 12-én Erfurtból írja édesanyjának: „Micsoda kis városka ez az Erfurt ... És itt ilyen nehéz dolgokat [az 1. zongoraversenyt] tudnak előadni. A próba már meg volt – egészen gondosan tanulták be...”

December 13. Az 1. zongoraverseny előadása Erfurtban, a megerősített városi zenekarral, a nem egészen 30 éves Franz Jung vezényletével. „Jobb volt az előadás sokkal mint az amszterdami híres zenekarral” – írja.

December 15-én reggel érkezik vissza Budapestre. – Levél az ITHMÁ-nak.

December 18-án Edward Clarknak márciusi műsortervekről ír.

December 20-án hosszú beszámolót ír édesanyjáéknak hangversenyeiről és azok jövedelméről. Sopronban 570 pengőt, a Bechstein-hangversenyen 900 pengőt, az erfurtin 900 német márka tiszteletdíjat kapott, ezekkel meg volt elégedve. Elkészültek a népdalfelvételek gramofonlemezei, ezekért közreműködőként és szerzőként kb. 350 pengőt kap. Béla fia továbbra is megkapja az egyetemen az évi 800 pengő ösztöndíjat.

December 22-én a *Mandarin* szvit januári párizsi bemutatójával kapcsolatban ír az Universal Editionnak.

December 24. A karácsony estét családja körében Budapesten tölti.

December 25-én felesége karácsonyi beszámolójának záradékaként megírja édesanyjának, hogy megvan az orosz vízum, a vasúti jegy, és beszerezett több téli holmit a Szovjetunióbeli útra.

December 26. Levél az Universal Editionnak.

December 27-én megállapodást köt a Rózsavölgyi és Társa céggel a mechanikai és gramofonjogok átadásáról; a szerződést 1931. május 14-én kiegészítették, majd 1936. július 1-én felbontották.

December 28. Rádióhangverseny Budapesten. Farnaby, Couperin, Rameau, Rossi, Durante, Loeillet, Daquin, Martini, Antonio Soler és Robson egy-egy műve szerepel a műsoron. Robson darabjának „a címe ’A rühes lány’. De ezt a magyar címet nem engedték bemondani, hanem csak az eredeti francia címét ’La galeuse’, gondolván hogy azt úgy sem érti meg a t. rádió-közönség”.

December 30. Szovjetunióbeli útját megelőző utolsó levelében megírja édesanyjáéknak várható programját és a címeket, ahová írhatnak.

1929

Január 1. Varsó. „Ide szerencsésen eljutottam” – írja édesanyjáéknak.

Január 2-án Moszkvából, 7 órai várakozás során ír édesanyjáéknak és feleségének. „Igazi orosz időjárásban értem ide ... Igaza van Maupasant-nak, hogy ide tél derekán kell eljönni (aminthogy Afrikába meg nyár kellős közepén); akkor legkarakterisztikusabb az ország”. Este tovább utazik Harkovba.

Január 4-én Harkovból írja édesanyjáéknak, hogy az előző tervektől teljesen eltér a program, Harkovban 5-én és 6-án játszik (ebből az előbbi elmaradt, akárcsak a tervezett kijevei hangverseny).

Január 6. Első szovjetunióbeli hangversenye Harkovban, az Állami Könyvtár nagytermében. Műsora: *Ballada és Régi táncdalok a 15 magyar parasztdalból*, 3 *burleszk*, 3 darab a *Szabadban* sorozatból, *Preludio–All’Ungherese* a 9 *kis zongoradarabból*, *Szonáta, Suite, Allegro barbaro*, a *Kolindák I.* sorozata és az 1. *síratóének*, valamint Kodály *Sírfelirat* és *Zongoramuzsika* op. 3.

Január 7-én még Harkovból ír feleségének.

Január 9. A második hangverseny, Ogyesszában, a Miskragyi teremben. Stefan Frenkel lengyel hegedűművésszel a 2. hegedű–zongoraszonátát, egyébként a harkovi hangversenyen szereplő műveket játssza, az *All’Ungherese*, *Szonáta* és a *Suite* kivételével. A hangversenyen magyarokkal is találkozik, köztük egy Bartók nevű munkással.

Január 10-én Ogyesszából beszámol édesanyjáéknak eddigi tapasztalatairól, a szervezés körüli zavarokról, további programjáról és arról, hogy a nagy hideg miatt nem tud a városokban jobban körülnézni. Este 48 óras útra indul Leningrádba.

Január 13. Zongoraest Leningrádban, az Állami Filharmóniai Akadémia nagytermében. A műsor: Rossi a-moll toccata, Marcello B-dúr szonáta, Scarlatti G-dúr szonáta, della Ciaja C-dúr canzone, 2-2 darab Kodály op. 11-es és op. 3-as sorozatából, saját műveiből a *Szabadban* 3

darabja, a 2. *elégia*, a 2. *síratóének*, *Szonatina*, *Román népi táncok*, *Este a székeleyeknél*, *Medvetánc* és 1. *román tánc*.

Január 14-én Leningrádból hosszú levélben számol be édesanyjáéknak a szovjetunióbeli viszonyokról, nyelvi nehézségeiről, és megemlíti, hogy az utolsó hosszú utazás kényelmesebb volt, mint várta.

Január 16. Újabb szólóest Leningrádban, mert a zenekar nem tudta erre az időre megtanulni a zongoraversenyt. – Húgának azt írja, hogy nincs olyan borzasztó hideg, –10° Réaumur, amit az ottaniak melegnek tartanak. – A *Kékszakállú* előadása Berlinben.

Január 19-én már –5° Réaummure enyhül Leningrádban, így sétálni is tud. Tetszik neki a város.

Január 20-án az Állami Filharmonikus Zenekarral, Alekszandr Gauk vezényletével, az 1. zongoraversenyt játssza. Ezután Moszkvába utazik.

Január 24-én a Konzervatórium kistermében ad zongoraestet, a január 13-i leningrádi műsorral.

Január 25-én Moszkvában, a SOVTOORGFLÓT-nál megveszi vasúti jegyét a Zürich–Bázel útvonalra, és elindul Svájc felé.

Január 26-án A Szovjetuniót elhagyva Varsó felé utazva a vonaton hosszú levelet kezd el írni feleségének, Pásztory Dittának, amiben beszámol a Szovjetunió béli utazásáról, és részletes leírást ad az ottani állapotokról, erős kritikával illeti a proletárdiktatúrát. A levelet majd csak január 28-án fejezi be Zürichben és ott is adja postára.

Január 27-én délelőtt 11-kor, „Bécs felé” utaztában írja édesanyjának: „szerencsésen kijutottam abból az országból ... nem sajnálom, hogy ott voltam, roppant érdekes, szép ország; gazdag is lehetne ... Össze sem lehet hasonlítani, mennyivel többet, érdekesebbet láttam itt 3 hét alatt, mint Amerikában ... 2 és ½ hónap alatt”.

Január 28-án Zürichben befejezi a feleségének írt január 26-án megkezdett levelet, melyben megírja, hogy február 3-án fog vonattal Budapestre érkezni.

Január 29-én már Zürichből küld levelezőlapot édesanyjáéknak.

Január 30. Szerzői est Bázélban, a Konzervatórium hangversenytermében.

Durigo Ilona az 5 *Ady dalt* énekli és ötöt a 8 *magyar népdalból*. Bartók Geyer Stefivel a 2. hegedű–zongoraszonátát és a *Román népi táncok* Székely-féle átiratát, szólóban a *Suite-et*, *Allegro barbarót*, 1. *síratóéneket* és 1. *burleszket*, továbbá az 1. *román táncot* játssza.

Január 31. Szerzői est Zürichben, a Tonhalle kistermében, az előző napi bázeli műsorral és szereplőkkel. – Ezen a napon a magyar Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium 21207/1929 Eln. számú rendeletével, beköltözési engedélyt ad özv. Bartók Bélánénak Pozsonyból Magyarországra.

Február 1-én a winterthuri (Zürich kanton) Stadthaussaalban Geyer Stefivel Bach c-moll szonátáját és Schuber A-dúr duóját, a 2. hegedű–zongoraszonátát és a *Román népi táncok* Székely-féle átiratát, szólóban a *Suite-et* és az *Allegro barbarót* játssza. – Este a Rychenberg házba látogat.

Február 3-án érkezik vissza Budapestre hosszú körútjáról.

Február 5-én édesanyjának és az ITHMÁ-nak, *február 6-án* pedig Ceruttiné Paulay Erzsinek, a moszkvai olasz nagykövet feleségének ír, megköszöni moszkvai támogatását.

Február 7-én édesanyjuk áttelepülési nehézségeiről, a bürokratikus akadályokról és tennivalókról ír hűgának.

Február 8. Levél Rudolf Kolischnak és az Universal Editionnak.

Február 9-én este, rossz időjárási viszonyok között indul Budapest–Prága–Berlin–Koppenhága útvonalon újabb hangversenykörútjára. A vonatok igen sokat késnek, emiatt Berlinben meg is kell szállnia.

Február 12-én Koppenhágában, az I Odd-Fellow Pala/eets Store teremben a zenekari *Rapszódia*t játssza Ebbe Hamerich (dánul Hamerik) vezényletével.

Február 13-án, Koppenhágában, az axelborgi stúdióban nyilvános rádióhangversenyen játszik. A műsor: Rossi a-moll toccata, Marcello B-dúr szonáta, della Ciaja Canzone, Scarlatti A-dúr szonáta, Kodály op. 3

és op. 11 néhány száma, saját szerzeményeiből a *Medvetánc*, *Este a székeleyknél* és a *15 magyar parasztdal* 2 száma. Ugyanezen a hangversenyen a Rádiózenekar előadja az *1. szvit* két tételét, Emil Reesen vezényletével.

Február 14-én levélben csupa nagy betűvel írja 4 és ½ éves Péter fiának: „... ITT KAPPANHÁGÓBAN IS SOK A HÓ ÉS NAGY A HIDEG. HAJÓN UTAZTAM IDE. CSÓKOL APU”.

Február 15. Zongoraest Koppenhágában, az Odd-Fellow Pala/eets Midre teremben. A műsor: Kodály *Székeley keserves*, *Sírfelirat*, a Zongoramuzsikából a C-dúr, e-moll és cisz-moll darab, saját műveiből a 2. *elégia*, 3 *burleszk*, a Szabadban sorozat *Síppal-dobbal*, *Musettes* és *Az éjszaka zenéje* tételei, a *Szonáta*, az op. 14-es *Suite*, az *Allegro barbaro* és a *Román népi táncok*.

Az erős téli hideg megzavarja további programját.

Február 17-én a dániai Nykøbingből írja édesanyjának: „Itt rekedtünk ... a tenger 'eljegesedése' miatt”.

Február 18-án Berlinbe utazik, ahonnan *február 19-én* már megírja édesanyjának, hogy danzigi hangversenye a rossz idő miatt elmarad.

Február 20-án este visszaérkezik Budapestre.

Február 21-én beszámol édesanyjának útjáról, *22-én* értesíti Németh István Lászlót Pozsonyban, hogy április 20–30. között részt tud venni a pozsonyi Toldy kör bécsi hangversenyén.

Előbb azonban újabb nyugati hangversenyútra készül.

Február 25-én megírja Calvocoressinek Londonba, hogy március 3-án érkezik.

Február 26-án Polgár Tibort Emil Hertzka és az Universal Edition figyelembe ajánlja.

Február 28-án elküldi Bécsbe az Universal Editionnak a 3. vonósnégyes korrigált kefelevonatát.

Március elején elutazik Budapestről.

Március 3-án este érkezik Londonba.

Március 4-én délben Hubert J. Foss-szal, az Oxford University Press zenei részlegének vezetőjével ebédel. Este az Arts Theatre Clubban játszik, a BBC hangversenyén, Székely Zoltán közreműködésével. A szerzői est műsora: a 2 hegedűrapszódia, a *Román népi táncok* Székely- és a *Gyermeknek* Szigeti-féle hegedű-zongora átirata, szólóban pedig a *Suite*, *Szonatina*, *Szonáta*, *Allegro barbaro*, 3 rondó és 3 darab a *Szabadban* sorozatból.

Március 5-én Darentyben rádiószereplés keretében della Ciaja-, Frescobaldi-, Zipoli- és Scarlatti-átiratait, valamint magyar parasztdalokat és román kolindákat játszik.

Március 6-án Londonból írja édesanyjának, hogy nehezen indult el Budapestről, ezért el kellett halasztania aacheni hangversenyét. – Péter fiának is ír.

Március 7-én utazik Aachenba.

Március 8-án, az Új Kurhausban tartja meg az elhalasztott zongoraestet. A műsor: *Ballada és Régi táncdalok a 15 magyar parasztdalból*, 3 darab a *Szabadban* sorozatból, a 3 *burleszk*, a *Szonatina*, a *Kolindák* I. sorozata, az 1. *siratóének*, a *Suite* és az *Allegro barbaro*, valamint Kodály Székely *keserves*, *Sírfelirat* és 2 darab az op. 3-ból.

Március 9-én, még Aachenből írja édesanyjának: „Örült a rendező, hogy pótolni lehetett a hangversenyt”.

Március 11-én, Karlsruheban, a Badeni tartományi Színházban, Josef Krips vezényletével a *Rapszódia*t játssza. – Levelezőlapon ígéri édesanyjának, hogy D. Lauko pozsonyi zeneszerzőt az Universal Edition figyelmébe ajánlja (március 31-i levelében meg is teszi), de nem hiszi, hogy eredménnyel jár.

Március 12-én Karlsruheból Párizsba utazik.

Március 13. „Bartók Béla ünnepély” a párizsi Konzervatóriumban. A Roth-kvartett az 1. vonósnégyest, Bartók a *Szabadban* sorozatból az 1., 3. és 4. számot, a 9 *kis zongoradarabból* a *Preludio–All’Ungheresét* játssza. Ida Schliousky rossz kiejtéssel, de magyarul énekel 4 dalt Bar-

tók kíséretével, végül Bartók a Zongoraszonátát és Szigeti Józseffel a 2. hegedű–zongoraszonátát adja elő.

Március 15-én délután érkezik vissza Budapestre.

Március 16-án Németh István Lászlónak írott levelében rögzíti a tervezett bécsi hangverseny április 25-i dátumát. Édesanyjának is ír.

Március 18-án és 19-én részt vesz a 4. vonósnégyes budapesti bemutatójára készülő Waldbauer-vonósnégyes próbáján.

Március 20-án további 2 próba, majd szerzői est a Zeneművészeti Főiskolán. A Waldbauer-vonósnégyes a 3. és 4. vonósnégyest játssza; ez utóbbi keletkezési éveként a műsorban 1928 helyett 1918 szerepel. Bartók Kerpely Jenővel Budapesten először, az 1. rapszódia gordonka–zongoraváltozatát adja elő, szólóban a *Szabadban* sorozat 3. számát, végül Basilides Mária a *Falun* sorozaton énekli, Bartók kíséretével.

Március 21-én Kodályné, aki betegsége miatt nem lehetett jelen a hangversenyen, azt telefonálja: Kodály egészen átszellemülten ment haza; azt mondta, hogy a 4. kvartett csodálatos mű, és Waldbauerék olyan csodálatosan játszották, ahogyan talán soha többé nem fogják. – Bartók édesanyja áttelepülésével sok a nehézség; az ismét felmerült nyugdíj-rendezés ügyében tett intézkedéseiről ír Pozsonyba.

Március 23-án az ITHMÁ-nak, *24-én* az Universal Editionnak ír, Németh István Lászlónak pedig megküldi a bécsi hangverseny műsorát.

Március 25-én 48. születésnapját „szépen, nyugodtan” otthon tölti.

Március 27-én értesíti édesanyját, hogy a bécsi hangverseny után 1-2 napra hozzájuk utazik, és örömmel számol be arról, hogy Löwenbach ügyvéd értesítése szerint ügyét állítólag elintézték.

Március 31-én az Universal Editionnak írott levelében a kiadó figyelmébe ajánlja D. Lauko pozsonyi zeneszerzőt.

Április 3-án délután Kecskemétre utazik. A Városi Zeneiskolában adott hangversenyének műsora: Marcello B-dúr és Scarlatti A-dúr szonáta, della Ciaja C-dúr canzone, Beethoven op. 81-es szonáta, Kodály *Székely keserves* és *Zongoramuzsika*, 2., 4. és 7. szám Liszt *Vándorévek*

sorozatának III. kötetéből, saját szerzeményeiből pedig a *15 parasztdal* néhány darabja, a *2. burleszk*, *1. siratóének*, a *Román népi táncok* és az *Allegro barbaro*.

Április 4-én kénytelen Kecskemétről visszautazni Budapestre, hogy zene-akadémiai óráját megtartsa.

Április 5-én Makóra utazik, ahol a Vármegyeháza dísztermében, a Stefánia Szövetség hangversenyén szerepel az április 3-i műsorral, avval a különbséggel, hogy az *1. siratóének* helyett az *Este a székeleyknél*t adja elő.

Április 6-án Szegeden, a Tisza Szálló dísztermében ad hangversenyt. Az előző napi Marcello-, Scarlatti-, della Ciaja-, Beethoven- és Liszt-darabok mellett Kodálytól a *Székeley keserves* és a *Sírfelirat*, saját szerzeményeiből az *Allegro barbaro*, a *2. elégia*, a *Szabadban* 3 darabja és a *Preludio–All’Ungherese* szerepel a műsoron.

Április 7-én Békéscsabán az előző napi szegedi műsorral fejezi be alföldi körútját.

Április 8-án Budapesten orvoshoz kíséri feleségét.

Április 9-én Rómába utazik.

Április 12. Bartók–Szigeti est a római Santa Cecilia Akadémián. Bartók a *Szabadban* 3 számát és a *Preludio–All’Ungheresét* játssza, majd Szigetivel a 2. hegedű–zongoraszonátát, Beethoven G-dúr szonátáját, a *Gyermekeknek*-darabok Szigeti- és a *Román népi táncok* Székely-átíratát. (A műsorban egyébként mindenütt „Bartók”-ot írtak.) A hangverseny után a Greco nevű kávéházból levelezőlapot ír feleségének Budapestre és édesanyjának Pozsonyba: „Szigetivel együtt ülünk egy kávéházban, amelyikbe még Liszt, Berlioz is járt”.

Április 14-én délután, az előző hangverseny színhelyén a Római Filharmonikusokkal a *Rapszodiát* játssza, Bernardino Molinari vezényletével.

Este a római Palazzo Cardelliben „T. H. F.”-nél (akinek személye kérdéses), 50 meghívott „előkelő” személy előtt ad zongoraestet. Műsora: Kodály *Sírfelirat* és 3 darab az op. 3-ból, saját műveiből a *Medvetánc*, az *1. siratóének*, *1 burleszk*, az *Allegro barbaro*, a *Kolindák*, a *Szonáta*,

a *Ballada a 15 magyar parasztdalból*, az op. 14-es *Suite* és az 1. román tánc.

Április 15-én Rómából levelet ír Ceruttiné Paulay Erzsinek Moszkvába és – régebben felajánlott közvetítésére hivatkozva – kéri, sűrösse meg a szovjetunióbeli hangversenyek honoráriumának megküldését.

Április 16-án vagy 17-én érkezik haza.

Április 19-én értesíti édesanyját, hogy 26-án érkezik Pozsonyba. – Ír az Universal Editionnak is.

Április 22. Levél a New York-i Carl Fischer kiadónak, olasz cembalo- és orgonaművek átiratai ügyében.

Április 25. Bartók-Kodály est Bécsben, a Musikverein nagytermében, melyen a pozsonyi Toldy kör, Németh István László vezényletével, Bartók- és Kodály-műveket, valamint Németh Bartók-átdolgozásait adja elő. Bartók Kodálytól a *Székely keserve*, a *Sírfelirat* és az op. 3 darabját játssza, továbbá saját *Szabadban* sorozatának 3 számát. A hangversenyen – melynek honorárium 3000 cseh korona volt – Alban Berg is megjelent. A Wiener Journal című lap szerint a hangversenyen Kodály zongorázott.

Április 26-án délután Bartók Bécsből Pozsonyba utazik.

Április 28-án édesanyjával megnézi az új városnegyed, szépnek találja a modern épületeket. Délután hazautazik Budapestre.

Április 29-én a budapesti Rádióban 5 kis darabját játssza: *Ballada a 15 magyar parasztdalból*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Preludio–All’Ungherese*, *Allegro barbaro*.

Belgiumban fúvószenekarra akarták átírni az *Allegro barbarót*.

Május 2. Levél Gaston Verhuyck-Coulonnak, a Pro Arte impresszáriójának Brüsszelbe, az *Allegro barbaro* Belgiumban tervezett fúvószenekari átiratáról.

Május 5-én Frank Whitakernek visszaküldi Londonba egy róla szóló cikk kéziratának javított példányát. – Este a Filharmonikusok főpróbáján meghallgatja Beethoven 9. szimfóniáját, Dohnányi Ernő vezényletével.

vel. – Édesanyja levélben kéri, ajánlja a fiatal Rajter Lajost Kodálynak meghallgatásra, ami azután megtörtént.

Május 7-én édesanyja áttelepülése ügyében ír Jan Löwenbach ügyvédnek Prágába, valamint az Universal Editionnak G. Verhuyck-Coulon *Allegro barbaro*-felvételéről.

Május 8-án feleségével meglátogatja Freund Etelkát és testvéreit.

Május 9. Hosszabb megbeszélés Kodálllyal.

Május 10-én értesíti az Universal Editiont, hogy az AMMRE (Anstalt für Mechanisch-Musikalische Rechte) nevű berlini cég helyett az ALMECO-t bízta meg a mechanikai jogok képviselésével, mivel az előbbi ügyvitelével és elszámolásával nem volt megelégedve. Ugyanekkor visszaküldi a 3. és 4. vonósnégyes partitúrájának korrektúráját. – Édesanyjának még kialakulatlan nyári terveikről ír.

Május 11. Levél Calvocoressinek Londonba, a kolinda-kötet kiadása ügyében.

Május 14-én özv. Bartók Béláné megkapja az áttelepülési engedélyt, és megkezdik az átköltözés előkészítését.

Május 15-én megtekintés után visszaküld az Universal Editionnak 4 használhatatlan operaszöveget.

Május 25-én és június 6-án az Universal Editionnak, *május 27-én* az AMMRE-nak ír a mechanikai jogok átruházásával kapcsolatban.

Május 31-én fiatalon meghalt Harsányi Kálmán költő, Bartók fiatalkori barátja és lelkes híve, akinek néhány versét a század elején megzenésítette.

Június 7-én özv. Bartók Béláné és Voit Irma Magyarországra települ. Evvel Bartók életében lényeges változás következik be. Jelentősen csökken levelezésük, viszont sűrűn látogatják egymást. Bartók hetente többször is felkeresi őket budai lakásukon, ahova gyakran elviszi levelezését vagy egyéb munkáját, és néhány órán át náluk dolgozik. – Bartók köszönőlevelet ír Jan Löwenbach ügyvédnek Prágába.

Június 14-én az ITHMÁ-nak, *18-án* az Universal Editionnak ír.

Június 15-ig édesanyja és Voit Irma Bartókéknál lakik, majd – lakásügyük végleges rendezéséig – Szöllős pusztára utaznak Tóth Emilékhez.

Június 20-án Bartók hosszú levélben válaszol a pozsonyi Miloš Ruppeldtnak, a szlovák népdalkiadvánnyal kapcsolatos kérdéseire. Ebből ki-tűnik, hogy sok kérdésben nehézségek támadtak a kiadók és Bartók között.

Június 22-én még Budapestről küldi az Universal Editionnak az AMMRE-szerződés felmondásának másolatát.

Ezután feleségével Bernen keresztül a svájci Montana-Vermalába (Valais) utazik. A Pension Stollban szállnak meg.

Június 24-én Bernből írnak képeslapot Bartók édesanyjának.

Június 26-án ezt a nyári címet írja meg a budapesti Rózsavölgyi és Társas cégnek, valamint a bécsi Universal Editionnak.

Július 15-én, majd *23-án* az Universal Editionnak ír, elküldi a 4. vonós-négyes második korrektúráját, jelezve, hogy a 2. rapszódia hegedű-zenekari átíratának partitúráját napokon belül küldi, az ősbemutató november közepén lesz.

Montanában igen szép volt az idő, hetekig sütött a nap, így Bartók minden hozzáférhető hegyet megmászott.

Július 22-én a 3000 méter magas Mont Bonvinre kirándul. 2 és ¼ órás pihenéssel 9 óra alatt ér fel a csúcsra.

Július 23-án Béla fiának ír Szekszárdra, elintézendő pénzügyekről és a nyaralás eseményeiről.

Augusztus 8-ig maradnak Montanában (közben *július 26-án* és *augusztus 8-án* az ITHMÁ-nak, *8-án* az Universal Editionnak ír). Ugyancsak *8-án* képeslapot írnak Édesanyjának Szöllős pusztára, a képen bejelölik azt a csúcst, amit Bartók megmászott (2830m).

Augusztus 9-én már Budapestről kezdi szervezni őszi útjait. Ír Balogh Ernőnek (hogy augusztus 20-tól november végéig Budapesten lesz), Beatrice Harrisonnak Oxtedba (Surrey), majd *augusztus 12-én* Eric Chisholmnak Glasgow-ba, *20-án* az Universal Editionnak, *szepember 2-án* az ITHMÁ-nak.

Szeptember 5. körül Budapesten megoperálják húgát, akit többször meglátogat a kórházban.

Szeptember 11. Levél az ITHMÁ-nak, valamint Edward Clarknak Londonba, januárra tervezett hangversenyei műsortervéről.

Szeptember 13. Rádióhangverseny Budapesten. A műsor: Beethoven op. 79-es G-dúr szonáta, Chopin *Bolero* és *Tarantella*, Ravel *Oiseaux tristes*, Purcell *Prelude, Air, Gavotte és Hornpipe*, Bach a-moll angol szvit és egy Scarlatti-szonáta.

Szeptember 16-án Budapesten a Filharmóniai társaság zenekara Dohnányi Ernő vezényletével előadja az 1. szvitet.

Szeptember 17. és 19. Levél az Universal Editionnak. Kéri, tárgyaljanak Lengyel Menyhérttel *A csodálatos mandarin* szövegváltoztatásáról, mert Budapesten elő akarják adni a darabot, de erkölcsrendészeti okokból a szöveg ellen kifogásokat emeltek.

Szeptember 26., 28., október 3., 14., 18., 20., 27. és 29. Levelek az Universal Editionnak.

Október 14. Levél Verhuyck-Coulonnak Brüsszelbe. – Szabó Dezső „Árusítási könyve” szerint kifizeti és összesen 200 pengőért megvásárolja az író *Végzet ellen* című művének kéziratát, ezzel segítve rossz anyagi helyzetén. (A kéziratot 1940-es elutazásakor Béla fiára bízta, aki azt 1993-ban keresztfiával küldette el kiadásra.)

Október 15-én Fischerné Szalay Stefániának meghallgatása ügyében ír, Takács Jenő zeneszerzőt Cinfalván (Siegendorf, Burgenland) arról értesíti, hogy október 20-án érkezik Sopronba.

Október 16-án Kelen Péter Pállal tárgyal gramofon jogdíjak ügyében.

Ízületi bántalmai miatt kétséges a következő napokra tervezett 3 szereplése.

Október 20-án mégis szerepel a Belvárosi Színház matinéján, de gyengélkedése miatt csak 1-1 Marcello-, Scarlatti- és della Ciaja-darabot játszik. A műsor többi részében Basilides Mária énekel, Herz Ottó kíséretével. – Levelet ír az Universal Editionnak, majd délután Sopronba

utazik, ahol ezen a napon választja dísztagjává a Soproni Liszt Ferenc Zeneegyesület.

Október 21-én Sopronban a *Rapszódia*t játssza, a Budapesti Filharmonikusokat Zwinn Károly vezényli.

Október 22-én, Liszt Ferenc születésnapján, Sopronban a *Weinen, Klagen variációkat* játssza. „Minden jól sikerült, általános ünneplés...” – írja édesanyjának, Dohnányi Ernő, Tóth Aladár és Székelyhidy Ferenc aláírásával. – Ezen a napon írta a „8 órai újság”, hogy a 20-i hangversenyen Bartók hősiességével önfegyelmével zongorajátékát csorbítatlan teljességében csillogtatta.

Október 23-án Sopronból Győrön át tér vissza Budapestre az egész társaság. „Sétálván Sopron uccáin, egy kirakatban aranyos rámában megpillantottam egy – 25 évvel ezelőtt – Sopronba írt levelem töredékét, melyben életrajzi adatokat közlök akkori ottani hangversenyyemmel kapcsolatban” – írja Bartók, már Budapestről, édesanyjának.

Október 26-án elküldi *A magyar népdal* 1–80. oldalának korrektúráját Londonba, az Oxford University Pressnek.

Október 27. Levél Hubert Fossnak *A magyar népdal*ról, és az Universal Editionnak.

Október 28. Levél a Columbia Graphophone Társaságnak Londonba és a Bechstein zongoragyárnak Berlinbe. Budapestén a Filharmonikusok előadják az *1. szvitet*.

Október 30-án özv. Bartók Béláné lakást bérel Budapesten, az I. Krisztina körút 159. szám alatt (később átszámozás folytán a 91-es számot kapta). Itt lakott haláláig. (Ez volt özv. Bartók Béláné 13. költözködése férje elhunytá óta.) Még Szöllősen tartózkodó édesanyjáiék helyett Bartók és felesége helyezik el az addig beraktározott ingóságokat.

Október 31-én a budapesti Rádióban szonátaest Kerpely Jenővel. A műsoron: Marcello szonátája, Bartók 1. rapszódiajának gordonka-zongora változata, Kodály Gordonka-szonátája és Beethoven C-dúr szonátája.

November 7-én a 7322/31 sz. lakbizonylat szerint özv. Bartók Béláné és Voit Irma beköltözik új lakásukba.

November 8. és 16. Levelek az Universal Editionnak.

November 19. Az 1. rapszódia hegedű–zenekari változatának bemutatója Zürichben, Volkmar Andreae vezényletével.

November 20-án Bartók szerződést köt a csehszlovák Gramophone Companyval.

November 22. Az 1. rapszódia hegedű–zenekari változatának budapesti bemutatója, Szigeti József szólójával, Fleischer Antal vezényletével.

November 25. A 2. rapszódia hegedű–zenekari változatának bemutatója a Filharmonikusok hangversenyén, Dohnányi Ernő vezényletével. (A műsorban emellett Kókai-, Respighi- és César Franck-művek szerepeltek.)

November 26. Szonátaest Székely Zoltánnal. Műsorán a két rapszódia hegedű–zongora változatának bemutatója mellett Ravel Szonátája és Beethoven *Kreutzer-szonátája* szerepel. A bemutatón a Kodály-házaspár is jelen volt.

November 30-án, még Budapestről, Bartók elküldi Londonba *A magyar népdal* korrektúrájának 81–176. oldalát, majd este Brémába utazik.

December 2-án Brémában, a nagy Glockensaalban, a városi zenekarral előadja az 1. zongoraversenyt, Ernst Wendel vezényletével. „A karmester kitűnően ismeri a partitúrát” – írja feleségének.

December 3-án megismétlik a hangversenyt.

December 4-én Bartók elindul Brémából.

December 5-én Königsbergben (ma Kalinyingrád), rádióhangversenyen saját műveit játssza. Műsora: *Ballada a 15 magyar parasztdalból*, *Preludio–All’Ungherese*, *Szonatina*, *Suite op. 14*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *3 burleszk*, *Kolindák*, *Allegro barbaro*, *1. román tánc*.

December 8-án meghallgatja a *Don Juant*. (Valószínűleg már Danzigban.)

December 9-én Danzigból (ma Gdansk) írja hűgának: „már örülök a hazautazásnak”.

December 10-én Danzigban, a Friedrich Wilhelm Schützenhausban, a

mege erősített városi színházi zenekarral, Cornelius Kun vezényletével az 1. zongoraversenyt játssza. „...a dirigens ugyan elég jó, jóakarátú, de nem annyira gondos” – írja feleségének.

December 11-én már Berlinből ír Michael D. Calvocoressinek Londonba, *A magyar népdal* angol kiadásával kapcsolatos utasításokkal.

December 12. Rádióhangverseny Berlinben. Műsora: *Kolindák*, 3 rondó, a 8 magyar népdal 1., 2., 3., 4., 5. és 8. száma Fred Drissen közreműködésével, a *Szabadban* sorozat 1., a 9 kis zongoradarab 5., 6. és 8. száma, az *Allegro barbaro* és a *Román népi táncok*. – Ezután hazaindul.

December 13-án érkezik Budapestre.

December 24. Levél Bécsbe, az AKM-nak (Gesellschaft der Autoren, Komponisten und Musikverleger), amelynek ekkor már tagja. – A karácsonyi esti gyertyagyújtásra elhozza édesanyját, majd Béla fiával kísérteti haza.

December 27. Levél az Universal Editionnak.

December 28-án, tervezett angliai útja kapcsán Basilides Máriával próbál, majd aznap és 31-én is meglátogatja édesanyját.

December 30-án megírja Edward Clarknak, hogy január 4-én érkezik Londonba. 5-én és 6-án alapos próbát szeretne Szigeti Józseffel és Basilides Máriával.

1930

Január 1. Rádióhangverseny Budapesten, műsorán Bach-, Mozart-, Beethoven-, Liszt- és Kodály-művekkel.

Január 3-án, útban Anglia felé, Passau és Köln között a vonaton a 4. vonatsíkjegyben ír az Universal Editionnak.

Január 4-én érkezik Londonba.

Január 5-én Londonban hangversenyt ad Basilides Mária és Szigeti József közreműködésével. Műsorán az 1. román tánc, Purcell-, Bach- és Kodály-művek szerepelnek.

Január 6-án a londoni Arts Theatre Clubban lépnek fel mindhárman. A műsor a Szigetinek ajánlott 1. rapszódia hegedű–zongora változata, a 2. hegedű–zongoraszonáta, 3 magyar népdal a *Gyermekeknek* sorozatból Szigeti átiratában, valamint 5 magyar és 3 szlovák népdal Basilides Mária előadásában, végül a 2. *elégia*, 2 *burleszk* és a 9 *kis zongoradarab*.

Január 7-én a Columbia Graphophone Company gramofonfelvételt készít Bartók és Szigeti játékaról, feltehetőleg az 1. rapszódiából, amelynek lemeze meg is jelent.

Január 8-án Bartók brüsszeli látogatásra készül.

Január 9-én Brüsszelben az 1. gárdaezred zenekara Bartók tiszteletére – Bach, Stravinsky, Paul Gilson és R. Strauss művei mellett – az *Allegro barbaro* fúvószenekari átiratát játssza.

Január 10-én vagy *11-én* érkezik Bartók Budapestre.

Január 14. Levél az Universal Editionnak.

Január 16-án megállapodik a Rózsavölgyi és Társa céggel a *Kezdők zongoramuzsikája* kiadásáról.

Január 20. Levél az Universal Editionnak.

Január 21-én Kassán, a Schalk házban ad zongoraestet. Műsora: Purcell G-dúr prelude, C-dúr szvit, Marcello B-dúr szonáta, della Ciaja C-dúr canzone, Beethoven op. 31-es G-dúr szonáta, Chopin b-moll scherzo, Bartók *Suite*, 2 *rondó*, Kodály *Székely keserves* és 3 darab az op. 3-ból.

Január 22-én az eperjesi, *23-án* az ungvári Kaszinóban ad zongoraestet, műsora a január 21-ivel azonos.

Január 24-én érkezik haza Budapestre.

Január 25-én Domokos Pál Péter népzenekutatónak ajánló sorokat ad arról, hogy az általa gyűjtött csángó népdalok kiadását fontosnak tartaná.

Január 30. Bartók–Kodály–Debussy dalest Basilides Mária közreműködésével a Zeneművészeti Főiskolán. Műsoruk: Kodály *Énekszó* c. sorozatából 8, a *Megkésett melódiákból* 5 dal, Debussy 3 francia chansonja

és *A párizsi nők balladája*, valamint Bartók *Húsz magyar népdalának* bemutatója.

Február 2. Levél az AKM-nak, 8-án az Universal Editionnak, az 1. és 2. hegedű–zongorarapszódia ügyében, még Budapestről.

Ezután újabb külföldi út következik.

Február 11-én Aachenben zongoraestet ad. Műsora: Purcell-, Scarlatti-, Marcello- és della Ciaja-darabok, Kodálytól a még kéziratban lévő *Marosszéki táncok*, saját műveiből pedig a *9 kis zongoradarab*, a *2. elégia*, a *3 rondó*, a *Szonatina*, *Este a székeleyknél*, *Medvetánc* és *1. román tánc*.

Február 12-én Aachenből Ostendén át Londonba utazik.

Február 14-én a londoni Queen's Hallban az 1. zongoraversenyt játssza, Henry J. Wood vezényletével. A műsorfüzetben a művet M. D. Calvo-coressi méltatta.

Február 21-én ismét Budapesten: meglátogatja édesanyját.

Február 24-én az Universal Editionnak Mohácsi Jenő színpadi szövegének megzenésítés-tervéről ír, mely azután nem valósult meg.

Február 25. Edward Clarknak ír Londonba, novemberre tervezett hangversenyeinek sorrendjéről és szereplőiről. Arányi Jelly, illetve Székely Zoltán itt javasolt szereplése nem valósult meg.

Március 2-án súlyos kiütést kap, melyet először ólomecetes borogatással kezelnek. *9-én* még mindig feküdni kell és veronált szed.

Március 13-án, amikor édesanyja meglátogatja, felkel betegágyából és egy keveset zongorázik.

Március 14-én írja Keppichné Molnár Irmának Kolozsvárra, hogy áprilisban – 6-tól – magánórák ügyében rendelkezésére áll.

Március 15-én Ziegler Károlynének Szekszárdon Márta nevű lánya született.

Március 16-án Bartók közreműködik a Zeneművészeti Főiskolán tartott Ady-esten.

Március 17-én a budapesti Rádióban Bach-, Mozart-, Beethoven-,

Brahms-műveket játszik és Kodálytól a *Marosszéki táncokat*. (Április 14-én ugyanezt a műsort sugározza a budapesti Rádió, feltehetőleg hangfelvételtől.)

Március 19-én édesanyjával 3 német nyelvű levelet fogalmaztat, az August Förster zongoragyárnak, a berlini Wolff és Sachs koncertirodának és Paul Bechertnek Bécsbe (akivel áprilisban találkozni akart).

Március 20-án tanítványának, Heimlich (Hernádi) Lajosnak külföldi szereplés céljára többnyelvű ajánlólevelet ad.

Március 22-én az Universal Editionnak ír, *25-én* pedig az AKM-nak arról, hogy a Román Zeneszerzők Szövetségének semmiféle kiadói jogot nem adott.

Március 24-én levelezőlapon kérdezi Székely Zoltánt arról, hogy a 2. rap-szódia zenekari előadását tervezi-e a következő szezonban.

Április 2-án Budapestről Berlinbe utazik.

Április 3-án a berlini Beethoven-teremben Szigeti Józseffel a 2. hegedű-zongoraszonátát és Szigeti Bartók-átiratait játssza; szólóműsora Purcell G-dúr prelude, Marcello B-dúr szonáta, della Ciaja C-dúr canzone, valamint 8 szám a 9 *kis zongoradarab*ból. Találkozik Balázs Bélával, akivel a budapesti Operaháznak arról a javaslatáról tárgyal, hogy nevét ne tüntessék fel a címlapon *A kék szakállú herceg vára* és *A fából faragott királyfi* szövegírójaként.

Április 5-én Bécsben akar találkozni Paul Becherttel.

Április 6-án már Budapestről, hosszú levélben válaszol Ján Valaštan-Dolinskýnak Turócszentmártonba a szlovák népdalgyűjtemény kiadásának végre megindult előkészítéséről. A levélben egyrészt kifejti, hogy többnyelvű rövidített bevezetés helyett célszerűbb teljes német és angol szöveg közlése, másrészt sok népdalgyűjtési helyszín pontos földrajzi helyzetét ismerteti.

Április 7-én Calvocoressinek azt írja, hogy türelmetlenül várja *A magyar népdal* 2. korrektúráját.

Április 13-án Budapesten a Zeneművészeti Főiskolán, a pozsonyi Toldy

kör férfikarának Németh István László karnagy vezetésével adott Bartók–Kodály estjén a *9 kis zongoradarabot* és Kodály *Marosszéki táncait* játssza. Utána részt vesz a Toldy kör tiszteletére adott vacsorán.

Április 15-én és 17-én, a húsvéti szünet ellenére tanít a Zeneművészeti Főiskolán.

Április 20-án, húsvétvasárnap i látogatása alkalmával tortát visz édesanyjának.

Április 22-én a Nyugat Ady-ünnepet rendez a Zeneművészeti Főiskolán. Kálmán Oszkár két Kodály, Basilides Mária egy Kodály és három Bartók Ady-dalt ad elő, Bartók zongorakíséretével.

Ekkoriban jelenik meg a His Master's Voice Bartók-lemeze: az *Allegro barbaro*, *2. burleszk*, *2. bagatell*, *Suite*, *1. román tánc*, az *Este a székelyeknél* és a *Medvetánc* felvétele Bartók előadásában.

Április 24. Levél az Universal Editionnak.

A New York-i Pro Musica elnöke, Robert Schmitz, aki kiváló zongorista is volt, tervezett európai hangversenykörútja során Magyarországon is szeretett volna szerepelni, ehhez Bartók segítségét kérte. Tekintve, hogy a Pro Musica egyesület sokat tett a magyar zenéért, Bartók többeknek is írt érdekében, így április 26-án Bodon Pálnak Kecskemétre, később Südy Ernőnek Békéscsabára.

A budapesti Operaházban a Bartók-művek szövegírójának személye állandó nehézségeket okozott. Egyrészt az emigrációban élő Balázs Béla nevét nem akarták feltüntetni a színlapon, másrészt szerzői jogdíját sem tudták folyósítani. Balázs Béla április 3-i nyilatkozatában hozzájárult nevének elhagyásához. Az Operaház arra gondolt, hogy álnevet használjanak, erre azonban Bartók áprilisi levelében azt írja: „Hát akadna-e becsületes magyar író, aki nevét ilyen erkölcstelen eljárásra odaadná, avagy, vállalná-e a M. kir. Operaház, hogy ilyesmire felbujtson egy magyar író? Azt hiszem nem. ... Marad tehát 3 megoldás: 1/ Szövegíró és zeneszerző nevének 'eltitkolása'. 2/ Csupán szövegíró nevének 'eltitkolása'. 3/ Költött név felvonultatása a szövegi-

ró neve gyanánt. – Az első megoldás az igazságos; mindhárom egyformán éretlenül gyerekes. Mélységesen elszomorít, hogy a budapesti közönség (remélhetőleg csak kis) részének éretlensége arra kényszerít bennünket, hogy ilyen ostobaságok kieszelésével töltsük időnket”.

Május 5-én a budapesti Operaházban a magyar írók és művészek díszelőadást rendeznek a francia árvízkárosultak javára. Kodály a *Háry János* Intermezzót, Dohnányi a *Ruralia Hungaricát* vezényli, beszámolók szerint „Bartók Béla magyar néptáncokat adott elő zongorán”. De szerepel a műsorban Basilides Máriától Honthy Hannáig és Kosztolányi Dezsőtől Bajor Giziig a magyar művészeti élet minden ágának színe-java. (Ezután Bartók több mint 3 és fél évig nem szerepelt nyilvánosan Budapesten, csak népzenei előadásokat és rádióhangversenyeket tartott.)

Május 6-án Edward Clarknak írott levelében Bartók elfogadja a november 26-i londoni hangverseny időpontját, és érdeklődik előző leveleinek sorsa iránt. – Edwin von der Nüll zenetudósna is ír, akinek Bartókról szóló könyve ebben az évben jelent meg.

Május 12-én elvisz édesanyjának néhányat az utóbbi időben megjelent kritikákból.

Május 14. Levél a Concerts Cataloniának (Clément Lozanónak) Barcelonába, januárra tervezett hangversenye ügyében.

Csorba Géza szobrászművész megállapodott Bartókkal, hogy szobrot készít róla. Ekkoriban Bartók több alkalommal modellt ül neki. Voit Ervin szobra után ez a második, egyben utolsó olyan szobor, amelyet közvetlenül róla mintáztak.

Május 17-én és 20-án Robert Schmitz érdekében ír Südy Ernőnek Békéscsabára.

Május 19. A budapesti Operaház 1136/1930 sz. levelében tudomásul veszi a Bartók áprilisi levelében foglaltakat, Radnai Miklós igazgató azt írja, reméli, hogy sikerül megtalálni a megfelelő utat-módot a *Kékszakállú* előadására.

Május 22-én megírja az Universal Editionnak, hogy az eddig önmagának fenntartott 1. zongoraversenyt felszabadítja: a következő időnytől bármelyik zongorista játszhatja.

Május 30-án az Universal Editionnak, június 6-án az ITHMÁ-nak, 9-én a Concerts Cataloniának, 12-én megint az Universal Editionnak ír.

Június 10-én nyári előkészületként befizeti a tűz- és betörésbiztosítást. – Közben elkészül a Csorba szobor; Bartók megmutatja édesanyjának, aki erős bírálattal fogadja.

Június 23-án Budapestről nyaralásra indul, 25-én Bécsből ír feleségének.

Június 26-án még Bécsből írja édesanyjáéknak, hogy eddig csak üzleti ügyeket intézett az Universalnál. Délben továbbutazik Franciaország felé.

Június 27-én megszakítja útját a svájci Sionban (Valais).

Június 28-án innen ír édesanyjáéknak és feleségének, majd autóbusszal továbbutazik Haudères-en keresztül Arollába, ahol a Hotel de Pigne-ben száll meg, napi 8 frankért.

Június 30-án kirándul a Mont Dolinra; lejtős rétjén korai gyopárt talál.

Július 1-én azt írja édesanyjának, hogy az idő „meglehető”, talán 2 hétig ott marad.

Július 2-án Constantin Brăloiu-nak ír Bukarestbe a kolinda-kötet kiadása ügyében és kéri: „volna szives annak a kolindának a mellékelt szövegét, amelyet én megzenésíték, pontosan átnézni” (a *Cantata profana* alapjául szolgáló kolinda-szöveg).

Július 3-án egész napos kirándulást tesz a Plan Bertolra.

Július 4-én Béla fiának írja Szekszárdra, hogy kb. 20-ig marad Arollában, majd egyhetes útra, s végül 28-ra Abbáziába készül, oda várja feleségét és mindkét fiát. Az időjárással elégedett, de megemlíti, hogy egyik nap esett, „ami 3 partitúra lapot eredményezett” (valószínűleg a *Cantata profanából*).

Július 5. Újabb nagy kirándulás.

Július 6-án elküldi édesanyjának a 30-án szedett gyopárt.

Július 7-én kirándul egy gleccsermorena élén a Torgnon gleccserhez.

Július 8-án, nagy séta után arról értesíti édesanyját, hogy előző szándékától eltérően már 14-én elutazik.

Július 10-én a 3871 m magas Mont Blanc de Seillon tövébe kirándul.

Július 11-én feleségének 9 lap partitúra elkészültéről ad hírt, édesanyjának pedig megírja 14. után érvényes pontresinai poste restante címét.

Július 12-én levelet ír Péter fiának.

Július 14-én Arollából értesíti édesanyját, hogy indul, az Arolla–Les Haudères–Sion–Brig útvonal végén pedig hűgát, hogy Brigbe érkezett.

Július 16-án érkezik Pontresinába (Graubünden, Svájc).

Július 18-án Pontresinából írja édesanyjának, hogy sokat romlott az idő, de azért sikerül kirándulnia, ezen a napon például St. Moritzba.

Július 19-én Béla fiának írja, hogy már nagyon várja az abbáziai találkozást: „szeretnék már együtt lenni veletek”.

Július 23-án írja édesanyjának, hogy míg Arollában senkivel sem találkozott, itt Pontresinában látta Emil Sauert, találkozott Bruno Walterrel és Oscar Bie-vel. Az idő megjavult, így kényelmes úton fel tudott menni a 3268 m magas Piz Languardra.

Július 24-én havazott Pontresinában.

Július 25-én elindul a svájci Pontresinából, délben az olasz Tiranóba, délután a lombardiai Leccóba érkezik.

Július 26-án Leccóból ír levelezőlapot édesanyjáéknak.

Július 27-én már Bresciában jár.

Július 28-án Bresciából Abbázián (Opatija) keresztül Lauranába (Lovran) érkezik, onnan ír az Universal Editionnak.

Július 29-én Lauranába érkezik felesége és két fia, valamennyien a Pensione Metzlerben szállnak meg. Kisebb kirándulásokat tesznek Laurana környékén. Egyik nap Béla fiával megmássza a Monte Maggiorét, amire több mint két évtizeddel azelőtt Kodály biztatta; egy másik alkalommal a jugoszláviai Cirkvenicába hajóznak.

Augusztus 6-án Bartók fényképes levelezőlapot küld családjáról édesanyjáéknak Szöllös pusztára.

Augusztus 8. A Bartók-család Fiumén keresztül hazautazik Budapestre.

Augusztus 11-én Bartók Budapestről az ITHMÁ-nak ír, valamint az Universal Editionnak, a *Hús magyar népdal* fordításával kapcsolatos nehézségekről.

Augusztus 12-én a Zeneművészeti Főiskolán átveszi postáját. – Albrecht Sándornak ír Pozsonyba arról, hogy március 4-én tudna előadást tartani Pozsonyban a népi zene hatásáról a mai műzenére. Felteszi az állandóan vitatott kérdést: „nagy baj-e, ha ezt a jó magyar szót használom ottan: ’tót’, az idegen ’szlovák’ helyett?”

Augusztus 17-én Budapestről Szöllős pusztára utazik Péter fiával.

Augusztus 21-én tér vissza, s rögtön ír Szöllősön maradt Béla fiának másnapi születésnapjára. Egyben megírja, hogy otthon a *Hús magyar népdallal* kapcsolatos „fordítási bosszúság” várta. – Még aznap, majd 23-án ismét részletesen ír erről Dr. Rudolf Stephan Hoffmann-nak Bécsbe, a fordítások egészen aprólékos taglalásával. Az Universal Editionnal is sűrűn levelezik, elsősorban a fordítások ügyében: augusztus 14-én, 21-én, 23-án és 26-án ír nekik, utoljára azt: „Dr. Hoffmantól semmiféle értesítést nem kaptam”. (Hoffmann a Semmeringen nyaralt, ezért nem válaszolt Bartóknak.)

Augusztus 25-én még Szöllőstre ír édesanyjáéknak.

Augusztus 31-én édesanyjáék visszatérnek Budapestre. Bartók az állomáson várja őket.

Szeptember 1-én megírja feleségének, hogy a *Cantata profana* elkészült.

Szeptember 3-án, 4-én, 6-án és 20-án újabb leveleket ír a fordítások ügyében Dr. Hoffmann-nak; az AMMRE-vel is levelezik (szeptember 3-án és 21-én elszámolásait kifogásolja). Az Universal Editiont folyamatosan tájékoztatja a helyzetről szeptember 1-én, 3-án, 6-án, 9-én, 20-án kelt leveleiben.

Szeptember 7-én otthonában, családi körben Bach-szonátát játszik.

Szeptember 8-án meglátogatja édesanyjáékat. Ezen a napon keltezi a *Cantata profana* befejezését.

Szeptember 9-én budapesti rádióhangversenyen Bach-, Beethoven-, Bartók- és Debussy-műveket játszik.

Szeptember 15. Levél az ITHMÁ-nak.

Szeptember 17-én megállapodást köt a Rózsavölgyi és Társa céggel, Bach 6. szonátájának közreadásáról.

Szeptember 21-én az esős idő ellenére meglátogatja édesanyjáékat.

Szeptember 24-én Béla fia eljegyzi Simay Judithot, Simay István műszaki főtanácsos leányát.

Szeptember 26-án és október 3-án az Universal Editionnak ír.

Szeptember 28-án édesanyja meglátogatja otthonában, ahol a Róth-vonós-négyes próbál, feltehetőleg a 4. vonós-négyest.

Szeptember 29-én Péter fiával meglátogatja édesanyját, akivel elsétálnak a Citadelláig.

Október 4-én Verhuyck-Coulonnak ír, majd meglátogatja édesanyját, akinek elviszi Haraszti Emil Bartók-könyvét, amelyet igen rossznak tart, valamint Baranyai Zoltán követségi tanácsos táviratát, melyben meghívja a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságának következő évi ülésére. Bartók távirati válasza: „Elfogadom munkaobliga nélkül”. (Végül mégis végzett munkát, és fel is szólalt a bizottságban.) Elmondja édesanyjának, hogy Radnai Miklós igazgató közlése szerint *A csodálatos mandarint* februárban bemutatják, Sergio Failoni fogja vezényelni, aki most a legjobb. Radnai megkérdezte, meg van-e elégedve az itteni erőkkal, vagy vendégjátékot kíván; Bartók válasza az volt, hogy csakis itteni erőkkal. (A bemutató azután elmaradt.) Szóba került a *Kékszakállú* felújítása és a „Balázs Béla kérdés” is, mely még mindig nem oldódott meg.

Október 17-én bemutatkozó látogatást tesz Bartókéknál Béla fiának menyasszonya. Özv. Bartók Béláné azt írja lányának: „Bélának nincs ellenvetése, úgy látja fia jó családba kerül”.

Október 18-án Bartók elviszi édesanyjának Molnár Antal tanulmányát az 1. zongoraversenyéről. Elmondja, hogy – bár hivatalos értesítést nem

kapott – Gyergyai Albert elsőnek fejezte ki jókívánságait azzal kapcsolatban, hogy Babits Mihállyal együtt francia becsületrendet kapott.

Október 19-én belázasodik.

Október 21-én azonban már elviszi édesanyjának Michelangelo Rossi Bartók közreadásában megjelent csembalomműveinek példányát, melyet tiszteletpéldányként kapott New Yorkból.

Október 23-án hozzájárul, hogy az Universal Edition átadja az 1. rapszódiaát a berlini Rádióknak, ha biztosítják, hogy Szigeti a művet sem Kleiberrel, sem Klempererrel, sem mással abban a szezonban Berlinben nem játssza.

Ekkor alapítja Magyarország kormányzója a „Corvin-lánc, koszorú és díszjelvény” kitüntetések a magyar művelődés terén érdemeket szerzett írók, művészek és tudósok kitüntetésére. Bartók Bélának az alacsonyabb fokozatot jelentő Corvin-koszorút adományozza.

Október 28-án Bartók édesanyjánál vacsorázik és elmondja, hogy visszatartja a kitüntetést, de édesanyja hosszas rábeszélésére végül elállt ettől.

November 1-én báró Hatvany Lajosnak átadja *A magyar népdal* egy dedikált példányát.

November 2-án édesanyját egy akkor ritkaságszámba menő grapefruittal lepi meg. Megmutatja a Corvin-koszorú adományozásának alkalmából kapott üdvözlőleveleket.

November 4. Látogatás édesanyjánál és levél az ITHMÁ-nak.

November 5-én Octavian Beu román zenetörténésznek válaszolva beszámol román népdalgyűjtő munkájáról, és megküldi műveinek időrendi jegyzékét, rövid bibliográfiával, Beu tervezett cikkéhez. Felhívja Beu figyelmét arra, hogy „Lisztnek van egy eddig kiadatlan rapszódiaja, amelyben valószínűleg román témák vannak”. Este a budapesti Rádióban Liszt *Haláltáncát* játssza, Dohnányi Ernő vezényletével.

November 8-án és 9-én „hosszú fárasztó” próbával készül Heimlich Lajossal november 11-i hangversenyükre. – *9-én* feltehetőleg meghallgatja

a Filharmonikusok főpróbáját: a *Táncszvit*et, Dohnányi Ernő vezényletével.

November 10. A *Táncszvit* előadása. Bartók nem akart elmenni, de mivel Dohnányi azt hitte, ennek oka az, hogy elégedetlen az előadással, mégis elmegy, nehogy megbántsa a zenészeket.

November 11-én a budapesti Rádióban Heimlich Lajossal négykezes Mozart-darabokat, 1-1 Schubert-, Ravel- és Stravinsky-művet játszik.

November 21-én továbbítja az Operaháznak Balázs Béla levelét arról, hogy lemond nevének feltüntetéséről a színlapon, valamint Bartók javára a tantiemekről is. „...most már vajjon rendben van-e az ügy?” – kérdezi záradékul.

Ezután Londonba utazik.

November 24-én londoni rádióhangversenyen Basilides Máriával Bartók-, Mozart- és Kodály-műveket ad elő.

November 25-én Londonból ír Hugo Balzer freiburgi főzeneigazgatónak december 8-i hangversenye ügyében, és utasításokat ad az 1. zongoraverseny előadására. – Vacsorára Fachiriék vendége.

November 26-án a Queen's Hallban, a BBC szimfonikus zenekarával, Henry Wood vezényletével a *Rapszódiát* játssza. Bartók szerint nagy volt a siker, csak éppen 24 évet késett. Édesanyjának írja, hogy Szenkár Jenő és Székely Zoltán is Londonban van, este találkozik velük.

November 27-én Párizson át Zürichbe utazik.

November 29-én onnan írja édesanyjának, hogy régi ismerősüknél, Schwarzenbachnénál lakik, de sajnos csak egy napig.

November 30. Bartók-matiné a berni Városi Színházban. Durigo Ilonával az 5 *Ady-dalt* és a 8 *magyar népdal* 5 számát, Geyer Stefivel a 2. hegedűszonátát és a *Román népi táncokat* adja elő. Szólóműsora: *Allegro barbaro*, *Kolindák*, *1. siratóének*, *1. burleszk*, *1. román tánc*. Bernben a Bellevue Palace-ban és a Bernerhofban lakik.

December 1-én még Bernből ír az Universalnak, majd Bázélba utazik, ahol ekkor tartják az 1930-as népszámlálást és természetesen Bartókot is

összeírják. Moziba megy, két hangosfilmet néz meg: „Egyelőre még várjunk valami jobbra” – írja másnap feleségének.

December 3-án Bázélból írja édesanyjának, hogy Casals Európa-szerte játssza az 1. rapszodiát, és valószínűleg Budapesten is elő fogja adni (ez meg is történt).

December 4-én az ITHMÁ-nak ír, majd Freiburgba utazik, ahol mielőbb próbálni akar.

December 6-án Freiburgból azt írja édesanyjának, hogy már erősen készül haza, „mert már elég volt ebből a kóborlásból”.

December 8-án délután Freiburgban dr. Erich Doflein *Einführung in den Stil Béla Bartóks* (Bevezetés Bartók Béla stílusához) címmel tart előadást, zongorapéldákkal, este Bartók a Városi Színházban a Városi Zenekarral, Hugo Balzer vezényletével az 1. zongoraversenyt játssza. Bartók szerint „abszolút nagyon jó” előadás.

December 9-én indul haza.

December 10-én Pablo Casals budapesti hangversenyén többek között Bartók 1. rapszodiáját játssza, Bartók jelenlétében. – A budapesti Operaház tudomásul veszi Balázs Béla nyilatkozatát avval a reménnyel, hogy a két mű előadása most már megoldható lesz.

December 13-án Bartók Kassára utazik.

December 14-én a kassai Schalk ház nagytermében Basilides Máriával ad hangversenyt a következő műsorral: Bach Allegro (G-dúr), Scarlatti A-dúr szonáta, Beethoven 32 variáció, Händel Largo, *Dimmi cara, Parto fuggo*; Bartók *Román népi táncok*, *Este a székelyeknél*, *Dal*, *Csörgőtánc*, *Perpatvar*, 3. *burleszk*; Schubert *Der Kreuzzug*, *Die Forelle*, *Die Liebe hat gelogen*, *Geheimes*, *Verklärung*, *Der Schmetterling*; Kodály *Marosszéki táncok*; Bartók *Régi keserves*, *Molnár nóta*, *Párosító*, *Asszonyok*, *asszonyok*, *Ha kimegyek*.

December 19-én már Budapestről ír hosszú levelet Bukarestbe Constantin Brăiloiunak, a kolindák kiadása ügyében. Részletes javaslatokat tesz a román és egy esetleges német változat beosztására és technikai kivite-

lére vonatkozólag.

December 21-én a freiburgi Hugo Balzernak megköszöni a kiváló előadást, valamint hangfelvétel-katalógust küld a Doflein előadásán résztvettek számára. – Octavian Beu türelmét kéri: rövidesen küldi Bartók-tanulmányára vonatkozó észrevételeit.

December 24-én édesanyjával meghallgatja Marcelle Meyer cembalo-be-mutatóját, majd együtt mennek Bartók otthonába, ahol a Kará-csonyestét családi körben töltik.

1931

Január 1. Szonátaest Waldbauer Imrével a budapesti Rádióban. A műsor: Bach h-moll szonáta, Bartók 1. rapszódia, egy-egy Schubert- és Mozart-szonáta.

Január 2-án a Zeneművészeti Főiskolára megy, majd édesanyjához, akinek megmutatja a temesváriak tervezetét 50. születésnapjának megünneplésére. (Ez azután bizonyos körülmények folytán elmaradt.)

Január 7-én Frankfurt a/M-ban az 1. zongoraversenyt játssza, ír édesanyjának valamint Péter fiának, majd *8-án* Berlinbe utazik.

Január 9-i, berlini rádióhangversenyének műsora: Kodály *Marosszéki táncok*, Bartók *Suite*, *Szonatina*, *1. siratóéneke*, *1. román tánc* és *1. burleszk*.

Január 10-én indul vissza Budapestre. A vonaton hosszú levélben válaszol Octavian Beunak, Bartók-dolgozatának megküldött tervezetére. Sok adatot helyesbít, és sok elvi kérdést tisztáz. Itt írja le többek között azóta is állandóan idézett gondolatát: „Az én igazi vezéreszmém azonban ... a népek testvérré-válásának eszméje, a testvérré-válás minden háborúság és viszály ellenére”.

Január 11-én érkezik Budapestre.

Január 13-án írja Genfben, a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságának, hogy elfogadja októberi meghívásukat. (Családi körben avval is

indokolta ezt, hogy visszautasítás esetén esetleg „egy jugoszláv vagy más kiküldöttet hívnak és akkor inkább egy magyar képviselő legyen ott”)

Január 14-én a 2. rapszódia zenekari változatával kapcsolatban, a fúvós-szólamok megváltoztatásáról ír az Universal Editionnak.

Január 16-án újabb hangversenykörútra indul, az Ibériai-félszigetre.

Január 17-én Párizson keresztül Irunba utazik, majd onnan autóval San Sebastianba.

Január 18-án édesanyjának ír, aki éppen ezen a napon írja lányának: „Béla tiltakozott a temesváriaknál amiatt, hogy Nagyszentmiklóson csak román nyelvű emléktáblát akarnak elhelyezni”.

Január 19. Zongoraest San Sebastianban. Műsora: Marcello, Scarlatti, della Ciaja, Bartók és Kodály művei. Zártkörű hangverseny, frakkot sem kell húznia. – Ibériai körutazási jegyet vált.

Január 20-án Lisszabonba utazik, ahol *21-én* „egy pincében volt a zenekari próba” – írja édesanyjának.

Január 21. és 24. között valamikor levelet ír Péter fiának.

Január 24-én a *Rapszodiát* játssza és szólódarabokat. „A zenekar bámulatosan rossz! 40 percet kell szólóznom” – írja.

Január 27-én Lisszabonból Valencia de Alcantarán (Extremadura) keresztül Madridba utazik.

Január 28-án Granadában tervezett hangversenye elmarad, így nem utazik el Madridból.

Január 29-én megbetegszik, másfél napig lázasan fekszik. Emiatt 2 hangversenyét kell későbbre halasztania, a Palmában tervezettet le kell mondania.

Február 1-re nagyjából meggyógyul. – Levelet ír Péter fiának.

Február 3. Zongoraest Oviedóban. Műsorán Marcello, Scarlatti, della Ciaja művei, a *Marosszéki táncok*, valamint saját darabjai, a *Suite, Este a székeleyknél*, *1. román tánc* és *Allegro barbaro*.

Február 7-én Barcelonában, a Mozart-teremben ad hangversenyt. Műsora: Marcello B-dúr szonáta, della Ciaja C-dúr canzone, 2 Scarlatti-szon-

áta, a *Marosszéki táncok*, a *Suite, Allegro barbaro*, *Este a székeleyknél*, 1. román tánc, valamint 5 szám a 8 magyar népdalból, Vania Sokolova közreműködésével. A műsorfüzet Kodály La Revue Musicale-beli cikkének fordítását közli (hibásan: Nagyszentmiklóst 1918 után jugoszláv területnek tünteti fel román helyett).

Február 8-án megírja Péter fiának, hogy már aznap elindul haza.

Február 10-én lázas betegen tér vissza Budapestre, ágynak dől.

Február 13-án a budapesti francia követ hivatalosan értesíti, hogy közelgő 50. születésnapja alkalmából megkapta a Francia Becsületrend lovag-keresztjét.

Február 14-én kel fel betegágyából. Levelet ír az Universal Editionnak, melyben kifogásolja, hogy nagyon magas kottakölcsönzési díjakat számítanak fel; pl. Gertler Endre emiatt nem játszotta Antwerpenben az 1. rapszódíát.

Február 16-án Hubert J. Fosstól (az Oxford University Presstől) érélyes hangú levélben visszakéri évekkel azelőtt átadott kolinda-gyűteményének kéziratát, amelynek kiadására vonatkozóan Londonból és Bukarestből egyaránt hasztalan várt választ.

Február 17-én Constantin Brăiloiunak Bukarestbe még abban a reményben tesz javaslatokat, hogy ott sikerül a kiadást nyélbeütni.

Február 18-án, már gyógyultan, meglátogatja édesanyját.

Február 22-én válaszol Brăiloiu táviratára, melyben a tervezett születésnap-i ünnepekről érdeklődött. Újból megerősíti, hogy hangversenyt vállal, de ünnepséget nem szeretne; az emléktábla felavatására pedig csak akkor megy el, ha azon magyar felirat is lesz. (Az emléktábla avatás azután el is maradt; csak 1948-ban helyeztek el kétnyelvű táblát Bartók szülőházán; ezt 1971-ben ismét román nyelvűre, majd megfelelő intézkedés után újból kétnyelvű táblára cserélték.)

Február 23-án az ITHMÁ-nak és Weissshaus Imrének (Arma Pál) ír, továbbá Pollatsek (Pataky) László zenei írónak válaszol, műveivel kapcsolatos kérdéseire.

Február 28-án levelezőlapon értesíti Albrecht Sándort, hogy március 4-én Pozsonyba utazik, és elfogadja meghívásukat.

Március 1-én Budapestről Debrecenbe utazik, ahol zongoraestet ad; tiszteletdíja 500,– pengő.

Március 2-án Budapesten tárgyal Baranyai Zoltánnal a Szellemi Együttműködési Bizottság munkájáról, majd meglátogatja édesanyjékat.

Március 4-én Pozsonyba utazik. Délután meglátogatja Patisz Dezsőéket (rokonának, Voit Ellának családját), este előadást tart *A népi zene hatása a mai műzenére* címmel.

Március 5-én visszautazik Budapestre.

A kolindák angol és román kiadásával a nehézségek változatlanok. Február 16-i felszólítására az angolok mentegetőző levelet írnak, egyben közlik, hogy *A magyar népdal* angol változata megjelent.

Március 6-án részletesen tájékoztatja Bartók Constantin Brăiloiut, és javaslatokat tesz a kolindák román kiadása ügyében.

Március 8-án budapesti rádióelőadáson Rossi, Zipoli és della Ciaja műveit, Bach c-moll fantáziáját, a-moll prelúdium és fúgáját, G-dúr szonátáját, valamint Haydn F-dúr szonátáját játssza.

Március 9-én megígéri édesanyjának, hogy írásban megköszöni a Corvin-koszorút, amelynek ünnepélyes átadásán nem jelent meg.

Március 10-én a budapesti Cobden szövetségben (a szabad kereskedelmi elvek terjesztésére alakult társulás) előadást tart *A népi zene hatása a mai műzenére* címmel. Tiszteletdíja 400,– pengő.

Március 23-án Brăiloiunak írt levelében megismétli a válasz nélkül maradt március 6-i levélben foglaltakat.

Március 24-én megköszöni Emil Hertzkának, az Universal Edition igazgatójának a becsületrend adományozása alkalmából küldött jókívánságait, de megemlíti azt is, hogy jellemző módon Párizsban 5 éve nem játszottak jelentős Bartók-művet.

Március 25-én 50. születésnapját otthon, családi körben, csendben tölti, a hivatalos szervek teljes távolmaradása mellett.

Március 26-án megköszöni az Universal Editionnak születésnap gratulációját.

Március 27-én vendégségben meghallgatja a pozsonyi rádió adását: a *Rapszódia*, 4 magyar népdal és *Román táncok* előadását.

A csodálatos mandarin bemutatása körüli nehézségek nem szűntek meg.

Március 28-án a Magyar Rádió esti híreiben közli, hogy a bemutatót őszre halasztották. (Azután ez is elmaradt.)

Március 29-én a reggeli újságok egy része erősen bírálja *A csodálatos mandarin* körüli huzavonát.

Március 30-án Bartók a szlovák gyűjtemény technikai szerkesztésével és fordításával kapcsolatos kérdéseket intéz a Matica Slovenskához.

Április 1-én és 2-án meglátogatja édesanyjákat, elmondja, hogy március 10-i előadásának szövege megjelenik az Új Időkben. *2-án* megállapodik a Rózsavölgyi és Társa céggel Gertler *Szonatina*-átiratának kiadásáról.

Április 4-én kelt levelében visszakéri a budapesti Operaháztól *A csodálatos mandarin*t, és visszaküldi az érte kapott előleget, melyet az infláció miatti átszámítással gúnyosan 2 pengő 40 fillérre értékel.

Április 5-én, Húsvétvasárnap elviszi édesanyjának a New York-i kritikákat a 4. vonósnégyes sikeréről.

Április 12-én megvitatja édesanyjával a tartózkodási engedéllyel kapcsolatos nehézségeket, és ír az ITHMÁ-nak.

Április 14-én megköszöni Németh István Lászlónak a március 27-i pozsonyi előadást, melyet annak idején a technikai nehézségek ellenére sikerült rádión meghallgatnia.

Április 16-án az AMMRE-val való vitás kérdésekről ír az Universal Editionnak.

Április 19-én beszámol édesanyjáéknak arról, hogy a temesváriak még mindig hallgatnak, nem akarják a magyar feliratot az emléktáblán.

Április 24-i látogatásakor egy párizsi újságcikket visz édesanyjának a 4. vonósnégyesről, amely egyre nagyobb sikert arat.

Április 29-én a Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagjává választja.

Este a Társaság körében előadást tart *Cigányzene? Magyar zene?* címmel, amelyre édesanyja is elmegy.

Április 30-án elviszi neki az előadásról szóló kritikákat, és megint tárgyalnak a tartózkodási engedély meghosszabbításáról.

Május 8-án megírja Baranyai Zoltánnak, hogy a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságának július elejére kitűzött genfi ülésére 5-én érkezik, és lehetőleg nem elsőrangú szállodában szeretne megszállni.

Május 10-én értesíti a Bizottság titkárságát, hogy részt vesz az üléseken.

Május 11-én írja az Universal Editionnak, hogy 13-án ugyan Bécsben lesz, de csak akkor tárgyal velük, ha április 16-i levelére megfelelő választ kap.

Május 13-i bécsi rádióhangversenyén Kodály *Marosszéki táncok* c. művét, régi olasz darabokat és saját szerzeményeit játssza (*Ballada, Régi táncdalok, Medvetánc, Este a székeleyknél, 3 burleszk, Dal, Csörgőtánc, All'Ungherese, 1. román tánc*).

Május 14-én az AMMRE-val megszüntetett szerződése miatt módosítja a Rózsavölgyi és Társa céggel 1928. december 27-én kötött megállapodását a mechanikai és gramofonjogokról.

Május 18-án édesanyjával és a Kodály-házaspárral együtt meghallgatja Händel *Eszter* oratóriumát, Ádám Jenő vezényletével. Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Laurisin Lajos és Kálmán Oszkár énekel, Zalánfy Aladár orgonál, a cembalo-szólamot Kósa György játssza zongorán. Bartóknak nagyon tetszik az előadás.

Május 19-én a Belügyminisztériumban jár Voit Irma állampolgársága ügyében. – Levelet ír az AMMRE-nak.

Május 20-án javaslatokat tesz Lakatos István kolozsvári zenetudósna, aki kamarazenész-társaival Bartók-művet akar játszani. – Octavian Beut tájékoztatja újabban megjelent írásairól.

Május 21-én az Universal Editionnak ír, az AMMRE-val kapcsolatos újabb sérelmeiről.

Május 22-én Constantin Brăiloiunak megadja Alexits György budapesti címét román fordítások ügyében, és megismétli reményét, hogy a kolindák kiadásánál lehetséges lesz az együttműködés az angolok és a románok között.

Május folyamán, még nyaralása előtt igyekszik minden függő népdalkiadvány-ügyben előbbre lépni.

Május 30-án a Matica Slovenskánál a próbanyomatokat sürgeti, Hubert J. Fossnál a kolinda-kötet második kefelevonátát és a hibajegyzéket.

Május 31-én Fossnak újabb levélbeli javaslatokat tesz a kiadás fejezeteire, javaslatait Brăiloiunak is megírja. Szeretné, ha az angol és román kiadás készítői közvetlen kapcsolatba kerülnének. – Levéltervezetet készít az Universal Editionnak, gramofonfelvételek ügyében. – Végül édesanyját is meglátogatja.

Június 8-án megállapodik a Rózsavölgyi és Társa céggel két zenekari átírat készítésére korábbi zongoradarabjaiból. (*Erdélyi táncok*, illetve *Magyar képek* címmel mindkettő el is készült még a nyáron.)

Június 11-én azt javasolja Brăiloiunak, hogy a kolindák ügyében közvetlenül tárgyaljon az Oxford University Press-szel.

Június 12-én Budapestről Németországba indul.

Június 13-án levelet fogalmaz a mainzi Schott kiadóvállalatnak, a 44 hegedűduó kiadásával kapcsolatban.

Június 14-én Münchenben, a Residenz Theaterben, Waldbauer Imrével előadja a 2. hegedű–zongoraszonátát, Felicie Hünt-Mihacsek énekesnőt kíséri és szólózongora-darabokat játszik (*Medvetánc*, *Este a székegyeknél*, *2. burleszk*, *Allegro barbaro*, *1. román tánc*). – A Magyar Rádió közli, hogy az Oxford University Press kiadta *A magyar népdal* angol fordítását (ami már februárban megtörtént).

Június 15-én az augsburgi Börsensaalban Waldbauer Imrével a 2. hegedű–zongoraszonátát és az 1. rapszódíát, szólóban az előző napi műsorral azonos darabokat játssza, valamint Annemarie Kaltenbrunner énekesnőt kíséri.

Június 16. Rádiószerelés Münchenben, Waldbauer Imrével. A műsor: Mozart A-dúr szonáta, Schubert 2 szonatina, Bartók–Gertler Szonatina, Bartók–Székely *Román népi táncok*. – Édesanyjának azt írja: „Tegnap volt az augsburgi a fábólfaragottal fűszerezve – nem épp a legszebb”.

Június 17-én Münchenből Nürnbergbe utazik, ahol a Városháza nagytermében kamarazeneestet ad Waldbauer Imrével és Falus Edit énekesnővel, az augsburgi műsorral. – „Egy jó van ebben a turnéban: az, hogy végre valahára eljutottam Nürnbergbe. Itt nagyon sok a látnivaló, szinte túl rövid az időm” – írja édesanyjának.

Június 18-án délután Nürnbergből Frankfurtba utazik, ahol este a rádióban Waldbauer Imrével Bach h-moll, Mozart A-dúr és saját 2. hegedű–zongoraszonátáját játssza. – Frankfurtban nagy posta várja, többek között a szlovák gyűjtés próbametszése.

Június 19-én már vissza is küldi a próbametszés levonatát a Matica Slovenskának, további megjegyzésekkel. – A rossz idő miatt a terveztnél tovább marad Frankfurtban.

Június 20-án még onnan ír édesanyjának, majd este továbbutazik.

Június 21-én reggel dermesztő hidegben ér Bázalba, este Grenoble-ban a Grand Hotel de l'Europe-ban száll meg, már jobb időjárásról ír édesanyjáéknak.

Június 22-én továbbutazik Le Lautaret-ba (Hautes Alpes). Szállásán, a Hotel de Glaciers-ben, fűteni is kellett, mert a hőmérséklet 10°-ra hűlt.

Június 25-én édesanyjáéknak beszámol megérkezéséről. – Péter fiának küldött levelében írja: „...írják, hogy jól vizsgáztál; vettem én neked egy meséskönyvet, ha jó lesz a vizsga, hogy megkapjad. Kérd el Anyutól, ha még nem adta volna oda. ...”.

Június 26-án egész napos kirándulásra indul.

Június 27-én részletesen leírja édesanyjáéknak a lautaret-i viszonyokat, többek között, hogy öt gyertyával pótolja a gyenge villanykörtét, viszont a teljes ellátás napi 10 pengő körül van, ami igen olcsó.

Június 29-én távolléte miatt nem vesz részt a magyarországi képviselő-választáson. Ezért december 6-án megbírságot kap 6 pengőre, amit 1932. január 27-én be is fizet.

Június 30-án levelet ír Edwin von der Nüllnek.

Július 3-án még Le Lautaret-ből ír az ITHMÁ-nak, levéltervezetet készít az Universal Editionnak az AMMRE-ügyben, és értesíti édesanyjáikat, hogy beállott a rossz idő, ezért a tervezettnél korábban indul tovább. – Este Briançonba utazik, *július 4-én* Briançonból Grenoble-ba.

Július 5-én érkezik Genfbe, a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottsága konferenciájának ülésére.

Július 6-án jelentkezik a „magyar követség” (tulajdonképpen népszövetségi képviselőtünkénél, mert a követség Bernben volt). Baranyai Zoltánt nem találja ott, épp szabadságát tölti. – A konferencia megnyitásán sok érdekes emberrel, többek között Karel Čapekkal, Gilbert Murray angol egyetemi tanárral, Thomas Mann-nal és Paul Valéryvel találkozik. Az elnöklő Destrée, volt belga közoktatásügyi miniszter beszámol arról, hogy zenei téren még nem értek el eredményt, ezért felkéri Bartókot, készítsen valamilyen alkalmas javaslatot. – Édesanyjáikat tudósítja Genfbe érkezéséről, majd Béla fiának megírja Szekszárdra, hogy Genfből Mondsee-ba készül, ahova őt is várja. – Este megfogalmazza a népzenei gramofonfelvételekre vonatkozó másnapi indítványát.

Július 7-én a német nyelven felolvasott indítványt a konferencia, bizonyos módosításokkal, elfogadja. – Délben M. de Montenack titkár ebédjén vesz részt a Hotel Beau-Rivage-ban, este pedig vacsorán Destrée elnökénél, ahol eljátssza a *Medvetáncot* és az *Este a székegyeknél*.

Július 8-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 310-1/17-1931 sz. rendeletével, havi 150 pengő személyi pótlékot állapít meg Bartók számára.

Július 9-én Genfből megírja édesanyjáéknak, hogy befejeződött a konferencia, 1146 pengős útszámla térítést kapott, melyből 650 pengő megma-

radt, így anyagilag nem járt rosszul, de a munka eredményeiben kételkedik. – Még ír Dofleinnak és az ITHMÁ-nak, majd elutazik Genfből. *Július 10-én* megérkezik Mondsee-ba, ahol a Gasthof Koflerbräuban száll meg, és mindjárt levelet ír az Universal Editionnak.

Az Austro-American Conservatory of Music and Art of Stage nevű társaság nyári tanfolyamokat szervezett Mondsee-ban, jómódú amerikaiak számára. Kiváló előadókat hívtak meg, így erre az időnyre Bartókot is.

Július 11-én megírja édesanyjáéknak, hogy megkezdte óráinak szervezését, ami igen nehezen indult, mert kevés a tanítvány. – Húgának írja, hogy Mondsee-ba várja feleségét és Béla fiát, akik ezen a napon el is indultak Budapestről.

Július 13-án elkezdett, *17-én* befejezett levelében beszámol édesanyjáéknak a genfi és mondsee-i napokról. – Közben *16-án* Dofleinnak, *17-én* az ITHMÁ-nak ír.

Július 21-én a mondsee-i kastély termében hangversenyt ad, műsorán Michelangelo Rossi C-dúr toccatája, Benedetto Marcello B-dúr szonátája és della Ciaja Canzonéja, saját művei közül a *Kolindák*, 2. *burleszk*, *Síppal-dobbal*, *Éjszaka zenéje*, *Suite op. 14* és *1. román tánc*.

Napokon át igen rossz idő után *23-án* végre kiderült.

Július 24-én feleségével és fiával kisvasúton, kompon és fogaskerekűn St. Wolfgangon keresztül a Schafbergre kirándulnak, amiről *július 25-én* beszámol édesanyjáéknak.

Július 27-én fia hazautazik. Az időjárás megint rosszra fordul.

Július 28. Levél a Matica Slovenskának, az ITHMÁ-nak és az Universal Editionnak.

Július 29-én édesanyjáéknak azt írja: sajnálja, hogy fia már elutazott.

Július 31. Városnézés feleségével Salzburgban.

Augusztus 1-én édesanyjáéknak, *2-án* a Rózsavölgyi és Társa cégnek, *4-én* pedig Arma Pálnak ír Dessaubá, egy esetleges ottani hangversenyről. (Ez azután nem valósult meg.)

Augusztus 7-én felesége is hazautazik; bekíséri Salzburgba, majd megnéz „egyet-mást” a városban, többek között a Mozart-házat is. – Mondsee-ből írja fiának: „Kár hogy nem tudtál még tovább itt maradni”. – Este közreműködik a Róth-vonósnégyes hangversenyén, Róth Ferenc és van Doorn társaságában Mozart E-dúr zongoratriójának előadásával.

A fokozatosan romló gazdasági helyzet miatt ez ebben az évben utolsó nyilvános szereplése.

Augusztus 8-án azt írja: „délutántól fogva esik, jó dolgozó idő”. Fel is használja; ír az ITHMÁ-nak, a mainzi Schott cégnek és Ján Valaštan-Dolinskýnak Turócszentmártonba arról, hogy újabb két próbalevonatot kijavított; további utasításokat ad. – Péter fiának írja: „... ma utazott haza anyu, búsulok mert egyedül maradtam, ...”.

Augusztus 9. Levél húgának és az Universal Editionnak.

Augusztus 15-én édesanyjának írja: „...meghangszereltem az Este a sz., a Medvetáncot, a Kicsit ázottan-t, egy sirató éneket és mégvalami rövidet. Ez mármostan egy kis zenekari suite, amit a pénz miatt állítottam össze, t.i. ilyesmit – tekintve, hogy tetszetős a zene, játszani sem nagyon nehéz és hogy 'ismert' nevű szerzőtől van, bizonyára sokat fognak előadni, rádióban stb...” (Magyar képek). – Az Universal Editionnak a Schott céggel a hegedűduókra kötendő szerződéséről ír.

Augusztus 19-én azt írja édesanyjának, hogy másnap nagy tanári konferencia lesz, elfogyott a pénz; lehet, hogy pakolhatnak és mehetnek haza.

Augusztus 20-án elfogadja a konferencián javasolt anyagi kompromisszumot.

Augusztus 21-én megírja édesanyjának, hogy előbb megy haza, *23-án* az Universal Editionnak, hogy Bécsben tárgyalni kíván velük.

Augusztus 26-án még Mondsee-ből ír Dofleinnak, Béla fiának pedig utólagos születésnapj jókívánságokat küld, megemlítve, hogy 500 schillinggel kapott kevesebbet Mondsee-ban a „tönk szélére” jutott amerikaiaktól. – Autóbuszon Bécsbe utazik.

Augusztus 27-én Bécsben hivatalos ügyeket intéz, és aznap vagy másnap hazautazik Budapestre.

Augusztus 30-án, szeptember 1-én és 2-án (Voit Irma 82. születésnapján) meglátogatja édesanyjáékat.

Szeptember 3-án rövid látogatásra Szöllös pusztára utazik hűgáékhoz. – Németh István Lászlónak írja Pozsonyba, hogy az új szezonban csak január 15. és március 15. között vállal szereplést (két budapesti és egy frankfurti rádiószereplésen kívül valóban csak január 27. és március 7. között hangversenyezett, mindössze 9 alkalommal). – Fischerné Szalay Stefániát értesíti, hogy 12-én vagy 13-án meg tudja hallgatni leányait.

Szeptember 13-án azt írja az Universal Editionnak, hogy az új Beethoven-, Mozart- és Brahms-kiadványokkal elégedett, azokat alkalomlag propagálni fogja.

Szeptember 14-én a Zeneművészeti Főiskola felvételi vizsgáin vesz részt.

Szeptember 15-én a pozsonyi Magyar Minerva szerkesztőségének írott levelében engedélyezi az Új Időkben közölt cikksorozatának átvételét.

Szeptember 16-án értesíti Venetianer Rózsit, hogy nem tudja felvenni akadémiai növendékei sorába.

Szeptember 26-án ismét Németh István Lászlónak ír, január 21-ét ajánlja pozsonyi szereplése idejéül, a műsorba pedig saját művei mellett régi olasz szerzőket és Kodály *Marosszéki táncait* javasolja. (A hangverseny végül is január 27-ére halasztódott.) – Az Universal Editionnak *A fából faragott királyfi* partitúrájával kapcsolatos kérdésekről ír.

Október 2. és 7. Levél az Universal Editionnak.

Október 3-án este édesanyjának jegyet visz a Budapesti Hangversenyzenekar október 24-i hangversenyére.

Október 11-én édesanyjával nagy sétát tesznek a budai Várban.

Október 16-án megírja az Universal Editionnak, hogy a *20 magyar népdal* fordításában Rudolph St. Hoffmann munkájára a sok nehézség miatt nem tart igényt.

Október 16-án édesanyjánál vacsorázik, majd a „Calvin Coolidge” alapítvány jótékonyági hangversenyére megy, melynek műsorán Malipiero *Ritrovati* c. darabja, Lajtha László egy vonósnégyese és Conrad Beck vonósnégyesre és zenekarra írt műve szerepel, közreműködik a Róth-kvartett és Hugo Kortschak vezényletével az operaházi kamarazenekar. A hangversenyen Calvin Coolidge volt amerikai elnök felesége is megjelent. (Conrad Beck később, mint a bázeli Rádió vezetője, előadást szervezett Bartók Béla számára.)

Október 17-én Bartók megállapodik a Rózsavölgyi és Társa céggel a *Cigányzene? Magyar zene?* különlenyomatának árusításáról. A megállapodás szerint Bartókot példányonként 90 fillér illeti.

Október 23-án az Universal Editionnak ír, délben pedig édesanyjánál érdeklődik, nincs-e szüksége több jegyre a másnapi hangversenyre.

Október 24-én édesanyjánál vacsorázik, majd elviszi a Budapesti Hangversenyzenekar hangversenyére, melyen az *1. szvitet* játsszák, Zsolt Nándor vezényletével.

November 6-án Max Rostal hegedűművésznek ír részletesen az 1. és 4. vonósnégyes helyes tempójelzéseiről, a lipcsei Breitkopf & Härtel cégnek pedig 3 márka követeléséről.

November 7-én közli az Universal Editionnal, hogy a *20 magyar népdal* új próbafordítása rosszabb, mint a Hoffmann-féle; teljesen használhatatlan.

November 9-én fényképészt fogad lakásán.

November 11-én egész napját édesanyjáéknál tölti.

November 12. Levél Ernst Lothar Knornnak, a Pro Musica folyóirat címére.

November 14-én az Operaházban Péter fiával megnézi a *Háry Jánost*. (A betegeskedő Kodály ekkor a Balatonnál volt utókúrán.)

November 13-án, 15-én, 18-án és 20-án édesanyjánál dolgozik, és megemlíti, hogy Dohnányi Ernő felhívta, hallgassa meg *A fából faragott királyfi szvit* főpróbáját.

November 22-én meghallgatja a főpróbát, utána Dohnányiéknál ebédel.

November 23-án az Operaházban *A fából faragott királyfi szvit* előadását

is meghallgatja; édesanyja rábeszélésére háromszor megjelenik a dobogón. A bemutatóval nem teljesen elégedett, de jobbnak találja, mint a főpróbát.

November 25-én édesanyjáéknál vacsorázik, *27-én* elviszi nekik a szokásos havi 120 pengőt és külön 80 pengő karácsonyi ajándékot.

November 29-én Jack Hylton és együttese szerepel a Zeneművészeti Főiskolán. Bartók érdeklődik a jazz-zene iránt, most megragadja az alkalmat, hogy meghallgassa őket.

December 8-án édesanyjánál meg akarja hallgatni rádión a hegedűduókat Waldbauer Imre és Temesváry János előadásában, de a műsor annyira elhúzódik, hogy nem tudja kivárni.

December 9-én a mainzi Schott cégnek a hegedűduók náluk megjelenő számainak korrektúrájáról ír.

December 12-én kiváltja Európára szóló útlevelét. – Levélben válaszol Fleischer Antal karmester feleségének kérésére, hogy férje németországi szereplését támogassa: „Legnagyobb sajnálatomra nem tehetek semmit, nem vagyok olyan viszonyban azokkal a német zenészekkel”.

December 16-án a Hajdú vármegyei Ürmösháton meghalt Bartók Matild, id. Bartók Béla utolsó leánytestvére.

December 17-én Bartók egynapos tárgyalásra Bécsbe utazik, de a Schott cégnek Budapestről írja, hogy a Doflein-féle Hegedűiskola II. füzetéhez tartozó korrektúrákat megkapta, és rövidesen visszaküldi, továbbá hogy január 31-én Frankfurtban szerepel, és akkor fölvehetné a honoráriumát.

Még Bécsből hosszabb levelet ír Székely Zoltánnak, melyben többek között megemlíti „... hogy most jelent meg Zongoraszonatínám hegedűre és zongorára átírva; továbbá hogy 44 kis duót is írtam nyár elején 2 hegedűre...”.

December 20-án megköszöni Bușuția Jánosnak a becsületrend átvétele alkalmából küldött jókívánságait, de újból hangsúlyozza: jobban örülne, ha a műveit játszanák Franciaországban. Beszámol arról, hogy a

Szonatina hegedű-átirata megjelent, továbbá hogy 44 hegedűduót írt, de azok megjelenése elhúzódik a rossz gazdasági helyzet miatt, mely minden szép munkát megakadályoz.

December 24-én, a családi körben töltött Karácsonyestén, vendégül látja édesanyját, akit évközben hetenként legalább kétszer-háromszor meglátogat.

December 25-én influenzát kap és 4 napig otthon marad.

December 29-én azonban egy törvényszéki tárgyaláson kell tanúskodnia. (A per tárgya nem ismeretes.) – Németh István Lászlónak megírja tervezett januári hangversenyének műsorát és a devizakorlátozásokról érdeklődik.

Rövid levélben megírja Székely Zoltánnak tervezett februári koncertprogramját és februárvégi várható látogatását Székelyéknél.

December 30-án „végre” megint meglátogatja édesanyjáékat

GAZDASÁGI VÁLSÁG 1932–1933

1932

Január 1-én az évet édesanyjáéknál tett látogatással kezdi.

Január 2-án Kodállal együtt felszólító levelet ír a Rozsnyai cégnek, amely egy vegyeskari gyűjteményben engedély nélkül Bartók- és Kodály-műveket is megjelentetett.

Január 6-án újból megkezdődtek Bartók nyilvános szereplései. A budapesti Rádióban Purcell, Scarlatti és Zipoli művein kívül Bach g-moll angol szvitjét és Beethoven op. 109-es F-dúr szonátáját játssza.

Január 7-én édesanyjáékhoz látogat.

Január 11. Levél az Universal Editionnak, *12-én* az ITHMÁ-nak, valamint Németh István Lászlónak a pozsonyi hangverseny időpontjáról.

Január 13-án elfogadja a pozsonyiak 27-i dátumát. – Constantin Brăiloiuval közli elhatározását: minthogy a kolinda-kötet kiadása elakadt, maga adja ki azt. Kéri az anyag visszaküldését, illetve – mivel az Oxford University Press az ott lévő anyagot elvesztette – a hiányzó 2/3 rész lemásolását.

Január 14. Levél az ITHMÁ-nak és az Universal Editionnak.

Január 15-én váltja ki belga és brit vízumát tavaszi útjához.

Január 18-án megírja Albrecht Sándornak pozsonyi programját, elfogadva meghívásukat.

Január 20-án tartja első hangversenyét az Új Magyar Zeneegyesület, amely

2 évtizedes hallgatás után az első UMZE utódként lépett fel. A műsoron szerepel néhány szám a hegedűduókból. Ebből az alkalomból írja Bartók a mű célkitűzéseiről: „...had' jussanak a tanulók a tanulás első egynéhány évében olyan előadási művekhez, amelyekben a népi zene keresetlen egyszerűsége annak dallambeli és ritmusbeli különösségével együtt megvan”. A hangversenyen magán nem volt jelen.

Január 23-án örömmel nyugtázza Constantin Brăiloiu válaszát 13-i levelére, melyből kiderül, hogy a kolindák ügye mégsem akadt el.

Január 25-én édesanyjával együtt Massimo Freccia hangversenyére megy, aki az *Erdélyi táncokat* és a *Magyar képeket* vezényli. Elégedetlen az előadással, kevesli a próbát.

Január 27-én Szobon keresztül Pozsonyba utazik, ahol a Kormány-palotában közreműködik a Bartók Béla Dalegyesület hangversenyén. Műsora: Purcell *Prelude–Air–Gavotte–Hornpipe–Prelude*, Bartók *Csörgőtánc*, *All'Ungherese* és *Az éjszaka zenéje*, Kodály *Marosszéki táncok*. – Albrecht Sándoréknál száll meg.

Január 28-án Bécsbe utazik, ahol az Österreichischer Kulturbundban *Népzene és újabbkori műzene* címmel tart előadást.

Január 29-én Bécsből írja édesanyjának: „Pozsonyban is rendben ment a dolog”.

Ezután Frankfurtba utazik.

Január 30-án azt írja feleségének: „én többet a londoni rádióban nem fogok játszani”. (Ekkoriban több szereplését lemondták, de később megváltoztatta elhatározását.)

Január 31-én a frankfurti rádióban előadást tart a magyarországi népdalkutatásról, majd hangversenyt ad, műsorán Purcell- és Rossi-művek, valamint saját szerzeményeiből többek között a *Suite*, *Allegro barbaro*, *1. siratóének*, a *Román népi táncok* és az *Improvizációk* szerepelnek.

Február 1-én Frankfurtból ír feleségének és Péter fiának: „... Tegnap beszéltem és zongoráztam itt a rádióban, sőt még doromboltam is egy kicsit.” – Levelet ír az Universal Editionnak, és Székely Zoltánnak.

Február 2-án Herbesthalon és Ostendén át Doverba utazik.

Február 4-én az oxfordi Városházán Szigeti Józseffel Mozart B-dúr és Bartók 2. hegedű–zongoraszonátáját játssza, szólóműsora: a *Kolindák* I. sorozata, a *Suite*, az 1. és 2. *burleszk*, *Az éjszaka zenéje*, az *Allegro barbaro*, az 1. *román tánc* és „Változatok egy magyar népdalra”, valószínűleg a 15 magyar parasztdal 6. száma.

Február 5-én Frankfurtban keresztül hazaindul, útközben ír az ITHMÁ-nak, valamint Albrecht Sándornak, Pozsonyban felejtett szvettere ügyében.

Február 6-án Passaun és Bécsen keresztül hazaérkezik Budapestre.

Február 10-én meglátogatja édesanyját és ír az Universal Editionnak.

Február 12-én készül el a Népszövetség Szellemi Együttműködés Bizottságának benyújtandó indítványával a hiteles (Urtext) és hasonmás (faksimile) kiadásokról, valamint az ezzel kapcsolatos levéltervezettel, amellyel többek között a lipcsei Breitkopf & Härtel és a mainzi B. Schott's Söhne kiadóhoz fordul. Az anyagot elküldi Staud Géza tanárnak (tanítványa, Székely Júlia férjének), francia fordítást kérve.

Február 14-én Kodályékkal együtt elmegy a csehszlovák követség fogadására – bár nem szívesen.

Február 15-én útlevele érvényességének kiterjesztését kéri Egyiptomra, ahova meghívták egy népzenei kongresszusra.

Február 16-án megköszöni Albrecht Sándornak a megküldött szvettert, meglátogatja édesanyját, és a Zeneművészeti Főiskolára megy.

Február 17-én még Budapestről ír az Egyiptomban élő Takács Jenő zeneszerzőnek Kairóba, az egyiptomi út előkészítéséről, majd Ausztrián keresztül újabb hangversenykörútra indul.

Február 18-án Svájcba, majd *19-én* Párizsba érkezik.

Február 20-án Párizsban próbát tart az 1. zongoraversenyből. „A mai (1.) próba nem sok jóval biztat. A Légion d'honneur-nél többet ért volna, ha rendes előadást tettek volna lehetővé” – írja édesanyjának. – Ebédre Nadia Boulanger vendége. – Levelet küld Péter fiának, melyben feleségének is ír: „...rémes volt a próba, holnapra még egyet

kicsikartam, de aligha lesz belőle haszon. Ide kár volt eljönni, nem csak kár, hanem baj!!...”.

Február 21. Délelőtt még egy próba, azután a zongoraverseny párizsi bemutatója a Pleyel-teremben, Nicolas Slonimsky vezényletével. Bartók szerint „...a dolog jobban ment ugyan, mint az első próba után gondolhattam, de a tökéletestől még távol volt”. – A hangverseny után teadélután egy amerikai milliárdosnál; a jelenlévő Lady Rothermere („a nagy Lord hitvese”) megígéri, hogy Bartók hiányzó angliai beutazási engedélyét megsürgeti.

Bartók Párizsból Nijmegenbe (Hollandia) utazik, Székely Zoltánékhoz (Kwakkenbergweg 275.).

Február 22-én a Chambre Syndicale des Editeurs de Musique-nek, az Universal Editionnak és özv. Bartók Bélánénak írott leveleit Nijmegenből keltezi, bár útlevele tanúsága szerint csak *február 23-án* érkezik Hollandiába.

Február 25-én Nijmegenből írja édesanyjáéknak, hogy jó pihenő napjai vannak, és Rothermere táviratozott: repülőpostán küldi az angliai beutazási engedélyt. – Levelet ír Péter fiának.

Február 27-én megérkezik az engedély, amiről még Nijmegenből értesíti feleségét, és este már utazik is Angliába.

Február 28-án Harwichba, onnan a skóciai Glasgow-ba érkezik. A pályaudvaron ünnepélyesen fogadják.

Február 29. Szerzői est a glasgow-i Stevenson-teremben. Négy óra hosszat próbál közreműködő társaival: Angela Pallas énekesnővel, valamint Bessie Spence hegedűművésznővel, akivel az 1. rapszódia „Lassú”-ját, a Szonatina és a Román népi táncok átíratát játssza. Szólóműsora: a 2. *elégia*, 3 *burleszk*, *Kolindák*, *Suite*, *Allegro barbaro* és *Preludio–All’Ungherese*. „Ment minden ... Rég nem ettem olyan rossz ebédet mint ma ... A skótok ugylátszik nem tudnak főzni, csak dudálni” – írja édesanyjának.

Március 2. Bartók és a Virtuoso String Quartet rádióhangversenye

Londonban. Bartók Bach-, Scarlatti- és Marcello-, a vonósnégyes Haydn-, César Franck- és Coleridge Taylor-műveket játszik. – Az egyiptomi konzulátuson megszerzi az egyiptomi vízumot.

Március 3-án, szabad londoni napján édesanyjának és feleségének ír.

Március 4. A BBC Bartók-hangversenye. Dél előtt 10-től délután 5-ig próba, este előadás, Henry Wood vezényletével. A műsor: *1. szvit, Rapszódia* – Bartók közreműködésével –, *A csodálatos mandarin szvit*.

Március 5-én Franciaországon keresztül Svájcba utazik.

Március 7-én a zürichi rádióban a *Rapszodiát* játssza.

Március 8-án Ausztrián keresztül hazautazik Budapestre.

Március 10-én megkapja az ITHMA elszámolását a január 28. és március 7. közti tiszteletdíjakról: 400 osztrák schilling, 350 DM, 3000 francia frank, 139,15 angol font és 350 svájci frank. – Megszerzi görög és jugoszláv vízumát.

Március 11-én Szabadkán keresztül Egyiptomba utazik. – Budapesten meghalt Voit Rudolf, aki bécsi tartózkodásai idején sokszor volt rokonai segítségére.

Március 12-én, Görögországba érve, beszámol édesanyjának arról, hogy – szokásától eltérően – hálókocsin utazott.

Március 13-án Athénon át Pireuszba érkezik; visszatérve Athénba felmegy az Akropoliszra, majd Pireuszban a Regele Carol román hajóra száll.

Március 15-én délben érkezik Alexandriába, s végül Kairóba. A Renner penzióban száll meg, az Emad-el din utcában.

Március 18-án Béla fiának írja: „Nem volt baj idejönni, de még kár sem ... Nagy disputák folynak, de még nem verekedtünk”.

Március 19-én színes beszámolót ír feleségének és Péter fiának egyiptomi élményeiről és a kongresszus munkájáról, amelyben tevékenyen részt vesz.

Március 20-án Erich Hornbostellel közös lapot ír Milchné Freund Etelkának. Többek között Hornbostel, Paul Hindemith és Egon Wellesz társaságában kirándul a Sakkara piramishoz.

Március 22-én két nagy élmény: „Tut-an Kamun holmijai” az egyiptomi múzeumban és az első népzenei bemutató a kongresszuson; „Ördögűzés folyt, tömjénezéssel, örült dobolással, vaduló tánccal és igazi paraszténekléssel” – írja másnap feleségének.

Március 24-én újabb népzenei bemutató Tlemcenben (nem azonos az algériai Tlemcennel).

Március 26. Levél a mainzi Schott cégnek.

Március 27. Búcsúkirándulás a gizehi piramisokhoz.

Március 28-án véget ér a kongresszus. Bartók még aznap Alexandriába utazik, ahonnan az Ege nevű török hajóval elindul Pireuszba.

Március 30-án, 12 órai késéssel érkezik oda, az athéni Excelsior szállodában száll meg.

Március 31-én továbbindul – megint hálókocsival – az Athén–Thesszaloniki–Gyevgyeli útvonalon.

Április 2-án Szabadkán keresztül Budapestre érkezik.

Április 3-án meglátogatja édesanyjákat és beszámol útjáról.

4 éve laknak Bartókék a Kavics utcában. A környék egyre zajosabbá válik, Bartók csendesebb helyet keres.

Április 10-én kibérli a II. kerület Csalán út 27. számú házat, utolsó budapesti lakóhelyét. – Levelet ír a mainzi Schott cégnek honoráriumátutalása ügyében.

Április 11-én a budapesti kir. törvényszék 36074/1932 számmal iktatja Bartók Béla és Kodály Zoltán beadványát szerzői jogbitorlás ügyében, és megindítja az eljárást a Rozsnyai cég ellen, amely nem adott kielégítő választ január 2-i felszólító levelükre.

Április 13-án Bartók Budapesten rádióhangversenyt ad. Műsora: Beethoven D-dúr szonáta, Debussy *Sarabande* és *Prélude*, Bartók 2. *elégia* és 2. *burleszk*.

Április 17-én édesanyjával együtt meglátogatja az új lakást és megírja a régi lakás átadásának időpontját a tulajdonosnak, Langweber Alfrédnek.

Április 20-án Béla fia elintézi a lakásátadást, és a Bartók-család bejelentkezik

a Csalán útra. A lakás évi bére május 1-től 3700,- pengő. (A telket később megosztották, Bartókék lakrésze a 29-es számot kapta.)

Április 24. Kodály *Székely fonójának* bemutatója a budapesti Operaházban. Bartók családjával együtt megjelent. (A műsor másik részében Haydn operáját, *A patikust* adják elő.)

Május 8-án Takács Jenőnek Kairóba írott levelében megköszöni Egyiptomban nyújtott segítségét.

A tavaszi idényben még egy külföldi útra kerül sor.

Május 10-én feleségével még édesanyjáéknál vacsorázik, majd Ausztrián keresztül Frankfurtba indul.

Május 12-én Frankfurtban Goethe halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett művészeti konferencián vesz részt.

Május 14-én megjelenik a résztvevők tiszteletére adott reggeli fogadáson.

Május 15-én délelőtt a frankfurti Rádióban Licco Amar hegedűművésszel a 2. rapszódia „Lassú”-ját és az 1. szonáta Allegro tételét játssza, szólóműsora: *Kolindák, Medvetánc, Este a székeleyknél, Síppal-dobbal és Preludio–All’Ungherese.*

Május 16-án Passaun keresztül hazautazik Budapestre.

Az egyre romló gazdasági helyzet miatt ezután megint hosszú szünet következik nyilvános szerepléseiben.

Május 18-án meglátogatja édesanyja, akinek a Népszövetségtől kapott könyveket és egy róla szóló héber nyelvű cikket mutat.

Május 22. Levél az Universal Editionnak.

Május 26-án mindkét fiával és édesanyjával meghallgatja a *Székely fonó* újabb előadását. (Az előadáson csak Kodályné jelent meg, Kodály nem.)

Május 31-én már érik a cseresznye a Csalán úti kert egyik gyümölcsfáján; 10 szemet visz édesanyjának a termésből.

Június 8-án édesanyjuknál meglátogatja Budapestre érkezett húgát. – Ír az Universal Editionnak.

Június 11-én özv. Harsányi Kálmánnénak levélben megköszöni, hogy elküldte elhunyt férjének egy hátrahagyott művét.

Június 15-én a Cantata profana kiadása ügyében az Universal Editionnak, az Universallal kapcsolatban a Rózsavölgyi és Társa cégnek ír, átköltözésükről a Magyar Biztosító Társaságnak, Albrecht Sándornak pedig arról, hogy a Matica Slovenská nem teljesíti vállalt kötelezettségét, ezért fel akarja bontani a szerződést. A lebonyolításhoz Albrecht segítségét kéri.

Június 20-án a Rózsavölgyi cég már válaszol is: „A kiadványainkat többé az Universal Editionnak nem adjuk át terjesztésre”.

Június 21-én Bartók dr. Szarvas Géza ügyvédnek, a Kavics utcai lakástulajdonos képviselőjének válaszol az elhagyott lakással kapcsolatos sok – többnyire indokolatlan – igényére vonatkozóan.

Június 22-én jár le a Matica Slovenská szerződésben kikötött határideje, Bartók a szerződést azonnal felmondja.

A rossz gazdasági helyzet miatt Bartókék ezen a nyáron nem szándékoznak elutazni, így meghívják magukhoz Bartók édesanyját és Voit Irmát, akik mintegy 4-5 hetet töltenek náluk.

Július 1-én Bartók elkíséri édesanyját a csehszlovák konzulátusra, ahol rendszeresen jelentkeznie kell. – Az Universal Editionnak ír a *Mandarin szvit* ügyében.

Július 7-én Németh István Lászlót kéri, hogy Albrecht Sándor távollétében ő képviselje a Matica-ügyben.

Július 16-án értesíti sógorát, Tóth Emilt, hogy 25-én készül hozzájuk, Szőlős pusztára, Péter fiával együtt. – Ír az ITHMÁ-nak és az Universal Editionnak is.

Július 21-én, szokásától eltérően, részt vesz egy Liszt ünnepi bizottság szervezésén, ahol tisztelettel fogadják. „Nagyon örülök, hogy személyesen fejezhetem ki nagyrabecsülésemet” – köszönti Hegedűs Lóránt ny. pénzügyminiszter.

A Matica nem válaszolt Bartók felmondására.

Július 22-én ezért Bartók erélyes hangú német nyelvű levélben megismétli az egy hónappal előbb írottakat; a másolatot elküldi Miloš Ruppeldtnak

Pozsonyba, és közvetítésre kéri. – Este édesanyjáéknál zongorázik.

Július 23. Levél az Universal Editionnak és Constantin Brăiloiunak a kolindák fordításával kapcsolatos észrevételeiről.

Július 25-én Péter fiával néhány napra Szöllős pusztára utazik, édesanyjáék visszatérnek lakásukba.

Július 30-án Bartók meglátogatja őket, és elmondja, hogy távollétében lelopták a Csalán úti baracktermést. (Csak kevés fa volt a kertben, de sorsukat Bartók állandóan figyelemmel kísérte.)

Augusztus 2-án kezdődő lázas torokgyulladásra két nap alatt elmúlik, és *augusztus 4-én* már megint meglátogathatja édesanyjáékat.

A gazdasági válság Bartók családját is erősen sújtotta, és növelte Bartók gondjait. Feleségének öccse, Pásztory Jenő ekkoriban szerezte meg gépészmérnöki oklevelét, de álláshoz nem jutott. Bartók felkeresi Fenyő Miksát, a Gyáriparosok Országos Szövetsége igazgatóját, *augusztus 5-én* pedig Hatvany Lajosnak ír, támogatást kérve, eredménytelenül. – Ezen a napon az időközben Manilába költözött Takács Jenőnek is ír.

Augusztus 10-én írott levelében hozzájárul a Matica Slovenská által kért halasztáshoz.

Augusztus 13-án újból Szöllős pusztára utazik.

Augusztus 16-án visszahozza onnan Péter fiát Budapestre.

Augusztus 17-én meglátogatja édesanyjáékat.

Augusztus 18-án beszámol Albrecht Sándornak a Matica-ügy újabb fejleményeiről és az augusztus végi újabb határidőről, de hozzáteszi: „Bizalmam bennök nincs semmi”.

Augusztus 19-én a budapesti Rádióban Dohnányi Ernő az 1. szvitet vezényli.

Augusztus 22-én, szokásos látogatása során, édesanyjával azt üzeni húgának, hogy ne adják el tehenüket a gazdasági válság miatt, inkább kölcsönt ad nekik.

Augusztus 26-án édesanyja meglátogatja Bartókékat.

Augusztus 31-én Bartók súlyos, hosszan tartó influenzát kapott.

Október 1-én kel fel először betegágyából.

Október 4-én először teljesen láztalan.

Betegsége alatt fő munkája a teljes román népdalgyűjtési anyag rendezése, melynek elvégzését 1 és ½ évre becsüli.

Felgyógyulása után rögtön a Matica-üggyel kezd foglalkozni.

Október 6-án Albrecht Sándort tájékoztatja.

Október 7-én levélben kéri Ivan Ballót, hogy a próbanyomatokat szerezze meg.

Október 9-én a budapesti Rádióban Berg Ottó a *Két portrét* vezényli.

Édesanyja sűrűn látogatja (*9-én, 13-án, 17-én, 19-én*), és örömmel tapasztalja egészsége helyreállítását.

Október 16-án a budapesti Rádióban Rajter Lajos a *Román táncokat* vezényli.

Október 17-én Tóth Aladár és Székely Zoltánék látogatják meg Bartókékát.

– Tóth Aladár megemlíti, hogy Hóman Bálint kultuszminiszter Radnai Miklóssal tárgyal *A csodálatos mandarin* előadásáról. Bartók nem hisz a tárgyalások eredményességében.

Október 19-én Bartók, betegsége óta először sétálni megy.

Október 22. Levél az Universal Editionnak, valamint a szlovák népdalkiadvány ügyében Ivan Ballónak, Albrecht Sándornak és a Matica Slovenskának. 1934. október 1-ig újabb haladékokat ad a kiadás elkészültére, 6 pontosan megfogalmazott feltétellel, de reménytelennek ítéli a helyzetet, mondván, hogy egy csepp bizalma sincs a Maticában: „ilyen bandától minden kitelik”. Éppen ezért máris kéri Albrecht Sándort, hogy a valószínűleg bekövetkező perre megfelelő ügyvédet ajánljon.

Október 26. Levél az Universal Editionnak.

Október 28-án fiaival és édesanyjával sétál.

Október 31-én orvosi vizsgálatra megy: engedélyt kér, hogy növendékeit lakásán taníthassa.

November 4-én újabb sétát tesz.

November 7. Levél Ivan Ballónak.

November 9. A Bartók–Kodály kontra Rozsnyai per törvényszéki tárgyalása megegyezéssel végződik. – Tévesen október 9-i keltezéssel ír az Universal Editionnak.

November 22-én ír, majd visszaküldi az Universal Editionnak a 44 hegedűduó második korrektúráját.

November 28-án meglátogatja édesanyjékat.

November 29-én válaszol Németh István Lászlónak a vegyeskari *Magyar népdalok* előadására vonatkozó kérdéseire, és megemlíti: „magyar nyelven ezek a vegyeskarok eddig még nem jelenek meg, mert nem igen van rá mód, hogy magyar nyelvű előadásra kerüljenek”.

November 30-án és december 1-én az Universal Editionnak ír.

December 3-án, a 3420/1932 számú rendelettel, megkapja a román „Meritul Cultural” rend lovagkeresztjét.

Az 1930-ban elkészült *Cantata profana* kiadását Bartók nem sürgette, mert trilógia részének szánta. Mivel ez csak évek múlva készülhetett volna el (végül is nem valósult meg), mégis foglalkozni kezdtek a kiadással. Szabolcsi Bence németre fordította a szöveget.

December 6-án a mű iránt érdeklődő Albrecht Sándornak Bartók megígéri, hogy küld majd fénymásolatot a partitúrából, de az még sokára fog elkészülni. Egyúttal kéri, hogy a Matica-ügyben sűrítse meg Ivan Ballo választát.

December 13-án hosszabb idő után újból szerepel a budapesti Rádióban.

Bach 2. francia szvitjét, Mendelssohn e-moll scherzóját és Schubert B-dúr szonátáját játssza. Szerepléséért 360 pengő tiszteletdíjat kap.

December 14-én hosszabb levelet ír az Universal Editionnak a még 1930/31-ben írt 2. zongoraverseny kiadásáról, a 44 hegedűduóhoz készült Szabolcsi-féle előszóról, és felajánl 100 osztrák schillinget az ún. Hertzka-alapítványra.

December 19. Újabb levél az Universalnak.

December 22-én karácsonyi vásárlásai során Remington táskairógépet vesz. Ez élete első (és utolsó) írógépe. Az írógépen később néhány

írásjelet kicseréltetett, elsősorban azért, hogy a román szövegeket helyesen tudja írni.

December 24-én az AKM-nak ír, délután édesanyjáiékhöz megy, az estét pedig családi körben, otthon tölti.

December 25-én az egész délutánt édesanyjáiéknál tölti, 4 levelezőlapot és 1 levelet ír német nyelven, valamint tanítványának, Pataky Máriának tanácsokat ad párizsi előadásokra vonatkozóan.

December 28-án már írógépen írja édesanyjának, hogy *29-én* meglátogatja őket és dolgozni fog náluk.

December 30-án a magyar újságok is megemlékeznek Bartók román ki-tüntetéséről, melyről édesanyja azt írja lányának: „Béla biztosan nem örül neki”.

1933

A tartósan rossz gazdasági helyzet és a hangversenyélet pangása miatt Bartók egyre több magánórát vállal lakásán, óránként általában 25 pengőért.

Január 2-án délelőtt 4 órát ad.

Január 5-én meglátogatja édesanyját.

Január 6-án Dohnányi Ernő telefonon meghívja a 2. szvit előadására, Temesváry János pedig jegyeket is küld.

Január 8-án azonban, egészségi állapotára hivatkozva, Bartók lemondja mind a főpróbán, mind az előadáson való részvételét. Az a véleménye, hogy a mű nem fog tetszeni a közönségnek.

Január 7-én és 13-án ír az Universal Editionnak.

Január 15-én Tóth Aladárék meglátogatják Bartókékát; nekik és Bartók édesanyjának a Bartók-házaspár eljátssza a 2. zongoraversenyt.

Január 16. A *Táncszvit* előadása, rendkívüli Filharmonikus hangversenyen, Deutsch (Doráti) Antal vezényletével. Bartók nem megy el a

hangversenyre.

Január 17-én meglátogatja édesanyját, majd Ausztrián keresztül Frankfurtba utazik.

Január 18-án, 19-én és 20-án délután Frankfurtban 4-4 órás zenekari próba a 2. zongoraversenyből; 21-én a zenekar egyéb elfoglaltsága miatt a próba elmarad.

Január 20-án levelet ír Péter fiának és feleségének, melyben többek között megírja: „... 4 és ½ órát próbáltam velük; hétfőn még két óra lesz rendelkezésünkre (ha igaz). ... elégnek kellene lenni, ha nem volna számomra is újdonság [és ha egy kicsit ügyesebb volna a zenekar]. ...”

Január 22-én a frankfurti Rádióban Bartók előadást tart *Az erdélyi román népdalok* címmel.

Január 23. A 2. zongoraverseny ősbemutatója Frankfurt am Mainban, a Saalbau nagytermében, a Frankfurti Rádió Szimfonikus Zenekarával, Hans Rosbaud vezényletével. Bartók egyaránt elégedetlen a zenekarral és saját játékával, amelyen szerinte érződik, hogy egy éve nem volt pódiumon. Ez Bartók utolsó németországi szereplése. Az ottani politikai helyzet fokozatos átalakulása egyre növekvő ellenérzést vált ki belőle, kapcsolatait minden téren megszünteti. – Még Frankfurtból ír az Universal Editionnak.

Január 24-én Passaun keresztül hazaindul.

Január 25-én, a tervezettnél korábban érkezik Budapestre.

Január 26-án megbetegszik, de *január 30-án és 31-én* betegen is fogadja magántanítványait.

Ekkortájt válaszolja Gellért Oszkárnak, a Nyugat társszerkesztőjének, hogy szívesen veszi, ha a „tiszteletpéldányosok közé” iktatják, előfizetését csak a „kedvezőtlen időkre való tekintettel” kellett megszüntetnie.

Február 1-én rövid sétát tesz.

Február 2-án 4 magánórát ad, levelet ír az AKM-nak és az Universal Editionnak, meglátogatja édesanyját, majd *4-én* újból náluk ebédel.

Február 14-én levelet ír az AKM-nak a Purcell-átiratok ügyében és az Universal Editionnak copyright ügyekben, kérve, hogy a 44 duóból küldjenek egy sorozatot Busiția Jánosnak.

Február 17-én a Rózsavölgyi és Társa cégtől 5 délszláv népzenei könyvet vásárol.

Február 21-én a budapesti rádióban Kodály-, Brahms- és Beethoven-műveket játszik, a szokásos 360 pengő tiszteletdíjért.

Február 24-én Nathan Milstein New Yorkban a *Szonatina* Gertler-féle átíratát játssza; *26-án* Londonban előadják a *Mandarin szvitet*.

Február 28-án meglátogatja édesanyjékat.

Március 7-én ír az Universal Editionnak, majd a Zeneművészeti Főiskolán tartott órái után Kodályékhoz megy, ahol késő éjjelig marad.

Március 16-án Németh István Lászlónak elküldi a férfikarra írt *Székely dalok* fénymásolatát és a vegyeskari *Magyar népdalok* példányát. Tájékoztatja a jogi helyzetről, megemlítve, hogy kapcsolata az Universal Editionnal eléggé feszült.

Március 17-én Albrecht Sándornak elküldi a *Cantata profana* partitúrájának fénymásolatát, és hozzáfűzi: „...tervezek hozzá még 3 hasonló terjedelmű részt. Megjelenéséről és előadásáról csak akkor lehet szó, ha ezek is elkészülnek (ha ugyan addigra az egész világ fel nem fordul)”. – A Matica-ügyről is ír: „Ballóék továbbra is galádul viselkednek”, egy budapesti ügyvéd már tárgyal is egy turócszentmártonival.

Március 23-ára előrehozza születésnapjára (Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepére) eső óráit, és délben meglátogatja édesanyjékat.

Március 24-én, születésnapjának előestéjén a Vasutas zenekar, Ábrányi Emil vezényletével előadja a *Magyar képeket*.

Március 27-én levelet ír a zürichi Konzertgesellschaftnak.

Április 1-én édesanyjéknál tett látogatásán nagyon lehangoltan beszél a németországi eseményekről és a rohamos változásokról.

Április 7-én Berlinben előadják a 3. vonósnyegyest.

Április 8-án újabb erélyes hangú levelet ír a Matica Slovenskának.

Április 10-én Constantin Brăiloiuval közli, hogy nem tud tovább várni a kolindák kiadására, és kéri vissza az anyagot. – Az Universal Edition-nak is ír.

Április 13-án az Országos Magyar Zenész Szövetség dísztagjává választja.

Április 16-án a Prágai Magyar Hírlapban cikk jelenik meg Bartók Béla: „Megbocsáthatatlan bűn, hogy a magyar népdalok egyetemes kiadása egyre késik” címmel.

A Matica ezúttal válaszolt az április 8-i levélre és küldött 4 próbalevonatot, melyeket Bartók azonnal átnézett.

Április 18-án visszaküldi a levonatokat Ivan Ballónak, további megjegyzésekkel. Egyidejűleg újabb haladékot ad a Matica Slovenskának.

Április végére meghívást kapott egy Firenzében rendezett nemzetközi zenei kongresszusra.

Április 25-én olasz és jugoszláv valutát vásárol az útra.

Április 28-án, Kodály Zoltánnal együtt, I. osztályú hálókocsin Firenzébe utazik, ahol kiváló szállás várja őket. Bartók Richard Strauss-szal egy szállóban lakik, és közös autó áll rendelkezésükre.

Április 30-án nagy ceremóniával megnyitják a kongresszust.

Május 1-én beszámol édesanyjának: „Eljöttek a kongresszusra Strauss, Alban Berg, Wellesz, Roussel, ellenben Ravel, Stravinsky, Schönberg nincsenek itt, Hindemith sem”.

Május 6-án Jugoszlávián keresztül hazautazik. – Már Budapestről ír az Universal Editionnak, valamint Albrecht Sándornak, akit arra kér, hogy a márciusban megküldött *Cantana profana*-másolatot küldje tovább az angol Rádió (BBC) zenei osztályának.

Május 14-én újból ír Albrecht Sándornak, aki szeretne volna megtartani a példányt, hogy mégis küldje el Londonba, majd juttat neki másikat.

Május 19-én a budapesti Rádióban *A magyar népdal* címmel felolvasást tart, 180 pengő tiszteletdíjért (valószínűleg a május 7-i műsorban szerepelt előadást halasztották ekkorra). – Édesanyjáéknál ebédel, és bosszúsan említi, hogy 2. zongoraversenyének budapesti bemutatóját

Kentner Lajos a Vigadóban tartja, és a közismerten rossz akusztika miatt rosszul fog hangzani.

Május 24-én feleségével édesanyjának, Hermann Pálnak és Frid Gézának otthon eljátssza a 2. zongoraversenyt.

Március 27-én elviszi édesanyjának az 1932. december 3-án adományozott „Meritul Cultural” román kitüntetést, amelyet eddig elfelejtettek (!) neki átadni.

Május 29-én megismétli 19-i rádióelőadását.

Június 2-án délelőtt meghallgatja Kentner 2. zongoraverseny-főpróbáját Otto Klemperer vezényletével. Elégedett, de az esti előadásra nem megy el.

Június 4-én 3 magánórát ad, majd Popperné Lukács Micinek ír, Bécsbe tervezett útjáról.

Június 6-án délután Bécsbe utazik.

Június 7-én délelőtt Bécsben zenekari próbát tart, majd este, a Musikverein nagytermében, a Budapesti Hangversenyzenekarral, Otto Klemperer vezényletével előadja a 2. zongoraversenyt.

Június 8-án hazautazik Budapestre.

Június 9. Vizsgák a Zeneművészeti Főiskolán.

A Matica végre előbbre jutott egy lépéssel, és megküldte 42 lap első korrektúráját.

Június 12-én Bartók visszaküldi Ivan Ballónak a korrektúrárt, részletes további tájékoztatással és korrektúrával. Levelében most már dicsérőleg ír a nemrégén még erősen bírált Balló lelkiismeretesen és szeretettel végzett munkájáról.

Június 13-án a nyaralás előkészületeként befizeti tűz- és lakásbiztosítását.

Június 14-én Németh István Lászlónak Pozsonyba azt írja, hogy az Universal Edition még gondolkozik a *Székely dalok* kiadásán, így várni kell a pozsonyiak által kért előadási jogok kérdésének tisztázásával.

Június 17-én Béla fia megszerzi mérnöki oklevelét, de az elhelyezkedés kilátástalansága aggasztja.

Június 18-án Bartók nyaralni indul, Bécsen át Zürichbe utazik.

Június 19-én és 20-án impresszáriójánál, Walter Schulthessnél, Geyer Stefi férjénél ebédel, svéd, svájci, angolai hangversenytervekről tárgyal.

Június 21-én Zürichből Ambri-Piottába érkezik.

Június 28-én levélben írja meg Péter fiának, hogy másnap felmegy Piorába „a tóhoz lakni, talán 10-14 napig ott maradhatok”.

Június 29-én Ambri-Piottából drótkötélpályán Piorába (Ticino) érkezik, ahol a Hotel Piorában száll meg.

Július 1-én innen ír első feleségének Szekszárdra: „Hát örülsz-e, hogy fiunk diplomás ember lett? Én örülök, ... de még jobban örülnék, ha tudnám, mit is fog kezdeni a diplomájával”. – Ír az Universal Edition-nak és az AKM-nak is.

Július 11-én levélben hívja fel Péter fia figyelmét az „ly” és a „j” betű helyes használatára.

Július 14-én Piorából Ambri-Piottán keresztül Luganóba, majd Zürichbe utazik. – Luganóból levelet küld Péter fiának.

Július 18-án Zürichből ír Albrecht Sándornak Pozsonyba. A rossz gazdasági helyzettől és a pénzügyi korlátozó intézkedésektől félve igyekszik jövedelmének egy részét külföldi felhasználásra biztosítani, így csehszlovákiai bevételeit például Albrecht Sándor kezeli. Levelében figyelmezteti Albrechtet a magyar levélcenzúrára, és kéri, hogy ezekről az ügyekről „virágnyelven” írjon, mert nem szeretne kellemetlenséget.

Ugyancsak levelet ír Székely Zoltánnak, akitől hasonló segítséget kért és kapott külföldi pénzeinek kezelésében. – Délután hazaindul.

Július 19-én Budapestre érkezik.

Július 21-én megköszöni Albrecht Sándornak legutóbbi pénzügyi intézkedését.

Július 22-én meglátogatja Kodály Zoltánékat, *24-én és 28-án* pedig édesanyját, akinek fényképeket és összegyűlt újságcikkeket visz.

Július 28-án Schulthessné Geyer Stefi és 12 éves kislánya, Rosmarin látogatja meg Bartókékat.

Július 30-án Bartók Nirschy Emiliáéknél ebédel (aki először táncolta a

királykisasszonyt *A fából faragott királyfi*ban, és ekkoriban zongorórákat vett tőle).

Augusztus 3-án volt tanítványának, Bessenyei Fábry Irmának megírja új telefonszámát (647-56) és azt, hogy közeli külföldi útja után kérésére szívesen meghallgatja egy tanítványát.

Augusztus 1-én és 4-én meglátogatja édesanyjékat.

Augusztus 5-én délben Bécsen át Svájcba utazik.

Augusztus 6-án Bázelen át Strasbourg-ba érkezik.

Augusztus 8-án Strasbourg-ban megváltja hazautazására szóló vasúti jegyét.

Augusztus 9-én a strasbourg-i konzervatóriumban 100 főnyi meghívott közönség előtt tartott „magyar hangverseny” 4. számaként a 2. zongoraversenyt játssza, Palotai Vilmos vezényletével: „kezdő volt, nem különösebben dirigált”. Franciaországi szereplései során Bartók tizenegyszer lépett föl Párizsban – ez volt az egyetlen alkalom, amikor más francia városban is hangversenyezett. – Még aznap este hazaindul.

Augusztus 10-én érkezik Budapestre.

Augusztus 11-én meglátogatja édesanyjékat.

Augusztus 12-én – miután az Universal Edition nem adott választ a férfikarok ügyében – Bartók, türelmét vesztvén, megállapodást készít és küld el, melynek értelmében a szólamanyag elkészítésének és használatának jogát a pozsonyi „Bartók Béla dalegyesület”-nek adja.

Augusztus 13-án értesíti erről az Universal Editiont is.

Augusztus 17-én örömmel küldi vissza Ivan Ballónak a szlovák gyűjtemény időközben megküldött 16 lapjának 2. korrektúráját: „Most minden rendben van...” – írja kísérő levelében, amelyben azt is közli, hogy a 2. zongoraverseny előadási jogát 1934 szeptemberéig magának tartotta fenn, így azt más egyelőre nem játszhatja.

Augusztus 20-án Bartók, akit állandóan foglalkoztat a gazdasági helyzet, édesanyjéknál tett látogatása alkalmával meséli, amit egy amerikai látogatója az ottani rossz helyzetről, a zenészek elbocsátásáról mondott.

Augusztus eleji útjáról ő maga sok külföldi újságot hozott, amelyek mind ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak, ezek egy részét édesanyjánál hagyja, a többit elküldi Ziegler Károlynénak Szekszárdra.

Dohnányi Ernő felkéri, hogy a november 4-i „Európa” hangversenyen játssza el a *Rapszodiát*, de londoni szereplése miatt ezt nem vállalhatja. (Végül Heimlich Lajos játszotta el.)

Augusztus 21-én és 24-én Albrecht Sándornak ír, elsősorban anyagi ügyekről. *Augusztus 24-én* Ivan Ballónak ad felvilágosítást és tájékoztatást újabb kérdéseire.

Augusztus 28-án megállapodik a BBC-vel a 2. zongoraverseny novemberi előadásáról, 42 font tiszteletdíjjal.

Bartók érdeklődése a természet iránt lankadatlan; külföldi, elsősorban svájci útjai során, amikor csak teheti, gyarapítja növény- és rovargyűjteményét. Növénymutatót is vásárol, és gyűjteménye feldolgozására édesanyját kéri meg.

Augusztus 29-én elviszi újabb gyűjteményét és megmagyarázza az elrendezés és felragasztás módját. – Miután 1931. márciusa óta nem szerepelt magyarországi vidéki városban, levelében most kedvezően fogadja a békéscsabai Aurora kör vezetőjének, Südy Ernő gyógyszerésznek hangversenyajánlatát. – Az Universal Editionnak is ír.

Szeptember 5-én meghívja Südy Ernőt lakására, a részletek megbeszélésére. – Az Universal Editionnak a *Magyar parasztdalok* zenekari átirata és a *Cantata profana* kiadása ügyében ír.

Szeptember 6-án a BBC zenei osztályának megküldi novemberre tervezett hangversenyének szerződését és műsorjavaslatát egy stúdióbeli szereplésre.

Szeptember 7-én Németh István Lászlónak írja, hogy a férfikarok ügyében augusztus 12-én küldött megállapodást egyelőre tekintsék tárgytalanoknak, mert új terve van.

Szeptember 9-én meglátogatja Südy Ernő, akivel szintén beszél a férfikarok előadásának lehetőségeiről, majd az Universal Editionnak ír.

Szeptember 25-én megírja Südynek, hogy a *Székelj népdalokat* egyelőre nem adják ki, maradjanak a már megjelent férfikarnál, a *Magyar népdaloknál*. – Németh István Lászlónak végleg engedélyezi az augusztus 12-i megállapodás aláírását, és a kéziratban végrehajtott néhány javításról is tájékoztatja. – Ír az Universal Editionnak is, és szerződést köt a Schweizerischer Arbeiter Sängerverband-dal három magyar népdal kiadására.

Szeptember 30-án megsürgeti szeptember 6-i levelének válaszát a BBC-nél. – Meglátogatja édesanyjáékat, és ír az Universalnak.

Október 1-én Ragheb Muftahinak ír Kairóba.

Október 4-én Ország Tivadar *Gyermekeknek*-átiratai ügyében a Rozsnyai cégnek ír.

Október 7-én délelőtt vízumügyeket intéz. – Béla fiának megírja Szöllős puszta, hogy már várják Budapestre.

Október 8-án levelében kéri Fenyő Miksát, hogy hozza össze Chorin Ferenc nagyiparossal, mert sógora még mindig nem helyezkedett el, és szeretné támogatását megszerezni. – A szlovák gyűjtemény sajtó alá rendezésével megbízott Ivan Balló összekülönbözött és szakított a Maticával, ami Bartókot nagyon megdöbbenett; megoldásként azt javasolja a Matica Slovenskának, hogy ő vállalja a sajtó alá rendezést; közli a további teendőket.

Október 10-én levelet ír a chicagói Music News-nak, Percy Grainger „Melody Versus Rhythm” című, ott megjelent tanulmányával kapcsolatban, a „melodikus” és a „ritmikus”, illetve a szabad parlando és a kötött ritmusú zene egyenjogúságáról.

A Matica táviratban sürgeti a Balló-ügyben még meg nem kapott választ.

Október 12-én Bartók táviratban válaszol, és levélben is megismétli az október 8-án írottakat.

A Matica ezek után megbízza a sajtó alá rendezéssel, és kéri az ezért járó díjazás meghatározását.

- Október 19-én* Bartók ívenként 80 cseh korona honoráriumot javasol. – A BBC-nek megírja angliai programját és londoni címét.
- Október 20-án* német nyelvű levelezőlapot ír Székely Zoltánéknak Nijmegenbe, melyben többek között megírja, hogy Londoni címe *november 4 – 8-ig*: c/o Duncan Wilson, 7 Sydney Square, S.W. 7.
- Október 22-én* részt vesz a Filharmóniai Társaság főpróbáján. – Ír a bécsi Bösendorfer cégnek, az 1928. óta bérelt zongora bérletének meghosszabbításáról.
- Október 23.* Ünnepi hangverseny a Filharmóniai Társaság fennállásának 80. évfordulója alkalmából, Dohnányi Ernő vezényletével. Műsorán két ősbemutató szerepel, Kodály *Galántai táncok* és Bartók *5 magyar népdal* (a *20 magyar népdal* 5 számának zenekarkíséretes átírata), Basilides Mária közreműködésével.
- Október 28-án*, mivel a fokozatos bércsökkentések miatt a lakbérek általában csökkennek, megállapodik Molnár Rudolfnéval, a Csalán úti lakás tulajdonosával, hogy 1934. május 1-től 3700 pengő helyett 2600 pengő lesz az évi bér. (Bartók főiskola fizetése havi 716,62 pengő.)
- Október 29-én* a Budapesti Filharmóniai Társaság tiszteletbeli tagjává választja.
- Október 30-án*, még Budapesten 3 magánórát ad, majd Bécsen keresztül Angliába indul.
- Október 31-én* érkezik Hollandiába,
- november 1-én* Hook van Hollandon keresztül Harwich-ba.
- November 2-án* Glasgow-ban a St. Andrew's (Berkeley) Hallban ad hangversenyt. Műsora: Purcell G-dúr és C-dúr prelude, Marcello B-dúr szonáta, Rossi a-moll toccata, della Ciaja C-dúr canzone, 5 Kodály-mű (3 darab az op. 11-ből és 2 az op 3-ból), Bartók Szonáta, 3 rondó, 1. és 2. *síratóének*, *Ballada* és *Régi táncdalok* a *15 magyar parasztdalból*.
- November 6-án* Londonban rádióhangversenyen Bach g-moll angol szvitjét és saját Szonátáját játssza. – Levelet ír Péter fiának.

November 8-án a londoni Queen's Hallban, Adrian Boult vezényletével a 2. zongoraversenyt játssza. Ugyanezen a napon levelet ír Székely Zoltánnak.

November 9-én Ostende–Herbesthal útvonalon hazaindul.

November 10-én utazik át Németországon.

November 11-én érkezik Budapestre.

November 14-én meglátogatja édesanyjáékat, és a 44 duó kiadásával kapcsolatban ír az Universal Editionnak.

November 15. Levél az Universalnak.

November 27-én megköszöni Albrecht Sándor legutolsó küldeményét. A *Cantata profanáról* azt írja, hogy a kar szólamai meglehetősen nehezek, a BBC ennek ellenére tervbe vette előadását.

November 30-án édesanyjáéknál vacsorázik, majd a Rádióban előadást tart *Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje* címmel.

November végén találkozik Szőnyi István festőművésszel, aki le akarja festeni. (A terv nem valósult meg.)

A Matica-ügyben újabb huzavonát jelent, hogy Ivan Balló nem vette tudomásul a szakítást.

December 4-én Bartók megdöbbenve ír erről a Maticának, várva további értesítésüket.

Több mint 6 évi szünet után újból meghívják Erdélybe. Volt tanítványa, Keppichné Molnár Irma látja vendégül Kolozsvárott.

December 12-én megírja Keppichnének programját.

December 14. Zongoraest a nagyvárad Újságíróklubban. A műsor: Bach g-moll angol szvit, Marcello B-dúr szonáta, Kodály *Sírfelirat*, *Allegro giocoso* az op. 3-ból, Debussy *Pour le piano*, Beethoven op. 31-es Esz-dúr szonáta, Bartók *Este a székelyeknél*, *Medvetánc*, 1. rondó, *Allegro barbaro*, *Román népi táncok*.

December 15-én utazik Kolozsvárra, ahol a Magyar Színházban az előző napival azonos műsort játssza.

December 21-én már Budapestről ír az Universal Editionnak.

December 23-án megköszöni Keppich Ákoséknak a kolozsvári vendéglátást, és „virágnyelven” a megküldött tiszteletdíjat.

December 28-án fogorvosnál jár és meglátogatja édesanyjékat.

December 31-én a Szilvesztert családi körben otthon tölti, éjjel 1-ig, jó hangulatban.

A TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN. NAGY MŰVEK 1934–1938

1934

Január 1-én az Universal Editionnak ír, és meglátogatja édesanyjáékat.

Január 3-án két magánórát ad. – Az Új Magyar Zeneegyesület Bartók-estet rendez a Zeneművészeti Főiskolán, melyen azonban Bartók nem szerepel. A műsor: *Tót népdalok* és *Négy régi magyar népdal* (a Budai Dalárda), 3 *etűd* (Kentner Lajos), 8 duó (Országh Tivadar és Salgó Sándor), 6 dal a *20 magyar népdalból* (Basilides Mária és Kósa György) és a 2. kvartett (az Országh–Friss-vonósnégyes előadásában).

Január 4-én elviszi édesanyjáékhoz az előző estéről szóló kritikákat, amelyekkel elégedett.

Január 10-én Bartók–Zathureczky-est Nyíregyházán, a Bessenyei körben. Bartók Zathureczkyvel Brahms A-dúr szonátáját, saját 1. rapszódiaját, Beethoven *Kreutzer*-szonátáját és a *Szonatina* Gertler-féle átíratát játssza; szólóműsora: *Ballada* és *Régi magyar táncok* a *15 magyar parasztdalból*, 1. *rondó*, *Este a székelyeknél*, *Medvetánc* és *Allegro barbaro*.

Bartók Budapesten 1930. május 5-e óta nem szerepelt nyilvánosan.

Január 12-én Waldbauer Imrével a Zeneművészeti Főiskolán tartott szonátaestje így különös érdeklődést kelt. Műsorukon Brahms A-dúr, Mozart B-dúr, Beethoven A-dúr (*Kreutzer*) szonátája és a Debussy-

szonáta szerepel. – Bartók édesanyja írja másnap lányának: „Olyan gyönyörű volt a tegnapi hangverseny, hogy ki sem mondhatom. A közönség ki akarta fejezni nagy örömét, hogy végre pódiumon láthatja Bélát.”

Január 14-én Bartók levélben arra kéri Albrecht Sándort, hogy édesanyja nyugdíját – melyet Pozsonyban fizettek – további intézkedésig tartsa magánál, mert azt másutt szeretné felhasználni. Egy pozsonyi tanítványjelölt zeneakadémiai felvételével kapcsolatban azt írja: ha jó, biztosan felveszik, olyan kevés a jelentkező. (Az I. világháború okozta születéscsökkenés éreztette hatását.) – Ír az Universal Editionnak is.

Január 15-én elkészül *Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje* című tanulmánya, melyet a budapesti Rádióban felolvas. A fonográfot maga szállítja a stúdióba, az előadás alatt Béla fia kezeli.

Január 20-án az Universal Editionnak a *Cantata profana* kiadásával kapcsolatban, Südy Ernőnek Békéscsabára az ott tervezett hangverseny műsoráról és célszerű időpontjáról ír.

Január 30-án volt tanítványa, Gergely László kérésére ajánlólevelet ír Hubay Jenőhöz. – Értesíti Südy Ernőt, hogy február 15-én érkezik Elek Szidivel Békéscsabára, és néhány szabadjegyet kér Békés megyei rokonságának.

Február 3-án édesanyjának a 44 duóról szóló kritikát visz.

Február 5-én délelőtt nagyobb sétát tesz családjával, azután 3 magánórát ad. Este közreműködik a Filharmóniai Társaság rendkívüli hangversenyén a Vigadóban. Bach f-moll és Mozart C-dúr zongoraversenyét játssza, Walter Herbert vezényletével.

Február 6-án 3 kritikát visz édesanyjának az előző napi hangversenyről.

Február 8-án levelezőlapot ír Major Ervin zenetudósnak.

Sok évi küzdelem után a Magyar Tudományos Akadémia végre lehetőséget talál arra, hogy a magyar népdalok kiadása megindulhasson. Az MTA vezetősége meghívta Bartókot és Kodályt, hogy a kiadás

tervezetét megbeszéljék és megtegyék a további lépéseket. *Február 8-án* vagy *9-én* volt az első nagyobb érdemi tárgyalás, melyet azután a tavasz folyamán még sok követett.

Február 9-én Bartókék Csalán úti lakásában du. 4-től ½ 9-ig próbát tart a *február 12-re* tervezett hangverseny négy énekese: Basilides Mária, Mende Erzs, Matuska Miklós és Rösler Endre.

Február 12-én, a budapesti Collegium Musicum francia estjén a négy énekes Debussy-dalokat ad elő, Bartók zongorakíséretével.

Február 15-én Bartók Békéscsabára utazik Elek Szidi énekesnővel. Südy Ernőéknél száll meg. A Városi Színház Bartók-ünnepén Elek Szidi 5 szlovák és 6 magyar népdalt énekel, a *Falun*, illetve a *8 magyar népdal* sorozatból és 7 dalt a *20 magyar népdalból* Bartók zongorakíséretével. Bartók szólóműsora: két darab a *Gyermekeknek* sorozatból, *3 rondó*, *Ballada* és *Régi táncdalok* a *15 magyar parasztdalból*.

Békéscsabáról Bukarestbe utazik.

Február 18-án a Román zeneszerzők egyesületében a bukaresti Dalles-teremben francia nyelvű felolvasást tart *A parasztzene hatása az újabb műzenére* címmel.

Február 19. Zongoraest Bukarestben, a Maison des Français-ben. Műsórán Purcell-, Marcello-, Rossi- és della Ciaja-művek mellett Kodály op. 11-es sorozatából 3, az op. 3-ból 2 darab szerepel, saját műveiből a Szonáta, a *3 rondó*, *Az éjszaka zenéje*, a *Ballada* és a *Régi táncdalok*.

Február 21-i bukaresti rádióhangversenyének műsora: Bach 3. angol szvit, saját műveiből a *Suite* op. 14. a *2. burleszk*, *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Román népi táncok* és *Allegro barbaro*.

A hangversenykörút következő állomása Temesvár lett volna, február 26-án, Radu Urlițianu szervezésében. Urlițianu szervezte rövid idővel azelőtt Kodály *Psalmus Hungaricus*ának temesvári előadását is, amiért durván megtámadták, a Bartók-hangversenyt pedig a román hatóságok betiltották.

Február 25-én Bartók felháborodottan hazaindul.

Február 26-án érkezik Budapestre.

Február 27-én levelet ír a román belügyminiszternek, melyben – hivatkozva román népdalgyűjtésére és 2 román kitüntetésére – megbélyegzi eljárásukat.

Március 2-án Budapestről Svájcba indul.

Március 3-án, „Útközben (Winterthur felé)”, levelet ír Albrecht Sándornak Pozsonyba: különféle pénzügyi korlátozásokra hivatkozva megmagyarázza január 14-i levelének indokait és kéri, hogy édesanyja nyugdíját közvetlenül hozzá juttassa el; ígéri, hogy kérésére előkeresi a Kvintett egy példányát, bár az „sokkal ügyetlenebb és még kevésbé önálló”, mint az *1. szvit*.

Március 5-én Winterthurban, a városháza termében, Hermann Scherchen vezényletével 2. zongoraversenyt játsza.

Március 8-án Zürichben ugyancsak a 2. zongoraversenyt adja elő, Hermann Hofmann vezényletével. Ezen a hangversenyen Durigo Ilona is szerepel. – Még aznap hazaindul. A vonatról megköszöni H. Hofmann fáradozását, és kéri, hogy ottfelajuttatott kottáit küldje utána.

Március 10-én érkezik Budapestre.

Időközben Ivan Balló hosszabb levélben kifejtette a Maticával szembeni állásfoglalását és kifejezte óhaját, hogy a szlovák gyűjtemény sajtó alá rendezésével továbbra is foglalkozhassék.

Március 11-én Bartók megírja Ballónak, hogy örülne, ha ő végezné a sajtó alá rendezés munkáját, de a honorárium vitás kérdésébe nem szólhat bele. (A levelet csak március 21-én fejezi be.)

Március 15-én két magánórát ad. Valószínűleg *március 16-án* Szombathelyre utazik.

Március 18-án a szombathelyi Iparos Körben ad hangversenyt. Ez első szombathelyi szereplése. Az Iparos Kör dalárdájának vezetője, Heintz Fülöp (aki a *Régi magyar népdalokat* vezényelte) hosszabb ismertetőjében azt írta: „A nagy mester egy időtlen jelentőségű történelmi elhivatottság nehéz palástját hordja vállán s ez a palást a

magyar zeneélet királyává magasztosítja alakját. ... ez legyen éltető erejévé helyi kultúránk további izmosodásának, magyarosodásának és fejlődésének”. Bartók Baranyai Gyulával Beethoven A-dúr gordonkaszonátáját, Bárdos Alice-szal az 1. rapszódia „Lassú”-ját, Gertler Szonatina- és Magyar népdalok címmel Szigeti Gyermeknek-átiratát játssza; szólóműsora: Kodály Székely keserves és Sír felirat, Bartók 1. rondó, Este a székelyeknél, Medvetánc, Allegro barbaro. A műsor második felében a Kultúregyesület és az 5. honvéd gyalogezred zenekara, Baranyai Gyula vezényletével Magyar parasztdalok címmel a 15 magyar parasztdal 6–15. számának zenekari átiratát mutatja be, végül Bartók szólójával a Rapszódíát játssza.

Március 19-én Bartók Budapestről ír az Universal Editionnak.

Március 21-én befejezi a Ballónak március 11-én írt levelet. Egyidejűleg a Matica Slovenskának is megírja, hogy szeretné a Balló-ügyet békésen rendezni és Balló munkáját továbbra is igénybe venni.

Március 22-én és 23-án Budapesten tartózkodó húga és édesanyja látogatja meg.

Április 14-én még Budapestről „köszöni a kedves megemlékezést” (születésnapra köszöntést) a Szilágyi Erzsébet gimnáziumnak, majd este Stockholmba utazik, egyetlen svédországi hangversenyútjára.

Április 16-án érkezik Stockholmba.

Április 17-én német nyelvű előadást tart *A parasztzene hatása az újabb műzenére* címmel.

Április 18-án a stockholmi Konserthusets stora sal-ban a 2. zongoraversenyt játssza, Václav Talich vezényletével.

Április 19. Rádióhangverseny Stockholmban. – Ír húgának és Südy Ernőnek. Albrecht Sándornak arról panaszkodik, hogy Ballóék megint nem jelentkeznak, továbbá ígéri, hogy kérésére előkeresi a Zongoraötös kéziratát.

Április 20-án Trälleborgnál hajóra száll, és Berlinen keresztül április 21-én este Budapestre érkezik.

A Magyar Rádió, arra hivatkozva, hogy a rossz gazdasági helyzet miatt az előfizetők száma csökkent, le akarja szállítani Bartók szokásos tiszteletdíját. Bartók ezt kétkedve fogadja, de nem akar személyesen érdeklődni.

Április 23-án ezért megkéri édesanyját, hogy húga révén, szerkesztői üzenet formájában tájékoztódjék a valódi helyzetről. Ugyanekkor elviszi édesanyjának a stockholmi kritikákat.

Április 24-én 2 magánórát ad.

Április 25. Díszhangverseny a Zeneművészeti Főiskolán, a Főiskola Segítő Egyesülete javára. Bartók Zathureczky Edével Mozart B-dúr és Beethoven A-dúr (*Kreutzer*) szonátáját játssza.

Április 28-án Walter Frey zongoraművésznak ír Zürichbe arról, hogy nem tudja támogatni magyarországi szereplésének ügyét, mert viszonya a magyar zenei körökkel és vezető személyekkel rossz vagy hűvös. – Az Universal Editionnak is ír.

Április 29-én meghallgatja a Fodor zeneiskola Bartók-ünnepélyét. Elégedett a gyerekek játékaival, akik lelkesen ünneplik.

Május 2-án, 5-én és 8-án meglátogatja édesanyjákat, és elmondja, hogy a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságát legközelebb Velencébe akarják összehívni.

Május 9-én a BBC-nek ír, Londonban tervezett hangversenye ügyében, az Oxford University Press-nek pedig arról, hogy londoni tartózkodása idején a kolindákról akar tárgyalni velük.

Május 10-én és 12-én egy hosszabb kezelés befejezéseként fogorvoshoz megy (2 aranykoronát és 1 hidat csináltatott). Mindkét napon meglátogatja édesanyjákat is.

Május 13-án Bartókék vendégül látják a Budapesten tartózkodó Ziegler Károlynét.

Május 17. Levél R. Lewichskynek Moszkvába.

A trianoni békediktátum után az elcsatolt területekről sok közintézmény települt magyar területre, így a pozsonyi Tanítónőképző Intézet

a Pest megyei Cinkotára. Még Pozsonyban ennek az Intézetnek gyakorló iskoláját vezette özv. Bartók Béláné, ott szerzett tanítónői oklevelet Elza lánya, és már Cinkotán unokája, Tóth Éva. Erre a családi kapcsolatra hivatkozva az Intézet meghívta Bartókot.

Május 18-án Bartók édesanyjával és Béla fiával meglátogatja a cinkotai Tanítónőképzőt, és egy Beethoven szonátarészletet is játszik a növendékeknek.

Május 21-én 2 magánórát ad. – Ivan Ballót tájékoztatja a Matica Slovenskával való 1933. őszi levélváltás tartalmáról.

Május 22-én Londonba utazik.

Május 24-én a Rádióújság válaszol az április 23-i érdeklődésre: 1929-ben 266 567 rádióelőfizető volt, 1931-ben 307 909, 1934-ben 335 589. Bartók kétélye tehát jogos. A későbbiekben ennek megfelelően kapta tiszteletdíját.

Május 25. A *Cantata profana* ősbemutatója, Londonban, a BBC Bartók-hangversenyén, Aylmer Buesst vezényletével. (Baritonszólista Frank Phillips, tenorszólista Trefor Jones). A hangverseny első részének műsora a *Két kép* és Bartók közreműködésével a 2. zongoraverseny.

Június 2-án meglátogatja édesanyjáékat.

Június 5-én a washingtoni Library of Congress táviratilag egy vonósnégyes írására kéri fel. Táviratban válaszol: „Proposal accepted” (ajánlat elfogadva). – Az MTA főtitkára, Balogh Jenő, 666/1934 sz. levelében értesíti Bartókot, hogy a megtevesztő román és jugoszláv népdalkiadványok folytán sürgőssé vált magyar népdalkiadás érdekében az MTA megteszi a szükséges lépéseket.

Június 6-án Bartók megköti szokásos betörés- és tűz-biztosítását.

Június 9-én édesanyjáéknál ebédel.

Június 11-én megírja Albrecht Sándornak, hogy a Kvintett előkerült és elküldte Pozsonyba.

Június 23-án 2 magánórát ad.

Június 26-án ajánlott levelet ír Walter Schulthessnak Zürichbe.

Június 28-án feleségével és Péter fiukkal Budapest–S. Candido–Bolzano útvonalon Soldába utaznak. A Zebra penzióban szállnak meg.

Július 2-án innen ír az Universal Editionnak, továbbá az Oxford University Pressnek, sürgetve intézkedésüket a kolindák ügyében.

Július 17-én 2800 m magasra kirándulnak az Ortler tövében.

Július 18-án fényképeket küld hűgának.

Július 23-án Soldából Meránon keresztül Velencébe utazik. A Hotel Metropole-ban száll meg.

Július 25. A XIX. Velencei Biennale megnyitása.

Július 26-án bevált 950 pengőt, este meghallgatja a Velencei kalmárt, utána Morosini grófné vendége.

Július 27-én indul haza Velencéből.

Míg Bartók külföldön volt, a Magyar Tudományos Akadémia megtette a megfelelő intézkedéseket a népdalgyűjtemény kiadásának megszervezése és Bartók felmentése ügyében Zeneművészeti Főiskolai munkája alól. Erről értesítette a Zeneművészeti Főiskolát, melynek igazgatói székében éppen ekkor követte Hubay Jenőt Dohnányi Ernő. Dohnányi sajnálkozva vette tudomásul az intézkedést.

Július 29-én Bartók hosszabb levélben tájékoztatta Dohnányit az előzményekről. Egyúttal kéri, hogy ne szabadságolják, hanem felmentéssel, illetve kirendeléssel helyezték a Tudományos Akadémiára. Tanítványainak sorsáról is intézkedik.

Augusztus 1-én meglátogatja édesanyját, majd augusztus elején néhány napra Szöllös pusztára utazik hűgához.

Augusztus 20-án édesanyjától levelet ír Ziegler Károlynénak Szekszárdra: „odakint összeszedtem mindenféle francia és svájci újságot, mint nyomtatványt elküldöm. ... ezekből inkább meg lehet tudni, mik történnek Németországban”. – Béla fiának is gratulál közelgő születésnapjára.

Augusztus 25-én Fischerné Szalay Stefániának ír lánya zeneakadémiai tanulmányai ügyében. – Albrecht Sándornak sürgős munkájáról számol

be (valószínűleg az 5. vonósnégyes), és tájékoztatja új munkaköréről, melyről még várja a miniszteri döntést.

Augusztus 28-án végre megkapja a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 10552/1934-III. sz. rendeletét (Hóman Bálint aláírásával), mely szerint szeptember 1-vel a Magyar Tudományos Akadémiához osztották be, ahol Kodállal együtt a Magyar Népzene Tára sajtó alá rendezésén dolgozik.

Szeptember 1-én szolgálatra jelentkezik, és megkezdí az t evékenységet, amely a legjobban kielégíti.

Szeptember 2-án virágot visz Voit Irmának 85. születésnapjára.

Szeptember 3. Levél Walter Schulthessnak.

Szeptember 5-én a Magyar Tudományos Akadémia, 666/1934 számmal, értesíti a VKM áthelyező rendeletéről; Dohnányi Ernő igazgató pedig külön magánlevélben is kifejezi távozása miatti sajnálkozását, és sok sikert kíván.

Szeptember 12-én Radnai Miklósnak, az Operaház igazgatójának írott levelében Bartók tiltakozik az ellen, hogy *A fából faragott királyfi*t csonkított formában adják elő, egyben kéri *A kékszakkallú herceg vára* és *A csodálatos mandarin* előadására kötött szerződésük felbontását.

Szeptember 14-én taxival beviszi a Magyar Tudományos Akadémiára a munkájához szükséges anyagot és felszerelést. Nagy kedvvel kezd meg a munkát. – Elkészül az 5. vonósnégyes.

Szeptember 15-én megírja Carl Engelnek Washingtonba, hogy 10–14 nap múlva küldi az 5. vonósnégyes kéziratát. Rögzíti, hogy a mű kizárólagos előadási joga 1936. január 19-ig a Library of Congressre illeti. Albrecht Sándortól kéri a Kolisch-vonósnégyes címét, hogy a kvartett fénymásolatát elküldhesse, továbbá értesíti, hogy novemberben Prágába és Pozsonyba készül, és szeretné visszakapni júniusban elküldött Kvintettjét. – Országgh Tivadar hegedűművész kérdésére válaszolva azt írja, hogy átiratait szívesen játszaná Angliában, de ottani szereplése teljesen kilátástalan. (Valóban csak 1936-ban játszott ott legközelebb.)

– Az Universal Editionnak is ír.

Szeptember 27. Levél az Universal Editionnak.

A Tudományos Akadémián folytatott munkájával kapcsolatos sok elfoglaltság szükségessé teszi, hogy állandó segítséget vegyen igénybe: tanítványát, Deutsch Jenőt, akivel azután sűrűn levelez is.

Szeptember 28-án október 2-ra magához kéreti Deutsch Jenőt. – Albrecht Sándornak megírja, hogy novemberi prágai–pozsonyi útja véglegessé vált.

Közben elkészült az 5. vonósnégyes másolata.

Szeptember 29-én megküld egy példányt Carl Engelnek Washingtonba, 2 példányt a bemutató Kolisch-vonósnégyesnek. – A budapesti Operaházban a Társadalmi Egyesületek Szövetsége díszelőadásán az *1. szvit*et játsszák.

Szeptember folyamán munkanapjai a Tudományos Akadémián: 18., 19., 20., 25., 26., 27.

Október 11-én a Library of Congress 1000 dolláros utalványt küld az 5. vonósnégyesért. – Megbeszélés Kodálllyal az Akadémián.

Október 16. Bartók virágot visz kertjükből édesanyjának.

Október 23-án elviszi édesanyjához Lányi Viktor egy cikkét, és levelet ír a Filharmóniai Társaságnak, az *1. szvit* helyes előadására vonatkozó utasításokkal.

Október 27-én kísérőlevéllel elküldi Vinko Žganec népzene kutatónak Zomborba *Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje* című – most már nyomtatásban is megjelent – művét, részletes megjegyzésekkel Žganec és a maga gyűjtéséről; egyben érdeklődik a jugoszláviai népdalgyűjtés helyzetéről.

Október 30-án ír az Universal Editionnak, és meglátogatja édesanyjáékat.

Október 31-én édesanyjával együtt megy a Tudományos Akadémiára, meglátogatják az ugyanabban az épületben lakó Voit Lajosékat.

Október folyamán munkanapjai a Tudományos Akadémián: 2., 3., 4., 9., 10., 11., 12., 16., 17., 18., 23., 24., 25., 30., 31.

November 2-án Hubert J. Fossnak megírja bírálatát a kolindák elkészült angol fordításáról és kéri, hogy az első rész anyagát fordíttassák újra.

November 3-án újból ír az Oxford University Pressnek ebben az ügyben.
– Albrecht Sándort arra kéri, hogy Ludvik Kuba népdalgyűjtőnek fizesse ki a kérésére végeztetett másolási munkát.

November 3-án, 6-án és 8-án meglátogatja édesanyjáékat.

November 7-én megírja Vinko Žganecnak, hogy az október 27-én Zomborba küldött füzetet a jugoszlávok nem engedték be, így megkísérli más módon eljuttatni hozzá.

November 10-én Balla Péter erdélyi népzenekutatóval közös levelezőlapot ír Bușiția Jánosnak Belényesre. (A postabélyegző hajdúszoboszlói; valószínűleg Balla adta fel a lapot, nem biztos, hogy Bartók is ott járt.)

A Tudományos Akadémián nehézkesen indul a munka; az akadémiai ülések miatt nem lehet mindig fonografálni. Bartók ennek ellenére nagy kedvvel végzi a munkát; általában háromszor hetenként megy az Akadémiára, és ezeken a napokon rendszeresen útbaejti édesanyjáékat is.

November 17-én Balla Péterrel tárgyal az Akadémián.

November 22-én Albrecht Sándornak írt levelében megerősíti, hogy prágai útja véglegessé vált, és Pozsonyban találkozni szeretne Ivan Ballóval.

November 25-én elvisz édesanyjának néhány régi családi fényképet (édesapjáról és Bartók Gézáról), melyeket egy ismeretlen hölgy küldött neki. – Ezen a napon és másnap a Filharmonikusok a *Magyar képeket* játsszák, Heinrich Laber vezényletével.

November 26-án este Bartók Prágába utazik. A Grand Hotel Šroubekben száll meg.

November 27-én Prágából ír Albrecht Sándornak: pozsonyi útja kapcsán pénzügyi intézkedését kéri.

November 28-án a prágai Smetana-teremben a 2. zongoraversenyt játssza, a Cseh Filharmonikusokkal, Václav Talich vezényletével. – Levelet ír Walter Schulthessnak Zürichbe.

November 29-én Pozsonyban Albrecht Sándorral találkozik, majd hazautazik.

November 30-án, már Budapesten, meglátogatja édesanyjáékat.

December 6-án részt vesz az MTA Népművészeti Zenei Albizottságának ülésén.

December 9-én Bartókék a Kodály-házaspárt látják vendégül uzsonnára és vacsorára.

December 13-án Bartók a Városi Színházban Beethoven C-dúr zongoraversenyét játssza, Sergio Failoni vezényletével.

December 20. Levél Walter Schulthessnak.

Voit Irma megbetegszik, ezért Bartók látogatásai édesanyjáéknál még sűrűbbé válnak. *23-án* (Béla fiával), *24-én* (Karácsonykor, Péter fiával), *27-én*, *29-én* és *30-án* is ott jár. Közben a karácsonyi szünet ellenére rendszeresen bejár a Tudományos Akadémiára. *Decemberi munkanapjai: 4., 5., 6., 11., 14., 18., 19., 20., 21., 27., 28., 29.*

1935

Január legeleje. Edward Clark angol karmester látogatása Bartóknál.

Január 10-én autóbuszon ülve ceruzával levelet ír Székely Zoltánnak, melyben elküldi a műsortervét a január 31-én Hilversumban (Észak-Holland tartomány, Gooi megye) tervezett rádióhangversenyre.

Január 12-én az Operaház vezetőivel tárgyal.

Édesanyja nyugdíját eddig Pozsonyban élő rokona, Voit Károly vette fel és juttatta el Albrecht Sándorhoz. Az idős Voit Károly most meghalt.

Január 16-án német nyelvű levélben megírja Székely Zoltánéknak, hogy már *25-én* (pénteken) délután 4 körül elindulnak; Utrechtben *26-án* este 10 óra körül át kell szállniuk, és este 11 óra körül érkeznek Amszterdamba.

Január 19-én Bartók arra kéri Albrecht Sándort, hogy ezentúl közvetlenül

ő vegye fel a nyugdíjat. – Az Universal Editionnak *A fából faragott királyfi* szerzői jogaival kapcsolatban ír.

Január 22-én német nyelvű levélben ismét megírja Székely Zoltánéknak, hogy *január 26-án* este 10 órakor érkeznek meg Amsterdamba.

Január 24-én megváltja vasúti jegyét a Budapest–Passau–Elten–Rotterdam útvonalra.

Január 25-én elindul Hollandiába (postacíme: Santpoort Station).

Január 29-én Bartók-est az amszterdami Concertgebouw kistermében, Bartók, Székely Zoltán és Berthe Seroen énekesnő közreműködésével. Műsora: az 1. hegedű–zongoraszonáta és 9 szám a *20 magyar népdalból*.

Január 30. *A fából faragott királyfi* felújítása a budapesti Operaházban, Ferencsik János vezényletével; a műsor másik felében Kodály *Székely fonójával*. További előadásai ebben az évadban: *február 2., 8., 14., március 26., június 7.*

Január 31. Rádióhangverseny Hilversumban, 200 holland forint tiszteletdíjért. Műsora: a *15 magyar parasztdal* 6–15. darabja, az *Allegro barbaro*, *Este a székelyeknél*, *Medvetánc* és *1. román tánc*. – Rotterdamból ír az Universal Editionnak.

Január folyamán munkanapjai az Akadémián: 3., 4., 8., 10., 11., 15., 16., 17., 22.

Február 2-án Rotterdamban, a Doelen-teremben, a rotterdami Filharmonikusok hangversenyén Székely Zoltánnal 2. hegedű–zongoraszonátáját, Eduard Flipse vezényletével pedig 2. zongoraversenyét játssza. A műsor szerint a zenekar harmadik Bartók-száma: „Magyar dalok és táncok” (valószínűleg a *Magyar parasztdalok*, a *15 magyar parasztdal* 9 darabjának átírata). (Az előadás kölcsönanyagát, mely a Rózsavölgyi cége volt, Flipse többszöri sürgetésre sem küldte vissza; ezért Bartók március elején ingerült hangú levélben vont felelősségre.) – Bartók helyjegyet vált a Rotterdam–Kranenburg (Északrajna-Vesztfália) útvonalra, majd Svájcba indul.

Február 4-én Basalból levelet ír Székely Zoltánnak és feleségének.

Február 5-én késlapon írja meg Péter fiának és feleségének, hogy „holnapután” indul hazafelé.

Február 7-én Zürichben bevált egy 1000 dolláros csekket, levelet ír a Reichmusikerschaftnak Németországba, majd hazautazik.

Február 16-án átad a Magyar Néprajzi Múzeumnak egy fonográfot és egy tölcseért. (Az átvevő Lajtha László.)

Február 18. Levél az Universal Editionnak, *19-én* Emil Hertzknak, a kiadó igazgatójának.

Február végén számára új területre – Bulgáriába – készült hangversenykörütra és a népzene kutatás tanulmányozására. Az ottani szervezők tehetetlensége miatt azonban ez elmaradt.

Február 27-én szomorúan írja Raina Katzarova népzene kutatónak Szófiába, hogy nem utazik oda, viszont szeretné a megküldött bolgár anyagot tanulmányozni, és ezért megfelelő nyelvkönyveket kér.

Február 28-án három magánórát ad.

Február folyamán munkanapjai a Tudományos Akadémián: 9., 12., 14., 19., 20., 21., 26., 27.

Március 2. „Thomán-művészt” a Lipótvárosi Kaszinóban, Thomán István javára, melyen többek között Basilides Mária, Engel Iván és Bartók is szerepel. – Ír az Universal Editionnak, és a Waldheim-Eberle nyomdának a kolindák kiadásáról.

Március 3-án (és *4-én* folytatva) megírja Südy Ernőnek, hogy 10-én érkezik Békéscsabára.

Március 5-én Deák Imre zongoraművésznek ír Pasadenába, főleg arról, hogy a kolindákat saját maga adja ki, és szeretné, ha előfizetőket toboroznának.

Március 6-án és *7-én* újból ír a Waldheim-Eberle nyomdának.

Március 8-án a budapesti napilapok közlik, hogy Bartók Bélát a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává ajánlották. Az ajánlottak között szerepelt Szentgyörgyi Albert és Haraszti Emil is, akinek kritikái

munkásságát Bartók mindig erősen bírálta.

Március 9. A szegedi Tisza szállóban közös hangverseny Basilides Máriával. A műsor: Stradella *Pietà Signore*, 6 Schubert-dal, Bartók: a 6–15. szám a *15 magyar parasztdalból*, az *1. rondó*, az *Este a székyeknél*, *Medvetánc*, *Allegro barbaro*, 7 szám a *20 magyar népdalból* és 4 a *Kodály Megkésett melódiákból*.

Március 10-én reggel Bartók Szegedről Békéscsabára utazik, ahol Zathureczky Edével ad szonátaestet. A műsor: Brahms op. 100-as A-dúr szonáta, Bartók 1. rapszódia, Bartók–Gertler *Szonatina*, Debussy Szonáta és Beethoven *Kreutzer-szonáta*.

Március 13-án már Budapestről kéri hűgát, hogy a régi Rádióújságokból négy 1932-es és egy 1933-as műsort másoljon ki, mert a felületes elszámolásokból nem derül ki, hogy pontosan mit játszottak.

Március 14-én az Universal Editionnak, *15-én* Walther Schulthessnek, valamint a kolindák kiadása ügyében a Waldheim-Eberle nyomdának ír.

Március 18-án kiütést kap, és nem tud az utcára menni.

Március 19. A Waldbauer-vonósnégyes 25 éves jubileumi hangversenye a Zeneművészeti Főiskolán. Az 1910-es 2 szerzői est műsorából összeállított program: Bartók és Kodály 1. vonósnégyese és Kodály Gordonka-zongoraszonátája. A vonósnégyesben a törzstagok – Waldbauer Imre, Temesváry János és Kerpely Jenő – mellett a II. hegedűs Hannover György. Bartók végighallgatja a beteg Kodály-házaspár távollétében megtartott hangversenyt.

Március 22-én meglátogatja édesanyjáékat, majd Bécsből érkezett kiadói emberekkel tárgyal.

Március 25-én, 54. születésnapján, órát ad amerikai tanítványának, Dorothy Parrish-nek, majd családi körben, édesanyja társaságában ünnepli az évfordulót.

Március 29-én Emanuel Feuermann gordonkaművésszel próbál, akinek játékával elégedett.

Március 30. Szonáta-est Feuermann-nal a Zeneművészeti Főiskolán. Mű-

sora: Beethoven op. 69-es A-dúr, Kodály op. 4-es, Brahms op. 99-es F-dúr szonátája és a Debussy Szonáta. – Két magánórát is ad.

Március folyamán munkanapjai a Tudományos Akadémián: 1., 5., 6., 7., 12., 13., 14., 20., 21., 22., 27.

Április 4-én, 9-én és 20-án ír az Universal Editionnak.

Április 8-án a Kolisch-kvartett Washingtonban bemutatja az 5. vonósnyegyest.

Április 9-én, az ősbemutató után, táviratot kap Washingtonból: „Kvartettje bemutatójának kiemelkedő sikere volt. Briliáns előadás”. Elviszi édesanyjáékknak a Feuermann-hangversenyt méltató Színházi Életet.

Április 18-án értesíti Kertész József karcagi nyomdászt, hogy a kolindák szövegrészeinek Karcagon készülő tördelt levonatát átnézte és rövidesen küldi vissza.

Április 24-én a Kolisch-kvartett a New York-i Rádióban játssza az 5. vonósnyegyest. Washingtonból táviratoznak Bartóknak, hogy igyekezzen meghallgatni. (Ekkor ez technikailag és az időkülönbség miatt még megoldhatatlan volt.)

Április folyamán munkanapjai a Tudományos Akadémián: 2., 5., 6., 9., 10., 11., 12., 17., 23., 24., 25., 26., 30.

Május 6-án Albrecht Sándor érdeklődésére azt válaszolja, hogy a *Cantata profana* Budapesten tervezett előadásáról nem tud. Egyúttal megkéri, vegyen meg számára 2 népdalfüzetet.

Május 10-én két levelet ír a kolindák ügyében: az Universal Editionnak a bizományi letétről, és a Waldheim-Eberle cégnek Bécsbe, az ott készülő kottaanyagáról.

Május 15-én megint kiütést kap az arcán.

Május 16-án a Magyar Tudományos Akadémia 24:6-os szavazataránnyal levelező taggá választja.

Május 17-én Balogh Jenő főtitkár 806/1935 sz. levelében értesíti erről.

Május 18-án a La Sirène nemzetközi kamarazene társaság felkéri díszelnökségének elfogadására.

Május 19-én megköszöni Balogh Jenő levelét és levelező taggá választását.
Május 20-án levélben írja meg Székely Zoltánnak és feleségének hogy a Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

Május 21-én édesanyjáékhoz elviszi Dohnányi Ernő két gratuláló levelét, melyeket mint igazgató és mint magánember írt megválasztása alkalmából.

Május 23-án még meglátogatja édesanyjáikat, majd *május 25-től 30-ig* lázas torokgyulladással ágyban fekszik.

Május 31-én Nógrádverőcére írt levelezőlapján beszámol betegségéről Béla fiának, aki mint műegyetemi tanársegéd mérési gyakorlatokat vezet ott.

Május folyamán munkanapjai a Tudományos Akadémián: 1., 2., 3., 7., 8., 9., 13., 14., 16., 17., 21., 22., 23.

Június 2-án levelet ír Miloš Ruppeldtnek a Matica Slovenská ügyében.

Június 6-án, a „Júniusi ünnepi hetek” keretében, Ormándy Jenő az *Erdélyi táncokat* vezényli. Bartók az előadás helyett édesanyját látogatja meg.

Június 10-én, még Budapestről, az Universal Editionnak ír, majd Szöllös pusztára utazik.

Június 11-én itt ünneplik Elza húga 50. születésnapját.

Június 16-án Budapesten, „Nemzeti hangverseny” során, Friedl Frigyes a *Magyar képeket* vezényli.

Végre megjelenik a kolindák gyűjteményének német nyelvű kiadása. „A kiadvány szégyenfoltja az, hogy saját szakállamra kellett ... kiadnom, az Universal Editionnál csak bizományban van” – írja Bartók.

Június 18-án erről ír az Universal Editionnak.

Június 24-én kéri Albrecht Sándort, toborozzon Pozsonyban előfizetőket.
– Az AKM-nek is hosszú levelet ír, különféle elszámolásokról.

Június 30. Levél az Universal Editionnak.

Június folyamán munkanapjai a Tudományos Akadémián: 3., 4., 5., 6., 12., 14., 17., 18., 19.

Július 2-án két levelet ír Szófiába: Raina Katzarovának és Pancso Vladigeroznak.

Július 3-án Philaret Kolessának Lembergbe és Vinko Žganec-nak Zomborba ír, könyve megjelenéséről, tiszteletpéldány küldéséről és szakmai kérdésekről. Kéri, toborozzanak előfizetőket. Kolessától ukrán szótárt is kér. – Albrecht Sándort arra kéri, küldje el Pozsonyból Újcsorbatóra a nála lévő pénz egy részét.

Július 4-én, még Budapestről, ezúttal nyugati országokba küld előfizetési felhívást; Londonba Edward Clarknak és az Oxford University Press útján Hubert J. Fosznak, Pasadenába (Kalifornia) Deák Imrének és Brüsszelbe Gertler Endrének, akinek kérésére hozzájárul, hogy egy belga zenészegyesület felvegye a Bartók nevet; ugyancsak Gertlernek írja, hogy az Universal Edition nem nagyon akarja megjelentetni az 5. vonósnégyest, és végül – szokott pesszimizmusával – kijelenti, nem hiszi, hogy a jövő évadban Angliában vagy Hollandiában szereplési lehetőséget kapna. (Valójában január folyamán négy angliai és két hollandiai hangversenye volt.)

Július 7-én feleségével és Péter fiával Újcsorbatóra utazik, a Tátrába, és a Pension Móryban szállnak meg. – Még aznap levelet ír Erich Dofleinnak.

Július 8-án a betegeskedő Albrecht Sándornak írja vigasztaló megértéssel, hogy véleménye szerint nem az igazi munka töri le és fárasztja az embert, hanem a rengeteg mellékmunka, levelezés, határidő-egyeztetés és hasonlók.

Július 17-én a több mint két éve állás nélkül tengődő ifj. Bartók Béla értesül arról, hogy a Magyar Államvasutaknál csekély számú felvétel lesz, ezért sürgőnyileg kéri édesapját, hogy szakítsa meg nyaralását, és személyes kapcsolatai révén (Senn Irén zeneakadémiai tanár Senn Ottó MÁV elnök testvére volt) igyekezzék őt álláshoz juttatni. (A világszerre mutató nagy munkanélküliség idején Magyarországon is ez volt az egyetlen út diplomások elhelyezésére.) Bartókék azonnal befejezik nyaralásukat.

Július 20-án mindhárman visszatérnek Budapestre.

Július 22-én Bartók az osztrák Rádiónak ír szeptemberi szereplése ügyében.

Július 26-án ajánló levelet küld egykori tanítványának, Storm Bullnak Norvégiába, és levélben ír Székely Zoltánnak a tervezett angliai közös koncertjeik lehetőségeiről.

Július 31-én Béla fia megkapja a megpályázott állást: a Magyar Államvasutak szolgálatába lép.

Augusztus 1-én Péter fiát Bartók Budapestről leviszi hűgáékhoz Szöllős pusztára, ahol *2-án* vagy *3-án* kisebb sérülés miatt tetanusz-oltást kap.

Augusztus 5-én már Budapestről küld újabb kolinda-prospektusokat Gertler Endrének Brüsszelbe, és megígéri, hogy ellenőrzi a 2. vonósnygyes metronomszámait. (Ezt azután csak januárban végezte el.) – *Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje* című művének tervezett francia nyelvű kiadásával kapcsolatban tájékoztatja Lukinich Imrét, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóját.

Augusztus 6-án a 2. rapszódia változtatásairól ír az Universal Editionnak.

Augusztus 10-én megírja Szigeti Józsefnek, aki Bartókkal tervezett budapesti szonátaestjén Bartók-művet is szeretett volna játszani, hogy Budapesten nem játssza saját műveit, mert itt különösen bántja, hogy nem értik meg. (1931. január 1. után valóban csak 1936. őszén hangzott fel Bartók-mű Budapesten a szerző előadásában, az is zenekarkíséretes előadás volt.)

Augusztus 16-án a két hét előtt kapott tetanusz-oltás reakciójaként kiütést kap és belázasodik.

Augusztus 26-án meglátogatja édesanyjékat, majd Kodályékat.

Augusztus 29-én elviszi édesanyjéékhoz nagy kedvvel befejezett új szerzeményét, a *Két- és háromszólamú kórusokat gyermekkarra és nőikarra*.

Augusztus 30-án közli a Rádióélet szerkesztőségével, hogy senkinek, így nekik sem ad interjút; hajlandó viszont nemrég megjelent *Miért gyűjtünk népzeneét?* című cikkének felolvasására a Rádióban, bővített formában, *Mért és hogyan gyűjtünk népzeneét?* címmel, 150 pengő tiszteletdíjért.

Szeptember 1-én levelet ír az Universal Editionnak, majd meglátogatja édesanyját. – Péter fiának megírja, hogy a Csalán úti ház kertjében tartott nyulak egy nagy eső miatt veszedelemben voltak, és emlékezteti egy népdal lejegyzésére: „...Bizonyára megfedkeztlél arról a népdalról, ezért figyelmeztetlek írd le, kótástul, szövegestől, szőröstől-bőröstől.”

Szeptember 2-án virágot visz Voit Irma 86. születésnapjára, majd édesanyjával elmegy a csehszlovák konzulátusra, ahol – betegeskedő édesanyja kímélése érdekében – kéri, a téli időszakban tekintsenek el havonta kötelező jelentkezésétől.

Szeptember 5-én levelezőlapon megkéri Deutsch Jenőt, lapozzon szeptember 10-i rádióhangversenyén.

Szeptember 6-án édesanyjáéknál uzsonnázik.

Szeptember 7-én megírja az osztrák Rádióknak, hogy az ottani próbát 13-ra tervezi.

A Magyar Rádió nem hajlandó az augusztus 30-án kért tiszteletdíjat megadni. Először 90 pengőt, majd 100 pengőt ajánl fel.

Szeptember 9-én Bartók lemondja a szereplést. (December 2-án mégis megtartja az előadást, a kért tiszteletdíjért.) – Dohnányi vezényletével Liszt *Haláltáncát* próbálja.

Szeptember 10-én a Magyar Rádióban, a Liszt-év alkalmából rendezett „Európa-hangverseny” keretében, nagyszámú külföldi rádióállomás közvetítésével, a *Haláltáncot* játssza. A közreműködésért 400 pengő tiszteletdíjat kap.

Szeptember 12-én Bécsbe utazik.

Szeptember 13-án reggel próbál, majd este az osztrák Rádióban előadja a *Rapszodiát*, Oswald Kabasta vezényletével.

Szeptember 14-én hazautazik Budapestre.

Szeptember 20-án Pálffy József szegedi polgármester figyelmébe ajánlja Vásárhelyi Zoltán kecskeméti karnagyot, mint a Városi Zeneiskola megüresedett igazgatói állásának betöltésére legalkalmasabb fiatal.

(Ajánlását nem vették figyelembe.) – Ugyanerre a napra a budapesti birodalmi német kolónia, a magdeburgi Madrigál Kórus részvételével, hangversenyt tervezett, amelyen Bartók szereplését is hirdették, ez azonban – éppen a rendezők hovatartozása miatt – feltehetőleg elmaradt.

Szeptember 25-én az angol Rádió (BBC) Budapestről, Dohnányi Ernő lakásáról helyszíni közvetítésben számol be a magyar zenei életről. Közreműködik Basilides Mária, Bartók pedig hosszabb interjút ad, és Dohnányi Ernővel eljátssza Liszt *Concerto pathétique*-jét.

Október 8. Levél az Universal Editionnak.

Október 10-én Buenos Airesban – Dél-Amerikában először – előadják *A fából faragott királyfit*.

Október 13-án Bartók első látogatást tesz Simay István MÁV főtanácsoséknál, Béla fia leendő apósánál.

Október 14-én közlik a hírlapok, hogy a His Master's Voice felvette az 1. vonósnégyest. A Manchester Guardian szerint a legszebb kamarazenemű, melyet ma élő zeneszerző írt.

Október 18-án Bartók lakásán szonátaestjükre próbál Szigeti Józseffel, aki betegeskedése miatt a tervezettnél később érkezett.

Október 19-én folytatják a próbát. Bartók édesanyja mindkét napon meghallgatja őket; 19-én késve érkezik, kedvéért a már megkezdett *Kreutzer-szonátát* újra játsszák.

Október 20-án a Vigadó nagytermében tartott szonátaesten Bach G-dúr, Schubert op. 137-es D-dúr szonátáját, a Ravel Szonátát és a *Kreutzer-szonátát* játsszák.

Október 23-án egy berlini közvetítő keresi fel Bartókot, aki németországi szereplésre akarja rábeszélni, természetesen eredménytelenül.

Október 25-i látogatására szép virágot visz édesanyjának, és elmondja, hogy ezentúl szerdai és pénteki napokon látogatja meg. Legközelebb mégis szombaton találkoznak.

November 2-án este ugyanis $\frac{3}{4}$ 8-tól $\frac{1}{2}$ 10-ig népdalszövegek fordításához

megfelelő szavakat keresgél édesanyjával, német szótár segítségével.
– Miloš Ruppeldtnek írja Pozsonyba, hogy a Matica megint nem választott, és félti a nekik átadott hengereket a pusztulástól.

November 8-án elviszi édesanyjáéknak *A fából faragott királyfi* Buenos Aires-i előadásáról szóló szép kritikákat, és tájékoztatja őket, hogy schaffhauseni hangversenye december 8-án lesz, ezért fia esküvőjét előbbre hozták december 1-re.

November 11-én levelet ír Ernst Mohrnak Bázélba és Václav Stepannak Prágába; Fischerné Szalay Stefániát pedig arról tájékoztatja, hogy még három évre becsüli a Tudományos Akadémián folytatott munkát (ami azonban tovább tartott).

November 12-én és 22-én ukrán népdalgyűjtemények és szótárak ügyében ír Philaret Kolessának Lembergbe.

November 26. Levél az Universal Editionnak.

November 27-én megköszöni Philaret Kolessának a küldött népdalkiadványokat.

November 29-én megveszi vasúti jegyét a Budapest–Zürich útvonalra.

November 30-án értesíti Werner Reinhartot Winterthurba érkezésének időpontjáról. – Megkapja a Magyar Tudományos Akadémia 462/1935 számú köszönő levelét a kolinda-kötet megküldéséért.

December 1. Ifj. Bartók Béla és Simay Judith esküvője. Utána Bartók részt vesz a Simay-családnál tartott családi összejövetelen, este pedig meglátogatja édesanyjáékat. Béla fia új lakásába költözik, a Szondy utca 90-be.

December 2-án Bartók megtartja szeptemberben lemondott előadását a budapesti Rádióban, *Miért és hogyan gyűjtsünk népzene?* címmel.

December 3-án, még Budapestről ír Adolf Chybiński zenetudósnak Lembergbe, többek között arról, hogy egy régebbi Chopin-cikke miatt – amely szerint Chopin a valódi lengyel parasztzene nem ismer-te – Lengyelországban megtámadták, holott újabb kutatásai is azt bizonyítják, hogy igaza volt. Az évek óta húzódó szlovák gyűjtéssel

kapcsolatban pedig azt írja: „A Slovenska Matica egy rendetlen, fejetlen és szerződésszegő társaság!” – Este Bécsbe utazik és ott éjszakázik.

December 4-én III. osztályon utazik tovább Zürich felé. A vonaton négy nyelven 10 levelet ír, többek között Innsbruckból édesanyjáéknak Budapestre és Albrecht Sándornak Pozsonyba arról, hogy abban az évadban külföldön már csak Hollandiában és Angliában szerepel. (Temesváron volt még egy hangversenye tavasszal. A Szovjetunióba is hívták, igen magas tiszteletdíjért, de mivel a pénzt nem tudta volna elkölteni, a meghívást nem fogadhatta el.) – Zürichben találkozik Walter Schult-hess impresszárióval, majd tovább utazik Winterthurba, ahol Werner Reinhartéknál száll meg.

December 5-én Winterthurból ír édesanyjáéknak és feleségének, többek között Scherchen „fantasztikus” tervéről: „a mandarint bábszínházban, gramofónlemezre felvett zenével akarná megcsinálni”. Este Winterthurban, *december 6-án* délelőtt Schaffhausenben próbál, este a schaffhauseni Musik-Collegiumban, az ottani Városi Zenekarral, Oskar Disler vezényletével a 2. zongoraversenyt játssza.

December 7-én, szabad napján, előző esti hőemelkedése ellenére megnézi a várost.

December 8-án Schaffhausenben, délelőtti hangversenyen régi olasz mesterek mellett Kodály és a maga műveit játssza. Meghűlve utazik haza.

December 10-én már Budapestről küldi a BBC zenei osztályának januári szerepléseinek szerződését.

Népzene gyűjtés című cikkét két folyóirat, az Apollo és a Nyugat is közölni akarja.

December 12-én értesíti Gál Istvánt, az Apollo szerkesztőjét, hogy a cikk elkészült.

December 14-én tájékoztatja Babitsné Török Sophie-t, hogy a cikket átadta az Apollónak, de hajlandó a Nyugat számára egy másikat írni. (1936. elején aztán meg is jelent mindkét cikk; a Nyugatban közölt írás címe: *Liszt Ferenc*. – Ismét ír a BBC-nek a januári hangverseny részleteiről.

December 16-án Béla fiának írja, hogy nem érzi jól magát, megint kiütései vannak, így a tervezettnél később megy hozzájuk.

Ebben az időben újból és utoljára nyílt lehetőség arra, hogy legkedvesebb munkájával, a helyszíni népdalgyűjtéssel foglalkozzék. Rásonyi László, az ankarai egyetem tanára javasolta, hogy vegyen részt egy törökországi gyűjtő- és előadókörúton.

December 18-án Bartók a legapróbb részletekig válaszol Rásonyi professzor december 1-én írt részletes javaslatára.

December 20-án a kiütések még nem múltak el, de már meglátogatja édesanyjáikat.

December 21-én Béla fiát és feleségét keresi fel, valamint Schulhof Andornak, későbbi amerikai útjai szervezőjének ír.

December 23-án elküldi Vinko Žganecnak szerb gyűjtésének másolatát, és néhány felvilágosítást kér a nehezen érthető szövegekre vonatkozóan.

December 24-én két fiával és menyével karácsonyi látogatásra megy édesanyjáékhoz.

A karácsonyi lapok hírt adtak a budapesti Kisfaludy Társaság határozatáról, amellyel az 1935-ös Greguss-díjat, az 1905-ben írt *1. szvitért* Bartóknak ítelték. A határozat szabályellenes volt, mert a díj az utóbbi évek kiemelkedő alkotásának járt volna.

December 29-én Bartók éles hangú levélben utasítja vissza a díjat: „...az 1929–1934. évkörben sokkal jobb, sokkal érettebb műveket is mutatnak be Magyarországon, például a 'Székely fonót', vagy a 'Galántai táncokat' ... Aki még azt sem tudja megállapítani, hogy ... kronológiailag milyen művek jöhetnek számításba, ugyan hogyan tudná az a művek értékét megítélni...” A levél másolatát elküldi Jemnitz Sándornak, a Népszava zenekritikusának. – Kiütése még mindig nem múlik, ezért orvoshoz fordul, dr. Rothmannhoz.

December 30-án édesanyjáéknál igen izgatottan beszél a Greguss-díjról.

December 31-én megváltja vasúti jegyét a Budapest–Köln–Elten útvonalra.

1936

Január 1-én búcsúlátogatásra megy édesanyjáiékhöz.

Január 2-án még Budapestről írja Szinnyei Józsefnek, a Magyar Tudományos Akadémia osztálytitkárának, hogy székfoglalóját február 3-án szeretné megtartani. – Délután elutazik, és Bécsen keresztül,

január 3-án érkezik Utrechtbe.

Január 4. Zenekari próba Utrechtben a 2. zongoraversenyből.

Január 5-én Londonból hosszú levélben számol be feleségének. Többek között megnyugtatta: „Bőröm egyelőre rendben van”.

Január 6-án Londonban próbál.

Január 7-én a londoni Queen's Hallban a BBC Magyar hangversenyén, Sir Henry J. Wood vezényletével a 2. zongoraversenyt, 1. rondót és a *Medvetáncot* játssza. „...jó zenekar, jó karmester” – írja édesanyjáiéknak. – Péter fiának megírja, hogy egy kínai kiállításon körülbelül ezerkétszáz éves porcelán és agyag állatkákat látott.

Január 8-án, élete első repülőútján, Londonból Rotterdamba utazik, a KLM „Papegai” (Papagáj) nevű repülőgépén. Az út – természetesen – nagy élmény számára, már a gépen ír róla édesanyjáiéknak.

Rotterdamból továbbutazik Utrechtbe, ahol a Tivoliban adják elő a 2. zongoraversenyt, Willem van Otterloo vezényletével.

Január 9-én Utrechtből gépkocsin Hilversumba megy, ahol rádióhangversenyen Kodály- és Bartók-zongoraműveket játszik. Néhány mondatát hanglezmeze veszik. Este gépkocsin visszamegy Utrechtbe.

Január 10-én Utrechtből írja édesanyjáiéknak és feleségének, hogy elég jó előadás volt, sok tapssal; menyének pedig még mindig lelkesen ír repülőútjáról. – Este Santpoortba, szálláshelyére utazik.

Január 11-én az Antenna című magyar rádióújság hírt ad Bartók nagy sikeréről a londoni Rádióban, és megjegyzi: milyen különös, hogy a Magyar Rádió olyan ritkán juttatja szóhoz Kodályt és Bartókot. „Senki sem próféta saját rádiójában?”

Január 13-án Santpoortban több levelezőlapot ír: édesanyjáéknak, az Universal Editionnak, Freund Etelkának, az angol Rádiónak.

Január 14-én Santpoortból Birminghambe utazik. A Queens Hotelban száll meg.

Január 15-én megírja Péter fiának, hogy előző nap „ugyancsak hánykolódó tengeren” utazott, de ez, a többi utastól eltérően, egy cseppet sem zavarta, még uzsonnázott is közben.

Január 16-án Birminghamból Liverpoolba megy. Még a vonaton írt levelében gratulál édesanyjának aznapi születésnapjára. Liverpoolból megírja az angol Rádiónak további angliai programját. – A liverpooli Rushworth Hallban Székely Zoltánnal adott szonátaestjén Mozart A-dúr szonátáját, Bartók 2. hegedű–zongoraszonátáját, az 1. rapszódiaát, Székely *Román népi táncok* átíratát és Ravel Szonátáját játsszák.

Január 17-én reggel Liverpoolból visszautazik Birminghambe, ahol délelőtt a 2. zongoraversenyt próbálják. – Béla fiának azt írja, hogy szeretne már otthon lenni, elég volt a cigányéletből. – Este Birminghamben a BBC Midland zenekarral, Leslie Heward vezényletével a 2. zongoraversenyt játssza.

Január 18-án megírja édesanyjáéknak, hogy Hollandiában tervezett további hangversenye elmarad. – Az amszterdami Egyetemi Könyvtárnak a kolinda-kötet ügyében ír. – Este a rádióban megismétlik az előző napi hangversenyt.

Január 19-én érkezik Londonba, a Sydney place 7 alatt, Duncan R. Wilsonéknál száll meg.

Január 20-án Londonból Harwich-on át hazaindul.

Január 22-én érkezik Budapestre. Az út anyagi eredményével elégedett.

Január 28-án meglátogatja édesanyjáékat, majd Kodályéknál vacsorázik, éjjelig beszélgetnek.

Január 29. Levél az Universal Editionnak. – Megjelenik Szabó Dezső nyilatkozata a Greguss-díj visszautasításáról: „A nagy zeneköltő pontosan betűről betűre azt tette, amit már valakinek meg kellett volna tennie”.

Január 30-án lakásán zongoraórát ad Nirschy Emiliának, aki azután autón viszi özv. Bartók Bélánéhoz.

Január 31-én elküldi Gertler Endrének Brüsszelbe a még augusztusban megígért tempó-kiigazításokat a 2. vonósnyegyeshoz.

Liszt Ferenc halálának 50. évfordulója évében a szokottnál is több megemlékezés és előadás hangzott el; ezekből Bartók – aki Lisztet sok szempontból példaképének tekintette – kivette a részét.

Február 3-án délután a Magyar Tudományos Akadémián megtartja székfoglalóját, *Liszt-problémák* címmel; este pedig a budapesti Operaházban, az Újságírók Szanatórium Egyesületének Liszt-hangversenyén, a *Haláltáncot* játssza a Filharmóniai Zenekarral, Dohnányi Ernő vezényletével. Az ömlengő újságkritikák szerint: „Áhítatos csend feszült a nézőtér felett e három magyar zenei lángelme tüneményes szépségű találkozásánál”.

Február 4-én elviszi édesanyjáiékhöz a Magyar Tudományos Akadémia tagságáról szóló oklevelet.

Február 6-án Raina Katzarovának ír Szófiába, majd egy ismerős családhoz megy látogatóba, ahol a Végh–Palotai-kvartett az 5. vonósnyegyest játssza.

Február 7-én és 13-án meglátogatja édesanyjáiékat.

Február 14-én Pittsburgh-ben Francis Arányi és Henry Harris előadja az 1. hegedű–zongoraszonátát.

Február 16-án Bartók Takács Jenő népdalokkal kapcsolatos kérdéseire válaszol Kairóba. – Gál Istvánnal közli, hogy decemberben átadott *Miért és hogyan gyűjtsünk népzene?* című cikkének jogi okokból február végéig meg kell jelennie.

Február 17-én Jemnitz Sándornak ír, továbbá az Universal Editionnak, a *Csodálatos mandarin* filmesítési jogáról és az 5. vonósnyegyes néhány módosításáról. – Délután a Székesfővárosi Zenekarral próbál, majd édesanyjáiékhöz megy, ahol bolgár népdalokkal foglalkozik.

Február 18-án Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottsága a Liszt-év során ünnepi Liszt-hangversenyt rendez, a Liszt ösztöndíj-alap javára.

Negyedik számaként Bartók a *Haláltáncot* játssza, Vaszy Viktor vezényletével.

Február 23-án visszaküldi Gál Istvánnak az Apollo c. folyóirat számára készült cikk kefelevonatát. – Délután meglátogatja Béla fiát.

Február 25-én elmondja édesanyjának, hogy Angliából egy triót rendeltek tőle. (Ez azután nem készült el.) – Az Universal Editiontól *A fából faragott királyfi* dél-amerikai jogdíjairól érdeklődik, a Buenos Airesben már lezajlott, Montevideóban és Rio de Janeiróban tervezett előadások kapcsán; *26-án* újra ír a kiadónak.

Február 27-én a budapesti Városi Színházban Fischer Edwin, zongoraestjének második számaként, Bartókkal Bach c-moll kézzongorás versenyét adja elő. Bartók az 1. zongora szólamát játssza. Az első tételt megismétlik.

Február 28-án elviszi édesanyjáéknak az előző napról szóló kritikákat, és náluk ebédel.

Március 3-án a Zeneművészeti Főiskolán az Új Magyar Vonósnégyes (Végh–Halmos–Koromzay–Palotai) kamaraestjének második száma Bartók 5. vonósnégyesének budapesti bemutatója. A jelenlévő Bartókot nagy lelkesedéssel ünneplik.

Március 16-án és 21-én az 5. vonósnégyes korrektúrái ügyében ír az Universal Editionnak.

Március 30-án 500 pengőt adományoz népzenei fonográf felvételek céljára a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak. Az átvevő Bartha Dénes.

Április 12. Levél az Universal Editionnak.

Április 15-én a Tudományos Akadémián dolgozik, majd meglátogatja édesanyjáékat.

Április 16-án Rásonyi Lászlónak válaszol Ankarába, tervezett törökországi útjának időpontjáról és egyéb törökországi terveiről.

Családi gondjai ekkoriban megsokasodtak. 80. életévében lévő édesanyja egészségi állapota erősen romlott. Orvosi kezelése és ápolása sok gondot okozott.

Április 17-én feleségével együtt hosszabb levelet ír erről húgának; egyúttal érdeklődik a közelükben lévő szeghalmi (Békés vármegye) Péter András gimnáziumról, mert Péter fiuknak a budapesti Minta-gimnáziumban nehézségei támadtak, és szerette volna máshova beíratni. (Ez a terv nem valósult meg; rövid ideig a budapesti Evangélikus gimnáziumba, majd később a sárospataki Református gimnáziumba járt.)

Április 22. Bartók Béla és Dohnányi Ernő kézzongorás hangversenye a Zeneművészeti Főiskolán. Műsoruk: Bach C-dúr versenye, Mozart D-dúr, Brahms f-moll szonátája és Liszt *Concerto pathétique*-ja.

Április 24-én megküldi Németh Gyula törökszakai egyetemi tanárnak tervezetét a török tanulmányútról, a Tudományos Akadémia főtitkárához való továbbítás végett.

Április 27-én elviszi édesanyjának a 22-i hangversenyről szóló kritikákat, és levelet ír az Universal Editionnak.

Viszonya a román hivatalos és egyéb körökkel fokozatosan elmérgesedik. Emiatt már két éve nem volt hangversenye Romániában.

Május 2-án, utolsó alkalommal, egyetlen szereplésre mégis meghívják: a temesvári Városi Színházban Zathureczky Edével ad szonátaestet. Mozart A-dúr szonátáját, a *Kreutzer*-szonátát, Bartók egyik hegedűrapszódiaját és a *Szonatina* Gertler-féle átíratát játsszák. Bartók szólóműsora: *1. rondó*, az *Este a székelynél*, *Medvetánc*, *Allegro barbero* és néhány szám a *15 magyar parasztdalból*. – A Hotel Centralban száll meg.

Május 3-án Temesvárról visszautazik Budapestre. – Erdélyben, illetve Romániában soha többet nem jár.

Május 10-én a Magyar Dalos Egyesületek Országos Szövetsége, 667/1936 számmal, tiszteletbeli elnökévé választja.

Május 11. A Városi Dalárda hangversenye a kecskeméti Tisza-kollégium dísztermében, Vásárhelyi Zoltán vezényletével, műsorán többek közt az 1930-ban írt vegyeskari *Magyar népdalok* 3 számának és Kodály *Molnár Anna* balladájának bemutatójával. Bartók a *Suite*, *Medvetánc*,

Este a székeleyknél és Allegro barbaro mellett Zathureczky Edével az 1. rapszódia, a *Kreutzer-szonátát* és *Magyar népdalok* címmel a *Gyermekeknek* néhány számát játssza, Ország Tivadar átiratában.

Május 14-én a Kolisch-kvartett Budapesten játssza az 5. vonósnyegyest. Bartók feltehetőleg megjelent a hangversenyen.

Május 16-án a Rózsavölgyi és Társa cég budapesti irodájában a mechanikai-jogokra vonatkozó 1928. december 27-i szerződésének felmondásáról tárgyal.

Május 18-án délután Bécsben rádióelőadást tart *A magyar népzene* címmel. – Este a bécsi Osztrák–Magyar Társaság hangversenyt ad a Musikvereinsaalban. Rudnay Lajos magyar követ megnyitó beszéde után a budapesti Filharmóniai Zenekar, Dohnányi Ernő vezényletével, Beethoven, Brahms és Zádor Jenő művek után Bartók közreműködésével Liszt *Haláltáncát* játssza, majd első bécsi előadásként *A csodálatos mandarin szvitet* és végül a *Rákóczi indulót*. A hangversenyen Schuschnigg osztrák kancellár, Emil Sauer, Lehár Ferenc, Anday Piroska és sok más vezető muzsikusz is megjelent; a kritikák szerint Bartók sikere nyomán a Liszt-művet ezentúl az osztrák zongoraművészek is műsorukba illesztik; a *Mandarin szvit* is nagy sikert aratott a konzervatív bécsi közönség körében.

Még Bécsből levelet ír Székely Zoltánnak és feleségének.

Május 31-én és június 2-án Bartók meglátogatja betegeskedő édesanyját, aki az orvosi költségekre kapott összeg egy részét vissza akarja adni, amit Bartók nem fogad el.

Június 2. és 4. között a budapesti „Könyvnapok” egyikén Bartók is részt vesz: autogrammot ad az egyik könyvsátorban.

Június 3-án levélben panasolja el Székely Zoltánnak, hogy az angliai koncerttervek nagyrésze megghiúsult.

Június 7-én kezdődik Budapesten a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságának ülése.

Június 8-án a Gellért szálló-beli ebéden, 9-én a Paul Valéry elnökletével

tartott ülésen Bartók is részt vesz.

Június 11-én jókívánságokat küld húga születésnapjára.

Június 12. A Bizottság ülésének zárónapja. – Ugyanezen a napon levelet ír Székely Zoltánnak, melyben többek között emlékezteti: ne felejtse el, hogy a koncertjükre a Debussy és Ravel zongoraszólamot ő hozza magával.

Június 15-én Pancsó Vladigerovnak egy október végi szófiai hangverseny tervéről ír. (Ez is elmarad – Bartók soha nem szerepelt Bulgáriában.)

Június 16-án befizeti lakásbiztosítását, vasúti jegyet vált a Buchs–Bern útvonalra és búcsúlatogatást tesz édesanyjáéknál.

Június 17-én Bernbe utazik. Onnan írja Bázélba Müller-Widmann aszszonynak, hogy egyelőre nem tudja meghívásukat elfogadni. – Ernst Mohr bázeli zenetudósnak a kolinda-kötet ügyében ír.

Június 18-án Bernből Brüsszelbe írja Gertler Endrének, hogy jövő évi belgiumi szereplése még bizonytalan, de mindenesetre küld neki egy műsortervezetet. – Édesanyjáéknak utazásáról és arról számol be, hogy estére várja Székely Zoltánt.

Június 19. A svájci Aleman rádióban közös hangverseny Székely Zoltánnal. Ezután néhány napi pihenésre Braunwaldba (Glarus) megy, ahol a Kurhaus Rubschenben száll meg.

Június 21-én Braunwaldból írja édesanyjának, hogy hazatérte után legalább egy hétre menjen hozzájuk.

Június 23-án megírja, hogy az idő esősre fordult.

Június 25-én kirándul ugyan az Oberblegiseehez, de már jelzi, hogy a rossz idő miatt hamarabb tér haza, és inkább a Tátrába megy.

Június 26-i levelében Budapestre hívja hűgát, saját költségén, hogy meg tudják oldani egyre nehezebben mozgó édesanyjuk Csalán úti tartózkodását.

Június 27-én még Braunwaldból ír Paul Sachernak, a Bázeli Kamarazenekar vonószenevari műre szóló megrendelésével kapcsolatos elgondolásairól.

Június 28-án hazaindul.

Június 29-én reggel érkezik Budapestre. Még aznap és másnap újra meglátogatja édesanyját.

Június 30-án megírja hűgának Szöllőstre: örül, hogy feljöhet Budapestre, és reméli, hogy így a hét végén kiviheti édesanyját a Csalán útra, bár ők akkor már elutaznak.

Július 1-én feleségével együtt Ótátrafüredre utazik és a Holtzmann penzionban száll meg. Címüket azonnal megírja édesanyjának.

Július 3-án egyedül kirándul az Öt tóhoz.

Július 4-én és 6-án (az utóbbit tévesen június 6-i keltezéssel) újabb levelezőlapokat ír édesanyjának, és szomorúan veszi tudomásul, hogy mégsem ment ki a Csalán útra. Bartók kisebb torokgyulladásá után, *6-án* már kirándul a Tarajka felé.

Közben szorgalmas török nyelvtanulással készül törökországi útjára.

Július 9-én Ótátrafüredről édesanyja és felesége rossz egészségi állapotáról és emiatti sok aggodalmáról ír Albrecht Sándornak, majd hazautazik Budapestre.

Július 10-én már Budapestről ír lejegyzési utasításokat munkatársának, Deutsch Jenőnek, és meglátogatja édesanyját.

Július 12-én elég gyengének találja, amit rögtön megír hűgának, és ismét hívja, jöjjön Budapestre.

Július 13-án kapja meg a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter (Hóman Bálint) 12475/1936-III sz. rendeletét, mellyel 1936. július 1-i hatállyal átsorolták az V. fizetési osztály A csoportjába. A Zeneművészeti Főiskola erről, 882/1936 számmal, július 20-án értesíti. – Az Universal Editionnak az 5. vonósnégyes korrektúrájáról ír.

Július 14-én megírja hűgának, hogy édesanyját aznap jobb állapotban találta. – Brigitte Schiffer-Oelsner kairói zenekutatónak megköszöni arab gyűjtéséről szóló disszertációját. – Lakatos Istvánnak zeneművei keletkezési idejéről küld adatokat Kolozsvárra. Ír továbbá Adriano Lualdinak – az *1. szvit* szabadtéri előadása ügyében –, Schulhof An-

dornak és a Baden-Baden-i Musikdirektionnak is.

Július 15-én Ferit Celâl Güvennek, az egész Törökországban elterjedt kulturális szervezet, a Halk Evi elnökének ír Ankarába, törökországi útja részletes tervéről, időpontokkal és műsorokkal. – Levelet ír Péter fiának. – Édesanyját most már minden nap meglátogatja. Tőle ezúttal Kodályékhoz megy.

Július 17. és 19. között levelet ír Péter fiának.

Július 20-án özv. Bartók Béláné levelet ír lányának, melyhez Bartók néhány török mondatot fűz, tréfából kis szószedet-melléklettel.

Július 23-án Schulthessné Geyer Stefi látogatja meg, Bartók bemutatja neki népzenei hanglemezeit.

Július 24. Levél az Universal Editionnak.

Július 25-én értesíti Südy Ernőt, hogy decemberre tud békéscsabai hangversenyt vállalni.

Július 29-én Péter fiának levelet küld 31-i születésnapjára, melyben a kertben nevelt nyulak szaporodását is elűjságolja: „... van 9 kis nyúl, egy oktáv-hosszúságúak és mind szakasztott egyforma. ...”.

Augusztus 5-én levelet ír Péter fiának.

Augusztus 16-án találkozóra hívja Serly Tibort a Magyar Tudományos Akadémia „patkós” termébe, a következő napok egyikére.

Augusztus 19-én értesíti Béla fiát, hogy 22-én felkeresi.

Augusztus 21-én a szabadságát Mátrafüreden töltő Rásonyi Lászlónak a török út előkészületeiről, a nyelvtanulás nehézségeiről ír, és kéri, keresse fel, 28-a kivételével Pesten találja.

Augusztus 23-i és 25-i levelezőlapján 26-ára a Tudományos Akadémiára hívja Deutsch Jenőt.

Augusztus 29-én a Tudományos Akadémián dolgozik.

Augusztus 31-én Paul Sachernak a lényegében elkészült *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* ritmus- és játékmódbeli különlegességeiről ír.

Szeptember 1. Levél az Universal Editionnak.

Szeptember 2. Ünnepi hangverseny a Városi Színházban, Budavár török-

től való visszafoglalásának 250. évfordulóján, Ormándy Jenő vezényletével. A műsor negyedik számaként Bartók a *Rapszodiát* játssza. 1931. január elseje, tehát közel 6 év óta ez az első alkalom, hogy Budapesten saját művét zongorázza. – A hangverseny után meglátogatja Béla fiát, majd értesíti édesanyjáékat, hogy két napig otthon marad, mert meghűlt.

Szeptember 4-én a Magyar Tudományos Akadémia, 260/1936 számmal, rögzíti, hogy a kolinda-kötet 1935-ben náluk letétbe helyezett kéziratát bármikor rendelkezésére bocsátják.

Szeptember 10-én ír az Universal Editionnak.

Szeptember 12-én pedig elküldi a kiadónak a *Zene* kéziratának 1–20. oldalát, utasításokkal a metszésre vonatkozóan.

Szeptember 17-én meglátogatja édesanyjáékat és a Tudományos Akadémián dolgozik. – Magántanítványának jelentkezik újból az amerikai Dorothy Parrish és a pozsonyi Magyar Ilonka.

Szeptember 18-án 20-ára lakására hívja Deutsch Jenőt. – Ezen a napon és *szeptember 20-án* újra ír az Universal Editionnak, az 5. vonósnegyes ügyében.

Szeptember 25. Levél Paul Sachernek Bázélba arról, hogy az Universal Editionnal megkötötte a *Zenével* kapcsolatos szerződést.

Szeptember 26. Levél az Universal Editionnak Bécsbe, Südy Ernőnek a decemberi hangverseny ügyében Békéscsabára, Antonia Kossarnak a január végén tervezett nyugat-európai hangversenykörútról Amszterdamba. (Kossarné Maier Antonia hangversenyirodája 1935 óta Bartók nyugat-európai megbízottja; nehezen, lassan intézi az ügyeket, ami Bartóknak sok bosszúságába és levelezésébe került.) – 1931-ben írott *Cigányzene? Magyar zene?* című vitairatából 4 példányt küld Jemnitz Sándornak, aki az írás idegen nyelvű kiadását tervezi; kísérőlevelében kifejti, kételkedik abban, megfelel-e a külföldieknek, és mindenesetre kéri, hogy a magyar zenészeket támadó záradékot hagyják ki, „mert ezek a mi házi bajaink és nyomorúságunk nem valók idegen országbeliek szeme elé”.

Hat év késéssel Budapesten is készülnek a *Cantata profana* előadására. A tenorszólamot éneklő Rösler Endre Kelen Hugó közvetítésével 2 magas fekvésű ütem könnyítését kéri.

Szeptember 28-án Kelen Hugónak írt levelezőlapján Bartók ezt megtagadja. (Később mégis könnyített a szólamon, amely a magyarországi bemutaton így hangzott el.)

Szeptember 30-án értesíti a prágai Pritomnost zeneegyesületet, hogy szívesen ír nekik népzenei tárgyú cikket, viszont kéri, eszközöljék ki az engedélyt Zathureczky Edével Kassán tervezett szonátaestjére, mert a csehszlovák hatóságok illető újabban csak cserealapon adnak ki: „Ugyanazt az elvet akarják követni, amit a disznókereskedésnél, ... erre azonban ... nem vagyok kapható”. (Az engedélyt nem kapta meg, és többé nem szerepelt Csehszlovákiában; a cikk sem készült el.) – A török út szervezése folytatódik. Bartók újabb részletes útitervet és műsorajánlatot közöl a Halk Evi-vel.

Október 2-án levelet ír az Universal Editionnak a *Zene* kiadási előkészítő munkáinak késlekedésével kapcsolatban, a levél másolatát elküldi Paul Sachernek is Bázélba további egyeztetés céljából.

Október 3-án megszerzi a Magyar Külügyminisztérium 12817/1-1936 számú hozzájárulását ahhoz, hogy a fonográfot és a hengereket futárral küldhesse Ankarába. (De mivel ez jelentékeny költséget jelentett volna, a fonográfot végül Bartók maga vitte el.)

Október 6-án a Székesfőváros Népművelési Bizottsága a Zeneművészeti Főiskolán Vigilia irodalmi estet rendez. A műsor kilencedik számaként Bartók és Zathureczky Debussy Hegedű-zongoraszonátáját játssza.

Október 9-én Béla fia feleségével együtt új munkahelyére, Kaposvárra költözik.

Október 13-án értesíti Rásonyi Lászlót, hogy végre elküldte a felolvasások szövegét Ankarába. Nagyon aggasztja a törökök késedelmessége, ami veszélyezteti útját. Érdeklődik a török viszonyokról.

Október 14-én budapesti rádióelőadáson Bach G-dúr partitáját és Kodály 5 darabját játssza, 300 pengő tiszteletdíjért.

Október 16-án a Moszkvai Filharmonikusoknak, október 17-én Constantin Brăiloiunak ír.

Október 17-én Székely Zoltánnak levélben többek között arról ír, hogy egy bazeli megrendelés „...vonószenekarra + néhány más hangszerre szólt.” (A felkérés a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* című műre vonatkozott.)

Október 18-án Liszt Ferenc közelgő születésnapja alkalmából ünnepi hangversenyt rendeznek, melyen Bartók Béla és Dohnányi Ernő a kétféle zongorázás *Concerto pathétique*-et játssza.

Október 21-én Bartók izgatottan írja Rásonyi Lászlónak Ankarába, hogy még mindig nem kapta meg a jegyeket és az előleget, így útja bizonytalanná vált. – Az Universal Editionnál a *Zene* elhúzódozó nyomdai munkálatait kifogásolja; 23-án újból ír a kiadónak.

Október 26-án, rádióközvetítéssel egybekötött Filharmonikus hangversenyen, Dohnányi Ernő vezényletével, Bach A-dúr zongoraversenyét és Mozart Rondóját játssza. Tiszteletdíja 500 pengő.

Október 27-én megkapja török vasúti jegyét, és értesíti Rásonyi Lászlót, hogy 2-án érkezik Isztambulba. – Ankarában élő tanítványa, Szabóné Venetianer Rózsi segítségét kéri felolvasásainál.

Október 28-án a török követségre megy, ahol nem adják ki vízumát.

Október 29-én erélyes hangú levelet ír a követségnek. – Visszaküldi az Universal Editionnak a *Zene* korrektúrájának egy részét, kifogásolja a túl kicsi kottafejeket. – Este *A kékszakállú herceg vára* felújításának első előadása Sergio Failoni vezényletével, Bartók jelenlétében.

Október 31-én visszaküldi az Universalnak a *Zene* III. tételének korrektúráját is. – Megírja Südy Ernőnek békéscsabai hangversenyének végleges műsortervét. – Levelet ír Paul Sachernek Bázalba, majd elindul törökországi útjára.

November 2-án reggel érkezik Isztambulba. Hough angol főkonzulnál

száll meg. – Innen ír George Oprescunak Bukarestbe a még februárban ellene indított hajszáról, melynek fő mozgatója Coriolan Petranu román egyetemi tanár.

November 3-án megnézi az isztambuli konzervatórium fonogram-gyűjteményét.

November 4-én még Isztambulból írja feleségének: „Nem igen biztatnak a falvakban tervezett munkát illetőleg; kb. azt mondják, hogy – nem érdemes oda menni! (Akárcsak nálunk.)” – Este elindul Isztambulból.

November 5-én érkezik Ankarába, ahol este előadást tart.

November 7. Hangverseny Ankarában Ernst Praetorius vezényletével. A műsor: Kodály *Marosszéki táncok*, Liszt *Haláltánc*, Bartók *Rapszódia és Magyar képek*.

November 9. Újabb előadás Ankarában. – A *Cantata profana* magyarországi bemutatója Budapesten, Dohnányi Ernő vezényletével, amelyet Bartóknak sikerül rádión meghallgatnia.

November 10-én előadást tart, és feleségének ír a *Cantata* előadásáról: „... súlyos tempohibák történtek...”

November 14-én, 16-án és 18-án édesanyjáéknak, *15-én* húgának, Albrecht Sándornak és Müller-Widmann asszonynak ír.

November 15-én Ankarából, a „Légatron de Hongrie”-ből (Magyar Nagykövetség) képes levelezőlapon humorosan ír Székely Zoltánnak: „... Itt vagyok Kisázsia kellős közepében és figyelmeztetlek, hogy turnéra ide ne gyere, mert itt a honoráriumból 90%-ot kell leadnia a külföldinek. Ez persze rám nem vonatkozik, mert én – nem kapok honoráriumot...” – Az ankarai repülőteret ábrázoló képeslapon köszöni meg és fogadja el Müller-Widmann Asszony meghívását, reményét fejezi ki, hogy felesége is vele tud menni.

November 16-án Ankarában népdalokat hallgat.

November 17-én megismétlik a november 7-i hangversenyt.

November 18-án boldogan írja Buşiția Jánosnak, hogy 1917. óta először sikerült megint fonográffal gyűjtenie (1918-ban még gyűjtött). – Este

a magyar követségen ad hangversenyt. A műsor: két szám a *15 magyar parasztdalból*, *Szonatina*, *Román népi táncok*, 1. rondó, *Este a széke-lyeknél*, *Medvetánc*, 1. siratóének, *Allegro barbaro*, Kodály Székes keserves és *Sírfelirat*. – Este Ahmed Adnan Saygun török népzene kutatóval az anatóliai Adanába (Seyhanba) utazik.

November 19-én Adanában „faluról berendelt emberekkel kezdődik a munka”, és *20-án* még ott folytatódik.

November 21-én már a tengerparti Mersinből írja hűgának és feleségének, hogy másnap nomádok táborába indul.

November 22-én délután Osmaniyebe érkezik, ahol Ali Bekir Oğlu Bekir házában gyűjt. – Még itt is foglalkoztatja a *Zene*: az Universal Editionnak a III. tétel korrektúrájáról ír.

November 23-án Çardakban, *24-én* (esőben) Tüysüzben és Toprakkaleban gyűjt.

November 25-én újból Adanából ír Storm Bullnak Chicagóba arról, hogy az Universal Editionnal kottaanyagokat küldetett neki. – Székely Zoltánnak képeslapon írja: „... Tegnap nomádoknál voltam, valódi sátor alatt tanyázó nomádoknál, teve-csordákkal stb. ... szék, asztal, ágy és hasonló fölösleges szerszámok náluk ismeretlenek...”

November 27-én Ankarában megveszi vasúti jegyét az Ankara–Haydarpa-sa útvonalra.

November 29-e körül érkezik haza Törökországból.

December 1-én meglátogatja édesanyját, és beszámol törökországi útjáról.

December 2. Levél Schulhof Andornak, továbbá Bázélba Paul Sachernak a *Zene* IV. tételének tempójáról.

December 3-án Südy Ernőnek megírja érkezése időpontját Békéscsabára.

December 6-án délben érkezik Basilides Máriával Békéscsabára. Este az Auróra kör hangversenyén Bartók *Az éjszaka zenéjét* és a *Kis szvitet* játssza (bemutató előadás); Basilides Mária 3 Liszt-, 4 Muszorgszkij-dalt, 4 Kodály és 7 Bartók népdalfeldolgozást énekel, Bartók kíséretével.

December 10. Bartók-hangverseny a Fővárosi Vigadóban, a Székesfőváros Népművelési Bizottsága és az Országos Liszt Ferenc társaság rendezésében. A Székesfővárosi Zenekar Vaszy Viktor vezényletével a *Két képet*, a Palestrina-kórus, Hámory Imre és Rösler Endre közreműködésével a *Cantata profanát*, Bartók szólójával a *Rapszodiát*, végül az *1. szvitet* adja elő.

December 11-én Bartók meglátogatja édesanyjáikat, és levelet ír a Baden-Baden-i Musikdirektionnak, a *Zene* tervezett előadásáról.

December 12-én Lembergbe (Lvov a könyv írásakor, jelenleg Lviv) utazik.

December 14-én a lembergi Rádióban Bartók- és Kodály-darabokat játszik.

December 15-én a lembergi Nagyszínházban, a Varsói Szimfonikusok estjén, a luxemburgi Henrik Pensis vezényletével, a 2. zongoraversenyt játssza.

December 18-án már Budapestről ír Deutsch Jenőnek.

December 19-én meglátogatja Kodályékat.

A Csalán úti ház telkét kettéosztották és újra számozták. Bartók lakcíme Csalán út 27-ről 29-re változik.

December 22-én értesíti erről az Universal Editiont, egyben közli a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* végleges címét. – Délben Nirschy Emiliáékhoz, utána édesanyjához megy. Onnan ír Constantin Brăiloiunak Bukarestbe, és küldi születésnapi jókívánságait december 25-re menyének, Kaposvárra.

December 24-én karácsonyfát és egy nagy fényképet visz édesanyjáéknak.

December 25-én délután Kodályékat látogatja meg, majd édesanyjáéknál vacsorázik.

December 26-án a *Zene* anyagához 2 új gondokaszólamot küld az Universal Editionnak.

December 29-én négy magánórát ad, majd elviszi édesanyjáéknak a gyermek- és nőikarok megjelenését köszöntő Kodály-cikket, melynek kezdete: „A magyar gyermek még nem tudja, hogy életére kiható ajándékot kapott 1936 karácsonyára”.

December havában az Országos Liszt Ferenc társaság örökös tiszteletbeli tagjává választja.

December 31-én részletes pótlásokat, javításokat, előadói utasításokat küld Paul Sachernak a *Zene* előadásával kapcsolatban, és meglátogatja édesanyjékat. – Megállapodást köt a Magyar Kórus kiadóval a *Két- és háromszólamú kórusok* kiadásáról.

1937

Január 2-án tájékoztatja Ahmed Adnan Saygunt, hogy megkezdte a török felvételek lejegyzését, és tárgyalt azok lemezre vételéről. – Székely Zoltánnak levélben többek között megírja: „... valószínűleg 24-én este érkezem Amsterdamba, tehát 25.-i koncerteden jele lehetek...” (a koncerten valóban ott volt).

Január 8-án magánórát ad Magyar Ilonkának. – Ír az Universal Editionnak. – Bán János pécsi török szakos tanárnak beszámol török gyűjtésének tapasztalatairól. – Balogh Józsefnek, a Hungarian Quarterly főszerkesztőjének engedélyezi, hogy a török útról szóló előadást angol nyelven megjelentesse. – Müller-Widmann asszonyt értesíti Bázélba tervezett útjának időpontjáról.

Január 11. Budapesti rádió-előadás, *Népdalgyűjtés Törökországban* címmel, 150 pengő tiszteletdíjért.

Január 12. Levél az Universal Editionnak és Székely Zoltánnak, akinek megküldi tervezett londoni hangversenyük műsorának angol szövegét.

Január 13-án a Zeneművészeti Főiskola kistermében a Székesfőváros Népművelési Bizottságának rendezésében előadást tart, *A gépzene* címmel.

Január 14-én a török gyűjtéssel kapcsolatban Ahmed Adnan Saygunnak ír.

Január 16-án, 80. születésnapján meglátogatja édesanyját. – A pozsonyi Magyar Ilonkát értesíti, hogy csak február 16-a után tudja fogadni magánórára.

Január 17-én Szegeden, vasárnapi matinén, Fricsay Ferenc vezényletével a *Rapszódíát* játssza.

Január 18-án Bázélba utazik, III. osztályon. „A vonaton folyton írtam, elkészült egy rövidebb cikk egy prágai zenelapnak, azután az amsterdami felolvasás 2/3-a” – írja.

Január 19-én érkezik Bázélba; Müller-Widmannéknál száll meg, a Fringeli Str. 16-ban.

Január 20-án részt vesz a *Zene* próbáján. „Ugy látszik elég jól fog menni” – írja édesanyjáéknak.

Január 21-én megnézi Moholy-Nagy Lászlóék „konstruktív” kiállítását: „ott vannak aztán furcsábbnál furcsább dolgok”. – Este: a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* ösbemutatója, Paul Sacher vezényletével. Az utolsó tételt megismételték. Bartók szerint: „Egészen jól dolgoztak, nagyon igyekeztek, a karmester ügyes volt”.

Január 22-én édesanyjáéknak, 23-án feleségének számol be az ösbemutatóról, valamint levelezőlapon Székely Zoltánnak megerősíti, hogy 24-én érkezik Amszterdamba és 25-én este találkozni a koncertjén, továbbá megírja, hogy 26-ára tervezett felolvasását 29-ére halasztották.

Január 24-én Bázélból Amszterdamba utazik, innen ír Schulhof Andornak, valamint – a *Zene* előadására vonatkozólag – a Baden-Baden-i Musikdirektionnak.

Január 25-én Amszterdamban, Székely Zoltán és Frid Géza szonátaestjén, meghallgatja a 2. rapszódia előadását. – Feleségének (majd másnap édesanyjának) megírja további úti programját.

Január 28-án a hilversumi Rádióban a *Kis szvitet*, *Az éjszaka zenéjét*, a *Kolindákat*, 1. rondót és a 9 kis zongoradarab három számát játssza. – Rövid levelezőlapon emlékezteti Székely Zoltánt: „... a ’10 könnyű...’-t meg Allegro Barbaro-t ne felejtse el...” (a zongoraszólamokat kellett elhozni).

Január 29-én Amszterdamban felolvasást tart *Népdalkutatás Kelet-Európában* címmel. – Az Universal Editionnak és édesanyjának ír.

Január 30-án Székely Zoltánnal Amszterdamból Párizsba utazik. Rádióhangversenyének műsora: *Medvetánc*, *Este a székelyeknél*, *Allegro barbaro*, 1. rondó és Székely Zoltánnal a 2. hegedű–zongoraszonáta. „...akkora felületességet mint a párizsi rádióban, még nem láttam sehol sem” – írja feleségének. Még a keresztnévüket is összecserélték.

Január 31-én Székely Zoltánnal Párizsból Brüsszelbe utazik.

Február 2. Próba a brüsszeli Rádióban: „a zenekar elsőrangú, a dirigens (André) rendkívül ügyes, fáradhatatlanul gondos”; „a fúvóhangszerek hangja valósággal cirógatja a fület”.

Február 3-án levélben köszöni meg Paul Sachernak, hogy meglepetésként megküldte neki egyik műve felvételét.

Este másfél órás Bartók-hangverseny Franz André vezényletével, a belga Rádióban. Bartók rövid francia nyelvű ismertetése a népzénéről (hanglemezeiről); majd I. rész a francia adásban: a *Táncszvit* és a 2. zongoraverseny Bartók közreműködésével; II. rész a flamand adásban: a *Falun*, Székely Zoltán közreműködésével a 2. rapszódia, *A csodálatos mandarin szvit*. – Bartók még aznap lelkesen számol be Albrecht Sándornak és Müller-Widmann-nének a hangversenyről: „nagy örömem telt a (rettenetesen nehéz) 'Falun'-ban és a II. rapsz.-ban, mert ezt a két művet még sohasem hallottam jó előadásban”.

Február 4-én Székelyékkel együtt Brüsszelből Londonba utazik. Duncan Wilsonéknál száll meg, a Sydney Place 7-ben. – Este rádióhangversenyen a *Kis szvitet*, *Az éjszaka zenéjét*, *Menuettót* és a 3. rondót, továbbá Székely Zoltánnal saját 2. hegedű–zongoraszonátáját játssza.

Február 7-én írja édesanyjáéknak, hogy gramofon-felvételt is készítettek vele. – Péter fiának arról ír, hogy először látott egy mágneses felvevőgépet: „... megmutattak egy nagyon furcsa hangfelvevő gépet, ami téged is nagyon érdekelt volna ... keskeny fémszallagra vesznek föl elektromágnességet. Nem látszik a szallagon semmi-féle nyoma a fölvételnek, mert a mágneség láthatatlan, és mégis föl van rá véve a hang. Nagy kerekekből és más mindenféléből áll az óriási felvevőgép. - Az

előnye többek közt, hogy a felvétel nem romlik, nem kopik, akárhányszor is játszatják le. ...”.

Február 9-én Székelyékkal közös lapon üdvözli Paul Collaer belga karmestert. – Este a Cowdray Hallban a *Mikrokozmosz* 27 darabját mutatja be, Székely Zoltánnal pedig az 1. hegedű–zongoraszonátát és a 2. rapszódíát játssza.

Február 10-én Paul Sachernak írott levelében melegen ajánlja Székely Zoltánt a 2. rapszódia zenekari változatának előadására.

Február 11-én Hilversumban fejezi be körútját, ahol a 2. rondót, a *Mikrokozmoszból* az *Unisonót* és *Ostinátót*, Székely Zoltánnal a 2. rapszódíát és a *Román népi táncok* Székely-féle átíratát játssza.

Ezután hazaindul Budapestre.

Február 13-án már meglátogatja édesanyját, *18-án* angol és francia kritikákat visz neki.

Február 19-én a Waldbauer-kvartett hangversenyén meghallgatja az 5. vonósnegyes előadását.

Február 20-án levelet ír az Universal Editionnak, és meglátogatja édesanyjáikat.

Február 22-én Pápán Gertler Endrével ad szonátaestet. A műsor: Bach h-moll, Mozart G-dúr, Beethoven *Kreutzer szonáta*, Bartók 1. rapszódia és néhány szóló-zongoradarab. – A hangverseny utáni bankettet egy régi kolostorban rendezték, amely nagyon érdekelte Bartókot.

Február 25-én szokásától eltérően felkeresi Péter fia osztályfőnökét a Minta-gimnáziumban, hogy előmenetele ügyében érdeklődjék.

Február 28-án az amszterdami Concertgebouw-ban a helybeli Bach-Orchester, Theo van der Bijl vezényletével, a *Román népi táncok*at játssza.

Március 10-én lakásán magánórát ad Bacsák Erzsébetnek.

Március 13-án César Franck Zongoraötösének előadásában közreműködik a New York-i Manhattan-kvartett (Weinstock–Danzinger–Shai-er–Edel) kamaraestjén, a Zeneművészeti Főiskolán. – Levelet ír az Universal Editionnak.

Március 16-án Philaret Kolessának írott levelében megköszöni a küldött ukrán anyagot.

Március 17-én Budapestről, de egy Nijmegen-t ábrázoló képeslapon ír Székely Zoltánnak jelezve, hogy hosszabb ideje várja jelentkezésüket.

Március 21-én Baden-Badenben, Herbert Albert vezényletével előadják a *Zenét*, majd március folyamán Genfben is bemutatják.

Március 22-én magánórát ad Dorothy Parrish-nek.

Március 25-én, 56. születésnapján, betegeskedő édesanyja látogatásával lepi meg.

Március 28. Levél az Universal Editionnak.

Március 29-én elkészíti előző évi adóbevallását. Bevétel 10 szereplésért összesen 3800, 3 operaelőadásért 526, szerzői jogdíjként 1980, magánórákért 100 pengő; az ezekre fordított kiadások összege: 2244 pengő.

Március 31-én a Kodály-házaspárral együtt vendégül látja két amerikai tanítványa, Dorothy Parrish és Wilhelmine Creel. Rajtuk kívül a pozsonyi Magyar Ilonkának és Bacsák Erzsébetnek ad rendszeresen, általában kéthetenként magánórákat.

Április 3-án, 6-án, 8-án, 9-én meglátogatja édesanyjákat; *6-án* elviszi a Baden-Baden-i kritikákat, *9-én* pedig cirill betűs magyar szöveget ír a húgának szóló postai feladóvevényre „üdvözöllek és minden jót kívánok bátyád, Béla”.

Április 8-án náluk vacsorázik Budapesten tartózkodó Béla fia.

Április 10. Levél az Universal Editionnak, továbbá a Baden-Baden-i Musikedirekcionnak, köszönettel a *Zene* szép előadásáért és Herbert Albert vezényletéért. – Hosszú levélben ír Székely Zoltánnak az Universal Edition-nal való szerződéskötés részleteiről.

Április 14-én, dr. Kerényi György felkérését elutasító levelében megmagyarázza, hogy 1935. szeptember 10-én és 1936. október 14-én kizárólag Dohnányi Ernő és a Filharmonikusok kérésére szerepelt a budapesti Rádióban annak ellenére, hogy a Rádió zongoraművészként 1933 óta nem kérte fel, és így más szereplést nem vállal.

Április 18-án délelőtt: az Éneklő Alföld Bartók-ünnepa a kecskeméti Katona József Színházban, a kecskeméti Városi Dalárda rendezésében, 10 alföldi énekkar közreműködésével, Bartók jelenlétében. Az 1910-es *Négy régi magyar népdaltól* az 1935-ös *Két- és háromszólamú egyenemű karokig* és az *Elmúlt időkből* című férfikarokig 27 mű előadása, köztük 20 ősbemutató.

Április 29. Levél Budapestről az Universal Editionnak és a budapesti Rádióknak.

Május 1-én megköszöni Philaret Kolessának egy ukrán könyv megküldését.

Székely Zoltánnak levélben küldi el „Megállapodás” tervezetét egy Székely Zoltánnak írandó „21-25 perces hegedűkoncertre” vonatkozóan (a tervezett mű, a Bartók életében megjelent egyetlen hegedűversenye, melyet azonban a halála után megjelent fiatalkori „első” Hegedűversenye miatt sokan II. Hegedűversenyként ismernek).

Május 4-én a Városi Színházban, Fischer Edwin zongoraestjén Bartók, Dohnányi és Fischer Edwin Bach d-moll és C-dúr 3-zongorás versenyét játssza. Az elsőben az első szólam előadója Dohnányi, a másodiké Bartók, a másodikban az elsőé Bartók, a másodiké Fischer Edwin.

A budapesti iskolák az Éneklő Ifjúság kórushangversenyére készülnek, Bartók szívesen jár próbáikra: „...a próbák a különféle iskolákban nagyon érdekelték, mindenütt egy diák vagy tanítónő üdvözölte, egy helyen megkérték, hogy zongorázzon, amit meg is tett. ... a gyerekek örömmel éneklük a dalokat, a szöveg nekik való” – írja édesanyja.

Május 7. Az Éneklő Ifjúság Kórushangversenye a Zeneművészeti Főiskolán, melyre Bartók édesanyját is elviszi. A műsor első része: 18 darab a 27 egyenemű karból és az *Elmúlt időkből*. A második részben Bartók játszik 16 számot a *Mikrokozmoszból*. Nagy élmény számára a hangverseny: a kicsinyek hangjának vidám csengése és természetes hangvétele életre szóló benyomást kelt benne.

Május 13-án meglátogatja édesanyjáékat és levelet ír az Universal Editionnak, Schulhof Andornak, valamint Ankarába Rásonyi Lászlónak, akinek elküldi a Nyugatban megjelent cikkét és javaslatát a török ze-

neélet fejlesztésére, valamint részletesen beszámol a török gyűjtéssel kapcsolatos munkájáról.

Május 15-én a Zeneművészeti Főiskolán megismétlik a május 7-i hangverseny teljes műsorát, Bartók szereplésével együtt.

Május 18-án 2 népzenei kiadványát és kórusait elküldi A. A. Saygunnak Isztambulba.

Paul Sacher, a *Zene* sikerén felbuzdulva, kamarazene művet rendelt Bartóktól.

Május 24-én Bartók elvileg elvállalja a megbízást. Javaslatának egyike: „Kvartett 2 zongorára és 2 ütőhangszercsoportra”. (A mű – a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* – még azon a nyáron el is készül.) – Müller-Widmann asszonynak Bázélba a kórusművek előadásáról és nyári terveiről ír, többek között arról, hogy Olaszország helyett Kärntiába készülnek. „Gyűlöletem Olaszország iránt az utóbbi időben olyan természetellenesen nagy lett, hogy egyszerűen nem tudom magamat rászánni, hogy betegyem a lábamat...” (Ennek ellenére még nyolc ízben szerepelt Olaszországban, utolsó Magyarországon kívüli európai hangversenyeit is ott adta.)

Május 26-án megköszöni Rásonyi Lászlónak az Ankarából küldött török füzeteket. – A sárospataki gimnázium igazgatóságánál érdeklődik Péter fia esetleges odakerülésének feltételeiről. (Erre két évvel később került sor.)

Június 6. Az Éneklő Ifjúság kórushangversenye a Margitszigeten, Bartók jelenlétében.

Június 9-én felkeresi gr. Zichy István múzeumi főigazgatót, állástalan unokaöccse, dr. Voit Pál elhelyezése ügyében. (Eredménytelenül.)

Június 10. Levél az Universal Editionnak. – Rövid levél Székely Zoltánnak és feleségének.

Június 11-én azt írja Antonia Kossarnak Amszterdamba, hogy Willem Mengelberggel és a Concertgebouw-val nem akar együttműködni, soha ne adjanak tőle elő semmit. (1938. novemberében azután ő maga szerepelt a Concertgebouw-ban.)

Június 15-én a Népszövetségnek ír. – Mivel a Bechstein cég megszakította vele kapcsolatát, Bartók a Musica hangszerkereskedésnek visszaadja a kölcsönzött Bechstein-zongorát.

Június 16-án elküldi A. A. Saygunnak Isztambulba a török gyűjtés felének lejegyzését.

Június 17-én feleségével együtt Ausztriába utazik.

Június 18-án Veldenből (Karintia) utólagos gratulációt küldenek Tóth Emilné születésnapjára Szöllös pusztára.

Június 20-án Heiligenblutban (Karintia), a Hotel Rupertihausban szállnak meg. – Bartók A. A. Saygunnak írott levelében június 16-i küldeménye kapcsán részletes tanácsokat ad a népdallejegyzés módszereire vonatkozólag.

Heiligenblutban a török gyűjtés szövegeit tanulmányozza.

Június 23-án levelet ír az Universal Editionnak.

Június 27-én Budapesten a Torontáliak Egyesülete tiszteletbeli taggá választja. (Nagyszentmiklós, Bartók szülővárosa Torontál vármegye székhelye volt.)

Június 29-én ajánlott levelet küld édesanyjának.

Június 30-án Paul Sachernak azt írja, hogy augusztus végén tudja megmondani, elkészülhet-e időben a kézzongorás, ütőhangszeres „Kvartett”.

Heiligenblutot Bartókék túl zajosnak találják, átmennek Kalsba (Kelet-Tirol); a Hotel Ködnitzhofban szállnak meg.

Július 10-én feleségével közös levélben írják meg Péter fiuknak, hogy 15-én érkeznek Veldenbe és ott várják. (Ez később 16-ára módosult.)

Július 14-én Bartók innen ír Béla fiának, 15-én az Universal Editionnak és Müller-Widmann asszonynak.

Július 15-én Hosszú levélben ír Székely Zoltánnak többek között az Universal Edition álláspontjáról a Hegedűversennyel kapcsolatos szerződés ügyében.

Július 16-án a Bartók-házaspár Veldenbe utazik, ahova Péter fiuk is megérkezett Magyarországról.

Július 17-én még közös levelezőlapot írnak Veldenből Tóth Emilnének Szöllős pusztára. – Bartók ír az Universal Editionnak is.

Ezután Bartók – családját Veldenben hagyva – hazatér Budapestre, hogy nyugodtan komponálhasson. Itt szerez tudomást arról, hogy a Magyar Kultúra c. lapban durván megtámadták az Éneklő Ifjúság mozgalmat, Bartók és Kodály kórusainak terjesztéséért. Nem száll vitába, megteszi ezt helyette a magyar sajtó java.

Július 19-én Szalmás Piroska és kórusa levélben fejezi ki együttérzését.

Július 20–23. között Párizsban tartja kilencedik ülőszakát a Szellemi Együttműködés Bizottsága; Bartók nem vesz részt.

Július 21-én édesanyjáéknál, *26-án* a Tudományos Akadémián jár.

Július 25-én megírja a Berlini Filharmonikusoknak, hogy nem vállal németországi szereplést. – Antonia Kossart tájékoztatja, milyen feltételekkel menne a következő évadban a Benelux államokba.

Július 27-én a Csalán úti ház erkélyén ülve napozás közben levelet ír feleségének, megírja, hogy előző nap járt édesanyjáéknál és Dr. Holló Gyulánál, aki „50 kg.-ot mért, meg volt elégedve.” A németországi szerepléssel kapcsolatban megírja: „Tegnap elküldtem a berlinieknek a véglegesen elutasító leveleimet; válják egészségükre!”

Július 29-én levelet ír Péter fiának 31-i születésnapjára.

Augusztus 6-án a Szovjetunió fennállásának 20. évfordulójára tervezett fesztivál szervezőbizottságának megírja, hogy a moszkvai ünnepekre szóló meghívásnak anyagi okok miatt nem tud eleget tenni. – A Trencsénteplicen tervezett Első Európai Kamarazenei Ünnepekre szóló meghívásra pedig azt válaszolja, hogy azon – a csehszlovák hatóságok ellenséges magatartása miatt, amiért több éve nem adtak számára fellépési engedélyt – nem vesz részt. A Kamarazenei Ünnepeken egyébként az 5. vonósnygyest akarták előadni.

Augusztus 7. Levél az Universal Editionnak.

Augusztus 19-én elviszi édesanyjához az Universal Edition elszámolását, amely kedvező, bár a németországi kölcsönanyag-díjakat (kb. 600

pengő), a német devizakorlátozások miatt, nem küldték meg.

Augusztus 20-án örömmel válaszol Albrecht Sándor pozsonyi hangversenytervére (nem valósult meg).

Augusztus 21-én (tévesen augusztus 2-i keltezéssel) hosszú születésnapjókívánságot küld Béla fiának Kaposvárra. Az említett devizakorlátozáson kívül kitér arra, hogy az Autorenvereintől a szokásos évi 2–3000 pengő járandóság helyett 400 pengőt kapott. „Azon gondolkozunk Kodállal, ne követeljük-e az U.E.-től a Németországba ’hitelbe’ szállításoknak föltétlen megszüntetését, ha nem fizetnek érte.” A trencsén-teplici ügyről és a Concertgebouw-ról szólva azt írja: „Egyáltalán, már alig van ország, amelyikkel rendes viszonyban volnék”. Beszámol a készülő kétzongorás-ütős szonátáról és egy újabb megrendelésről: a Hegedűversenyről; ennek haladásától függően utazik Kaposvárra. A török nyelvet továbbra is tanulmányozza és – részben humoros formában – rokonszavakat, mondatszerkezeteket ismertet.

Augusztus 24-én Antonia Kossarnak a nyugat-európai lehetőségekről ír.

Augusztus legvégén két napra hűgához utazik.

Szeptember 2-án, már ismét Budapestről, örömmel közli Paul Sacherral, hogy a kétzongorás-ütős kvartett majdnem elkészült, és reméli, hogy eljátszásával nem lesz nehézség. – Az Universal Editionnak is ír.

Szeptember 6-án még a tervezett pozsonyi hangverseny részleteiről ír Albrecht Sándornak. – Velencében előadják a *Zenét*.

Szeptember 9-én és 13-án az Universal Editionnak ír.

Szeptember 13-án Antonia Kossart koncertjei időpontjának egyeztetésére kéri. (Egyre több gondot okoz, hogy A. Kossar igen rossz szervező, ami rengeteg levelezést tesz szükségessé.) – Megismétli Paul Sachernek 2-án írt levelét attól félve, hogy az nem ért oda.

Szeptember 14-én, Voinovich Géza akadémiai főtitkárnak írt levelében – a Magyar Tudományos Akadémia felszólítására – beszámol addigi ott végzett munkájáról. Még körülbelül 3 évre becsüli a hátralevő munkát, és gazdasági javaslatokat is tesz. (A háború és Bartók távozása az-

után teljesen megváltoztatta a helyzetet.)

Szeptember 20-án a Budapesten járó Székely Zoltánék meglátogatják Bartókékat, majd együtt kisebb kirándulást tesznek.

Szeptember 21-én sürgeti Antonia Kossar válaszát: jelzi, hogy a januárra tervezett Ansermet-hangverseny, amely egyéb terveivel ütközött volna, elhalasztható. – Édesanyjánál tett látogatásakor elmondja, hogy a Zene Bázélban és Genfben sikert aratott, Velencében is tetszett, Budapesten Dohnányi fogja előadni a Filharmonikusokkal. (A hazai bemutatóra 1938. február 14-én került sor.)

Szeptember 23-án Zürichben is előadják a *Zenét*.

Bartók levélben kéri a Magyar Rádiót, hogy előadói szerepléseinek közvetítését olasz és német állomásoknak ne engedélyezzék. (A Rádió szeptember 17-én részvételét kérte az október 22-i ünnepi Liszt-hangversenyen, 300 pengő tiszteletdíjért.)

Szeptember 27-én elküldi Antonia Kossarnak Amszterdamba londoni műsorainak tervezetét, hosszabb levelet ír Paul Sachernek Bázélba és ír az Universal Editionnak.

Szeptember 30-án megállapodik a Rózsavölgyi és Társa céggel, hogy a *Gyermekeknek* I–IV. füzetéből, valamint a *10 könnyű zongoradarabból* két füzetnyi, „Ifjúság” vagy hasonló címmel megjelenő anyagot válogat és revideál. (Nem valósult meg.)

Október 2-án a budapesti Rádió tudomásul veszi szeptember 23-i kívánságát. Az *Est* című napilap indiszkrécioja folytán ez napvilágra kerül; Bartók bosszankodva tisztázza: a tilalom oka az, hogy az olasz, illetve a nemzeti szocialista német rádió soha nem hívta meg szereplésre, így méltánytalan, hogy ajándékképpen kapják meg zongorajátékát.

Október 8-án Ernst Mohrnak ír Bázélba és az Universal Editionnak Bécsbe. Antonia Kossarral közli, hogy Dohnányi op. 1-es zongoraötösét hajlandó játszani, de a másodikat nem. (Január 23-án, Hilversumban, valóban az első kvintettet játszotta.)

Október 9-én levelezőlapon meghívja Deutsch Jenőt: *október 12-én* lakásán játssza el tervezett hangversenyének műsorát.

Október 18-án közli az Universal Editionnal az olasz és német rádióközvetítésekkel kapcsolatos állásfoglalását. – Paul Sacherral közli, hogy új művének végleges címe: *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* (mert esetleg 3 ütősre lesz szükség). – Antonia Kossarnak újabb műsorterveket küld.

Október 22-én, Liszt 126. születésnapján, a Rádió ünnepi hangversenyén műsora: *Sunt lacrymae rerum, Eclogue* és *Weinen, Klagen variációk*.

Október 26-án hágai és rotterdami műsorterveket közöl Antonia Kossarral. – Levelet ír Paul Sachernak a januári Bázeli előadásának lehetséges időpontjával kapcsolatban.

Október 27-én, Budapesten, a Székesfővárosi Népművelődési Bizottság hangversenyén, Fleischer Antal vezényletével, a *Rapszodiát* játssza.

November 6-án Kaposvárra utazik Béla fiáék meglátogatására.

November 8-án visszatér Budapestre. – Párizsban Paul Sacher vezényletével előadják a *Zenét*.

November 9-én november 11-re meghívja Deutsch Jenőt.

November 10. Levél Antonia Kossarnak a Bazel–Hága–London–Brüsszel hangverseny-út időpontjainak egyeztetéséről.

November 11-én Paul Sachernak a kézzongorás-ütős Szonáta technikai kérdéseiről, Müller-Widmann asszonynak svájci programjáról ír, megköszöni meghívását, és megírja, hogy éppen új műve (*Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre*) első tételének I. zongoraszólamát tanulja, amit igen nehéznek tartott.

November 13-án Budapesten, a Magyar Múzsza jótékonyági hangversenyén a *15 magyar parasztdal* 6–15. számát játssza.

November 24-én megírja Antonia Kossarnak, hogy Bechstein zongorán nem akar játszani, mivel a cég június 15-én megszakította vele a kapcsolatot.

November 25. Egyeztető levelet ír Paul Sachernak Bazelba.

November 27. Levél az AKM-nak.

November 30-án Rásonyi Lászlónak ír Ankarába, aki 6 hónapja nem válaszolt levelére; egyébként is úgy látja, hogy a törökországi dolgok elaludtak. – Lessing Baden-Baden-i főzeneigazgató kérésére műveket és előadókat ajánl a következő évi fesztiválra.

December 2-án *A kékszakállú herceg vára* budapesti előadását a Rádió is közvetíti.

December 6-án közli Antonia Kossarral brüsszeli programját.

December 10. Bartók és Gregor Piatigorsky gordonkaművész szonátaestje a Fővárosi Vigadóban. A műsor: Beethoven op. 102-es B-dúr, Brahms e-moll szonátája, Bartók 1. rapszódiajának gordonka–zongora változata, Debussy Szonátája, továbbá Bach C-dúr szólógordonka szvitje.

December 14-én a Zeneművészeti Főiskolán Bartók Waldbauer Imrével és Kerpely Jenővel Mozart E-dúr és Mendelssohn op. 49-es d-moll trióját játssza.

A nyugat-európai hangversenyekkel kapcsolatban még mindig állandó a zűrzavar.

December 14-én, 17-én és 27-én Bartók újabb kérdéseket próbál tisztázni Antonia Kossarral: felforgatták az amszterdami műsort, és még nem rögzítették, kik lesznek a partnerei.

December 23-án a budapesti Rádióban a *Mikrokozmoszból* játszik, 300 pengő tiszteletdíjért.

December 24. Karácsonyi látogatás édesanyjáéknál.

December 27-én levelezőlapra írja meg Paul Sachernak, hogy „Feleségem neve ebben az alakban jelenjen meg a műsoron: 'Frau DITTA Bartók.'”.

December 28-án a Tudományos Akadémián technikai próbát tart másnapi előadásához.

December 29. Előadás a Magyar Néprajzi Társaság rendezésében, a Tudományos Akadémián, *Adana-vidéki török népzene* címmel.

December 30-án a Pesti Hírlapban cikk jelenik meg Bartókról, melynek vége így hangzik: „Büszkén hirdethetjük, hogy a XX. század legna-

gyobb és legeredetibb zeneszerzője Bartók Béla, nekünk, a maroknyi megtépzott, de tehetségekben gazdag népnek jutott. Bartókban és tehetségében hinnünk kell, mert művészetével és műveivel új hitet akar önteni a kifáradt Európa megújhodást váró lelkébe”.

December 31-én Ernst Mohrnak Bázélba az ottani előadásaival kapcsolatos technikai feltételekről ír. – Antonia Kossarral közli Amszterdamba érkezésének idejét és bázeli címét. – Hosszabb egyeztető levelet küld Paul Sachernak Bázélba.

1938

Január 3-án értesíti Müller-Widmann asszonyt, hogy feleségével együtt 9-én érkezik Bázélba.

Január 7. Ünnepi hangverseny a Zeneművészeti Főiskolán Thomán István 75. születésnapja alkalmából, amelyen a régi Thomán-tanítványok sorában Bartók az *1. rondót*, *1. siratóéneket* és *Allegro barbarót* játssza. – A *Zene* előadása a londoni Rádióban, Hermann Scherchen vezényletével.

Január 8-án Bartók elbúcsúzik édesanyjáéktól, és feleségével együtt Svájcba indul.

Január 9-én este érkeznek Bázélba. Müller-Widmann asszonyéknál szállnak meg.

Január 11-én és 15-én innen ír ismét Antonia Kossarnak a még mindig nem teljesen kialakult programokról.

Január 14-én dr. Ernst Mohréknál ebédelnek.

Január 15. Előadás a bázeli Rádióban, *A kelet-európai népzene* címmel.

Január 16-án (vasárnap) délelőtt az Internationale Gesellschaft für Neue Musik helyi szekciójának tízéves jubileumi hangversenye a bázeli Konzervatóriumban, 3 ősbemutatóval. Albert Roussel és Willy Burkhard egy-egy műve után került sor a *Szonáta két zongorára és ütő-*

hangszerekre bemutatójára, Bartók, Bartókné, Philipp Rühlig és Fritz Schiesser előadásában. Utána Velics László berni magyar követ ebédet ad tiszteletükre a bázeli Trois Rois hotelban, majd Paul Sacheréknál teadélutánon vesznek részt. Az ebéd menükártyáját, a 15 résztvevő aláírásával elküldik Bartók édesanyjának.

Ezután Bartókné hazautazik.

Január 17-én Bartók Bázélból Kölnön át Hágába indul, ahova este érkezik meg. A Hotel de Vieux Doelenben száll meg.

Január 18. A *Zene* hágai előadása, holland szokás szerint kétszer: a hangverseny elején és végén, közben Bartók szólószámaival a *Mikrokozmoszból*. A *Zene* második előadása alatt édesanyjáéknak és feleségének ír: „Nem valami nagyszerű előadás...” – Este zártkörű estélyen vesz részt.

Január 19-én Hágából Vlissingenen keresztül, jó tengeri út után, Londonba érkezik. A hajóról többek között a kétzongorás–ütös Szonáta előadási lehetőségeiről ír.

Január 20-án a londoni Rádióban a *Mikrokozmoszból* játszik.

Január 21-én még Londonban megkezd egy levelet Müller-Widmann aszszonynak.

Január 22-én már Amszterdamba érkezik, a Villa Wetering penzióban száll meg. A Dohnányi-kvintettet próbálják.

Január 23-án írja édesanyjáéknak, hogy a hilversumi Rádióban játszik, Kodály és saját zongoradarabjaiból (*Mikrokozmosz*-válogatást és a *Suite*-et), valamint egy vonósnégyessel a Dohnányi-kvintettet.

Január 24-ére tervezett rotterdami hangversenye „elmarad, mert alig vettek rá jegyet” – írja feleségének.

Január 25-én Amszterdamból írja Gertler Endrének Brüsszelbe, hogy nincs ideje az általa kért cikk megírására. – Paul Collaer rádióigazgatónak brüsszeli hangversenye előkészítéséről ír, és arról, hogy szó lehet egy kisebb mű komponálásáról a májusi ünnepekre. (Ez nem valósult meg.) – Bartók-est keretében a *Mikrokozmoszból* játszik, és

Betty van den Bosch énekét kíséri, aki három *Ady-dal*át adja elő. Andries Roodenburg és Frid Géza a 2. hegedű–zongoraszonátát játssza.

Január 26-án Amszterdamból ír édesanyjáéknak és feleségének, a hollandiai hangversenyekkel kapcsolatos bosszúságairól, majd Hágában tart felolvasást, *A kelet-európai népzene* címmel.

Január 27-én Amszterdamból Luxemburgba utazik.

Január 28-án Luxemburgból édesanyjáéknak ír, és Constantin Brăiloiunak Bukarestbe.

Január 29-én Luxemburgban befejezi Müller-Widmann asszonynak Londonban megkezdett levelét. Ebben bosszankodva írja: „... Alighogy visszaérkeztem Amszterdamba, megtudtam, hogy a rotterdami hangverseny (jan.24.) érdeklődés hiányában elmarad. ... egy lemondást 2 nappal a hangverseny előtt mégsem lehet tudomásul venni!”. – Az Universal Editionnak, továbbá Béla fiának is ír „ebből a majdnem legkisebb európ. országból, ahol a 'hadsereg' 150 főből áll, és ahol – mert úgyis kilátástalan dolog – nincs fegyverkezés”. – Este a Rádióban a 2. zongoraversenyt játssza. A zenekarral és a karmesterrel egyaránt elégedett.

Január 30-án Luxemburgból Brüsszelbe utazik. A Hotel Cosmopolite-ban száll meg. Este a Rádióban *Az éjszaka zenéjét*, az op. 14-es *Suite*-et és a *Preludio–All'Unghereset*, Paul Collaerral a 2. hegedű–zongoraszonátát játssza, és Martin-Metten énekesnőt kíséri a *20 magyar népdal* 8 számában.

Ezután hazaindul – kedve ellenére Németországon keresztül.

Január 31-én útközben beszámol Albrecht Sándornak hangversenyeiről, megemlítve, hogy mivel nem kapta meg a pozsonyi fellépési engedélyt, örül, hogy az előző évben nem ment el Trencsénteplicbe. – Tokióba írott levelében felhatalmazza Wilhelmine Creelt néhány megküldött Bartók-cikk lefordítására és bárhol való közlésére.

Február 1-én Budapestre érkezve adja postára a leveleket, Albrecht Sándorét rövid záradékkal kiegészítve.

Február 2-án rögtön meglátogatja édesanyjáékat; *7-én* pár sort írnak közösen Tóth Emilnének.

Február 9-én fényképeket küld a Baden-Baden-i Musikedirektionnak, és felvilágosítást ad egyes műveire vonatkozólag.

Február 10-én, a Budapesti Női Zenekar hangversenyén, Sándor Frigyes vezényletével Mozart c-moll versenyművét játssza. Tiszteletdíja 200 pengő.

Február 13-án (vasárnap) – a másnapi hangverseny főpróbája mellett – a szokottnál is több levelet ír. – Antonia Kossart tájékoztatja arról, hogy a luxemburgi Rádióban júniusban előadnák a kétfonórás-ütős Szonátát, de ezt csak akkor vállalja, ha összekapcsolhatja egy scheveningeni hangversennyel (amely ugyan meghiúsult, de Luxemburgba mégis elment júniusban). – Philaret Kolessának megköszöni új könyvét, és viszonzásul egy angol brosrát küld (valószínűleg a *Collecting folksongs in Anatolia* példányát). – Az izraeli Musica Hebraicával közli, hogy nem vállalja cikk írását számukra. – Ír az Universal Editionnak, Bodon Pál kecskeméti zeneiskolai igazgatónak visszaküldi egy hangszerelését, melyet jónak és kiadásra alkalmasnak talál.

Február 14. A Zene hazai bemutatója, a Budapesti Filharmonikusok hangversenyén, Dohnányi Ernő vezényletével.

Február 18-án két ízben is jár édesanyjánál.

Február 21-én budapesti rádióhangversenyén Weber e-moll szonátáját és Debussy *Images* sorozatának *Reflets dans l'eau* és *Mouvement* tételét játssza. A tiszteletdíj 200 pengő.

Február 23. Levél az Universal Editionnak.

Március 6-án a Fővárosi Vigadóban, a Budapesti Női Zenekarral Bach d-moll zongoraversenyét játssza, Somogyi László vezényletével. A hangversenyt a Zsidó Leányárvaház javára rendezik. Bartók tiszteletdíja 400 pengő.

Március 7-én megsürgeti a scheveningeni megbízást és Antonia Kossar elszámolását nyugati útjáról. – Ír továbbá a zürichi Konzertgesellschaftnak és az AKM-nek.

Március 10-én „Igen tisztelt Tanár Úr” megszólítással fonográf-felvételekről szóló részletes bírálatot fogalmaz.

Március 11-i postabélyegzővel és *március 12-i* (valószínűleg téves) keltezéssel tájékoztatja Antonia Kossart, hogy meghívták Londonba, így az összeköthető Luxemburggal, és Scheveningent el lehet hagyni.

Március 13-án a birodalmi német csapatok megszállják és Németországhoz csatolják Ausztriát.

Ez az esemény Bartókot minden eddiginél jobban felizgatta és talán egész hátralévő életében befolyásolta minden cselekedetét. A politikai szempontokon kívül csapás volt számára az is, hogy az osztrák Zeneszerző Szövetséget, melynek tagja volt, beolvasztották a STAGMA nevű német szövetségbe; az Universal Edition nagyrészt zsidó származású vezetőit eltávolították; Csehszlovákia kényessé vált helyzete lehetetlenné tette a szlovák kiadvány ügyét, bizonytalanná vált édesanyjának onnan származó nyugdíja is. Félő volt, hogy Magyarországra is sokkal nagyobb nyomás fog nehezedni minden téren, és kéziratai is veszélybe kerülnek.

A hangversenyélet nem állt meg.

Március 22-én a Fővárosi Vigadóban az Ernest Ansermet vezényelte Budapesti Hangverszenyekar, műsorának második számaként, Bartók közreműködésével, a 2. zongoraversenyt játssza. – Az Est újból közli az 1937. október 10-i nyilatkozatot, „Bartók Béla megmagyarázza rádió-tilalmát” címmel.

Március 24-én Antonia Kossarnak Bartók még mindig a scheveningeni lehetőségekről ír. Újból hangsúlyozza, hogy a Concertgebouw-val nem akar semmit sem kezdeni.

Március 27-én Kristóf Károly újságírónak ír, továbbá az Est szerkesztőségének azért, mert újból felmelegítették az olasz és német rádióközvetítések elleni tiltakozását, ezúttal még hozzá hamis kiegészítéssel. Kéri, hogy nyilatkozatát közöljék.

Március 28-án közli Isoz Kálmánnal, a Zeneművészeti Főiskola titkárá-

val, hogy a Concertgebouw jubileumára – a közöttük lévő kibékíthetetlen ellentét miatt – nem küld kéziratot. – Ekkor kezdi meg tartós harcát a különböző német szervekkel. 5-5 melléklettel érélyes hangú nyilatkozatot küld a STAGMÁ-nak, az AKM-nek és a Baden-Baden-i Musikedirektionnak, kifejtve annak jogtalanságát, hogy népdalokat felhasználó műveit „átdolgozás”-nak minősítik. – Közreműködik az Egyetemi Énekkarok hangversenyén. Műsora: *Síppal-dobbal, Az éjszaka zenéje, Preludio–All’Ungherese*, valamint Kodály *Sírfelirat*.

Március 31-én Prágában előadják a *Zenét*.

Április 2-án Albrecht Sándornak az Anschluss (Ausztria bekebelezése) gazdasági és erkölcsi következményeiről ír. „Éppen ezért (kampós-) keresztet kell vetnem a Maticánál levő kéziratra és veszni hagyni ott, ahol van. ... Legnagyobb baj, hogy nálunk is hasonló fordulat várható, csak az a kérdés, mikorra? És ha ez bekövetkezik, hogy legyen az embernek maradása?!”

Április 4-én az Amszterdamban élő Frid Gézánál arról puhatolódzik, hogy a BUMA (a holland zeneszerző-szövetség) felvonná-e tagjai közé. (Ez az irreális elképzelés a rohamosan romló politikai helyzetben nem valósult meg.)

Április 6-án érélyes hangú levelet ír a Baden-Baden-i Musikedirektionnak, tervezett hangversenyük ügyében, amelyen az *Öt magyar népdalt*, Bartók tiltakozásával mit sem törődve, átdolgozásnak minősítve akarják előadni. (Elő is adták.) – Este előadást tart az „Énekszó” szemináriumában, *A bolgár ritmus* címmel.

Április 9-én édesanyjáéknál ebédel.

Április 13-án a STAGMÁ-nak ír, és Müller-Widmann asszonynak Bázélba, már célozva arra, hogy a „nácisított” Universal Edition helyett a Boosey and Hawkes céggel szeretne kiadói szerződést kötni, továbbá hogy kézirateit szeretné Svájcban biztonságba helyezni. Megírja aggodalmait a jövőt illetően, és azt is, hogy sem Ő sem Kodály nem voltak hajlandók a faji származásra vonatkozó kérdőívet kitölteni.

Április 19-én dedikált fényképet küld a Cseh Filharmonikusoknak.

Április 24-én kéri Albrecht Sándort, hogy édesanyja nyugdíjának rendszeres átutalásáról tárgyaljon a pozsonyi pénzügyi körökkel. – A budapesti Operaház felkéri, hogy két színpadi műve után járó szerzői jogdíjait ne az Universal Editionnak, hanem közvetlenül neki fizessék ki.

Április 28-án elküldi Rásonyi Lászlónak Ankarába a török gyűjtemény szövegeinek letisztázott részét, és annak ellenőrzését, kiegészítését kéri.

Április 29. Levél a STAGMÁ-nak.

Május 3-án a budapesti Rádióban Bach D-dúr partitáját és Scarlatti három szonátáját játssza. Tiszteletdíja 250 pengő.

Május 5-én Firenzében előadják a *Kékszakállút*.

Május 8. A *Zene* előadása Párizsban, Charles Münch vezényletével. – Bartók ír a londoni Boosey and Hawkes cégnek.

Május 9-én tiltakozó levélben fordul az Universal Editionhoz, amiért az *Öt magyar népdal* kottáját elküldték Baden-Badenba.

Május 10-én meglátogatja édesanyjáékat, és levelet ír az AKM-nek.

Május 12-én elküldi Rásonyi Lászlónak Ankarába a török szövegek hátralévő részét. – Antonia Kossarnak megírja, hogy Olaszországban is szándékozik hangversenyezni (ez nem Kossarné területe), amit egyeztetni kell a jövő évi hollandiai tervekkel.

Május 13-án Bartók megkapja a Magyar Kórus első elszámolását a 27 kórusműről. Másfél év eredménye: 742 eladott partitúra és 20 366 szólam; Bartók részesedése 659.90 pengő. (Kb. egyhavi fizetésének felelt meg.)

Május 19-én „virágnyelven” tudatja Albrecht Sándorral, hogy tanítványa, Bacsák Erzsébet, aki rendszeresen jár Budapestre órákra, meg tudja oldani az Albrechtéknál tartalékolt pénzösszeg áthozását, a havonkénti nyugdíj átutalásának pedig nem lesz akadálya.

Május 21-én kéziratának első részét postán kiküldi megőrzésre Müller-Widmannékhoz Bázalba.

Május 23-án ismét ír a Boosey and Hawkes cégnek.

Május 24-én elküldi Müller-Widmann asszonynak kéziratai első szállítmányának jegyzékét, és közli nyári hangverseny- és nyaralási tervüket. – A bécsi helyzetről írja: „... Az A.K.M. Bécsben sorozatosan sérti meg az alapszabályukat, ... a legújabb, hogy megtagadja az esedékes összegek kifizetését azoktól a tagoktól, akik a kérdőívek - jogtalanul kívánt - kitöltését [a nagyszülőkről] metagadják.”

Május 25-én és 27-én Antonia Kossarnak a Benelux hangversenyek időpontjáról és honorárium-igényéről ír.

Május 27-én és 28-án két moldvai csángó asszonnyal, akik az eucharisztikus kongresszus ürügyén jöhettek Budapestre, Pátria hanglemez-felvételeket készítenek a Rádióban. Az asszonyok nevét el kellett hallgatni, a román megtorlástól való félelmük miatt. – Az AKM-nek írt levél mellett Bartók A. Kossar újabb hangverseny-javaslatára távirattal felel: „Lehetetlen”.

Május 29-én elküldi Müller-Widmann asszonynak a második kézirat-csomagot, és beszámol a csángó felvételekről: „Tegnap és tegnapelőtt két szép napom volt: két úgynevezett 'Csángó' asszony volt itt Moldovából [Kelet-Románia]: a csángók a létező legkeletibb magyarok, akik sohasem tartoztak Magyarországhoz, kb. 20.000 lelket számlálnak, [nyelvileg] rettenetesen el vannak nyomva [politikailag is], de megőriztek egy egészen különleges régies nyelvet. Éppen a románok hihetetlen politikai elnyomása miatt lehetetlen őket Budapestre hozni, most is csak az eucharisztikus világkongresszus alkalmával volt lehetséges. Itt most pompás gramofon-felvételeket csináltak velük.”

Édesanyja állapota egyre súlyosabb, már alig tud járni. Így Bartók arra kéri hűgát, hogy vagy ő, vagy Éva lánya feltétlenül jöjjön Budapestre, és Bartókék távollétében maradjon édesanyjáéknál.

Június 6-án a harmadik (majd tévesen június 14-i dátummal a negyedik) kéziratcsomagot is elküldi Bázalba. Mindkettőről külön levelet küld Müller-Widmann asszonynak.

Június 7-én, amikor feleségével együtt Németországon keresztül Svájcba utazik, magával viszi a még hátralévő kéziratanyagot. – Hosszú indoklással még Budapestről megírja az AKM-nek kilépő levelét.

Június 8-án, még a vonaton írnak Budapestre édesanyjáéknak és közben odaérkezett húgának. A bázeli pályaudvaron a 14 óra 25 és 14 óra 50 közti várakozás ideje alatt átadják Müller-Widmann asszonynak az ötödik csomag kéziratot, majd továbbutaznak Luxemburgba.

Június 9-én Luxemburgban a kétszongorás Szonátát próbálják, a szokástól eltérően karmesterrel (valószínűleg Henri Pensis-szel), aki meghívja őket esti hangversenyére a Rádióba. – Levelezőlapot írnak édesanyjáéknak.

Június 10-én délelőtt és délután is próbálnak.

Június 11-én este a luxemburgi Rádióban előadják a kétszongorás-ütőhangszeres Szonátát. A karmester inkább nehezíti az előadást; az ütősök is gyengék, ami megzavarja Bartókot: „nagyot paccoltam éppen a legkönnyebb helyen” – írja édesanyjának. – Levélben megírja Péter fiának, hogy becsülje meg a Rácz Aladártól ajándékba kapott „mészszelátót”, mert az egy nagyon nagy dolog.

Június 12-én Luxemburgból sürgeti Antonia Kossarnál az egyre zavarosabbá váló őszi időpontok tisztázását.

Június 13-án már Brüsszelből írnak özv. Bartók Bélánénak.

Június 14-én Ostendébe érkeznek.

Június 15-én Ostendéből Londonba hajóznak. Meighar-Lovettéknél szállnak meg, a Cadogan Square 71-ben.

Június 16-án előkelő szállásukról, az igen sok meghívásról, a túl rövid próbaidőről ír Bartók édesanyjáéknak.

Június 17-én a Daily Telegraph és a Morning Post fogadást ad az Új Zene Nemzetközi Társaságának fesztiválja alkalmából.

Június 18-án az ütősökkel próbálnak.

Közben Bartók az angol zeneszerző egyesületbe (PRS) való belépés lehetőségeiről tárgyal; megkéri annak képviselőjét, hogy a stockholmi konferencián pártolja.

Június 19-én Amszterdamba írt levelében Frid Géza útján ugyanerre kéri a holland egyesület (BUMA) küldöttjét.

Június 20. Bartók utolsó angliai szereplése, Londonban. Délelőtt másfél, délután két és félórás próba után este feleségével előadja a kétzongorás-ütős Szonátát.

Június 22-én megírja Müller-Widmann asszonynak bázeli érkezésük és tartózkodásuk idejét.

Június 24-én Antonia Kossarral az őszi hangversenyekkel kapcsolatos legújabb helyzetet ismerteti.

Június 25-én, tárgyalási befejeztével, elindulnak Londonból. Bartók utójára hagyja el azt az országot, melyben Magyarország és az USA után legtöbbször – összesen 50 ízben – szerepelt. – A csatornán nagy viharba kerülnek.

Június 26-án reggel érkeznek Bázelba. Müller-Widmannéknál szállnak meg.

Június 28-án leírja édesanyjának megérkezésüket és főleg a hajóutat. – Kun Imrének, a budapesti Koncert hangversenyrendező iroda igazgatójának megadja a hollandiai és olaszországi hangversenyek lehetséges időpontját. – Hosszabb levélben számol be Székely Zoltánnak a bécsi székhelyű, és így náci irányítás alá került, Universal Edition kiadóval kapcsolatos fejleményekről: „... Helyzetem továbbra is zavaros, legjobb esetben néhány héten belül tisztázódik annyira-a mennyire. Arról van szó, hogy kiszabadítsanak a bécsi rablózsványok karmai közül ... Ha sikerül az UE haramiáktól megszabadulnom, akkor más kiadóhoz kerülök (angol). ...”.

Június 30-án Bázeltől Braunwaldba (Glarus) utaznak. A Hotel Tödiblickben szállnak meg. „A tulajdonképpeni pihenés csak most kezdődik számunkra” – írja Bartók édesanyjáéknak.

Július 3-án arról számol be, hogy kirándulgatnak, bár igen rossz az idő, és noha vitt magával írnivalót, egyelőre avval sem foglalkozik. Délután meglátogatják a szintén ott nyaraló Geyer Stefit.

Július 4-én megköszöni Müller-Widmann asszonynak a bázeli vendéglátást és hívja, látogassa meg őket Braunwaldban. Aznap kirándulásukról írja: „... a mai napot jól kihasználtuk, 9 órától 17 ½ óráig a hegyekben voltunk, körülbelül 1900 méterig másztunk, mentünk havon át, láttunk hegyi csókát, szedtünk háromféle enciánt, soldanellát, stb. ...”

– *5-én* megköszöni a közben megküldött fényképeket.

Július 7-én egésznapos kirándulást tesznek az Eckstock tövéhez.

Július 8-án örömmel nyugtázza édesanyja saját kezűleg írt levelezőlapját, hiszen tudja, milyen nehezére esik az írás.

Július 10-én ismét meglátogatja Geyer Stefiéket. Továbbra is rossz az idő, 3 napja nem tudnak kirándulni, írja Bartók édesanyjának.

Július 12-én ifj. Bartók Béla (akit időközben Kaposvárról Budapestre helyeztek) beszámol édesapjának a hazai eseményekről, így arról, hogy a nyilaskeresztes párt vezérét, Szálasi Ferencet, 3 évi fegyházra ítélték, és Hóman Bálint kivált a kormányból. – Ezek a hírek kedvező hatással voltak a fokozódó német nyomástól féltő Bartókra. – Péter fiának az időjárásról és a hazautazásról ír: „... Még 6 napunk van itt, nem sok remény a jobb időre [ma is teljesen borult, völgyközi kolbász-felhők képződnek, nemsokára bizonyára esni fog]. ... 18.-án indulunk haza.”

Július 14-én és 15-én kicsit javul az idő, kirándulnak Braunwald környékére.

Július 16-án autóval kirándulnak Glarusba (a kanton fővárosába). – Bartók megírja édesanyjáéknak hazatérésük időpontját.

Július 18-án édesanyjukért aggódó levelezőlapot küld hűgának Szöllös pusztára. – Müller-Widmann asszonynak Sempachba azt írja, sajnálja, hogy nem sikerült Braunwaldban találkozniok. – Délután Braunwaldból hazaindulnak Magyarországra.

Július 19-én Budapesten Bartók kiállítja az angol szerzői jogi társaság, a PRS (Performing Right Society) számára a belépési nyilatkozatot. (Bartók Magyarországot illetően a magyar egyesület, a MARS [Ma-

gyar Szövegírók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetkezete] tagja akart maradni, amit a PRS ellenzett.)

Július 20-án magánórát ad.

Július 21-én meghívja Deutsch Jenőt *22-én* délutánra.

Azon a héten Manga János népdalkutató, Bartók jelenlétében, két menyhei (Nyitra vármegye) asszonnyal felvételeket készít Budapesten.

Július 27-én Bartók a novemberi Benelux műsortervekről ír Antonia Kossarnak, melyek kivételesen egy-két nap eltéréssel meg is valósultak. Megemlíti december és február között tervezett prágai szereplését is. (Ez a csehszlovák válság idején az állandóan pesszimista hangulatú Bartók részéről szokatlan naivitás volt.)

Július 28-án Albrecht Sándornak írt levelében beszámol pénze egy részének megérkezéséről és a prágai tervről, melyhez szívesen kapcsolna egy pozsonyi szereplést. Ugyancsak terveket sző a Maticával való kapcsolatainak további fenntartásáról.

Július 29-én Péter fiának sajnálkozva írja, hogy megint csak levélben tudja köszönteni születésnapja alkalmával.

Július 30-án Walter Schulthessnek ír Zürichbe.

Augusztus 3-án értesíti Béla fiát, hogy *5-én* meglátogatja őket új lakásukban, a Budafok városához tartozó Kelenvölgyben. (1950. után Budapest XI. kerületéhez csatolták.)

Augusztus 8-án erélyes hangú levelet ír az AKM-nek. Újabb indokait adja kilépési szándékának, melyet fenntart.

Augusztus 15-én az őszi hangversenyek részleteiről ír Antonia Kossarnak.

Augusztus 19-én üzeni Deutsch Jenőnek: „saját anyagomat inkább személyesen akarnám átadni, legjobb lesz, ha jövő hét szombatján [VIII. 27.] jön érte”.

Augusztus 22-én jókívánságokat küld Béla fia születésnapjára.

Augusztus 24-én feleségével közös levélben írják meg Péter fiuknak, hogy a sok utazásuk miatt keveset lesznek otthon, és ezért Pétert beíratják a

Városliget melletti evangélikus fiú intézetbe, ahonnan minden hétfvé-
gén hazamehet majd.

Augusztus 29-én közli Kun Imrével az olasz körút műsortervét és feltéte-
leit. – Antonia Kossarnak részletezi a kézzongorás Szonáta ütőseinek
hangszerkészletét, és érdeklődik a „biztos” rotterdami és utrechti sze-
replésről (egyik sem valósult meg). – Albrecht Sándornak a pozsonyi
szereplés engedélye ügyében ír (amely szintén nem valósult meg).

Augusztus 30-án rendezi számláját a Grill-féle könyvkereskedésben.

Szeptember 5-én Benny Goodman klarinétművésznek írja: „Két rövid kla-
rinét darabot írok Önnek 1938. október elején. 1938. XI. 1–1941. X.
31-ig 300 \$-ért Ön az előadás kizárólagos joga”. (A Benny Goodman
megrendelésére készült *Kontrasztok*.) A MARS hozzájárul, hogy Ma-
gyarország területére vonatkozólag Bartók a magyar szövetség tagja
legyen, és ezt közli is a STAGMÁ-val.

Szeptember 9-én válaszol Antonia Kossarnak, aki közölte, hogy Utrecht
és Rotterdam elmarad, viszont a többi Benelux hangverseny meglesz.
(Ekkor még liverpooli hangversenyt is terveztek, de ez nem valósult
meg.)

Szeptember 14-én Albrecht Sándornak az egyre bonyolultabb pénzáta-
lási nehézségekről és a közvetítőknél okozott kellemetlenségekről ír.
– Székely Zoltánnak levélben arról ír, hogy a Hegedűverseny kapcsán
az Universal Editionnal nem haladnak a tárgyalások. „... A németek
fenevadak, és ha nem sikerül velük annak az embernek megegyezni,
akkor esetleg csak azért is megmakacsolják magukat és nem engednek
szabadon. ...”.

Szeptember 24. A *Kontrasztok* című művének befejezése.

Szeptember 30-án édesanyjáéknál uzsonnázik.

Október 1-én, a müncheni szerződés (Csehszlovákia német-lakta területeinek
Németországhoz csatolása) idején, A. Kossarnak megírja, hogy a prágai
szerződés lehetetlen, és külön angliai utat sem vállal decemberben. –
Kun Imrének a tervezett olasz út előkészületeiről ír, a milánói szerződést

már alá is írta. Együttal volt tanítványa, Hevesi Piroska szerepeltetését ajánlja. Romániai szereplést is említ, de már mint valószínűtlent.

Október 2-án a Szépmíves Hangversenyzenekar, Vaszy Viktor vezényletével előadja a *Zenét*.

Október 6-án felolvas beteg édesanyjának a régi kritikákból, melyeket ő mindig szeretett nézegetni.

Október 8-án az Universal Editionnak ír, továbbá Antonia Kossarnak arról, hogy Charles Leirens megküldte „végleges” brüsszeli és antwerpeeni műsorát (ami azonban a szokott módon megint módosult).

Október 9-én – a müncheni döntés után – hosszan ír Müller-Widmann asszonynak egy davosi szanatóriumba Hitler politikájáról: „Ilyen vereség, amelyet most Anglia és Franciaország elszenvedett, még hozzá egy Hitlertől, ... aligha tudok együttműködést elképzelni a híhedt tengely és a nyugati országok között; a nagy leszámolásnak el kell jönnie, de később és még kedvezőtlenebb körülmények között”. Megírja azt is, hogy befejezte a Hegedűversenyt és a *Kontrasztokat*, és legtöbb idejét a népdalrendezésre fordítja: „... minden nap 10 órát dolgozom, kizárólag népzenei anyaggal; de 20 órát kellene dolgoznom ahhoz, hogy valamennyire előrehaladjak. ...annyira szeretném ezt a munkát a levegőben lógó világkatasztrófa előtt befejezni. És emellett a tempó mellett néhány évig eltrat még!”.

Október 11-én a PRS újból kifogásolja, hogy Bartók a MARS-nak is tagja akar maradni.

Október 14. Levél az Universal Editionnak.

Október 15-én Antonia Kossarnál sürgeti a brüsszeli rádiószerződést. – A Csalán úti ház tulajdonosát, Molnár Rudolfné értesíti, hogy hatósági tiltó rendelkezést kapott, így nem tudja az esedékes házbért elküldeni, továbbá kéri, intézkedjék, mert a légoltalmi rendeletek miatt a padlást ki kell üríteni.

Október 19-én megírja a PRS-nek, hogy ragaszkodik a MARS-tagsághoz, már csak az esetleges átutalási nehézségek miatt is.

Október 23-án megírja álláspontját művei kiadásáról a londoni új Universal Editionnak, amelyet a bécsi Universal elmenekült régi vezetői alapítottak. – Antonia Kossart már amszterdami műsoráról és érkezésének időpontjáról tájékoztatja, egyúttal a még mindig bizonytalan brüsszeli szerződést sürgeti.

Október 24-én Storm Bullnak ír Chicagóba és Székely Zoltánnénak gratulál kisfiuk születéséhez; de még ebben az örömteli levélben is írja: „El kéne menni innen, ama dögvészországnak szomszédságából, messzire-messzire, de hova: Grönlandba, Fokföldre, Tűzföldre, Fidzsi szigetekre, vagy még a Mindenható se tudja hova! ...”.

Október 27-én náthát kap, nem mehet az utcára.

Közben létrejött a brüsszeli megállapodás.

Október 28-án megírja Gertler Endrének Brüsszelbe érkezésének időpontját, egyben tájékoztatja a Bartók–Országh *Magyar népdalok* néhány szükséges változtatásáról.

Október 29-én nyugtázza Antonia Kossarnak a brüsszeli szerződést.

Október 31. A *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* hazai bemutatója a budapesti Operaházban, a Filharmóniai Társaság hangversenyén, Bartók Béla, Bartókné Pásztory Ditta, Jegesi József és Vigdorovits Sándor előadásában, Ernest Ansermet vezényletével. („...verők- és döngetők-re” – írja Bartók saját kezűleg édesanyja hangversenyjegyzékébe.)

November 1-én meglátogatja édesanyjáékat.

November 2-án ismét megírja Gertler Endrének Brüsszelbe, hogy november 5-én érkezik. – Gold István ügyvéd útján 20 pengő orvosi tiszteletdíjat küld dr. Rothmann Istvánnak, édesanyja kezelőorvosának.

November 4-én, még Budapestről, bosszankodva írja Antonia Kossarnak, hogy megint változtattak a műsoron, majd elutazik Brüsszelbe.

November 5-én este érkezik oda. Henry Quersin zenebarát házánál száll meg, a Louise Avenue 114-ben.

November 7-én megírja édesanyjáéknak, hogy szorgalmasan próbálnak, és jól érzi magát szállásadójánál.

November 8. Az „Élő művészet” Bartók-hangversenye Antwerpenben, a Királyi Kunstverbond színházban. Gertler Endrével a 2. hegedű-zongoraszonátát, majd szólóban a *Mikrokozmosz* hat darabját és a *Szonatinát*, végül ismét Gertzler Endrével a Bartók–Ország *Magyar népdalokat* és az 1. rapszodiát játssza. A műsor második részében a belga Nemzeti Zenekar, André Souris vezényletével, a *Zenét* adja elő. – Este visszautazik Brüsszelbe, ahonnan megírja Antonia Kossarnak hilversumi programját (amely azután teljesen megváltozott).

November 9-én Brüsszelben, a Királyi Konzervatóriumban, a Maison d’Art kamarazene-társaságának hangversenyén megismétlik az előző napi műsort. – Beszámol édesanyjáéknak addigi szerepléseiről és további útitervéről.

November 10-én délelőtt Brüsszelből Amszterdamba utazik. – Budapesten a Palestrina Kórus és a Székesfővárosi Zenekar, Vaszy Viktor vezényletével, előadja a *Cantata profanát*. – Bartók felesége Budapestről Hollandiába utazik.

November 13-án Hilversumban Mozart- és Debussy-művekből kétfonó hangversenyt adnak.

November 14-én Amszterdamból levelezőlapot írnak özv. Bartók Bélánénak.

November 15. A „Voor Allen” művészkör hangversenye az amszterdami Concertgebouw nagytermében. Bartók Székely Zoltánnal Mozart KV 526-os A-dúr szonátáját, Bartók 1. rapszodiáját és a *Román népi táncok* Székely-féle átíratát játssza. Feleségével Debussy *En blanc et noir*-ját adja elő és a kétfonó-ütőhangszeres Szonátát (Amszterdamban először), Chr. Smit és Th. van Dijk közreműködésével. – Paul Collaernak megírja, hogy november 19-én meglátogatják Brüsszelben.

November 17-én Budapesten dr. Csilléry Béla a „Turul” Szépművészeti Hangversenyzenekarral az 1. hegedűrapszodiát játssza.

November 18-án, már Brüsszelből, Bartók levelet ír a Revue Musicale-nak.

- November 19-én* a Bartók-házaspár Paul Collaeréknál ebédel.
- November 20-án* a brüsszeli Rádióban előadják a kétzongorás-ütőhangszeres Szonátát. – Bartók ajánlólevélben tanúsítja, hogy a Gertler-vonósnégyes kiválóan adja elő 4. kvartettjét.
- November 22-én*, már Budapestről, ajánlólevelet ír a Londonban élő Engel Iván zongoraművésznek, aki a glasgow-i zeneiskolában szeretne elhelyezkedni.
- November 23-án* az AKM-nek ír (melyről október 9-i levelében azt írta, hogy megszűnt). – A mechanikai jogokat védő bécsi Austro-Mechánától érdeklődik, hogy működik-e még egyáltalán?
- December 1-én* a budapesti Operaházban előadják a *Kékszakállút*.
- December 3-án* Székely Zoltánnak elküldi a Hegedűverseny első 60 lapjának 3 példányát.
- December 5-én és 7-én* Bartók Albrecht Sándornak ír Pozsonyba; bejelentett látogatását örömmel várja.
- December 6-án* Székely Zoltánnak írt levelében részletes instrukciókat ad a Hegedűverseny 3-án elküldött első 60 lapjával kapcsolatban.
- December 10-én* Antonia Kossarnak a következő évre tervezett hangversenyek egyeztetéséről, különösen a még mindig szóban lévő londoni szereplésről ír.
- December 26-án* véglegesen lemondja a londoni utat. – A budapesti Magyar Színházba Zathureczky Edével szonátamatinén Mozart A-dúr, Brahms G-dúr szonátáját és saját 2. rapszódiaját, szólóban *Az éjszaka zenéjét* és *Kis szvitet* játssza. Tiszteletdíja 360 pengő.
- December 28-án* a Boosey and Hawkes cégnek ír.
- December 29-én* a His Master's Voice Gramophone Company-tól és Kelen Péter Pál hanglemez-kereskedőtől adatokat kér a lemezek fogypásáról.
- December 30-án* a budapesti Grill könyvkereskedésnél kiegyenlíti 20,39 pengős számláját karácsonyi vásárlásáról.
- December 31-én* Bartók Béla és Bartókné Pásztory Ditta szerződést köt új impresszáriójával, Schulhof Andorral, 1939. április 1. és 1940. augusz-

tus 31. közötti hangversenyeire, rádió- és hanglemezfelvételei szervezésére. (Később vele is nagyon sok nehézsége támadt Bartóknak, akár csak a Kossar irodával.)

A II. VILÁGHÁBORÚ. MÁSODIK ÉS HARMADIK AMERIKAI ÚT 1939–1945

1939

Január 3-án a Boosey and Hawkesnek ír az Austro-Mechana ügyében.

Január 9. A *Kontrasztok* ösbemutatója New Yorkban, Benny Goodman, Szigeti József és Petri Endre előadásában. – Elkészült a Székely Zoltánnak ajánlott Hegedűverseny. Bartók elküldi a mű egy részét Székely Zoltánéknak.

Január 10-én megírja Székelyéknek a kézirattal való tennivalókat azzal, hogy két nap múlva küldi a folytatást.

Január 12-én levélbeli tanácsokat ad Hans Priegnitz zongoraművésznek Berlinbe, aki egyik zongoraversenyének előadását tervezi a Deutschlandsenderben.

Január 13. Budapesti rádióhangverseny. Műsora: Brahms h-moll capriccio, Chopin cisz-moll noktürn, Beethoven op. 34-es F-dúr variációk és 5 szám a *Mikrokozmoszból*. Tiszteletdíja 300 pengő.

Január 16-án közli Kun Imrével, hogy tervezett romániai útját a sok huzavona miatt a jövő szezonnra kell halasztani, továbbá hogy a kecskeméti szerződést megkapta (Kecskeméten azután nem volt hangversenye; lehetséges, hogy elírás, a közlgő debreceni hangverseny helyett).

Január 21-én Louise Dyer-nek ír Párizsba: erősen bírálja Haraszi Emil Bartók-könyvét.

Január 28-án sok kellemetlen partnerének ír. A Matica Slovenskának a legnagyobb megvetés hangján addigi magatartásukról; az Universal Editionnak, az Austro-Mechanának és a londoni Universal képviselőjének, Alfred Kalmusnak rendezetlen kiadói ügyekről.

Január 31-én angol nyelvű levélben, „Dear Sir” megszólítással (talán a PRS-nek) a magyarországi körülményeket és az Universal Editionnal kapcsolatos jogi helyzetét ismerteti.

Február 1-én Walter Schulthessnak ír Zürichbe. – Meglátogatja édesanyját, aki ekkor már alig tud írni, de azt megírja lányának, hogy „Béla látogatásának nagyon örültünk, jó étvággal evett”.

Február 3-án megírja Albrecht Sándornak, hogy különféle utazások előtt áll. Az Universal Editionnak is ír.

Február 4-én a budapesti II. kerületi adópénztárba befizet 157,60 pengő adót. – Henry Barraud-nak, a párizsi Triton Musique Contemporaine vezetőjének ír.

Február 6-án a Csalán úton próbál Zathureczky Edével. Müller-Widmann asszonyt tájékoztatja svájci–franciaországi útitervéről. – Hosszabb levélben köszöni meg Paul Sacher bázeli meghívását, megírja annak lehetséges dátumát és elvi beleegyezését adja Paul Sachernak egy újabb vonószerekari mű megírására vonatkozó felkérésére.

Február 8-án Zathureczky Edével Debrecenbe utazik, ahol az újságok felhívták a város közönségét, hogy a pályaudvaron minél nagyobb számban jelenjenek meg fogadásukra. Szonátaestjükön, az Arany Bika dísztermében Mozart A-dúr, Beethoven *Kreutzer*-szonátáját és Bartók 2. rapszódiaját játsszák. – Budapesti keltezéssel Székely Zoltánnak hibajegyzéket küld a Hegedűversenyhez, Dorothy Parrish-nek beszámol gondjairól és munkájáról.

Február 9-én magánórát ad Bacsák Erzsébetnek.

Feleségével együtt – utolsó svájci–franciaországi hangverseny-

körútjára indul.

Február 17-én Zürichben a kétfonográf-ütős Szonátát játsszák, Philipp Rühlig és Fritz Schiesser, az ősbemutató ütőseinek közreműködésével. Bartók szólóműsora: *Mikrokozmosz*-darabok, Kodály *Székely keserves és Sírfehérít*. – Még aznap este levelet kezd írni Péter fiának: „Ma megvolt a koncert, minden jól sikerült, csak persze alaposan elfáradtunk.”, majd *18-án reggel* folytatva: „De már ki is pihentük a fáradságunkat. Holnap (19.-én) utazunk tovább Genfbe; ...”.

Február 20-án Lausanne-ban, *22-én* Genfben a 2. zongoraversenyt játssza, Ernest Ansermet vezényletével. – Ez utolsó svájci szereplése.

Február 23-án már Párizsban száll meg a Hotel Vouillemontban. Március 8-ig itt lakik.

Február 27. Hermann Scherchen vezényletével Mozart Esz-dúr kettősversenyt és a kétfonográf-ütős Szonátát játsszák.

Március 1-én levélben számol be a koncertről Péter fiának: „A párizsi koncert megvolt, jól sikerült, nagy siker stb., csak az előzmények [a próbák] voltak kevésbé kellemesek, sok veszekedéssel, ordítással stb. fűszerezve; már-már attól tartottam, hogy a 2 zong. + ütős dolgot meg sem tudják tanulni. Dehát ilyesmire mindig számítani kell.”

Március 3-án Bartók rádióhangversenyen *Mikrokozmosz*-darabokat játszik.

Március 4. és 7. között Székely Zoltán Párizsban tartózkodik. Ekkor beszél meg Bartókkal a Hegedűverseny előadásának részleteit.

Március 5-én Bartók azt írja Kun Imrének, hogy Hubermannel tervezett hangverseny-ajánlatát elfogadja. (A hangverseny nem jött létre.) – Röviden megírja Paul Sachernak, hogy március 7-én késő este 7:30-kor érkeznek Bázélba (végül csak március 8-án utaztak Párizsból oda).

Március 6-án a kétfonográf-ütős Szonátát játssza feleségével, és Lise Danielst kíséri, aki a *20 magyar népdal* 5 darabját énekli. – Franciaországban sem szerepelt többé.

Március 8-án elindulnak Párizsból.

Március 9-én Bázélból írja Bartók Székely Zoltánnénak, hogy Székely pompásan játssza a Hegedűversenyt. Sacherék felajánlott vendéglátását mellőzve hazaindulnak.

Március 10-én érkeznek Budapestre.

Március 12. Levél a washingtoni Library of Congressnek.

Március 14-én közli Antonia Kossarral, hogy nyárra nem vállal szereplést, pihenni és komponálni akar. (Június 30-án mégis szerepelt Scheveningenben.)

Március 16-án Schulhof Andornak ír.

Március 23-án Amszterdamban Székely Zoltán Willem Mengelberg vezényletével bemutatja az 1937-ben írt Hegedűversenyt. Bartók szeretne volna meghallgatni az ősbemutatót, de nem tudott időt szakítani rá.

Március 24-én a Bartók-házaspár kétszongorás estet ad a Zeneakadémián, a műsoron Mozart-, Stravinsky-, Bartók- és Debussy-művekkel. Tiszteletdíjuk 1000 pengő.

Március 25-én, 58. születésnapján, Bartók az Universal Editionnak ír.

Március 26-án a STAGMÁ-nak írott harcias hangú levelét „mit ungarischem Gruss” (magyar köszöntéssel) zárja, válaszul „Heil Hitler” aláírású levelükre. – Antonia Kossart értesíti, hogy június 23-án játszhatnak Scheveningenben (e helyett 30-án játszott).

Március 28-án Ralph Hawkesnak, a Boosey and Hawkes igazgatójának, és a PRS-nek ír, különféle szerzői jogi ügyekben.

Március 29-én még budapesti keltezéssel ír Walter Schulthessnek, az Universal Editionnak, valamint a STAGMÁ-nak Berlinbe a rendetlen elszámolásokról, egyszersmind közli kilépési szándékát. – Olaszországba indul Zathureczky Edével.

Március 30-án Pármában többek között Mozart A-dúr és Brahms G-dúr szonátáját játsszák. „2. rapszódiaimat kipisszegték. Egy 2000 személyes színházban játszottunk, 200 személy előtt (de lehet hogy csak 100-an voltak)” – írja másnap feleségének.

Március 31-én Pármából Zathureczkyvel tovább utazik Milánóba, ahol a

műsor: Mozart A-dúr, Brahms G-dúr szonáta, Bartók 2. rapszódia, *Magyar népdalok* (Gyermekeknek-darabok Ország-féle átirata), *Szonatina* (Gertler átirata) Zathureczkyvel, szólóban pedig az 1. *rondó, Este a székeleyknél, Medvetánc, 1. síratóének, Allegro barbaro*.

Április 1-én Firenzében az előző napi műsort ismétlik meg. – Ettől a naptól kezdődően Bartókék nyugati ügynöke Schulhof Andor.

Április 2-án rövid levelet ír Péter fiának.

Április 3-án Bartók elindul Firenzéből. Orvietóban (Umbria) 3 órára kiszáll, megnézi a várost, és üdvözlőlapot ír hűgának; majd továbbutazva Rómába, a vonaton levelezőlapot ír Béla fiának a firenzei vasútállomás képével, melyről elismeréssel nyilatkozik, ellentétben a kényelmetlen olasz vonatokkal.

Április 4-én a római Sala di Santa Ceciliában megismétlik a pármai műsort.

Április 5-én Velencében Bartók találkozik Herz Ottó zongoraművésszel. – Megváltja hazautazásához vasúti jegyét Kotoribáig.

Április 8-án Velencében – ahova felesége is megérkezett –, a Fenice Színházban előadják a kézzongorás-ütős Szonátát. (A műsor még a nevét sem említi meg a hat ütőhangszeresnek, akik a szokásos két ütős helyett játszottak.) Bartók a Szonáta mellett a *Rapszodiát* játssza, Nino Sanzogno vezényletével. – Hosszasan ír Müller-Widmann asszonynak, sajnálkozik, hogy Bázélban nem találkozhattak: „meg kellett tanulnunk egy nehéz darabot. Stravinsky concertóját 2 zongorára!” Vázolja a velencei Szonáta-előadás lehetetlen körülményeit, mondván: „Soha többé nem jövök zongorázni ebbe az országba!” (8 hónap múlva újabb három hangversenyt ad!) Bázélban elhelyezett kéziratait féltve úgy intézkedik, hogy Müller-Widmann asszony küldje azokat Londonba, a Boosey and Hawkes cégnek (amelyet szintén értesít erről), mert az Universal lemondott javukra az új művek kiadásáról, és a kéziratok ott távolabb vannak Németországtól.

Április 12-én új ügynökének, Schulhof Andornak ír, de április 14-én – már

Budapestről –, a régi megbízás alapján, még Antonia Kossarnál érdeklődik a scheveningeni hangverseny iránt.

Április 15-én megint Shulhofnak ír.

Április 17-i, Kossarnénak (tévesen 1929-es keltezéssel) írt levelében elfogadja a június 30-i scheveningeni időpontot, műsorjavaslatot ad egy esetleges hilversumi hangversenyre, és újból rögzíti, hogy ezentúl Schulhof Andor a képviselője. – Ír a PRS-nek és a Boosey and Hawkesnek is.

Április 23-án a budapesti Rádióban kétszongorás Mozart- és Debussy-műveket játszik feleségével, 400 pengő tiszteletdíjért.

Április 25-én lakásán több magánórát ad, majd Schulhof Andor ügynökével, Salgó kisasszonnyal tárgyal.

Április 27-én a Boosey and Hawkesnek és Deutsch Jenőnek ír. A budapesti Operaháznál a hiányzó elszámolásokat sürgeti, attól félván, hogy járandóságait kívánsága ellenére Bécsbe fizették ki. Kéri továbbá, hogy a megállapodásnak megfelelően Balázs Béla részét is neki utalják ki.

Április 29-én ½ 9-kor lakásán fogadja Deutsch Jenőt, 10 órakor a Rádióban zenekari próbán vesz részt, majd levelet ír Hans Walter Heinsheimernek, a New York-i Columbia Egyetemre.

Április 30-án a budapesti Rádióban a *Rapszódiát* játssza, az operaházi zenekarral, Dohnányi Ernő vezényletével. Az adást a BBC is átveszi. A tiszteletdíj 300 pengő.

Május 1-én a scheveningeni és (végül elmaradt) hilversumi hangverseny ügyében ír Antonia Kossarnak.

Május 3-án a Boosey and Hawkesnek ír.

Május 4-én tájékoztatja az Associated Music Publishert az AKM-ből a PRS-be történt átlépéséről.

Május 8-án felkérlik a Zeneművészeti Főiskola év végi vizsgáin való részvételre. – Levelet ír Schulhof Andornak.

Május 15-én a Városi Színházban tartott zenekari hangversenyen Mozart koncert-rondóját és Bach f-moll zongoraversenyét játssza, az eredetileg meghívott Issay Dobrowen helyett Vaszy Viktor vezényletével.

Május 17-én a megküldött scheveningeni szerződéssel kapcsolatos kéte-lyeit közli Antonia Kossarral.

Május 18-án megismétli a budapesti Operaháznak április 27-én írott, vá-lasz nélkül maradt levelében foglaltakat.

Május 19-én megköszöni Denijs Dille antwerpeni zenekutatónak Bar-tók-könyve megküldését, viszonzásként tanulmányozásra elküldi a *Kontrasztok* egy másolatát. – Ortutay Gyula néprajzkutatónak írt le-velében tiltakozik a népzenei hangfelvételek kottamelléklet nélküli ki-adása ellen; visszalép az akciótól, és visszakéri lejegyzéseit.

Május 20-án és 29-én a Boosey and Hawkesnak, 27-én a párizsi Organisa-tion Artistique Internationale-nak ír.

Május 22-én levelet küld Szabó Dezsőnek 60. születésnapja alkalmával. Eb-ben így ír: „...Az *Elsodort Falu* 20. évfordulóján jól esik látnom, hogy tisztelői Önt életének egyik nagy fordulóján szeretetük és megbecsülésük jeleivel veszik körül. Az ú. n. hivatalos köröknek immár közmondásos közönye *a magyarság egyetemes érdekeiért* küzdők iránt – azt hiszem – most is bebizonyította, hogy e szabály alól nem ismer kivételt. Akit a választottság stigmájával sújtott végzete, annak a kevés választottakon kívül nem is lehet másra, tömegre számítani. Ezért nem lehet Önt sem a tömeg kegyeltjének tekinteni, Adynak szerepe csak bevezető volt a népi művészetek megbecsültetéséhez s a magyarságnak lassú de biztos, sza-kadatlan, felemelkedést jelentő életharcát betetőzte Ady s néhány kortár-sa működése. Ebben a nevelő munkában igen nagy része volt és van Ön-nek, aki regényeivel, novelláival s rengeteg sok tanulmányával, az egész magyar életre kiterjedő bírálataival több mint 30 éve mutat példát a bátor kiállásra s az öncélú magyarságnak, független nemzeti életnek kiküzdé-sére, feltékeny megőrzésére. Ez az utóbbi ma élet-halál kérdése ránk!...”

Május 30-án a Tudományos Akadémián dolgozik, majd este meglátogatja édesanyjáékat.

Május 31-én ismét ír Ortutay Gyulának: „Megállapítottam Rózsavölgyi-nél, hogy a népzenei lemezek forgalomban vannak...”

Június 1-én, április 27-i és május 18-i leveleivel ellentétben azt írja a budapesti Operaháznak, hogy mégse fizessék ki neki a Balázs Bélát illető $\frac{1}{3}$ részt.

Paul Sachernak Bázélba a tervezett vonószeneakari művel kapcsolatban ír és tesz fel kérdéseket elképzeléseinek a bázeli zenekar általi megvalósíthatóságáról.

Június 3-án ismét ír az Organisation Artistique Internationale-nak, valamint a Londonban élő Veress Sándor zeneszerzőnek, akit tájékoztat problémáiról, főleg arról, hogy nincs ugyan szándékában elhagyni Magyarországot, de a kérdésnek elsősorban erkölcsi oldala mégis foglalkoztatja. Megemlíti, hogy „Kodálynak semmi szándéka sincs elmenni, tehát végső esetben a népzenei kiadvány munkáit ő vezetné tovább”. Mivel Veress szeretett volna bekapcsolódni a népdalgyűjtés rendezésébe, Bartók a lengyel és ukrán anyagot ajánlja neki. (Később a kiadatlan román anyag is Veresshez került, de ő végül is nem rendezte sajtó alá.)

Június 4-én június 8-ra meghívja Tóth Aladárt. – Az ominózus scheveningeni hangverseny ügyében újabb kérdést intéz Antonia Kossarhoz.

Június 5-én Schulhof Andornak ír.

Június 8-án Tóth Aladár és Szabolcsi Bence látogatja meg.

Június 11-én 447 darabból álló fonográfhenger-gyűjteményét a támlapokkal együtt átadja a Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének.

Június 13-án megírja gr. Zichy János főigazgatónak, hogy ezt azért teszi, hogy az eladási árból fedezhesse román és szlovák népdalgyűjteményének kiadását. A hengerek egy része hibás volt, ezeket Bartók leszámította, és csak 420 hengerért kért darabonként 12 pengőt, összesen 5040 pengőt. – Levelet ír a Boosey and Hawkesnak.

Június 14-én ajánlott levélben szólítja fel a budapesti Operaházat, hogy válaszoljanak végre sorozatban írt leveleire. – A scheveningeni N. V. Maatschappij Zeebordtól felvilágosítást kér a tervezett hangverseny anyagairól.

Június 16-án közli Antonia Kossarral, hogy végre megkapta válaszát, és 26-án indul Budapestről.

Június 18-án válaszolja Paul Sacher feleségének, saaneni nyaralójukba szóló meghívására: júliusban már máshova készül családjával, de augusztusban szívesen menne oda pihenni és komponálni.

Június 19-én Müller-Widmann asszonynak írja meg úti- és nyaralási tervét. – Rendezi számláját a Koncert hangversenyirodánál (146,20 pengő részesedés) és Kohn Albert zongorakölcsönzőnél (15 pengő).

Június 20-án Béla fiának (aki ekkor már Budapesten, a Kenese u. 2.-ben lakik) megírja, hogy elutazása előtt még szeretne találkozni vele.

Június 22-én megveszi vasúti jegyét a Budapest–Passau–Köln–Hága–Bázel–Bécs útvonalra.

Június 23-án délután találkozik Béla fiával a Tudományos Akadémián.

Június 24-én Zádor Dezső ungvári népdalgyűjtő hozzájárulását kéri, hogy rutén gyűjteményét lemásoltathassa.

Június 26-án még Budapestről ír a Boosey and Hawkesnak, majd elindul Hollandiába.

Június 27-én érkezik Amszterdamba, Révész Gézáéknál (Zandpad 7.) száll meg.

Június 28-án végre eljut a hosszú idő óta szervezett scheveningeni szereplés színhelyére. Innen írja meg Müller-Widmann asszonynak Bázelbe érkezésének időpontját.

Június 29. Zenekari próba.

Június 30-án, utolsó hollandiai szereplésén, Scheveningenben a 2. zongoraversenyt játssza, Carl Schuricht vezényletével.

Július 1-én Hágán keresztül örökre elhagyja Hollandiát, és Németországon át Bázelba utazik. Paul Sachernak beszámol a *Divertimento* komponálásának állásáról. Két napot Müller-Widmannéknál tölt (torokfájása miatt dr. Müller-Widmantól receptet is kér).

Július 3-án Bázelból Sarganson keresztül Silvaplanába (Graubünden) utazik, ahol találkozik Budapestről odaérkezett feleségével és Péter fiukkal. Surlej bei Silvaplanában, a Waldheim penzióban szállnak meg.

Július 4-én Bartók megbetegszik.

Július 8-án tesz először kisebb sétát. – Levelet ír a Boosey and Hawkesnak.

Július 10-én rövid levélben köszöni meg Paul Sacher feleségének a gondoskodását és megírja, hogy augusztus 1. előtt biztosan nem érkezik, de inkább 2-án.

Július 11-én Surlejből ír Schulhof Andornak és Müller-Widmann asszonynak, akit hív, hogy látogassa meg őket.

Július 14-én Kun Imre levelére válaszolva közli olasz, holland és budapesti hangversenyterveire vonatkozó feltételeit.

Sűrűn találkoznak a Surlej bei Silvaplanában nyaraló Geyer Stefivel és az odalátogató Müller-Widmann családdal, amint arról

július 31-én Silvaplanából Bazelba írott levelükben megemlékeznek.

Ezután Bartókné fiával együtt hazautazik, Bartók pedig átköltözik Sacherék Saanenban lévő Chalet Aellen nevű bérelt nyaralójába.

Augusztus 1-én már Saanenból ír feleségének Budapestre. A Hegedűverseny II–III. tételének zongorakivonatát kéri.

Augusztus 2-án a berni Schmidt-Flor cég zongorát szállít ide Bartók használatára.

Augusztus 4-én Saanenból ír Kun Imrének az olaszországi hangversenyekkel kapcsolatos kívánságairól, időpontokról (amelyeket a gondosan dolgozó Kun-féle Koncert hangversenyirodának sikerült is biztosítani), és arról, hogy Steinway zongorán akarnak játszani. Azt is kiköti, hogy háború kitörése esetén a szerződés érvényét veszti. A hangversenyek a II. világháború kitörése után ennek ellenére létrejöttek.

Augusztus 7-én feleségét sürgeti, küldje a Hegedűverseny II. és III. tételének kivonatát, és jelzi: „A munka szépen halad”. 9-i levelében hozzáteszi: „bár rendszeren leírva még csak 6 lap van. Összesen legf. 20 lapra becsülöm az egyik művet [Divertimento], ... de aztán még egy vonós-negyest kellene írnom”. 15-én pedig „az 1. és 3. tétel egészen megvan; a középső még mindig csak tervben, de talán holnapra elkészül az is ... tegnap délután mikor a 3. tétel végéféle kicsit elakadtam, egy mikrokozmosz darabocskát szottyantottam ki. (Már ideje hogy nyomdába

adjam, különben sose lesz vége)”.
Augusztus 17-én „este, azaz éjféltől” befejezi a *Divertimentót*.

Augusztus 18-án Sacherékkal ebédel. „Sachernak előjátékszottam ... a Divertimento-t, megbeszéltünk vele minden szükségeset”. – Hosszú levélben gratulál Béla fiának születésnapjára, beszámolva munkájáról, amelyhez Sacherék minden kényelmet biztosítottak. 15 nap alatt elkészült a *Divertimentó*val, és a hátralévő időben Székely Zoltán, vagyis az Új Magyar Vonósnégyes megrendelésére 6. vonósnégyesen dolgozik. A háborús veszély nagyon aggasztja. Fiának azt tanácsolja, ilyen bizonytalan időben ne utazzék tervezett útjára Romániába.

Augusztus 19-én Ralph Hawkes-szal tárgyal, „kölcönös meglegedésre” – írja feleségének. – Péter fiának ír többek között az autóvezetés ötletéről: „Nagyon érdekeltek a híreid, főleg az önálló autóvezetésről szóló. HM! ez talán veszedelmes dolog, nem? Igaz ugyan, hogy pl. Kaliforniában [U.S.A.] bárki vezethet autót, ... , a Szent Szabadságot ott erre az ügyre is kiterjesztik.”

Augusztus végén hazautazik.

Szeptember 1. A németek megtámadják Lengyelországot. A II. világháború kitörése.

Szeptember 2. A Bartók-házaspár e napra tervezett kézzongorás rádióhangversenyt október 31-re halasztják.

Szeptember 7-én Bartók részletes utasítást küld Deutsch Jenőnek a román szövegek és támlapok írására.

Szeptember 11-én megállapodik a Rózsavölgyi és Társával a *Két román tánc* Weiner-féle hangszerelésének kiadásáról. Bartók, Weiner és a kiadó részesedésének aránya: $\frac{1}{3} - \frac{1}{3} - \frac{1}{3}$.

Szeptember 27-én Kertész Gyulának, a Magyar Kórus vezetőjének írja, hogy örül a kórusok újrakiadásának (a régi fogytán volt), egyúttal kottapapírt rendel.

Szeptember 28-án nyugtázza Rózsavölgyieknek a *Két román tánc* korrek-túrájának megküldését, s közli, hogy az általuk javasolt skandináviai útról szó sem lehet. – Paul Sachernak is ír.

Szeptember 29-én tájékoztatja Frid Gézát, hogy a kézzongorás-ütős Szonáta kiadása a Boosey and Hawkesnél tavaszra várható (végül 1942-ben jelent meg), és hogy a 6. vonósnégyes első három tétele elkészült.

Október 2-án határozottan közli Kun Imrével, hogy nem megy Olaszországba (végül mégis elment), majd a magyarországi hangversenyek időpontja iránt érdeklődik.

Október 9-én Südy Ernőnek Békéscsabára október végi időpontot ajánl, műsorjavaslattal; 22-én módosítja az időpontot: a légvédelmi készültség miatt felforgatták októberi műsortervét, így csak november 10-e után tud menni.

Október 12-én megírja Paul Sachernak, hogy neki és a Boosey & Hawkesnek megküldte a *Divertimento* 1-1 példányát.

Október 27-én a II. kerületi elöljáró, 31263/a/1938 számmal, kinevezi a házcsoporthatóságok légoltalmi őrségének parancsnok-helyettesévé. – Szegeden Zathureczky Edével Beethoven-szonátaestet ad. A műsor: A-dúr op. 30, no. 1, F-dúr op. 24, G-dúr op. 30, no. 3, A-dúr op. 47.

Október 29-én a Zeneművészeti Főiskolán megismétlik ugyanezt a műsort. Szegeden 270, Budapesten 400 pengő a tiszteletdíj.

Október 30-án Bartók december 1-ével felmond a Csalán úti lakás alagsori bérlőjének, Koziel Andrásnak.

Október 31. A Bartók-házaspár szeptember 2-áról elhalasztott rádiószeplésén Brahms kézzongorás szonátáját játssza. A tiszteletdíj 400 pengő. – Bartók értesíti Südy Ernőt, hogy november 12–14. között tud menni Békéscsabára.

November 2-án megírja Kertész Gyulának, hogy egyelőre nincs ideje kórusok komponálására, és megköszöni a szeptember 27-én rendelt kottapír egy részének megküldését.

November 4-én a Kassai Művészeti Hetek kamarazene-hangversenyén Zathureczky Edével az 1. rapszodiát és a *Gyermekeknek* Ország-héle átiratát, a *Magyar népdalokat* játssza, Dohnányi Ernővel pedig Liszt *Concerto pathétique*-ját.

November 9-én Harold Spivacke-nak ír Washingtonba, tervezett amerikai útjáról.

November 10-én a Budapesti Hangversenyzenekarral Beethoven B-dúr zongoraversenyét játssza, Vaszy Viktor vezényletével, 270 pengő tiszteletdíjért. – A budapesti Operaházban *A fából faragott királyfi* második felújítása, Harangozó Gyula új koreográfiájával, Sergio Failoni vezényletével.

November 11-én Koziel Andrásnak szóló felmondásának határidejét Bartók 1940. február 1-re módosítja.

November 12-én délelőtt Zathureczky Edével próbál. Délután Békéscsabára utaznak, ahol este Beethoven-szonátákat játszanak: op. 30, no. 1 és 3, op. 24, op. 47.

November 14-én visszaküldi Kertész Gyulának a *Senkim a világon* korrek-túráját.

November 15-én – október 2-i kijelentése ellenére – megküldi Kun Imrének a Firenzébe és Rómába tervezett hangversenyek műsorát, és az ottani körülményekről érdeklődik.

November 16-án Deutsch Jenőnek ír.

Sok elfoglaltsága mellett szinte naponta látogatja egyre súlyosabban beteg édesanyját.

November 17-én a Légtalmai Liga „Látogatási igazolványt” állít ki számára a tanfolyamról, amelyet mint légtalmai parancsnok-helyettesnek végeznie kellett.

November 26-án délelőtt a Corso filmszínházban (a jelenlegi Pesti Színházban) szerepel Zathureczky Edével. A műsor: Mozart G-dúr szonáta, Bartók 2. rapszódia, Bartók–Országh *Magyar népdalok*, Bartók 1. rapszódia, Beethoven *Kreutzer-szonáta*.

Az Egyesült Államokba szóló hangversenymeghívás nagy gondot okoz Bartóknak, a politikai helyzet, édesanyja állapota és egyéb elfoglaltsága miatt. Egyszer már lemondta az utat, de aztán – részben Szigeti József megnyugtató levelének hatására – mégis elvállalta.

November 27-én táviratozik Harold Spivacke-nek: „Áprilisban megyek”;
28-án ugyanerről értesíti Schulhof Andort is.

December 7-én a Boosey and Hawkesnak ír, majd feleségével Firenzébe utazik.

December 9-én kétfonó hangversenyükön Mozart D-dúr szonátáját, Stravinsky Concertóját és Debussy *En blanc et noir*-ját adják elő, és Bartók nyolc darabot játszik a *Mikrokozmoszból*.

December 10-én Firenzéből Rómába utaznak. Két szabad napjukon megnézik a vatikáni és a lateráni múzeumot.

December 12-én Rómában a Stravinsky- és Debussy-mű mellett a kétfonó-ütős Szonátát játsszák, és Bartók öt darabot a *Mikrokozmoszból*.

December 12–15. Szállásuk: Pension Belle vue, Frascati.

December 13-án Rómából írnak ifj. Bartók Bélának és Péternek. – Bartók örömmel nyugtázza, hogy Paul Sacher megkapta a *Divertimento* partitúra-példányát, nagyon sajnálja viszont, hogy az ősbemutatóra amerikai útja miatt nem tud elmenni.

December 15-én Torinóba utaznak, ahol Bartók a *Rapszódia*t játssza, Vittorio Gui vezényletével. Ez Magyarországon kívül utolsó európai szereplése.
– A Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete igazgatósági tagjává választja.

December 16-án Bartókék Torinóból Milánón, Velencén és Postumián keresztül hazautaznak.

December 17-én érkeznek Budapestre. Bartók azonnal édesanyjához siet, aki ekkor már nem ismeri meg. Ez utolsó találkozásuk.

December 18-án Bartók levelet ír Ralph Hawkesnak a *Mikrokozmosz* egyes darabjainak címéről, majd lázas betegen ágynak esik.

December 19-én édesanyja meghalt.

A szertartásoktól idegenkedő és beteg Bartók nem vesz részt a temetésen. A Karácsonyt lázasan tölti.

December 26-án azonban,

december 30-ra már magához hívja Deutsch Jenőt a további munka megbeszélésére.

1940

Január 2-án visszaküldi a Rózsavölgyi és Társa cégnek válogatott zongoradarabjainak kijavított levonatát.

Január 8-án a Budapesti Hangversenyzenekar Beethoven-estjén a C-dúr zongoraversenyt játssza, Paul Tibor vezényletével. A tiszteletdíj 300 pengő.

Január 10-én édesanyja haláláról ír Albrecht Sándornak Pozsonyba: „Bele kell törődni a megmásíthatatlanba, ha már belenyugodni nem lehet”. Sok fáradozását is megköszöni. (Még sok tennivaló maradt a hagyaték rendezésével.)

Január 15-én Paul Sachernak válaszol, aki adatokat kért a *Divertimentó*ról.
– Vele is közli édesanyja halálhírét.

Január 17-én Győrött feleségével Mozart kétféle c-moll fűgáját játsza. – Dorothy Parrish-nek Huntingdonba (Pennsylvania) megírja amerikai útítvétét. Többek között zongoraóráinak időpontját is közli.

Január 21-én levélben megkéri Béla fiát, aki rendszeresen segítségére volt adminisztrációs ügyeinek intézésében, az édesanyja visszatartott nyugdíjával kapcsolatos bonyolult ügyek elintézésére, valamint az egyedül maradt Voit Irma gondozásának megoldására. – Ír a Boosey and Hawkesnak Londonba.

Január 29-én a Zeneakadémián újra előadja feleségével Mozart kétféle c-moll fűgáját. A tiszteletdíj 800 pengő.

Február 2., 5., 9., 17., 18. Levél a Boosey and Hawkesnak.

Február 3-án Zádor Dezsőnek levél kíséretében visszaküldi Ungvárra az 1939. június 24-én kért és lemásolt rutén népdalokat.

Február 12-én Möller Károly háztulajdonosnál felmondja édesanyja Krisztina körüti lakásbérletét.

Február 15-én Albrecht Sándornak az édesanyja visszatartott nyugdíja körüli nehézségekről ír, további intézkedéseit kéri.

Február 23-án „erős meghűlés”-re való hivatkozással lemondja Horthy Miklós kormányzó február 24-re szóló meghívását.

Március 1-én hálókocsival Szombathelyre utazik.

Március 2-án Szombathelyen Zathureczky Edével az 1. rapszódia és a *Kreutzer-szonáta* mellett egy Mozart-szonátát játszik. Tiszteletdíja 350 pengő. Ez Bartók utolsó vidéki szereplése.

Március folyamán a Magyar Tudományos Akadémia a megosztott „Weiss Fülöp-díj”-jal jutalmazza a *Cantata profanát*. (Mivel Bartók címét állítólag nem tudták kideríteni, a díjat, több mint egy év múlva, a már távollévő Bartók helyett Béla fiának kézbesítették.)

Ekkoriban vezetik be Magyarországon a polgári személyi lap rendszerét.

Március 20-án Bartók is megkapja személyi lapját, száma 31775.

Március 26-án ún. „ellenőrző bejelentő lap”-ot kell kitöltenie a Csalán út 29-es számú ház lakóiról.

Március 31-én tájékoztatja a Rózsavölgyi és Társa céget, hogy a STAGMA, amelynek már nem tagja, jelentős adósa, így szó sem lehet arról, hogy Németországgal szerződéses kapcsolatba lépjen.

Április 1-én a New York-i Columbia Egyetem arról értesíti, hogy díszdoktorrá akarja avatni. (Bartók kívánságára ez harmadik amerikai útjára maradt.)

Útnak indulása előtt számvetést készít, amely szerint 2720 pengő készpénzt hagy itthon. Ezután elindul Nápolyba.

Április 2-án Nápolyban, a Santa Lucia szállodában száll meg. Innen ír Paul Sachernek, valamint Müller-Widmann asszonynak, többek között arról, hogy az az érzése, többet kellett volna édesanyjáért tennie, de már késő. (Ez teljesen indokolatlan lelkiismeretfurdalás, hiszen egész életében erkölcsi és anyagi támasza volt édesanyjának és nővérének, Voit Irmának.)

Április 3-án Nápolyból a Rex hajón elindul második amerikai útjára.

Április 11-én érkezik New Yorkba, ahonnan még aznap éjjel Washingtonba utazik.

Április 13-án a washingtoni Library of Congressben adja második amerikai útjának első hangversenyét, melyen Szigeti Józseffel az 1. rapszó-

diát, a 2. hegedű–zongoraszonátát, a Debussy Szonátát és a *Kreutzer-szonátát* játsszák.

Április 15-én Huntingdonban (Pennsylvania), ott élő egykori tanítványának, Dorothy Parrish-nek szervezésében ad hangversenyt. Két Kodály-művet és Bartók-darabokat játszik.

Április 16-án magánórát ad Dorothy Parrish-nek, majd este népzenei előadást tart egy College-ban.

Április 17-én Pittsburgh-ben Francis Arányi hegedűművésszel Mozart-, Beethoven- és Bartók-műveket játszik, majd Clevelanden keresztül Chicagóba utazik, ahol *április 18-án* a Stevens szállóban száll meg.

Április 19-én Chicagóban, a Wrigley Arts Clubban, a *Mikrokozmoszból* játszik.

Megnézi az Origins of Modern Art kiállítást, majd visszautazik New Yorkba, ahol a Buckingham szállóban lakik.

Április 21-én New Yorkban Szigeti Józseffel az 1. rapszódíát játssza.

Április 22. Előadás és hangverseny Cambridge-ben (Massachusetts, Boston elővárosa), a Harvard Egyetemen.

Április 23-án Philadelphiában, a Casimir Hallban Róth Ferencsel az 1. rapszódíát adják elő, szólóban a *Kis szvitet*, *Az éjszaka zenéjét* és a *Mikrokozmosz* néhány darabját játssza. – Ekkor hívták fel figyelmét a New York-i Columbia Egyetemen lévő Parry-féle népdalgyűjteményre, melynek rendezésére azután felkérték; ez lett harmadik amerikai útjának alapja.

Április 24-én New Yorkban Szigeti Józseffel az 1. rapszódíát adják elő, szólóban *Mikrokozmosz*-darabokat játszik.

Április 25. Interjú és előadás a New York-i WQXR rádióállomáson.

Április 27. A *Zene* előadása New Yorkban, John Barbirolli vezényletével. A hangversenyen feltehetőleg Bartók is megjelent.

Április 29-én és 30-án New Yorkban hangfelvételeket készít Szigeti Józseffel.

Május 1-én, ugyancsak Szigetivel, a Columbia Egyetemen Bartók-estet ad.

Május 2. Újabb hanglemezfelvétel.

Május 3-án a Columbia Egyetem tudomásul veszi, hogy a díszdoktorrá avatás őszre marad.

Május 7. Rádiófelvétel New Yorkban. – Meglátogatja Harsányi László református lelkészt, az amerikai magyarság egyik vezetőjét.

Május 16-án ajánlólevelet állít ki Dorothy Parrish számára, melyet május 17-én elküld neki, és megírja, hogy ősszel feleségével együtt újra az Egyesült Államokba készül – esetleg több évre. – Reiner Frigyes karmesternek Westportba (Connecticut), Müller-Widmann asszonynak Bázélba még elutazása előtt üdvözlőlapot ír: „Itt vagyok újra, de a szomorú európai események ellenére is alig várom, hogy visszamehessek...”.

Május 18-án délben a United States Lines Manhattan gőzösén elindul New Yorkból.

Május 26-án Genovába érkezik.

Május 27-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 16276/40-III. számmal, felkéri egy olyan bizottságban való részvételre, amely a budapesti Operaházhoz benyújtott darabok előadhatóságát bírálná.

Június 1-én már Budapestről írja Deutsch Jenőnek: „Ismét itthon vagyok. Szeretném, ha kedden [VI. 4-én] eljönne”.

Június 3-án a MARS (melynek a PRS tiltakozása ellenére tagja lett) az 1939. évre 5000 pengő szerzői jogdíjat fizet Bartóknak.

Június 11. A *Divertimento* ősbemutatója Bázélban, Paul Sacher vezényletével. – Bartók Budapesten, a Tudományos Akadémián dolgozik. – Ugyanezen a napon kelt szerződése a Boosey and Hawkes céggel 4 vegyeskar és a *Divertimento* kiadására.

Június 17. Bartók utolsó rádiószerelése Budapesten. Feleségével kétzon-gorás hangversenyt ad, 400 pengő tiszteletdíjért.

Június 19-én meghosszabbítják légoltalmi parancsnok-helyettesi kinevezését. – Befizeti a következő évre szóló lakásbiztosítását.

Június 25-én Ralph Hawkesnak ír utazási terveiről. – A Rózsavölgyi cégnél

megveszi Mendreszóra Tót szótárának I. kötetét, melynek régi példányát Béla fiának adta.

Július 6-án Albrecht Sándornak ír, második amerikai útjáról és a harmadik út tervéről.

Július 14-én Kertész Gyulával a kórusok új kiadásával kapcsolatos észrevételeit közli és azt: „nemcsak hogy új kórusokat, hanem egyáltalán semmi újat nem tudok írni”.

Energiájának nagy részét feleségével együtt tervezett amerikai utazása és az avval kapcsolatos tennivalók kötik le. Mivel hosszú tartózkodást terveznek (de nem „emigrációt”, gondoskodnia kell itthon maradó családtagjairól. Nagynénje, Voit Irma 91 éves, ellátását eddig főleg Bartók biztosította; kisebbik fia hetedik gimnazista, a sárospataki internátusban tanul. A lakás és annak berendezése ugyancsak gondozást, a gondozás pedig anyagiakat kíván. (A lengyel összeomlás után 3 lengyel menekült is lakott náluk, akik továbbra is ott maradtak.) Bartók még hadköteles (60 év volt a korhatár), távozásához katonai engedély is kell, és meg kell oldania nyugdíjaztatását (ami szintén csak 60. éve után lett volna esedékes), a nyugdíj kifizetésének és szerzői járandóságai felvételének módját. Mindezzel egyidejűleg kell szerveznie az amerikai utat.

Augusztus 5-én Ralph Hawkesnak New Yorkba azt írja, hogy a Szovjetunión keresztül utazni lehetetlen, ott nincs biztonság; esetleg görög hajóval mehetne, október 6. körül. Megemlíti azt is, hogy nehezen tud zongorázni, fáj a jobb válla. (Ez már a leukémia előjele lehetett.)

A fájdalom annyira fokozódik, hogy Bartóknak naponta reumakezelésre kell járnia a Gellért-fürdőbe.

Augusztus 12-én kéri Béla fiát, látogassa meg, nagyon fontos dolgokat akar vele megbeszélni. Távolléte idejére őt bízza meg ügyeinek intézésével.

Augusztus 15-én két utazási változatról ír Ralph Hawkesnak: 1. Görögországon, 2. Svájcban és Lisszabonon keresztül. (Az utóbbi valósult meg.)

Augusztus 19-én meghívja 21-re Deutsch Jenőt.

Augusztus 21-én Bilkei Pap Lajosnak a reuma-kezelésért 135 pengőös orvosi számlát fizet.

Augusztus 22-én, születésnap megemlékezés mellett, meghívja Béla fiáakat 24-re.

Augusztus 23-án utazási terveiről ír Schulhof Andornak, Ralph Hawkesnak és Hans Walter Heinsheimernek. Megemlíti, hogy az orvosok véleménye szerint szeptember végére megjavul a válla.

Augusztus 24-én ifj. Bartók Bélával és feleségével részletesen megbeszélnek a tennivalókat.

Augusztus 26-án arról tárgyalnak, hogy négyszobás lakást bérelhetnének ifj. Bartók Béláéknak, és annak két szobájában tárolnák Bartókék bútorait. (Ez meghíúsult.)

Augusztus 30-án expressz lapon hívja Deutsch Jenőt 31-én délutánra.

Szeptember 2-án a budapesti USA konzulátusra megy felesége vízumáért, de azt a nemzeti ünnep miatt zárva találja.

Szeptember 5-én erről és egyéb vízumnehézségekről ír Ralph Hawkesnak.

Szeptember 6-án Müller-Widmann asszonynak, Paul Sachernak és Geyer Stefinek párhuzamosan megírja az amerikai úttervet, és segítségüket kéri a Svájcban való továbbutazáshoz szükséges jegyek és kölcsön biztosításához. Betegségéről azt írja, hogy a 15 éve kezdődött, mindkét vállában kifejlődött periarthrit is lehetetlenné teszi a zongorázást, de remélhetőleg javulni fog.

Szeptember 11-én a budapesti Operaház újból megkísérli *A csodálatos mandarin* előadásának előkészítését. Az 1567/1940 számú levélben azt javasolják Bartóknak, hogy némi módosítással a szerzőt így nevezzék meg: „Lengyel Menyhért ötlete alapján írta Harangozó Gyula”. Lengyel Menyhért ehhez az ügy érdekében hozzájárult.

Szeptember 12-én Albrecht Sándornak írt levelezőlapján Bartók már „csúz-szerű bajnak” minősíti betegségét.

Szeptember 19-én Béla fiát újabb megbeszélésre hívja a Tudományos Akadémiára, 24-ére.

Szeptember 20-án Schulhof Andornak az utazási nehézségekről ír.

Szeptember 26-án újabb 131 pengős orvosi számlát fizet Bilkei Pap Lajosnak.

Kiskorú Péter fia hivatalos ügyeinek intézésével ideiglenes gyámot akar megbízni, akkori kezelőorvosa, dr. Hajnal Tibor személyében. (Nem volt szerencsés választás, mert dr. Hajnal az akkor már érvényben lévő zsidótörvények miatt megbízatását nem tudta megfelelően ellátni.)

Szeptember 29-én Béla fiával ez ügyben meglátogatják Hajnalékat.

Október 2-án az utazási nehézségekről ír Walter Schulthessnak.

Október 4-én értesíti Schulthesst, hogy megvan a svájci vízum. – 300 pengő orvosi költséget fizet Bilkei Pap Lajosnak. – Végrendeletet készít.

Október 5-én, 277/40 számmal, közjegyzői meghatalmazást állít ki ifj. Bartók Béla számára, valamennyi anyagi ügyének intézésére (nyugdíj és szerzői jogdíjak felvétele, adó, közüzemi díjak és egyéb fizetési kötelezettségek, lakás és ingóságok feletti rendelkezés).

Október 6-án meglátogatja Voit Irmát új lakásában, a Somlói úton, és levélben kéri hűgát, jöjjön fel Pestre elbúcsúzni.

Október 8-án két bőröndöt vásárol. – Este feleségével a Zeneművészeti Főiskolán megtartja magyarországi és egyben európai utolsó hangversenyét. A Székesfővárosi Zenekart Ferencsik János vezényli. Bartók Bach A-dúr zongoraversenyét és a *Mikrokozmosz* néhány darabját játssza, Bartókné Mozart F-dúr zongoraversenyét, együttesen pedig Mozart Esz-dúr kézzongorás versenyét adják elő. Tiszteletdíjuk 1000 pengő.

Október 10. vagy 11. Kodályék búcsúlátogatása Bartókéknál.

Október 11-én Bartók kifizeti szabószámláját Fülöp Gyulának. – Levelezőlapot ír a munkaszolgálatra bevonult Deutsch Jenőnek, akit Kodálynak ajánlott másolási munkákra. – Utolsó magyarországi levelét Béla fiának írja. Még egyszer rögzíti anyagi intézkedéseit, így azt, hogy havonta 400 pengőt fizessen dr. Hajnal Tibornak, a maradék pénzzel pedig gazdálkodjék megfelelően, Amerikából való visszatértéig.

Október 12-én kijelentkezik a Csalán út 29.-ből, és Budapest Déli pályaudvarról indulva feleségével együtt elhagyja Magyarországot.

Jugoszlávián és Olaszországon át utaznak Svájcba.

Október 13-án Genfben találkoznak Geyer Stefivel.

Október 14-én Genfből Bartók búcsúlevelet ír Béla fiának, Paul Sachernak és Müller-Widmann asszonynak, akinek megköszöni azt a sok szeretetet, amivel az évek folyamán megajándékozta, és azt írja: „Ez az utazás voltaképp ugrás a bizonytalanságba a biztos elviselhetetlenségből”.

Október 15-én reggel 6-kor autóval indulnak tovább Genfből, Grenoble-ban ebédelnek, Montelimarban uzsonnáznak, Nîmes-ben vacsoráznak és szállnak meg éjszakára.

Október 16-án reggel továbbutaznak Nîmes-ből. Port Bou-ban, a francia–spanyol határon gyorsárúként feladják csomagjaikat Badajozba (Extremadura).

Október 17-én vonattal folytatják útjukat Barcelonán és Madridon keresztül Badajozba, a portugál–spanyol határra, ahová csomagjaik nem érkeztek meg.

Október 19-én, kétnapi huzavona után, csomagok nélkül utaznak tovább Lisszabonba.

Október 20-án hajnalban érkeznek Lisszabonba. Délután az Escalibur hajóval elhagyják Európát.

Október 27-én a hajó kiköt a Bermuda-szigeteken, ahonnan Bartók hosszú levélben számol be Béla fiának addigi útjukról, a csomag lemaradásáról. Pénzügyi és adóbevallási utasításokat ad.

Október 28-án tovább indulnak.

Október 29-én megérkezik a Zeneművészeti Főiskolától az 1097/1940 számú értesítés, amely szerint Bartókot a Vallás- és Közoktatási Miniszter 17922/1940 eln. számmal *november 1-től* ideiglenesen nyugállományba helyezte.

Október 30-án érkeznek New Yorkba. A Buckingham hotelban szállnak meg.

November 2-án Bartók Riley szállítási vállalkozónak ír, a meg nem érkezett csomagok ügyében.

November 3-án New Yorkban, a Town Hallban adja a Bartók-házaspár első amerikai hangversenyét, a New Friends of Music rendezésében. Saul Goodman és Henry Denecke jr. közreműködésével a kétféle zongorás-ütős Szonátát játsszák.

November 4-én Bartók a New York-i magyar főkonzulátuson beadja útlevelehosszabbítási kérelmét, melyet 5832/1940 számmal iktatnak.

November 5. Bartók hangversenye Hackettstownban (New Jersey), a New Jersey College for Women-ben. Műsora: két szám a *15 magyar parasztdal*ból, nyolc a *Gyermekeknek* sorozatból, a *Kis szvit*, *Az éjszaka zenéje*, öt darab a *Mikrokozmoszból*, a *Suite* op. 14 és az *Allegro barbaro*, Kodály *Székely keserves* és *Sírfelirat*.

November 6-án újabb útlevelehosszabbítási kérelmet ad be a New York-i főkonzulátuson, 6353/1940 iktatószámmal. A kérdőíven szeme színét szórakozottságból barna helyett kéknek írja.

November 7-én a főkonzulátus 5863/1940 számmal igazolja életbenlétét és magyar állampolgárságát, ifj. Bartók Béla számára.

November 8-án Swarthmore-ban (Pennsylvania), a Swarthmore College-ban játszik. Feleségével Mozart kétféle zongorás D-dúr szonátáját és Debussy *En blanc et noir*-ját, szólóban a *Kis szvitet*, *Az éjszaka zenéjét*, op. 14-es *Suite*-et, *Allegro barbarót* és öt számot a *Mikrokozmoszból*.

November 10-én a New York-i Rádióban a kétféle zongorás-ütős Szonátát játsszák. – Hosszú levelet ír Béla fiának, melyben lejárató útleveleinek meghosszabbítását kéri, megismétli október 27-i levelének egy részét, és megadja az adatokat elveszettnek tekintett poggyászuk kártérítési díjához. Megemlíti, hogy „az első koncert előkészítésében is sok kívánni való volt”.

November 14-én Poughkeepsie-ben (New York állam), a Vassar College-ban ad hangversenyt.

November 17-én a New York-i Rádióban egy Mozart zongoraversenyt játszik.

November 18-án megírja Douglas Moore-nak, hogy újra Amerikában van, és november 25-én várja, hogy együtt menjenek a díszdoktorrá avatásra. – Székely Zoltánnak is ír Sant Poort Stationba.

November 24-én a New York-i Town Hallban kézzongorás hangversenyt ad feleségével. A műsor: Mozart D-dúr szonáta, Debussy *En blanc et noir*, két fuga Bach *Kunst der Fuge* c. művéből, négy szám a *Mikrokozmoszból*, valamint Brahms f-moll szonátája.

November 25-én az előírással formáságok között a New York-i Columbia Egyetem díszdoktorává avatják.

November 27-én 250 dollárt utal át táviratilag Budapestre az ottani költségekre, mert egyelőre még sem a nyugdíját, sem a szerzői járandóságait nem folyósították.

November 30-án New Yorkból ír Dorothy Parrish-nek (aki közben férjhez ment a magyar származású Anthony N. Domonkos orvoshoz) januári terveiről és arról, hogy csomagjaikról mégis kaptak hírt, állítólag Lisszabonba érkeztek. Egyhónapi ott-tartózkodásuk összegzése: „...eddig nem valami kellemesen töltöttük napjainkat”.

Decemberben Bartók Ohio államban hangversenyezik.

December 1-én utazik el New Yorkból.

December 2-án Clevelandben, a Wade Park Manor-ban száll meg, ahonnan levelezőlapot ír New Yorkban maradt feleségének.

December 3-án az oberlini Conservatory of Music-ban, a Warner teremben szólóműsora: tíz darab a *Mikrokozmoszból*, *Az éjszaka zenéje*, *Suite, Allegro barbaro*, Kodály *Székely keserves* és *Sírfelirat*; a Konzervatórium zenekarával Mozart d-moll zongoraversenyét játssza. Beszámolója szerint: „Simán ugyan ment, de némelyik hely karikatúraszerűen hangzott”.

December 5-én és 7-én Clevelandben, a Clevelandi Szimfonikusok hangversenyén – amerikai szokás szerint kétszer azonos műsorral – 2. zongoraversenyét játssza, Artur Ródzinski vezényletével. „A zenekar kitűnő, ugyan nem úgy megy, ahogy szeretném, de unok beszélni” – írja feleségének.

December 8-án este 10-kor érkezik vissza New Yorkba. Szállodai szobájukat feladják, és Forest Hillsben, Long Islandon (New York) bérelnek lakást, címük 110-31, 73 Road.

December 9-én távirati jelentést kapnak Lisszabonból, hogy poggyászuk odaérkezett.

December 10-én Bartók megismétli Székely Zoltánnak november 18-án írt levelét, mert bizonytalan, hogy a megszállt Hollandiában Székely Zoltánt megtalálhatja-e a posta: „Öthetes tavaszi USA-beli tartózkodásom után ismét visszatértem Budapestre. Vártam tőled életjelet, de sajnos hiába; így az a véleményem alakult ki, hogy lehetetlenné vált a postai forgalom. ...”.

December 24-én, Karácsony délutánján hosszú levelet ír két fiának (két példányban: Budapestre és Sárospatakra). Leírja amerikai életüket, a kisebb-nagyobb nehézségeket, doktorrá avatását, és azt, hogy csomagjaik feltehetőleg megérkeztek New Yorkba, de még nem tudták átvenni.

1941

Január 7-én Forest Hillsből ír Dorothy Parrish-nek Huntingdonba, januári terveiről és nála teendő látogatásáról; arról, hogy mégsem jöttek meg a csomagok, nem tudja, mi van velük. Továbbá eltört három – előadásain használt – lemeze; az egyiket valaki Huntingdonban átjátszotta, legalább annak másolatát kéri.

Január 11-én Béla fiának írja, hogy eddig 5 levelét kapta meg, nagy örömmel várják a továbbiakat. (Akkoriban Magyarországon úgyszólván kizárólag két fiával levelezett, ők közvetítették üzeneteit a családtagoknak, Kodályéknak és másoknak.) Anyagi ügyekről is ír, és arról, hogy a poggyász még mindig nem került elő.

Január 15-én módosítja Dorothy Parrish-nek küldött útitervét.

Január 18-án pittsburgh-i hangversenyükkel kapcsolatos előkészületekről ír Reiner Frigyesnek.

Január 20. A Kolisch-kvartettnek ajánlott 6. vonósnégyes ősbemutatója New Yorkban, Kolischék előadásában, Bartók jelenlétében.

Január 21-én délelőtt New Yorkból Huntingdonba utazik. Aznap és másnap órát ad Dorothy Parrish-nek.

Január 22-én délután Pittsburgh-be (Pennsylvania) utazik, a Hotel Schenley-ben száll meg. Már aznap este próbálja Reiner Frigyesse a 2. zongoraversenyt.

Január 23-án Pittsburgh-ből írja feleségének, hogy különféle állásajánlatokat kapott. A Columbia Egyetem megbízza négy hónapra a Parry-gyűjtemény rendezésével, aminek nagyon örül.

Január 24-én és 26-án Pittsburgh-ben a Syria Mosque-ban (nem mecset, hanem kulturális intézmény) a 2. zongoraversenyt játssza, a Pittsburgh-i Szimfonikus Zenekarral.

Január 28-án a New York-i Town Hallban Bach C-dúr kézzongorás versenyművét játssza feleségével, Daniel Saidenberg vezényletével.

Január 29-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 12592/41 eln. számmal, engedélyezi Bartók külföldi tartózkodását 1942. december 31-ig; járandóságainak kifizetését erre az időre ifj. Bartók Bélára ruházza. – Bartók útlevelének meghosszabbítása viszont két másik minisztériumtól, a Belügy- és Külügyminisztériumtól függ.

Január 29-én és 31-én a New York-i főkonzulátuson jár ebben az ügyben, amelyet különösen nehezít, hogy útlevelét 1940 októberében úgy állították ki, hogy 1940. október 17-ig kell hazatérnie.

Február 1-én ennek feloldatására kéri táviratilag Béla fiát. – Oliver Strunk feleségének Princetonba (New Jersey) február 6-i hangversenyének körülményeiről ír, Wilhelmine Creelnek Seattle-be (Washington állam) pedig arról, hogy örül Japánból való visszatérésének és annak, hogy újból találkozhatnak.

Február 3-án megkapja a Columbia Egyetem megbízólevelét a február

1-től június 30-ig terjedő öt hónapra, 1500 dollár díjazásért. Címe „Visiting Associate in Music”. Feladata Milman Parry jugoszláv gyűjtésének lejegyzése és rendezése.

Február 4. Kamarazene-est a bostoni Jordan Hallban. Bartók Szigeti Józseffel Mozart A-dúr szonátáját, Bartók 1. rapszódiaját és Debussy Szonátáját, Bartóknéval Debussy *En blanc et noir*-ját, Benny Goodmanmal Debussy klarinét–zongora Rapszódiaját játssza, Szigetivel és Goodman-nel pedig a *Kontrasztokat*, amely előadásukban egyidejűleg hanglemezen is megjelent, a Columbia cégnél.

Február 6-án Bartók New Yorkból Princeton junction-ig utazik, ahonnan Oliver Strunk feleségével megy Princetonba (New Jersey).

Február 7-én a Princeton Egyetem McCosh termében Antal Jenő hegedűművésszel a 2. rapszódiaát, valamint Székely átíratában a *Román népi táncokat* játssza. Szólóműsora: *Kis szvit*, *Az éjszaka zenéje*, *Suite* op. 14, *Allegro barbaro*, tíz szám a *Mikrokozmoszból*, Kodály Székely *keserves és Sír felirat*. – Innen visszatér Forest Hillsbe.

Február 10-én értesítik, hogy megérkeztek a csomagok.

Február 11-én átvételükre Jersey Citybe (New Jersey) utazik, ahol várakozás közben levelet ír Béla fiának arról, hogy a New York-i főkonzulátus – tekintettel a magyarországi lassú ügyintézésre – méltányosságból saját felelősségére meghosszabbította útlevelének érvényességét augusztus 7-ig, de feltétlenül intézkednie kell a budapesti engedély ügyében.

Február 12-én örömmel folytatja a levelet: „Tehát megvan a poggyász ... Minden megvan, molynemrágta, embernemlopta”. Külön levelet mellékel Voit Irmának: „Annyira búsulunk, hogy egyelőre még nem utazhatunk haza, bár az előkészületeket pl. olasz vízumszerzést megindítottuk már” – írja.

Február 13-án feleségével együtt négyhetes hangversenykörútra indul.

Február 14-én St. Louisban (Missouri) szállnak ki a vonatból és onnan autóval a mintegy 1500 lakosú Godfrey-ba (Illinois) mennek, ahol Bartók a Monticello College Benjamin Godfrey Memorial termében

tart előadást és hangversenyt. – A Zeneművészeti Főiskola, 172/1941 számmal, értesíti ifj. Bartók Bélát, hogy Bartók nyugdíját neki fogják folyósítani.

Február 16-án Bartókék megérkeznek Denverbe (Colorado). – Reiner Frigyesnek írt levelében Bartók megköszöni a pittsburgh-i vendéglátást és a kitűnő előadást. Ír a Columbia Egyetem megbízásáról, de biztonság okából kéri, hogy – amint javasolta – ajánlja be esetleges mellékmunkára a philadelphiai Curtis Institute-ba. (Ez nem járt eredménnyel.)

Február 17-én Colorado Springsben egy iskola zenetanulóit látogatja meg.

Február 18-án Denverben, a Broadway Színházban, Szigeti Józseffel Mozart A-dúr szonátáját, az 1. rapszódíát és Szigeti Gyermekeknek-átiratát, a *Magyar népdalokat* adják elő, ezenkívül Szigeti Bach Chaconne-ját, Bartók pedig „Variációk” címmel valószínűleg a *15 magyar parasztdal*-beli *Balladát*, továbbá az *1. rondót*, *Medvetáncot*, *Este a székelyeknél* és *Allegro barbarót* játssza.

Február 19-én továbbutazva, a vonaton – már Utah államban – írja első amerikai levelét húgának Szöllős pusztára. Összefoglalja addigi amerikai életüket, szerepléseit és további terveit: „...elég komor gondolatokkal vagyunk tele. Hogyan lesz a jövő? Mikor gondolhatunk visszamenetelre...”

Február 20-án Provóban (Utah) Bartók egy mormon családnál ebédel. Este a Brigham Young Egyetemen ad hangversenyt. Szólóműsora: Kodály *Székely keserves* és *Sírfelirat*, 24 kisebb Bartók-mű (a *15 magyar parasztdal* 6–15. száma, a *Kis szvit*, *Az éjszaka zenéje*, 10 darab a *Mikrokozmoszból*, a *Suite op. 14* és az *Allegro barbaro*), feleségével Debussy *En blanc et noir*-ját játssza.

Február 21-én nagyobb sétát tesznek a környező hegyekben, Bartók befejezi 19-i levelét, majd este továbbutaznak San Francisco felé.

Február 22-én érkeznek San Franciscóba, és *február 25-ig* ott pihennek.

Február 26-án az oaklandi (Kalifornia) Mills College-ban Bartók 45 kis

művét játssza (16 darabot a *Gyermekeknek* sorozatból, 23 számot a *Mikrokozmoszból*, az 1. rondót, a *Balladát*, a *Kis szvitet* és a *Régi táncdalokat*).

Február 28-án Seattle-be érkeznek (Washington állam).

Március 3-án Seattle-ben, a Washington Állami Egyetem Anderson termében öt *Mikrokozmosz*-darabbal csökkentve a február 26-i oaklandi műsort játssza Bartók.

Március 4-én Seattle-ben, az Egyetem Meany termében műsora: Kodály *Székely keserves* és *Sírfelirat*, saját műveiből a *Kolindák* I. sorozata, *Preludio–All’Ungherese*, a *Medvetánc*, a 2. és 3. *burleszk*, a 2. *rondó*, *Az éjszaka zenéje*, *Suite*, *Allegro barbaro* és a *Mikrokozmosz* 10 száma.

Március 5-én visszaindulnak Seattle-ből.

Március 7-én, még a vonaton, Seattle és Kansas City között, Bartókné hosszú, naplószerű levélben számol be ifj. Bartók Bélának és feleségének útjukról és benyomásairól, arról, hogy Bartókot mennyire tisztelik és becsülik mindenütt.

Március 10-én Kansas Cityben (Missouri), az Egyetem Tavaszi Művészeti Fesztiválja keretében, Bartók ugyanazt a műsort játssza, mint március 3-án Seattle-ben. (Külön hangsúlyozta, hogy a város Missouri államban van, nem tévesztendő össze a túlparton lévő kansasi Kansas Cityvel.)

Március 12-én visszaérkeznek Forest Hillsbe, Bartók már ott fejezi be felesége március 7-i levelét.

Március 13-án megkezdi a munkát a Columbia Egyetemen.

Március 19-én Forest Hillsből hosszú levelet ír Béla fiának, részben megismételve a február 12-i levélben írottakat. „...a koncert-kilátások a jövő szezonnra egyelőre szánalmasak” – írja. A május 1-i lakásfelmondási határidő miatt izgatja budapesti bútorai sorsa, továbbá az, hogy az Egyesült Államokban befagyasztották a magyar követeléseket, így onnan nem lehet pénzt küldeni. Dohnányiról is érdeklődik, állítólagos lemondásával kapcsolatban. Ekkor ír először amerikai távozása óta egészségi állapotáról, a válla „nagyjából változatlan. Van úgy, hogy

javul, aztán megint visszaesik”. – A levélhez néhány sort Voit Irmának is mellékel.

Március 20-án Dorothy Parrish-nek írja meg Huntingdonba áprilisi programját és a zongoraórák szóbajöhető napjait.

Március 23-án feleségével együtt állatkertbe megy New Yorkban (valószínűleg Bronxban, ahol akkoriban jártak lakásnézőben).

Március 24-én Bartók egyszerre 4 levelet kap fiaitól. Péter fiának mindjárt válaszol is. „És épp holnap van apu születésnapja! Ez gyönyörű ajándék!” – írja hozzá Bartókné.

Március 25-én Bartók 60 éves. Ez lényegesen megváltoztatja jogi helyzetét, amennyiben nyugállományba helyezése véglegessé válik (így könnyebb budapesti nyugdíjának folyósítása), és megszűnik hadkötelezettsége (vagyis kevesebb az akadálya útlevél meghosszabbításának).

Március 28-án Detroitban (Michigan), az Institute of Arts-ban ad hangversenyt feleségével és Georges Miquelle gordonkaművésszel. Bartók és Miquelle az 1. rapszódia gordonkaváltozatát játssza, Bartókné két Debussy-darabot, Bartókkal két Bach-fúgát *A fuga művészetéből*, Mozart c-moll fúgáját, négy számot a *Mikrokozmoszból* és Debussy *En blanc et noir*-ját; Bartók szólóban a két állandóan játszott Kodály-művön kívül öt darabot a *Mikrokozmoszból*. „Eddig Detroitban volt a legnagyobb sikerünk; a közönség úgylátszik nagyon meg volt elégedve a műsorral” – írja később Béla fiának Bartók.

Április 2-án Forest Hillsből Béla fiának anyagi ügyekről és bútorok raktározásáról ír, meg arról, hogy új lakást keresnek, mert a Forest Hills-i zajos, a szomszédok barátságtalanok, és messze van az Egyetemtől. Azon gondolkoznak, hogy Péter fiukat magukhoz hívják, tekintve, hogy hosszabb ideig maradnak kint. Március 27., a Jugoszlávia elleni német támadás óta kétszeres lelkesedéssel dolgozik a délszláv anyagon, és az Egyetemen kisebb felolvasásokat tart.

Április 8-án megírja Dorothy Parrish-nek, hogy május végén tudja fogad-

ni új lakásukban; címük május 1-től: 3242 Cambridge Avenue, Bronx (New York északi kerülete).

Április 14-én még Forest Hillsből ír Douglas Moore professzornak a Columbia Egyetemre, a Parry-féle gyűjteményre vonatkozó első benyomásairól.

Április 16-án Baltimore-ban (Maryland) kézzongorás hangversenyt ad feleségével a Museum of Art auditoriumában. Műsoruk: Debussy *En blanc et noir*, Liszt *Concerto Pathétique*, Bach két fúgája *A fúga művészetéből*, Mozart c-moll fúgája, Brahms f-moll szonátája és négy darab *a Mikrokozmoszból*.

Április 17-én Bartók Princetonban (New Jersey) tart előadást.

Április 18-án Forest Hillsből újból ír Douglas Moore-nak és lelkesen jellemzi a délszláv gyűjteményt. Egyben céloz arra, hogy sokkal több idő kell a munkához, így szeretné megbízatását meghosszabbítani.

Április 22-én a magyar Belügyminisztérium 10-2085 sz. rendeletével útlevele érvényét 1942. augusztus 7-ig meghosszabbítja.

Május 1-én kiveszik új lakásukat Bronxban, és eddigi bérelt bútoraik helyett árverésen 5 szobabútort és egyéb lakberendezési tárgyakat vesznek 140 dollárért. A tisztítás és szállítás további 100 dollár.

Május 5-én beköltöznek a Cambridge Avenue-ra, amellyel – szokás szerint – az első időben rendkívül elégedettek. – Bartók megkapja a Columbia Egyetem további megbízását az 1941. VII. 1.–1942. VI. 30.-ig terjedő időre, 3000 dollár fizetéssel. – Budapesten ifj. Bartók Béla felmondja és kiűrti Bartókék Csalán úti lakását, a berendezést raktárban helyezi el.

Május 7-én New Yorkból Bartók újból ír Dorothy Parrish-nek: június 3. után rendelkezésére áll. – Béla fiának rosszkedvűen ír az egyre romló általános helyzetről, ami csökkenti visszatérési reményeit; most már határozottan szeretné Péter fiát kihozatni, megteszi a kellő lépéseket, és reméli, hogy Péter már júniusban kimehet. Ifj. Bartók Béla aggodalmára, hogy öccsét az amerikaiak behívják katonának, Bartók azt írja, hogy amíg valaki idegen állampolgár, erről nem lehet szó.

(A „júniusi” utazás több mint fél évvel elhúzódott, és Bartók Pétert – akkor már ellenséges állampolgár létére is – behívták a haditengerészethez.)

Bartók ekkoriban kedd, csütörtök és szombati napokon jár a Columbiára.

Május 10-én 25 centért közjegyzői meghatalmazást szerez arra, hogy Béla fia külföldi követeléseinek ügyét is teljhatalommal intézhesse. – Schulhof Andor eddigi rossz munkáját hosszú levélben kifogásolja, és 7 dollár közvetítési díjat küld neki. – Hans W. Heinsheimernek is ír.

Május 11-én értesíti Douglas Moore-t, hogy meghosszabbították Columbia Egyetemi megbízását, és megköszöni közbenjárását.

Május 14-én a New York-i magyar főkonzulátuson 9 dollár 25 centért hitelesítetteti a május 10-i meghatalmazást.

Május 16-án elküldi a meghatalmazást ifj. Bartók Bélának. Kísérőlevelében az új lakásról, furcsa időjárásról ír.

Május 24-én már negyedszer ír Dorothy Parrish-nek a tervbe vett magánórák idejéről.

Június 3-án Carl Paige Woodnak, a seattle-i Washington Egyetem zenei tanszékvezetőjének meghívására válaszol; kész arra, hogy New York-i megbízatásának lejártá után, 1942. júniusától ott dolgozzon, munkaterve az ott lévő indián népzenei anyag lejegyzéséből és a népdalgyűjtés és lejegyzés tanításából áll.

Június 13-án a Boosey and Hawkesnak szerződésekről és anyagi ügyekről ír.

A michigani egyetem 1942-ben elő akar adni a gyermekkorusokból néhányat, és azok angol fordítására a Waldbauer-vonósnégyes egykori brácsását, Kenton (Kornstein) Egont ajánlották Bartóknak.

Június 17-én Bartók ír Kentonnak, és megkéri erre a munkára.

Június 20-án Béla fiának ír az ún. „non-quota immigrant” (kötött létszámon kívüli bevándorlás) engedélyezésének körülményességéről, 1940 utáni magyarországi adófizetési kötelezettségéről, és munkájáról, amely nagyon érdekes; a meglehetősen nagy indián anyag feldolgo-

zásához azonban (amiről Seattle-lel tárgyal) nincs kedve: „ez nagyon távol van eddigi folklore-területeimtől”. A hangversenyélet annyira bizonytalan, hogy 1942. után „haza kéne utaznunk, akármiféle is a helyzet odaát. Addigra itt sem lesz sokkal különb” – írja.

Az Egyesült Államokban élő Fassettné Illés Ágota többször vendégül látja Bartókékat Rivertonban (Vermont) lévő nyaralójukban; júniusban Bartókné fizető vendégként náluk nyaral.

Június 22-én Bartók New Yorkból azt írja feleségének, hogy nagyon rossz a nyári klíma New Yorkban (első nyara Amerikában); elküldi neki fiai május 22-i közös levelét, melyet kisebbik fia konfirmációja után írtak. – A németek ezen a napon támadták meg a Szovjetuniót.

Június 23-án New Yorkból válaszol Egon Kentonnak Jackson Heightsbe, és elküldi a gyermekkórusok egyikét próbafordításra.

Naponta jár ekkor a Columbiára. A munkájához szükséges papírt maga akarja beszerezni, de ekkor már ez is nehézségekkel jár.

Június 24-én és 26-án levelet ír feleségének Rivertonba: „Már most mi lesz ebből? Dzsugasvili [Sztálin] ugyancsak hamar és keservesen lakol meg [az 1939-ben kötött különbékéért]. Magyarországnak szerencséje van: ebből a csihi-puhiból is kimarad!” (Rövidesen csalódnia kellett; június 27. a magyar hadüzenet napja.)

Június 29-én, vasárnap is dolgozik a Columbián, majd Herzog Györgyék-nél vacsorázik; itt megismerkedik Jacobson balkáni népdalkutatóval, akivel beszélget munkájáról.

Június 30-án, július 3-án és 5-én feleségének ír, részben a szalmaözvegység nehézségeiről. A *július 4-i* függetlenségi ünnepről megjegyzi: „Poko-li zsvaj volt az egész városban; jövőre kevesebb kedvük lesz hozzá”. (Mintha a jövőbe látott volna.)

Július 6-án moziba megy (évtizedek óta nem tette), egy érdekes, vadállatokról szóló filmet néz meg.

Július 7-én felesége visszatér Rivertonból.

Július 19-én azt írja Béla fiának, hogy ritkábban fog levelet küldeni, mert

nem sok nevezetes történik. A nyomasztó nyári időjárásról panaszkodik és „rendetlenkedő” epehólyagjáról, amely miatt gyökeres kivizsgálásra szánta magát; a lakásról szólva írja, hogy évi bére 840 dollár, nagyjából a magyar áraknak megfelelő. – A levélhez, szokás szerint, mellékelte néhány sort Voit Irmának, aki azonban azt már nem kapta meg. *Július 22-én*, 92 éves korában, csendesen elhunyt.

A University of Washington (Seattle) hivatalosan is meghívja Bartókot az 1942/43 tanévre, 3600 dollár fizetésért. (Ismételt halogatás után ennek a meghívásnak végül is már nem tudott eleget tenni.)

Július 23-án a Boosey and Hawkesnak ír.

Július 24-én Rivertonba utazik feleségével Agatha Fassett nyaralójába.

Július 28-án innen kéri Reiner Frigyet, szerezzen számára két kezest a non-quota immigrant vízum kiadásához. (Ezt azért erőltette annyira, hogy Péter fia vízumot kaphasson, de végül erre nem volt szükség.) Reiner és Edward Wallerstein nevű barátja készségesen vállalja a kezességet.

Augusztus 8-án Bartók elküldi nekik Westportba a szükséges nyomtatványokat.

Augusztus 6-án és 9-én a Boosey and Hawkesnak, *10-én* Vamasescunak ír.

Augusztus 19-én Rivertonból válaszol Béla fiának Voit Irma haláláról tudósító levelére, ami nagyon lesújtotta. „Hát most már egyikük sem él!” Nincs sok kedve egyebekről írni, de azért fia születésnapjáról megemlékezik és kis virágot küld a levélben Voit Irma sírjára.

Augusztus 24-én Herzognénak ír szövegfordítások ügyében.

Augusztus 26-án megírja Carl Paige Woodnak Seattle-be, hogy milyen anyagi feltételekkel tudna oda áttelepülni, és kéri, hogy az időpontot a Columbia Egyetemen végzett munkájától tegyék függővé.

Szeptember 4-én visszautazik Rivertonból New Yorkba.

Szeptember 5-én megírja Rivertonban maradt feleségének, hogy Bátor Viktor (aki dr. Holló Gyulának – Bartókék budapesti, majd New York-i kezelőorvosának – baráti köréhez tartozott és Bartóknak eleinte tanácsokkal szolgált, majd igyekezett mindenképpen befolyásolni)

be akarta szervezni valami kockázatos politikai ügybe, de nem vállalta. – A New York-i magyar főkonzulátus, 4008/1941 számmal, igazolja Bartók életbenlétét és magyar állampolgárságát.

Szeptember 6-án Bartók az igazolást elküldi Béla fiának Budapestre. Levelében megírja, hogy augusztus második felében csúnya bursitist kapott a bal vállába, 10 napig mozdítani sem tudta, majd aszpirinkúra hatására javult. Levelét így zárja: „Az általános helyzet nem nagyon vigasztaló, nagyon is tartok attól, hogy jövő nyáron – és ki tudja még meddig – nem lehet visszautazni!”

Szeptember 8-án New Yorkból ír Seattle-be Lee Paul Siegnek, az Egyetem elnökének; megköszöni feltételei elfogadását, és újból kéri, hogy munkába állását halasszák el egy évvel.

Szeptember 10-én New Yorkból azt írja feleségének Rivertonba: „Megkezdtem a 2. suite átírását és eddig az első tétel $\frac{2}{3}$ része megvan már. Remélem jó. [Az op. 4-es 2. szvit átírata 2 zongorára.] Vállam lényegében változatlan. Hol jobban érzem, hol kevésbbé. Zongorázni tudok”.

Szeptember 13-án feleségének, *15-én* Ralph Hawkesnak ír a sok kényelmetlenségről és kellemetlenségről, ami az USA-ban körülvessi.

Szeptember 27-én megalakul az Egyesült Államokban a „Független Magyarországért” politikai mozgalom. Ebbe a későbbiekben némileg bevonják Bartókot is.

Szeptember 28-án Hans W. Heinsheimernek ír egyik kórusának fordítása és a 6. vonósnégyes ügyében, és megküldi Aurorában (New York állam) októberre tervezett hangversenyének műsorát.

Október 4-én, majd *8-án* ismét ír Ralph Hawkesnak, *7-én* pedig halogató levelet Lee Paul Siegnek Seattle-be.

Október 8-án megköszöni Reiner Frigyesnek a megküldött kezességi iratokat, amelyeket már továbbított is Washingtonba. – Carl P. Woodnak is megköszöni a seattle-i előkészületekhez nyújtott segítséget és kéri, találkozzanak rövidesen sorra kerülő nyugati útja alkalmával.

Időközben Bartók Péter megkapta az amerikai vízumot. Tekintve, hogy 1942. január 1. után katonakötelessé vált, Magyarországot feltétlenül előbb kellett elhagynia.

Október 16-án Bartók Gyhka György washingtoni magyar követ közbenjárását kéri a római magyar követség útján Péter fia olasz átutazó vízuma kiadása érdekében.

Október 17-én megírja Wilhelmine Creelnek Seattle-be, hogy november végén odautazik és zongoraórákat adhat neki. – Panaszkodik bizonytalan helyzetükről, a kevés hangverseny-lehetőségről. „Az egyetlen derűs pont munkám a Columbia egyetemen ... De – sajnos – ez csak alkalmi munka és talán befejezetlenül kell maradnia.” – Mindezekről ír Béla fiának is és hozzáteszi: „Hazamenésünk ... megint ködös és messzi homályba tolódott ... Balvállamba röntgensugarakat eresztget be az orvos ... Eredmény 00. Ha Péternek sikerül elutaznia, akkor egyedül fogod belátásod szerint kezelni a pénzeket ... Én igyekezní fogok havonta írni, bár nem igen van miről”. (Ez volt utolsó levele fiának, soha többé nem írt.)

Október 27-én újból kéri Reiner Frigyet a kezességi nyilatkozatok kitöltésére, mert Bartókné számára külön kell további ideiglenes ott tartózkodását engedélyeztetni. – Douglas Moore-nak azt írja, hogy szeretne találkozni vele egy – Columbia Egyetemi munkájáról szóló – cikk megbeszélése céljából.

Október 28-án Aurorában (New York állam), a Wells College-ban tart előadást *A közép-európai népzene* címmel, és hangversenyt ad; műsora: *Kis szvit*, *Az éjszaka zenéje*, *Variációk (Ballada)* és *Régi táncdalok a 15 magyar parasztdalból* és hat szám a *Mikrokozmoszból*.

November 5-én a Los Angeles-i „Magyar Ház” tiszteletbeli elnökévé választja.

November 16-án New Yorkból újabb levelet ír Péter fia kiutazása ügyében Gyhka György követnek Washingtonba (2146/1941 számmal iktaták).

November 20-án Chicagóban, a Stevens szállóban száll meg. Este a Chicagói Szimfonikus Zenekar hangversenyén a 2. zongoraversenyt játssza, Frederick Stock vezényletével.

November 21-én megismétlik a műsort. „A zenekar nagyszerűen játszott, én bizony nem a legjobban. Már úgy unom ezt a darabot” – írja feleségének.

November 22-én Chicagóban Varró Margitéknál ebédel, régi ismerőseinél, Engel Renée-éknél vacsorázik. Ezután nyugatra utazik.

November 24-én Utah államban, a Nagy Sóstó mentén, a vonaton ír feleségének, többek között megemlíti: „Egy szomorú hírt hallottam: Babits meghalt”.

November 25-én Palo Altóból (Kalifornia) értesíti Carl P. Woodot, hogy 28-án érkezik Seattle-be, és szeretne vele másnap találkozni.

November 26-án Palo Altóban, a Stanford Egyetemen tart előadást *A kelet-európai népzene* címmel, és megismétli az október 28-i aurorai hangverseny műsorát. A hangversenyen Darius Milhaud is megjelent. „Kivételesen jól játszottam, de nyilván ugyse vette észre senki” – írja Bartók.

November 28-án Portlandból (Oregon) Seattle-be utazik. A vonaton feleségének ír, és megkezdí a délszláv gyűjtemény bevezetőjének fogalmazását. (Előzőleg már két cikket írt a témáról.)

November 29-én Seattle-ben C. P. Wooddal az indián anyagról tárgyal, Wilhelmine Creellel nem találkozik.

December 1-én visszautazik Portlandbe. A Reed College Chapelben előadást tart *A kelet-európai népzene* címmel.

December 2-án ugyanott hangversenyt ad. Műsora: Purcell 2 prelude, Michelangelo Rossi 3 corrente, Frescobaldi g-moll fuga, Kodály Székely keserves és Sír felirat, Bartók Variációk (*Ballada*), Kis szvit, Az éjszaka zenéje, 10 szám a Mikrokozmoszból, 1. rondó, Suite op. 14 és Allegro barbaro. – Helsinkiben a Finn-ugor Társaság külső tagjává választja.

December 3-án Eugene-ben (Oregon) az Oregoni Egyetem Zeneiskolájá-

ban tart előadást *A kelet-európai népzene problémái* címmel és hangversenyt ad a következő műsorral: *Kis szvit*, *Az éjszaka zenéje*, *Variációk (Ballada)* és *Régi táncdalok a 15 magyar parasztdalból* és 6 szám a *Mikrokozmoszból*.

December 4-én, Eugene és Los Angeles között a vonaton írja feleségének: „Ez a nap volt a legnehezebb, csomó hülye interju és bolondéria”. – Este tovább utazik Los Angelesbe.

December 5-én a Los Angeles-i Wilshire Ebell Színházban ad hangversenyt, a december 2-i portlandi műsorral.

December 7-én Japán megtámadja az Egyesült Államokat.

December 8-án Bartók kelet felé utaztában Kansas állam területén, a vonaton ír Wilhelmine Creelnek, megghiúsult november 29-i találkozásukról, további útiterveiről, és újabb találkozást javasol.

December 10. körül érkezik vissza New Yorkba.

December 13-án Magyarország hadat üzen az Egyesült Államoknak.

December 15-én Bartók New Yorkból azonos szövegű levelet ír Baranyai főkonzulnak New Yorkba és Ghyka György követnek Washingtonba: „Hogy én itt már eddig sem éreztem magamat jól, azt szóbeli közléseimből tudja. A megváltozott körülmények nyilván még nehezebbé tennék helyzetemet. Ezért, ha csak mód van rá, haza kellene utaznom. Hiszen tudományos munkám befejezése után, egy-két év múlva, amúgy is ezt akartam tenni. De amint most látszanak a dolgok, az akkor már – és ki tudja meddig – nem lesz lehetséges. Az utolsó lehetőség az volna, hogy a konzuli tisztviselőkkel együtt térnénk haza. ... Attól tartok, hogy ha ki tudja hány esztendeig kellene itt maradnunk, az számunkra katasztrofális lehetne”.

Az események felgyorsultak, ez a terv nem valósult meg.

December 22-én Bartók Péter átlépi a magyar határt, és Zágrábba megy, mert december 31-e után hadkötelezettsége miatt már nem utazhatna. Zágrábban várja meg vízumait, és 1942. április 20-án érkezik New Yorkba.

Magyarország diplomáciai képviselőtét és így a magyar állampol-

gárok érdekvédelmét az Egyesült Államokban Svédország veszi át; a postaforgalom és összeköttetés Magyarország és az USA között megszűnik. A háború hátralévő részében Bartók kapcsolata hazájával végleg megszakad.

1942

Január 7-én Evanstonban (Illinois), a Northwestern University Cahn auditoriumának Scott Halljában ad kézzongorás hangversenyt a Bartók-házaspár. A műsor: Friedemann Bach F-dúr szonáta, Couperin *Allemande*, Domenico Zipoli *Suite*, Mozart c-moll fuga (a műsorfüzetben itt is Zipolit tüntették fel szerzőnek), Debussy *Lindaraja*, Colin McPhee *Bali szertartási zene*, Bartók négy darab a *Mikrokozmoszból* és Brahms op. 34-es f-moll szonáta. A kritikák igen vegyesek, de inkább rosszak.

Január 21-én New Yorkból Bartók a Parry-gyűjtemény 1942/43-ra tervezett további feldolgozásáról ír Douglas Moore-nak.

Január 23-án (tévesen 1941-es keltezéssel) Henry Mishkinnek, az Amherst College tanárának írja meg ottani hangversenyük műsorát.

Február 23. Kézzongorás hangverseny Amherstben (Massachusetts), az Amherst College-ban. A műsor: Christian Bach G-dúr szonáta, Domenico Zipoli *Suite*, Friedemann Bach F-dúr szonáta, Colin McPhee *Bali szertartási zene*, Liszt *Concerto pathétique*, öt szám a *Mikrokozmoszból* (a műsor hatot tüntet fel) és a 2. szvit kézzongorás változata.

Február 28-án New Yorkból megírja Carl P. Woodnak és Lee P. Siegnak, hogy a Columbián még egy félévre, 1942 végéig meghosszabbították megbízatását, így csak az 1943/44-es tanévre tud Seattle-be menni.

Március 2-án sajnálkozva írja Wilhelmine Creelnek Seattle-be, hogy nem találkoztak Chicagóban (az evanstoni hangverseny alkalmából), s hogy Péter fia már Lisszabonban van, de továbbutazásához újabb en-

gedélyre kell várnia. Anyagi helyzetükről panaszkodik, amely „napról-napra rosszabb lesz”, továbbá arról, hogy az egyik kölcsön zongorájukat a Baldwin társaság vissza akarja venni, így nem tudnak kézzongorás darabokat tanulni.

Március 4-én New Yorkból hasonló tartalmú levelet ír Domonkosné Dorothy Parrish-nek Huntingdonba.

Március 11-én és 18-án Hans W. Heinsheimernek ír.

Áprilisban betegségének előjelei egyre erősebben mutatkoznak, 37,8° körüli lázak jelentkeznek. Kezelőorvosa, dr. Holló Gyula „atypical myeloid leukémia” diagnózist állapít meg.

Április 6-án írásban is megkapja a Columbia Egyetem megbízásának meghosszabbítását, 1942. július 1-től 1942. december 31-ig, 1500 dollár fizetéssel.

Április 17-én New Yorkból válaszol Gombosi Ottó zenetörténésznek, aki fia keresztapjának kérte fel. Megírja, hogy készséggel vállalja, bár az ő önként választott unitárius vallása azt mondja: „a keresztség nagyon ajánlatos ugyan, de nem föltétlenül szükséges”.

Április 20-án Bartók Péter, 4 hónapi kalandos utazás után, megérkezik New Yorkba. Véletlenül, az utcán találkozik édesapjával. „Lisszaboni kábeléből a cenzor kivágta a hajó nevét, így nem tudtuk, hogy mikorra várjuk” – írja Bartók Wilhelmine Creelnek.

Április 24-én New Yorkban, a McDowell Clubban fogadást adnak a Bartók-házaspár tiszteletére. Az utána következő hangversenyen Bartók Rudolf Kolisch-sal a 2. rapszódia, feleségével a kézzongorás 2. szvitet, Kolisch-sal és Eric Simon klarinétművésszel a *Kontrasztokat* adja elő. – Ez utolsó hangversenye 1942-ben.

Május 29-én New Yorkban a svéd főkonzulátus magyar osztályán írásban kéri útlevele érvényességének meghosszabbítását. A kérvény száma 533 = 734/3.

Május 30-án írja Ralph Hawkesnak, hogy április eleje óta lázas, nagyon panaszkodik állapotáról.

Június 9-én a svéd követség meghosszabbítja útlevele érvényességét, 1943. augusztus 7-ig, 922/1942 számmal.

Június 10-én és 13-án a Baldwin Piano társaságnak megírja, hogy nincs pénze a további bérletre. Kéri, hogy a zongora elvitele előtt két nappal értesítsék.

Az 1941. szeptember 27-én megalakult „Független Magyarorszá-
gért” mozgalom a háború utáni független magyar állam megalapozá-
sa céljából propagandát folytat az Egyesült Államokban. A mozgalom
tudományt és művészetet képviselő bizottságának vezetőjévé Bartókot
választották meg, aki körlevélben szólította fel csatlakozásra az Ame-
rikában élő magyar művészeket.

Június 25-én Zádor Jenő zeneszerzőnek Hollywoodba, 27-én Reményi Jó-
zsef írónak Clevelandbe küldi el a körlevelet.

Június 28-án a New York Timesban megjelenik *Parry Collection of Yugos-
lav Folk Music* című cikke.

Július 2-án és 5-én feleségével egy-egy közös levelet ír Péter fiuknak. Töb-
bek között ezt írja: „A kis [jövedelem] kereset ne bántson, ezzel a
munkával azért a kegyért fizetsz vissza, hogy a magas kormány ideen-
gedett. És mivelhogy a magas kormány zsebébe nem mehet ez az olcsó
munka, hát másvalakiébe megy.”

Július 7-én Carl P. Woodot arra kéri, hogy a seattle-i munkájára vonatkozó
megállapodást tavaszra halasszák, mert akkorra a keleti parton több
szereplést tervez. (Ezekből alig valósult meg valami.)

Július 16-án Reményi Józsefet tájékoztatja arról, hogy az amerikai ható-
ságok rendelkezése értelmében a Független Magyarorszáért moz-
galmat külön kell szervezni az amerikai és a magyar állampolgárok
körében, és hogy a további tevékenységre vonatkozó javaslataikat rö-
videsen elkészítik.

Július 21-én Péter fiának írt levelében Voit Irmára emlékezik: „Holnap, jul.
22.-én van Irma néni halálának évfordulója. Vajjon ki emlékezik meg
róla, ki fog rá gondolni, legalább ezen a napon – – – Még itt va-

gyunk egy páran, de ha már mi sem leszünk, akkor fog újra meghalni, a teljes feledésbe. Pedig mennyit dolgozott, törődött, aggódott értünk: értem és Elzáért. Jobb, könnyebb életet érdemelt volna meg. És én nem tudtam eleget könnyíteni, nem annyit, amennyit szerettem volna!”

Július 31-én születésnapjára jókívánságokat küld Péter fiának munkahelyére.

Augusztus 2-án Reiner Frigyesnek – aki meghívta őket – azt válaszolja, hogy állandóan láza van, és szeptember előtt nem tud meghívásának eleget tenni. Megemlíti azt is, hogy ideiglenes bevándorlása ügyében még nem történt semmi.

Augusztus 5-én New Yorkból Douglas Moore-nak is ír betegségéről, amely a délszláv gyűjteményen folytatott munkájában szerencsére nem zavarja.

Dr. Bátor Viktor ügyvéd meghívja Bartókot – akinek felesége Rivertonban nyaral – nyári lakhelyükre, Nonquittbe (South Dartmouth, Massachusetts).

Augusztus 7-én Bartók Nonquittbe utazik.

Augusztus 8-án feleségének írja Rivertonba: „Megvártam egy egész napot, hogy világosan lássam a helyzetet. Egyelőre bágyadt vagyok. Dolgozgatok, eddig nem nagyon sokat”.

Egészségi állapota nem változik.

Augusztus 11-én 37,6, 12-én 37,7° a hőmérséklete.

Augusztus 13-án újságolja feleségének: „Itt láttam először szabadban kolibrit”.

*Augusztus 16-án Nonquittből megírja Péter fiának, akinek látogatását várja, hogy magyar állampolgárnak nincs szüksége utazási engedélyre. – Serly Tibornak – már tegező formában – New Yorkba írt levelében kifejezi azt a reményét, hogy nem tett semmi engedményt Heinsheimernek az átiratok kapcsán. (Valószínűleg a *Mikrokozmosz szivitről* van szó.)*

Augusztus 19-én A. Tillmann Merritt meghívja a cambridge-i (Massachusetts) Harvard Egyetemre, 3 hónapra, 2000 dollár honoráriumért.

Augusztus 20-án azt írja feleségének, hogy 1 hét helyett 3 hétig marad Nonquittben, *augusztus 22-én* pedig értesíti, hogy *28-án* este érkezik vissza New Yorkba.

Szeptember 2-án már New Yorkból válaszol A. T. Merritt ajánlatára: 1943. január 1-től elfogadja. A Harvard Egyetem szeptember 28-án elküldi a „visiting lecturer”-nek (vendégelőadónak) szóló megbízólevelet. (Ennek végül is nem tudott eleget tenni.)

Bartókék New Yorkban két perzsa macskát tartottak. Nyaralásuk idejére egy állatkórházban helyezték el a két állatot, melyek ott elpusztultak.

Szeptember 16-án, majd *október 4-én* Bartók érélyes hangú levélben vonja felelősségre W. M. Fleischmann kórházigazgatót a történetekért.

Október 7-én Yehudi Menuhinnek írja Almába: örömmel hallotta, hogy tanulja a Hegedűversenyt, és remélhetőleg a következő évadban előadja.

Október 13-án New Yorkból A. T. Merrittnek ír a Harvard Egyetemre.

Október 14-én dr. Jacobsonnak tesz fel kérdéseket a szerb-horvát szövegekre vonatkozólag.

Októberben felolvasást tart az Amerikai Zenetudományi Társaságban.

November 20-án ismét ír A. T. Merrittnek.

December 31-én New Yorkból hosszú levélben számol be Wilhelmine Crelenek helyzetéről, állandó esti hőemelkedéséről és arról, hogy azon a napon megszűnt a Columbia Egyetem megbízása, amit nagyon sajnál. A Columbia Pressnél kiadásra szánt szerb-horvát anyag függelékét októberben befejezte, és a nagy román anyagon dolgozik. Bántja, hogy a vezető zenekarok sem régi, sem új műveit nem játsszák, és aggasztja, hogy Péter fiának – állampolgárságra való tekintet nélkül – mégis csak be kell vonulnia.

1943

Január 5-én általános kiadói megállapodást köt a Boosey and Hawkes-szal.
Január 16-án A. T. Merrittnek írott levele szerint Harvard Egyetemi állását csak február 1-től szándékozik elfoglalni.

Január 21-én New Yorkban feleségével előadja a kétfonó- és ütőhangszeres Szonáta *Concerto két zongorára és zenekarra* címmel átírt változatát, Reiner Frigyes vezényletével. Ez Bartók utolsó nyilvános szereplése zongoraművészként.

Február 2-án New Yorkból Clevelandbe írt levelében megköszöni Tossy Spivakovsky hegedűművész jó véleményét a Hegedűversenyről.

Február folyamán egészségi állapota rohamosan romlik. Bár ebben a hónapban még sikerül a Harvard Egyetemen 3 felolvasást tartania, ez és az oda-vissza utazás teljesen kimeríti. Az ismételt kórházi vizsgálatok alapján hol polycithemiára, hol tbc-re gyanakodnak, de az igazi okot nem találják. A Harvard Egyetem is igyekszik orvosi segítséget nyújtani.

Márciusban a National Institute of Arts and Letters, Douglas Moore javaslatára, jutalommal tünteti ki.

Március 5-én megköszöni Moore-nak a felterjesztést. Örömmel nyugtázza, hogy a délszláv kötet kiadásával kapcsolatos nehézségek elhárultak, és reméli, hogy a kefelevonatokat képes lesz ellenőrizni.

Március 24-én a Columbia Egyetem értesíti, hogy az ún. Ditson Bizottság utólagos hozzájárulásként 1000 dollárt adott a Columbia University Pressnél megjelenő délszláv gyűjtemény kiadásához.

Amerikai környezete és főleg dr. Bátor Viktor rábeszéli, hogy magyarországi végrendelete helyett újat készítsen, melyet dr. Bátor meg is fogalmazott.

Március 28-án Bartók aláírja az új végrendeletet, amely így jogerőre emelkedik. Ez az amerikai jogszokásoknak megfelelő „trustee” végrendelet, amely két végrehajtónak (akik közül az egyik Bátor Viktor) a törvényes örökösökkel szemben messzemenő jogokat biztosít, egészen az

utód kijelölésének jogáig. (Ez Bartók halála után majd 40 évig tartó nehézségek forrásává vált.)

Március 30-án Bartók a 44 duó ujjrendjére vonatkozó utasításokat ad a Boosey and Hawkesnak.

Április 5-én New Yorkból megköszöni Felicia Giffennek a National Institute of Arts and Letters tagjává való választását és az ezzel adományozott jutalmat.

Május folyamán Serge Koussevitzky karmester zenekari művet rendel a már évek óta nem komponáló Bartóktól.

Június 14-én Bartók a Columbia University Pressnek ír a délszláv kiadvány ügyében.

Június 17. Levél a Boosey and Hawkesnak, *23-án* pedig a Columbia University Pressnek és A. Sinclairnek.

Június 24-én a washingtoni svéd követség magyar osztálya, 891/1943 számmal, meghosszabbítja útlevele érvényességét 1944. augusztus 7-ig.

Június 28-án Wilhelmine Creelnek, *30-án* Dorothy Parrish-nek és Carl P. Woodnak részletesen leírja betegségét, az eredménytelen kezeléseket, és azt, hogy egyelőre szóba sem jöhet a seattle-i állás elvállalása.

Súlyosbodó betegsége miatt az ASCAP (az USA szerzői egyesülete), melynek nem is tagja, három havi gyógykezelésre Saranac Lake-be (New York állam) küldi.

Július 1-én Bartók Saranac Lake-ba utazik. Egyidejűleg bronxi lakásukat felmondják, és a berendezést beraktározzák. – A Saranac Lake-i szállítás címe: Park Avenue 32.

Július 4. Levél a Boosey and Hawkesnak.

Július 30. Péter fiának 31-i születésnapjára szomorú hangulatban ír a jókívánságokról: „Az emberek Istenüktől kívánták mindezeket, és meg volt bennük a hit, hogy esetleg teljesül is minden ... De a jó istenke már régóta levette a kezét a világról, különben nem úgy volna minden ahogy van, hanem egészen másképp.”

Július 31-én Ralph Hawkesnak beszámol munkáiról és egészségi állapotáról.

Augusztus 15-e körül hosszú hallgatás után komponálni kezd: a májusban megrendelt mű, a *Concerto* írásába fog.

Augusztus 16-án újból Rivertonban nyaraló feleségének azt írja: „az ég világos semmi, de semmi nevezetes nem történt”; dr. Holló Gyulának pedig azt: „Nincs változás”. – Péter fiának így ír egészségi állapotáról: „Ami engemet illet, az orvosok tovább pepecselnek velem, teljesen eredménytelenül. A Back’s sarcoid bizonyíthatatlan, tehát kiküszöbölték ezt a hipotézist is. Épügy jártak a Moniliával. Azért tovább vizsgálódnak. ...”.

Augusztus 17-én Wilhelmine Creelnek megköszöni felajánlott segítségét, ha viszonzásul elfogadja egy kéziratát.

Augusztus 21-én és 31-én a Boosey and Hawkesnak ír.

Augusztus 23-án levelet ír Péter fiának: „... Bátornak megírtam, hogy immigrációról szó sem lehet; nekem: se pénzem, sem egészségem, neked: nincs pénzed. ...”.

Szeptember 1-én egészségi állapota hirtelen valamivel jobbra fordul, lázai alábbhagynak.

Szeptember 25-én Saranac Lake-ből New Yorkba írja Israel Rappaportnak, aki az ASCAP megbízásából kezeli, hogy október közepén New Yorkban előadják a Hegedűversenyt, melyet meg akar hallgatni, és így vissza akar utazni. Mivel lakásuk nincs, kéri, értesítse a korábban javasolt „nursing home”-ban (szanatóriumban) való elhelyezés lehetőségéről.

Szeptember 26-án Péter fiának írja, hogy 26 nap óta nincs magas láza, úgyiszlén normálisan érzi magát, és így jóformán egész nap a *Concertó*-val foglalkozik, melynek 4 tétele kész, az ötödik a legnehezebb, de még Saranac Lake-ben be akarja fejezni. Rappaport (amerikai háziorvosa) tanácsáról így ír: „... kb. még ½ évig kellene még ilyen pihenő életet folytatnom, még ha az abnormális tizedek el is tűnnek ... Azt mondja N.Y.-ban egy hasonló ’ápoldá’-ba kellene megtelepednem...”.

Szeptember 28-án örömmel írja a Boosey and Hawkesnak: „1942 április 9 óta ez az első nap, hogy nincs lázam”.

Október 3-án Mrs. Sinclairnek ír a New York Public Librarybe, a román és török népdalkiadvány ügyében.

Az ASCAP-ügy intézésével kapcsolatban támadt nehézségek miatt Bartók elutasítja a szervezet további segítségét. (Az ASCAP – melynek önzetlenségéről legendák szólnak – Bartók halála után az ingyenes kezeltetés költségeit levonta a szerzői járandóságokból.)

Levélben ír Péter fiának a Hegedűverseny zenekari kísérettel történő bemutatásáról: "...a hegedűkoncertet adják elő a filharmonikusok, ... még sose hallottam zenekartól a művet, csakis ezért fontos. ..."

Október 5-én Péter fiának, humorosan „Szar Annak Lék, 1943, okt. 5.” keltezéssel írja: „...A dolgok sajnálatos módon úgy alakultak, hogy az 'árpolda' terv kútba esett. Ezért továbbra is szállodában laknék, egészen addig míg valami ügyesebbet ki nem alakítunk. ..."

Október 7-én Péter fiának írja: „... hír jött az Ascaptól, ... hogy okt. 12.-ére a Hotel Woodrowban, 35 West 64 Str. 'lakosztályt' foglaltak le számunkra. ... közben én búcsút mondtam az Ascapnak egy levél következtében. De most nem akarom erőltetni a dolgot, és belemegyek – ebbe a hotelbe”.

Október 8-án Saranac Lake-ben befejezi a *Concerto* komponálását.

Október 9-én Israel Rappaportnak is megírja: „...a leghatározottabban és végérvényesen lemondok az ASCAP támogatásáról...”

Október 11-én a Columbia Egyetem meghosszabbítja megbízatását az 1943. július 1.–1944. január 31. közti időre, 1500 dollár honoráriumért, de ezt Bartók már nem tudja elvállalni.

Október 12-én Saranac Lake-ből visszautazik New Yorkba. A Woodrow szállóban száll meg (35 West 64th Street).

Október 14., 15., 17. A Hegedűverseny három egymást követő előadása a New York-i Carnegie Hallban, Tossy Spivakovsky szőlőjával. Bartók most hallja művét először zenekarkíséretes előadásban.

Október 20-án Budapesten a Nyugdíjhivatal Vknv 7660/3 sz. értesítése szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter engedélyezi Bartók il-

letményeinek kifizetését ifj. Bartók Béla számára, az 1943. január 1.–1945. december 31-ig terjedő időre.

November 26-án New Yorkból írja Bartók Tossy Spivakovskynak: „Végre megtaláltam a hegedűversenynek azokat az első vázlatait, amelyeket említettem Önnek, tehát most mellékelten elküldöm”. Itt utal először az 1907-ben írt hegedűversenyre, melynek első tételét felhasználta a *Két kép* első részében. (A mű kézirata Geyer Stefinél volt, és 1958-ban, mindkettejük halála után, Bázelen mutatták be kéziratból.) Megemlíti, hogy decemberben Dél-Karolinába (valójában Észak-Karolinába) készül.

November 27-én megírja Carl P. Woodnak, hogy a Columbia Egyetem meghosszabbította megbízatását, így legkorábban 1945. januárjában mehetne Seattle-be.

„Időközben Menuhin megtanulta ugyanezt a művet [a Hegedűversenyt] és Minneapolisban előadta Mitropoulos-sal. Megtanulta még első hegedű-zongora szonátámat és a new-yorki előadásán, nov. végén előadta. – Akkor találkoztam vele először, valóban nagy művész” – írja Bartók Wilhelmine Creelnek.

December 2. Levél A. T. Merrittnek a Harvard Egyetemre.

December 16-án hosszabb egészségügyi kezelésre Asheville-be (Észak-Karolina) utazik. Az Albemarle Inn-ben száll meg. Kezelőorvosa dr. Kokas.

December 17-én beszámol Wilhelmine Creelnek az utóbbi hónapok eseményeiről, többek között arról, hogy román és török népzenei anyagát a Columbia Egyetem könyvtárában, zenei kéziratait egy „barátjánál” helyezte el (dr. Bátor Viktornál, aki Bartók halála után ezeket magánál tartva, saját igazgatása alatt Archívumot létesített a dokumentumokból).

Foglalkoztatta Magyarország jövője, erről írja ugyanebben a levelében: „De ami a legjobban nyugtalanít, az a késlekedés és a lassú előrehaladás a 'csatatereken'. A végét nem lehet látni – Európa [emberek és műkincsek] elpusztítása pedig késlekedés nélkül, könnyörtelenül folyik

tovább. ... És szegény Magyarország sorsa, hátában az orosz veszéllyel – a jövő kilátásai meglehetősen sötétek.”

Egészségi állapotáról derűlátóan ír.

December 22-én és 29-én már új New York-i lakásukba (309 West 57th Street) ír feleségének: „Beletemetkeztem egy munkába, az oláh szövegek rendezésébe. Körülményes, de érdekes munka, ilyesmit még nem csináltam. Dr. Kokas elvégezte a szokásos vizsgálatokat, semmi különöset nem mondott”. Felhívja felesége figyelmét arra, hogy a Columbia Egyetemtől kapott pénzt elhelyezte a bankban, de ebből csak akkor szabad kivenni, ha már kezdi ledolgozni. – 1944-es várható bevételét 1002 dollárra becsüli.

1944

Január 1-én a Boosey and Hawkesnek ír.

Január 2-án megírja feleségének, hogy sem Karácsonykor, sem Újévkor nem volt különösebb ünnepség.

Január 7-én szép napos időben másfél órás kirándulást tesz a közeli hegyekbe.

Január 8-án és 10-én a Boosey and Hawkesnek, *8-án* feleségének ír: befejezte az oláh szövegek rendezését és belefogott tisztázásukba. 280–300 lapra becsüli a munkát.

Január 14-én megírja feleségének: a PRS felkérte, hogy a Sir Henry Wood karmester 75. születésnapjára (1944. március 3.) összeállított albumba írjon valamit, és küldje el a 2. zongoraverseny első három ütemét. „Most pénzt keresek: a ballet színház elfogadta az új darabomat, fizet 500 dollárt” – fűzi hozzá.

Január 20-án Scherwood Kainsnek ír Cincinnatiba, felesége esetleges szereplése ügyében. (Ez nem valósult meg.)

Január 21-én találkozik egy bogotai (Kolumbia) asszonnyal, aki Budapes-

ten is járt. Erről így ír feleségének: „Ő – Pest, be szép, a Gellért szálló, a hullámfürdő, a Margitsziget stb. ...”

Január 25-én orvosi ellenőrzésen jár dr. Koksnál. Súlya a márciusi 40-nel szemben 49 kg.

Péter fiának a haditengerészettel és az esetleges állampolgársággal kapcsolatban így ír: „Nekem ez a Navy gondolat nem tetszik ... Ha csakugyan katonának mész, nem tudom mit tanácsoljak állampolgárságot illetően. Ezt jól meg kell gondolni: visszautasítsd vagy fogadd el. Mert ki tudja milyen állapotok lesznek otthon, mibe kerül az ország, lehet-e egyáltalán hazajutni, és ha igen vajon tűrhető viszonyok lesznek-e. ...”

Január 28-án írja a *Concertóról* feleségének: „A zongorakivonattal végeztem, dolgozás közben visszaidéztem a saranaci szept. és augusztust, mikor ágyban fekve lázasan írtam a vázlatokat, de minden kompozícióval így van ez: hozzákapcsolódik annak az időnek emléke, amikor íródott”. Levele szerint hőmérséklete 36,9–37 körül mozog (később kiderült, hogy a hőmérő rossz, 0,3°-kal kevesebbet mutat).

Január 30-án Szigeti Józsefnek azt írja, hogy szerette volna, ha ő mutatja be Amerikában a Hegedűversenyt, és talán Ormándyval Philadelphiában elő lehetne adni. – Részletesen ír a román szövegek rendezési munkáiról és sajátosságairól.

Január 31-én dr. Dann nevű orvoshoz látogat, zongorázik is. Kipróbálja a *Concerto* zongorakivonatát: „förtelmesen hangzik az egész, csak a IV. tétel tűrhető”. Az *Allegro barbarót* is játssza, elég jól megy, de a *Medvetánc* kifárasztja a bal kezét, ami soha nem fordult elő.

Február 1-én előző évi adóbevallását készíti el, 4 órai munkával.

Február 2-án beviszi a helyi adóhivatalba ellenőrzésre.

Február 3-án és *6-án* feleségének ír Péter fiuk közeli bevonulásáról a haditengerészethez.

Február 7-én egykori budapesti növendékének, Butcher Ágnesnek ír Torontóba.

Február 9-én Dorothy Parrish-nek örömmel újságolja: „májustól szabad ember leszek – vagyis doktor-mentes ember”.

Egészségi állapotának javulásával szemben gazdasági helyzetük nagyon aggasztja.

Február 13-án feleségét fokozott takarékosagra inti.

Február 20-án pedig elkeseredetten írja: „Az ASCAP alamizsna után adót kell fizetni, ilyen rút beugratásra nem voltam elkészülve. Csak jöjjön hozzám valaki ebben az áldatlan országban azzal, hogy saját költségén kigyógyíttat, úgy kirúgom, hogy még. Minél sürgősebben vissza akarok menni New Yorkba. – Reiner levelére nincs válaszem. Ha előad valamit, hát előad. Talán kezét csókoljak neki érte? Mindenki tudhatná, amit én már 1941 őszétől tudok, hogy én ebben az országban élni nem tudok. Ebben az országban ... lasciate ogni speranza”. (Hagyjatok fel minden reménnyel.)

Február 21-én levelet ír dr. Holló Gyulának és levelezőlapot feleségének.

Február 28-án egészségi állapotáról panaszkodik: „Az a sajátságos égető érzés jobb felemben, főleg karomban fokozódik – nem tudom mi lesz ebből?” – Közben Yehudi Menuhin megrendelésére elkezd a Szólószonáta komponálását, és egy tétellel elkészül. „Ha a tervezett többi nem sikerül, legalább ez az egy megvan” – írja feleségének.

Március 2-án Péter fiának megírja, hogy áprilisban két hangversenye lett volna, de egészségi állapota miatt lemondta. A háborús propaganda-filmekről így ír: „... A propaganda-filmezésen csodálkozom. Azt gondolnám, minden felnőtt ember tudja, mért van a háború. ... Az olaszországi dicsőséges pizsmogást nem mutatják be filmen. ...”.

Március 9-én és 16-án elküldi feleségének az elkészült hegedű Szólószonátát, fénymásolásra és Menuhinnak való továbbításra. „Kötelességemnek éreztem, hogy ennek a kitűnő muzikusnak írjak valamit.”

Március 10-én Péter fiának írja: „... A Saranacban vásárolt U.S. hőmérő rossz! 3 Celsius tizeddel kevesebbet mutat. Tehát nem igaz, hogy dec. óta láztalan vagyok; 37.1, 37.2 és 37.3 közt van a hőmérsékletem (este).

... Irka-firka másoló munkámon kívül most egy szóló hegedűszonátát írok Menuhinnek. ...”.

Március 18-án Péter fia meglátogatja. Közös levelet írnak Bartóknénak.

Március 26-án figyelmezteti a Boosey and Hawkes céget, hogy ne siesse-
nek a Szólószonáta kiadásával, mert előbb tisztázni kell Menuhin jo-
gait. (Menuhin rendelte és honorálta a kompozíciót, amely végül csak
1947-ben jelent meg.)

Április 6-án már a visszautazás kérdésével foglalkozik, anyagi ügyekről és
lakásproblémájukról ír feleségének.

Április 11-én 24 órás zivatar tombol Asheville-ben.

Április 12-én jeges szélvihar. Bartók megjegyzése szerint „Bolond az időjá-
rás is, mint az amerikaiak”.

Április 14-én állandó 37,1–37,3 körüli hőmérsékletről panaszkodik (ekkor
már tudta, hogy a hőmérő rosszul mutat), és szeme is állandó problé-
mát okoz.

Április 21-én más hangulatban arról ír, hogy „Micsoda madárkoncert van
itt hajnaltól késő estig, éjjel pedig a tücsök veszi át birodalmát”.

Április 22. Levél a Boosey and Hawkesnak.

Péter fiának ismételtén arról ír, hogy az esetleges állampolgársá-
ga ügyében nem tudja, mit tanácsoljon. A tavaszi madarak éneké-
ről írja: „...A madarak teljesen megrészegedtek a tavasztól, és olyan
hangversenyeket rendezne, amelyet még sose hallottam. Kezdve a
puty-puty-puty ‘/’. ‘/’. ‘/’. -on, és végezve különféle újabb hangú [nyil-
ván ujabban ideérkezett] madarakon. ...”.

Április 27-én elutazik Asheville-ből.

Április 28-án New Yorkba érkezik. A Woodrow szállóban száll meg.

Május 7-én New Yorkban, a Brooklyn Museumban a Serly vonószene-
kar hangversenyt ad Bartókné közreműködésével, Bartók jelenlétében,
aki előadást tart repertoárja néhány darabjáról (*Szonatina, Suite, 1.*
rondó, Este a székeleyknél), de már nem zongorázik. – Ez utolsó nyil-
vános szereplése.

Május 15-én útlevelének érvényességét a svéd követség magyar osztálya, 550/44 számmal, 1945. augusztus 7-ig meghosszabbítja.

Május 20-án Péter fiának írja egészségi állapotáról: „... Az a bordafájás régen megszűnt, persze a dr.-oknak fogalmuk sincs, mi is volt. Ellenben 10 ezer helyett 28 ezer fehér vérsejtet találtak bennem, és most ezen töprengenek. ...”

Június 6-án a szövetséges csapatok partraszállnak Európában, ami reménnyel tölti el Bartókot és

június 7-én így ír erről Péter fiának: „Na felvirradt tegnap a várva-várt Nap. ...”

Június 23-án levelet ír Butcher Ágnesnek.

Június 30-án megköszöni Yehudi Menuhinnak a Szólószonáta ujjrendjével, vonókezelésével kapcsolatos munkáját, és néhány változtatás bevezetését kéri. Menuhin szerényen egy év kizárólagos jogot kér, Bartók két évet ajánl.

Július 4-én ajánlólevelet ad Serly Tibornak.

Július 5-én Saranac Lake-be utazik, és régi helyén, a Park Avenue 32-ben száll meg.

Július 6-án Saranac Lake-ből írja New Yorkban maradt feleségének, hogy az utazás nem volt kellemes, de egyelőre minden jól van. Ekkor már Bartók Péter bevonult, ami növelte Bartók aggodalmait.

Július 29-én szomorú hangulatban ír Péter születésnapjára: „A [háborús] Isten éltesse! – – – ... Amúgy is melankólikus vagyok – – – de hát majd csak jó lesz minden.”

Augusztus 9-én Saranac Lake-ből Norfolkba (Virginia) írja ott kiképzésen lévő fiának: „Itt semmi különös nem történt”.

Augusztus 16-án megint ír Péternek.

Augusztus 19-én meghalt Sir Henry Wood; Bartók nekrológot szentel emlékének.

Augusztus 22-én Saranac Lake-ből Kecskeméti Páléknak (New York-i szomszédai, akikkel barátságban voltak) megküldi felesége ház-

- bércsekkjét, aki ekkor egyedül lakik az 57. utcai lakásban. Megírja nekik, hogy a délszláv könyv előszavának korrektúráján dolgozik. Örül a háború kedvező fordulatának, de attól fél, hogy minden túl későn jön.
- Szeptember 1-én* Péter fiának is erről ír (angolul, arra gondolva, hogy a fegyveres erőknél a magyar nyelvű levelet esetleg nem kézbesítik); különös örömmel említi Párizs felszabadulását: „olyan volt Párizs nekem, mint az otthonom”. Sajnálkozik Magyarország sorsa felett, és bírálja politikai vezetőit. – Kecskeméti Pálékat megkéri soron következő adóbevallásának elkészítésére, majd a politikai helyzetről azt írja: „Határozott meggyőződése, hogy bármit csinált volna Magyarország, jövő sorsán nem változtathatott volna”.
- Szeptember 9-én* fiának szóló levelében megkérdezi, írhat-e neki magyarul, egészségi állapotáról pedig megemlíti, hogy a bal vállában volt egy „bursitis” roham, kombinálva a krónikus periarthritisszel. A művészet megítélésével kapcsolatban írja: „... A művészetről mondott bolond beszédek hagyd válasz nélkül. A butaság ellen nem lehet küzdeni. Ilyen bolondok voltak, vannak és lesznek mindenhol. ... 'Klasszikus' azonban minden művészetben [nemcsak a zenében] olyan műveket jelent, amelyekben a forma és a tartalom arányosan kiegyensúlyozott. De hiábavaló ezzel érvelni, ... A legjobb védekezőeszköz a hallgatás. ...”.
- Szeptember 12-én* a Boosey and Hawkesnak, *14-én* feleségének ír.
- Szeptember 17-én* sétát tesz egy „magas” hegytetőre, bizonyos Clement úr társaságában.
- Szeptember 18-án* megírja fiának, hogy a bursitist egy nagy adag salicyl visszاسzorította, feleségével pedig közli, hogy október 2-án szeretne visszatérni New Yorkba. „Lévi átnézte azt a 39 lapot, a folytatásra Mrs. Nyet ajánlotta. Mindennap felmegyek hozzá, ma már megkezdem a tisztázást” – írja a román szövegekkel kapcsolatos munkájáról. Örömmel írja, hogy október végén Bostonban többször előadják a *Concertot*. (ezt később elhalasztották).
- Szeptember 20-án* Menuhin Londonban a B.B.C-vel eljátszotta a Hege-

dűversenyt. Erről Péternek 25-én így ír: „... – Jöttek a lelkes táviratok – egy tőle, egy Hawkestól, a kiadótól ... 'Büszke vagyok arra, hogy egy ilyen nagyszerű mű kiadójaként kapcsolatban állhatok önnel'. Ha büszke, büszke, van neki mire! De akkor tulajdonképpen segíthetne nekem valami nyomatékosabb évi előlegekkel, ameddig ebben az országban vagyok. Ha ugyan valaha is hazatérhetek! ...”.

Szeptember 24-én lakásváltoztatási tervekről ír feleségének, megtoldva azzal: „az ASCAP további segítségét [ti. a szállodai elhelyezést] nem lehet igénybevenni. Ennél egészségesebb nem leszek soha”.

Szeptember 25-én fiának vázolja a nehéz lakáshelyzetet és a fogyasztási cikkek fokozódó hiányát. „Jó hogy legalább magyarul írhatok. ... Itt vagyok az én 'világhíremmel', és ilyen nyomorúságban. Persze, világhírből nem lehet jóllakni! ...” – Feleségének egy brooklyni hangversenyt javasol (ez nem valósult meg).

Október 2-án értesíti feleségét: megírta tanulmányát a román szövegekről. (Ez Columbia Egyetemi munkájának része volt, így igénybe vehette díjazásukat.)

Október 4-én Balogh Ernő zongoraművésznek ír New Yorkba, nehéz lakáshelyzetükről és befejezett tanulmányáról. Egészségéről bizakodóan nyilatkozik; gyakorolni próbál, és reméli, hogy néhány kisebb művéről hangfelvételt készíthet. (Ez sajnos nem sikerült.) – Szigeti Józsefnek megírja, hogy a Szólószonáta két évig Menuhin „birtokában” lesz, addig nem jelenik meg. Bartókné szeretné játszani a 2. zongoraversenyt, és Ormándy vezényletére gondol. Bartók közvetítésre kéri Szigetit, de nem bízik a sikerben: „ha Ormándinak és a többi nagyjűnek én velem nem kellett, akkor amikor én még működtem, mint zongorista, hát ugyan mit lehet remélni most!”

Október 5-én Saranac Lake-ből New Yorkba utazik, címe: 309 W. 57th [Street] 503. apartment.

Október 11-én Péternek feleségével közösen írt levelében írja: „... Multkor egyszer rekordot értem el: sikerült 35 centért megebédelnem, jót és

eleget. ...”. Megírja azt is, hogy október 5-én távirat érkezett Heinsheimerhez: „’Bartók Concerto vasárnap délután BBC szimfonikusok és Menuhin tudassák Bartókkal stop megismételt előadás a fenomenális siker miatt – Ralph Hawkes’ ”.

Október 24-én, Belgium felszabadulása után Paul Collaernak ír a brüsszeli Rádió útján, jókívánságait küldi és röviden beszámol amerikai éveiről.

Október 31-én New Yorkból írja Péter fiának, hogy a *Concerto* bostoni bemutatóját megint elhalasztották, decemberre. „Viszont a New yor-ki filharmonikusok lerakták műsorukról 2ik szvitemet, és így semmit sem játszanak tőlem ezidén a tavalyi nagy siker, ölelgetés és kézcsók után. Micsoda banda.”.

Október végén Bartókék meglátogatják New Yorkban Menuhinékat. Erről így ír Péternek *31-i* levelében: „... Eljátszotta nekem a hegedűszólószonátát, bár még nem tudja egészen tökéletesen. Nagyon jó volt, hogy ezt megtette, mert kiderült, hogy sok javítani való volt rajta [részemről].”.

Közben Bartók Pétert áthelyezték a panamai Csatorna Övezet haditengerészeti támaszpontjára, ami kedvezőbb volt, mintha a japán harctérre került volna.

November 8-án és folytatólag *november 10-én* írt levelében Bartók – aki az északi 30. szélességi körnél délebbre sohasem jutott – megkérdezi: „Látsz-e valamit a déli éggömb csillagaiból, olyat, amit errefelé nem lehet látni? Esetleg a ’Déli Kereszt’-et?...”. (Ez utóbbi nem, de a déli éggömb jelentős része látható volt onnan.)

November 22-én feleségével közösen kötelező látogatást tesznek az „Idegen” („Alien”) hivatalban és erről,

november 23-án Péter fiuknak küldött közös levelükben humorosan így emlékezik meg: „... Tegnap megint az ’Éljen’ hivatalban voltunk. Borzasztó ez az évente kétszer való odamenetel, holott régebben egyszerrel is megelégedtek.”.

November 26-án New Yorkban Yehudi Menuhin bemutatja a Szólószonátát. „Csodálatos előadás volt” – írja boldogan Bartók.

Ezután még egy nagy élmény következik.

November 28-án feleségével a bostoni zenekar költségén Bostonba utaznak.

November 30-án Bostonban részt vesz a *Concerto* próbáin.

December 1-én a Serge Koussevitzky vezényletével tartott ősbemutatón szintén megjelenik, és *december 2-án* a második előadáson is.

December 3-án feleségével visszaérkeznek New Yorkba.

December 5-én Péter fiának küldött levelében a *Concerto* bemutatójáról így ír: „Koussevitzky lelkesedik a darabért, többször kijelentette, hogy az utolsó 20-25 esztendő legjelentékenyebb zenekari műve. Amint másvalaki mondta nekem: 'rajong a darabért'.”

December 13-án levelet ír Butcher Ágnesnek Torontóba.

December 16-án New Yorkból írja Panamába fiának: „Mult heti ... levelünkben leírtuk a bostoni eseményeket. Azóta megint volt egy kis bemutató ... Egy 'Szent-Cecilia' nevű egyesület meglelt és jól megtermett asszonyai 5 gyermek-kórust énekeltek, kis zenekar kíséretével. ... bizony a pesti gyerekek énekével ezt össze sem lehet hasonlítani. (Szegények, mit csinálnak most!)”.

December 17-én (majd néhány nap múlva folytatva) részletesen leírja Wilhelmine Creelnek az elmúlt év eseményeit, valamint azt, hogy nagyon aggasztja a magyarországi helyzet.

December 24-én felhívja figyelmét a *Concerto* következő előadásaira.

December 29-én és 30-án újból előadják Bostonban a *Concertót*, a rádió is közvetíti. A 30-i előadást Kecskeméti Páléknál Bartókék is meghallgatják.

December utolsó hetében 5 zongoraórát ad Butcher Ágnesnek, továbbá 2 rochesteri hölgygel átveszi az 1. hegedű-zongoraszonátát. Ezekért 65 dollárt kap. – Anyagi helyzete valamivel jobbnak ígérkezik: megegyezett a Boosey and Hawkes céggel, hogy a rendes eladási és előadási jogdíjakon kívül a következő 3 évre 1400–1400 dollár előleget fizetnek majd.

1945

Január 1-én New Yorkból Panamába írja fiának: „Új miniszterelnökünk, Miklós Béla, Bátor szerint nagyon rendes ember. Az új ’kormányban’ 3 kommunista magyar is van; ezek Moszkvában csücsültek és várták a ’haza utazásra’ a jelszót! Van aztán még 3-4 kisgazdapárti és néhány ismeretlen alak, meg aztán egy gróf is [néhai Teleki fia]. Hát majd meglátjuk.”

Január 10. A *Concerto* első New York-i előadása a Carnegie Hallban, Koussevitzky vezényletével. Az előadáson feltehetőleg Bartók is megjelent, mindenesetre készült rá.

Január 11-én levélben ír Péternek az előző napi koncertről megjelent kritikákról: „Mindkettő kedvező. De ime, mi van az egyikben [N.Y. Times]: ’A mű igen meleg fogadtatásban részesült’ – – ’a közönség szemmel láthatóan élvezte a zenét’. És a másik [Herald Tribune] ’Kiábrándító volt, hogy a közönség ezt a nagyszerű művet milyen hűvösen, csupán udvarias tapssal fogadta’. Sajnos utóbbinak van igaza: a közönség ezeken a koncerteken majdnem kizárólag mohos agyú ösbérlők-ből áll; nem bérlő úgyszólván nem is kaphat jegyet”.

Január 13-án és 28-án Butcher Ágnesnek ír Torontóba.

Január 21-én Péter fiának ír levelében a 2. Suite rádióelőadásáról: „Jan. 17-én Doráti a Columb. Broadcasting-ban az [1905-07-ből való] ’2-ik suite’ emet dirigálta, túlzottan fürgén és gyorsan. Mondtam a próbán, nem lehetne-e egy kissé nyugodtabban. ’Nem’ – mondta – ’mert különben nem férne bele a kiszabott 25 percbe!’ Ilyenek a rádió előadások! ...”.

Február 8-án Péter fiának az adóztatás abszurdításáról ír: „... Ez a kettős adóztatási rendszer szegényletes igazságtalanság. ... 800 \$ angliai jöv. után ott 50 %-ot, azaz 400-at itt meg ráadásul még 25 % kell fizetni, azaz összesen 75 %-ot! De ha pl. itt 18.000 \$ jövedelemem volna [ami ’hálistennek’ sose lesz] akkor az angliai 800 után ott 50 %-ot, itt kb.

53 %-ot kellene fizetni, tehát összesen 103 %-ot. Ez már aztán teljesen abszurd dolog”.

Február 21-én Péternek írt levelében Budapest ostromáról a helyi újságokban megjelent hírekről ír: „... Hanem az épületek, ezek még hagyján. De az embereink sorsa nagyon aggaszt. Ki volt ott, ki maradt ott, ki ment tönkre? És hogy mikor kaphatunk hírt onnan, azt csak a jóisten, akarom mondani Sztálin Atya tudja.” – E levelében ír először a III. Zongoraverseny megírásának tervéről: „... Ellenben szeretnék Anyu számára egy zongora koncertet írni; ez a terv már régóta levegőben lóg. Ha ezt ő 3-4 helyen játszhatná, akkor ez kb. már annyi pénzt jelentene, mint az az egyik elhárított megrendelés. ...”.

Március 6-án a Magyarországról érkezett hírekről így ír: „... Egyébként rossz hírek szivárognak ki, egyrészt a moszkvai rádióból, másrészt semleges országokból a hazai állapotokról: 'anti-fascist militia' szervezéséről [a név ugyan jól hangzik, de ezek tulajdonképpen terrorbandák]; 'demokrata' magyarok elhurcolásáról Oroszországba [aki angol vagy amerika-barát, az az oroszoknak nem kell] stb. – Szóval a helyzet – eltekintve a pusztulástól és nyomorúságtól – amolyan cseberből vödörbe való kerülésnek látszik. ...”.

Március 8-án influenzával megbetegszik. Kezeléséről

március 19-én így ír Péternek: „Rappaport megint sulfá-val kísérletezett: azonnal több mint egy C. fokkal felszökött a láz. Erre áttért penicillin-re. Ennek az adagolásához két ápolónő kellett ... 3 órányi időközben ontva belém a drága szert. ... Most még állítólag 4 napig kell ágyban maradnom.”.

Április 2-án Budapesten megalakul az Ideiglenes Nemzetgyűlés, melybe – távollétében – képviselőnek választják.

Yehudi Menuhinék meghívják Bartókékat kaliforniai otthonukba. Az orvosok ezt nagyon jónak tartják.

Péter fiának megírja, hogy leszokott a dohányzásról: „De mivelhogy abbahagytam a dohányzást, hát lehet hogy ennek is része van [vagy

csak ennek van része] abban, hogy a köhögés úgy elmult mintha elfűt-
ták volna. ... Akárhogy is van, makacsul ragaszkodom az abbahagyás-
hoz, mert már rég dühít az a mesterséges cigaretta-hiány.”

Április 5-én Bartók New Yorkból megírja Menuhinnek Almába, hogy
örömmel mennek, június közepén, és 3 hónapig maradnak.

Közben megint időszerűvé válik Bartókék tartózkodási engedélyé-
nek meghosszabbítása, és ideiglenes kilépésük, majd visszatérésük az
Egyesült Államokba.

Április 10-én Bartók New Yorkból levelet ír Bayington USA konzulnak
Montrealba felesége tartózkodási engedélye ügyében.

Április 15-én Franklin D. Roosevelt halálán sajnálkozva írja fiának Pa-
namába: „Nagyon sajnálom hogy F.D.R. nem érhetette meg a dolog
végit, bár – kitudja – talán nagy csalódásokat hozott volna számára
a jövő. Nagy ember volt. Nekem legjobban azzal imponált, hogy
Molotovnak egyszerűen azt felelte 'it is up to you' ("ez öntől függ"),
mikor az különbékével akart idő előtti 2. frontot kizsarolni tőle (va-
lamikor 1942 [vagy 43]-ben).”. Montreali és kaliforniai utazási ter-
veikről is ír.

Április 18-án egy befejezetlen Bartók-Albumról ír az Edward B. Marks
Music Corporationnek.

Április 20-án New Yorkban ún. „Pre examination”-t szerez ideiglenes
montreali utazásukhoz.

Április 21-én Bayington konzulnak ír Montrealba: „magyar állampolgár
vagyok, születési helyem jelenleg Romániában van”.

Április 26-án Hans W. Heinsheimernek ír: elégedetlen a *Concerto* levo-
nataival. Egyúttal kéri William Primrose brácsaművész és Isaac Stern
hegedűművész címét, akikkel tárgyalni akar.

Május 4-én levelet ír Péter fiának.

Május 5-én a washingtoni svéd követség magyar osztálya, 425/1945 szám-
mal, utoljára meghosszabbítja útlevele érvényét, 1946. augusztus 7-ig.
(Vagyis nyilvánvaló, hogy élete végéig magyar állampolgár maradt,

amit később – főleg végrendeletének amerikai végrehajtói – igyekeztek kétségbe vonni.)

Május 8-án a németek leteszik a fegyvert és evvel a II. világháború európai színterein megszűnnek a harcok, de az Egyesült Államokat közellebről érintő Csendes óceáni térségben még nem.

Május 13-án Bartók a *Concerto* korrektúráival kapcsolatban ír a Boosey and Hawkesnak Londonba.

A kaliforniai út meghiúsul, mert az ASCAP megtagadja a jegyvételt, így Bartók újból Saranac Lake-be készül, de előbb le akarja bonyolítani a montreali utat. Ez felesége betegsége miatt eltolódik.

Május 23-án New Yorkból írja fiának: „Ezzel az immigrációval nincs szerencsém. ... Saranac Lake-ből fogom próbálni elintézni ... Ez onnan egyszerűbb, rövidebb és félannyiba kerül. ... Az immigráció nem jár semmiféle állampolgárosulással, csak jogot ad arra, hogy az ember kérelmezze. De én nem akarom kérelmezni, semmiféle körülmények közt. Az immigrálásra csak adóügyi szempontból van szükségem”. – Utóiratként az otthonról érkezett újságokban megjelentekről írja: „... a Városi Színház, Zeneművészeti Főiskola megvan ... Unger Ernő játszott a Székesfővárosi zenekarral Ferencsik vezényelt ... Egy felhívást közölt az egyik Veress Sándor, Szabolcsi, Kadosa aláírásával. (Élnek, élnek, ottan élnek).” idézte a *Kékszakállúból*.

Június 6-án New Yorkból Yehudi Menuhinnak is megírja kaliforniai útjuk elmaradását és sok zenei terve szertefoszlását. – „Meg kell próbálnunk, hogy a következő télen valahol megbeszéljük a szólószonáta végleges formáját; szerencsére nem sürgős.” – Panamába írt levelében válaszol Péter fiának a hazautazás lehetőségére vonatkozó kérdésére: „Ó, hát hogyan gondolod azt?! Nyilván még egy év múlva sem lesz alkalmatosság, ami hazavigye az embert. Várni, várni, várni és – sírni, sírni, sírni, sírni – ez az egész amit tehetünk. ... Becslésem szerint 5 éven belül sem lesznek otthon tisztességes emberi életre alkalmas körülmények. ... Az oroszok részéről fosztogatások és más erőszakoskodások napirenden vannak.”

Június 11-i New York-i levelében a londoni Boosey and Hawkesnak részletes utasításokat ad a *Concerto* kiadásával kapcsolatban.

Június 22-én Péter fiának hosszú levélben panaszskodik a magyarországi viszonyokról.

Június 23-án Butcher Ágnesnek ír Torontóba. A hazai kilátástalan helyzetről írja: „Az ég tudja, mikor és hogyan lesznek szabályos választások és azoknak mi lesz az eredménye. Én úgy gondolom, hogy az oroszok meg fogják szervezni [mondjuk 6 hónap alatt] azt, hogy az emberek 'szabadon' [!] meg fogják szavazni az ország szovjetizálását, és azt, hogy a nagy Sz. Sz. Sz. R.-hez csatolják. ... Az egyik újság közölte a 'háborús bűnösök' listáját. Dohnányi is szerepel rajta! Így hát Ön egy háborús bűnös műveit játssza! ... Pillanatnyilag úgy látszik, azt akarják, hogy menjek vissza. Pillanatnyilag-. Hogy mi fog történni fél év, vagy egy év múlva, senki sem tudja. Lehet, hogy addigra már én is háborús bűnösnek leszek kikiáltva, az ég tudja, miért. Senki sem tudja megmondani. – Még nem tudom, mit csináljak.”

Beszámolt a magyar népzenei gyűjtemény tönkretételéről szóló korai, bizonytalan újsághírekről is, és hozzá tette: „Mik azok a választások ehhez a fájdalmas eseményhez képest! Az a gyűjtemény egyedülálló volt az egész világon, nem lehet pótolni. És 40 évi munka [ráadásul, a népművészeti tárgyak teljes gyűjteménye is elpusztult, egy olyan művészet, ami nem létezett, nem létezik és nem is fog létezni sehol másutt]. Bizony, ezek nem az öröm, hanem a gyász, a könnyek, a zokogás napjai. Hogy Ady híres sorait idézzem:

'Sírni, sírni, sírni – '

Azt hiszem, a legjobb lenne, ha lemondana minden visszatérési tervről; hogyan is tudna élni olyan embertelen körülmények között, amelyek ott ki tudja, hány évig fognak uralkodni.”

Az amerikai szervezetek, elsősorban az UNRRA, megszervezték az európai népek segélyakcióit, de csak a győztes nemzetek számára. Így az Egyesült Államokban megalapították az „American Hungarian

Relief, Inc.” nevű szervezetet, és ennek nevében adakozásra hívták fel az amerikai magyarokat. A körleveleket Bartók is aláírta.

Június 25-én Kenton (Kornstein) Egonnak és Szirmai Albert zeneszerzőnek küld egy-egy felhívást New Yorkba.

Június 30-án megérkezik a Harvard Egyetem 1946. február 1.–június 30.-ig szóló megbízólevele, 2500 dollár honoráriummal. – Bartók feleségével együtt Saranac Lake-be utazik, utolsó alkalommal. Ezúttal a Riverside Drive 89-ben szállnak meg.

Július 1-én innen ír Bartók Zádor Jenőnek Hollywoodba, egy korábbi megrendelés részletei felől érdeklődve, amelyre elvben vállalkozik. (Shilkret zeneműkiadó terve, a Teremtés könyvén alapuló kollektív mű, amelynek egyes tételeit egy-egy Amerikában élő zeneszerző, többek között Bartók írta volna.) Kitér a lesújtó magyarországi hírekre: „Magyarországról rendkívül lesújtó hírek érkeznek: rettentő pusztulás, borzasztó ínség, fenyegető káosz. ... Amint én látom a dolgot, egyelőre gondolni sem lehet a hazamenetelre. Nem is volna mód rá: se szállító eszköz, sem [orosz] engedély. De még ha volna is mód rá, szerintem ajánlatosabb megvárni a fejleményeket. Tudjisten hány esztendőig fog tartani, míg az ország valamennyire is össze tudja szedni magát [ha ugyan egyáltalán tudja]. Pedig én is szeretnék hazamenni, de végleg – – – –.”

Július 2-án Saranac Lake-ből Montrealba utazik.

Július 3-án az ottani USA konzulátuson megszerzi újabb beutazási engedélyüket az Egyesült Államokba, majd visszatér Saranac Lake-be.

Július 6-án a Columbia Egyetem megköszöni a román és török népzenei anyag letétbe helyezését.

Július 7-én Saranac Lake-ből írt levelében Bartók Kecskeméti Páléknak az előző napok eseményeiről számol be. – Levélben ír Péternek a Magyarországról érkezett riasztó hírekről: „... megtudtam a legújabb gyalázatosságot, ezúttal a kedves csehek felől jövőt. ... Ezek az emberek teljesen megőrültek és még a náci-fenevadakon is túl akarnak tenni.

Ugyanilyen alapon és joggal a 2 ½ millió tóttal is elbánhatnának, akik sokkal csúnyábban hódoltak be a náciknak. De persze a tót, az más!”

Július 13-án betegségéről ír Wilhelmine Creelnek, aminél azonban több gondot okoznak a rendkívül rossz magyarországi hírek. Közvetlen hír hiányában nem tud semmit idősebb fiáról és Elza húgáról.

Július 14-én Saranac Lake-ből ír a Boosey and Hawkesnak a Shilkret-Album ügyében.

Július 15-én Panamába ír fiának montreali útjáról, és arról a tervről, hogy februártól a Harvard Egyetemen heti 1-2 felolvasása lesz. – Elégedetten írja, hogy Angliából kétszer annyi jövedelme volt abban az évben, mint más években. A közép- és kelet-európai kilátásokról írja: „de Svajc utján hazulról ugysem kaphatunk hírt, hioszen Magyarországot az oroszok teljesen elzárták a külföldtől. – Egy amerikai ujságíró valahogyan bejutott Jugoszláviába, de hamarosan megint igyekezett ki is jutni. Kintről aztán azt írja, hogy lehetetlenség volt ott működni; majdnem minden híradását elfolytotta a cenzúra. Nagy [titói] zsarnokság dühöng ottan – mondja –. Azt a pár szál idegent, aki hivatalból ott van, állandóan polgárruhások figyelik: jaj annak a bennszülöttnak, aki idegennel szóba mer állani. [kedves, mi? Mintha csak 10-15 év előtti oroszországi híreket látna az ember.] Magyarországon egyelőre még nem itt tartunk. Egyelőre –”

Július 16-án levelet kezd fogalmazni a Schulthess–Geyer házaspárnak Svájcba, mentegetődzve, hogy eddig senki másnak nem írt, csak Béla fiának Budapestre. (Végül ezt a levelet sem küldte el.) A Magyarországgal való közvetlenebb kapcsolat megindulásakor Bartók két levélben is kéri dr. Sugár István New York-i orvost, hogy Budapestre utazó ismerősei útján tudakozódják egyes személyek sorsáról. Az első levélben a Kodály házaspár, ifj. Bartók Béla és felesége, Pásztor Jenő, Szabolcsi Bence, valamint a tudományos anyagok sorsa felől érdeklődik, a másodikban első felesége és családja, Lajtha László, Kósa György és Molnár Antal helyzetéről. A felsoroltak valamennyien életben maradtak és saját bútorai is nagyrészt sértetlenek.

Július 19-én Bartók megírja ezt Péter fiának, még mindig Panamába.

Július 21-én Saranac Lake-ből Kecskeméti Pált is tájékoztatja a viszonylag jó hírekről, főleg arról, hogy ingóságai majdnem épségben maradtak. Megírja, hogy megkapta a valós híreket a népzenei gyűjtemény sorsáról, arról, hogy a hengerek nem a háborús események, hanem betöréses lopás során mentek tönkre, és a megszálló hadsereget tette felelőssé: „A Néprajzinak hengereit ’rablók’ áprilisban tönkre tették [nyilván ’rabló ruhában’ amely történetesen nagyon hasonlithatott muszka katonai egyenruhához. Most legalább tudhatod, Pali, hogy milyen is a rabló ruha!]”

A 13 ezer dallamlejegyzés mindkét példánya megvan, gondosan elrejtve [ki elől kellett ezt még jun. 25.-én is rejtegetni?...]... Gondoljatok vissza arra, hogy az áprilisi pesti ujságok csak kárról beszéltek, de rablókról nem, és aztán elmélkedjete a rablók kilétéről – ”.

Megemlíti a Shilkret-Albumot is, amellyel kiadói nehézségek támadtak.

Július 25-én a biztonság kedvéért Péter fiának ismételt levélben újból megírja az otthonról jött híreket.

Július 28-án Shilkret zeneműkiadónak ír. – Az amerikai haditengerészetben és légierőkben szolgált, illetve szolgáló idegen honosok, köztük Bartók Péter is, megkapják az amerikai állampolgárságot. Magyarországon a nagykorúság a 24. évtől kezdődött, az Egyesült Államokban viszont a 21. évtől. Bartók gratulál fia nagykorúságához, melyet három nap múlva, július 31-én ér el.

Augusztus 3-án újból ír neki, és örömmel veszi tudomásul, hogy leszerelik. (Gyantamérgezést kapott hadiszolgálatára során.)

Augusztus 4-én (tévesen július 4-i keltezéssel) Kecskeméti Pálnak beszámol kisebbik fia leszereléséről, és egyben kéri, hogy dr. Sugár útján szerezzze meg Béla fia címét. Megemlíti, hogy a Shilkret-dologból nem lesz semmi.

Augusztus 5-én Saranac Lake-ből William Primrose-nak ír a brácsaverseny megírásának tervéről.

Augusztus 7-én Kecskeméti Pálnak újságolja, hogy Kansas Citybe hívták évi 45 hét kötelezettséggel zeneszerzés tanításra, amit még akkor sem vállalna, ha egészséges lenne is.

Augusztus 11-én, az augusztus 6-i és 8-i atomtámadásra utalva írja Kecskeméti Páléknak, hazai hírek végére érve: „...micsoda semmiségek ezek a problémák az atomizéhez képest (1940-ben olvastam először az U. 235-ről, akkor még csak néhány gramm volt belőle a Columb. Univ.-n) – – –”. New Yorkba utazó Péter fiának üzeni: „A főház mögött van egy magaslaton a mi kunyhónk; keskeny meredek lépcső vezet föl. Várva várunk”.

Egészségi állapota rohamosan rosszabbodik, felesége is gyengélkedik.

Augusztus 30-án fiukkal együtt visszautaznak New Yorkba. Innen írja Bartók Dorothy Parrish-nek Huntingdonba: „Saranac-ban néhány művet kezdtem írni, de sajnos nem fejezhettem be őket és nem tudom, vajon folytathatom-e ezt a munkát N.Y-ban.” Az egyik mű a 3. zongoraverseny, a másik a Brácsaverseny.

Szeptember 10. körül azt írja William Primrose-nak, hogy a Brácsaverseny vázlatja elkészült, és október második felében kész lesz a partitúra.

Szeptember 21-én fokozódó rosszulléte miatt a New York-i West Side Hospitalba kerül.

Szeptember 26-án déli 12 óra előtt a kórházban elhunyt. (Magyarországon ekkor délután 18 óra volt.)

Szeptember 28-án a Lexington Avenue-n lévő Universal Chapelben ravatalozták fel, és az unitárius egyház szertartása szerint, kevés számú megjelent személy előtt temették el, a New York állambeli Westchester County-ban lévő „Ferncliff” temető Szent Péter szekciójának 470-es sírhelyére.

UTOLSÓ UTAZÁS HAZA, „...DE VÉGLEG” 1988*

1988

Édesapám, Bartók Béla 1945. szeptember 26-án hunyt el New Yorkban, és a harsdalei Ferncliff temetőbe temették a hírek szerint fémkoporsóba, hogy megfelelő időben haza lehessen szállítani saját maga és a jóérezsű magyarság kívánsága szerint.

A „megfelelő idő” nehezen jött el. Az 50-es években még játszani sem volt szabad itthon Bartókot, később válogatott, nemkívánatos javaslatok hangzottak el a temetést illetőleg.

Szerencsére mind a magyar, mind az amerikai törvények a jogos örökösök kizárólagos jogává teszik a halottak exhumálását, áthelyezését és eltemetését, így semmilyen hatóság nem szólhatott bele a

* Bartók Béla földi élete ugyan lezárult 1945. szeptember 26-i halálával, és szűk körben el is temették az Egyesült Államokban, de számára a végső nyugalóhely csakis magyar földben lehetett. Keresztapám, ifj. Bartók Béla 1981-ben még nem írhatta meg azt, hogy hét évvel később, 1988-ban testvérével, Bartók Péterrel közösen hazaszállítják édesapjuk földi maradványait, és a Farkasréti Temetőben helyezik nyugalomra. Ez az esemény azonban olyan szervesen hozzátartozik Bartók Béla „életútjához”, hogy semmiképp nem hagyható el, így egy külön fejezetbe szerkesztettem. Bár a Farkasréti Temetőben magam is részt vettem az előkészületekben és a szertartáson is, keresztapám azonban egy későbbi könyvében (ifj. Bartók Béla: Az öt földrész, ahogy én láttam 186 utazásomon; Püski, Bp., 1992) megírta ezeknek az – egyszerre szomorú és mégis felemelő – napoknak a pontos történetét, így e fejezetet is az ő szavaival tudom közzétenni. (Vásárhelyi Gábor)

szándékainkba. Mind amerikai öcsémet, mind engem évtizedekig zaklattak a hazahozatallal; már 1960-ban tárgyaltam az ottani temetői hatóságokkal és az itteni vezetőkkel a tennivalókról, de csak 1987-ben éreztük úgy, hogy megérett az idő a hazahozatalra. Öcsém budapesti útja során tárgyaltunk a kormányzat képviselőivel, és végül is megszerveztünk egy bizottságot, amelynek figyelembe kellett vennie először apámnak azt a kívánságát, hogy *temetése* teljesen egyszerű legyen. Ez megoldhatatlannak látszott, mégis volt megoldás: a *temetés* 1945-ben egyszerű volt, most a hamvak méltó *elhelyezése* történik. A bizottság a külügy és a művelődésügyi tárca, a főváros, a kormány-örtség, a művészeti szervek és néhány más hatóság képviselőiből állt, és a részleteket ez a bizottság rendszeres ülésezések során kidolgozta, valamennyi kívánságunkat 100% -osan teljesítve.

A budapesti Farkasréti temetőben kijelöltük a díszsírhely helyét; Szombathelyről helyszíni kiválasztás után elhozattuk a dísznövényeket, és megrendeltem a sírkövet is, nehogy 1-2 év múlva viták során megbolygassák a sírt. Az emlékmű elkészítésére felkértem az általam nagyra becsült Borsos Miklóst, aki készségesen vállalta a munkát, viszont svéd gránit alapanyagot kért. Ezt megvettem és meghozattam Svédországból; a sír alapozását elkészítették, és a kamrába áthelyeztettem apám édesanyjának, nevelő nagynénjének és második feleségének hamvait.

A hazaszállítást csakis hajón tudtuk elképzelni, öcsém megrendelte a jegyeket az egyetlen (!) Cherbourgban kikötő hajóra, Európán keresztül pedig Nagy-Britannia, Franciaország, NSZK és Ausztria kormányait tájékoztattuk a gépkocsival való hazaszállításról.

A magyarországi fogadtatás előkészítésére Hegyeshalomban percnyi pontossággal kipróbáltuk az egyes mozzanatokat, ahol is a határőrség parancsnokhelyettese – katonáktól szokatlan módon – úgy nyilatkozott, hogy minden szabályt betartanak, de a szívüket is hozzáteszik.

Érdekes jelenet volt, hogy a sorompófelhúzás idején kívül szükség volt az „*Elindultam szép hazámból...*” kezdetű dal időtartamára, me-

lyet jobb híján úgy mértünk, hogy az ott lévő bizottsági tagok (miniszteri, megyei, katonai és egyéb szervek képviselői) közösen elénekeltek a dalt, melyet stopperrel mértünk. Párhuzamosan öcsém, a New York-i főkonzulátusunkkal karöltve, ott intézte az összes tennivalókat, és készítette elő az exhumálást és a hajútat. Természetesen mindkét helyen össze kellett állítani a meghívandók névsorát, az itteni díszőrséget és a pontos órarendet. Ezenkívül a közbenső országokban is meg kellett szervezni a pontos áthaladást és a fogadtatásokat. Itt igen sok nehézséget okozott, hogy mindenütt nagy ünnepségeket, hangversenyeket akartak tartani, és ezeket szerényebb méretre kellett szorítani elsősorban apám szellemében.

Ennyi előkészület után 1988. június 6-án Zürichben, Atlantán és Tampán keresztül Homosassába utaztam, ahol 11 napig tartózkodtam öcsémnél, és ott intéztük – elsősorban telefonon – az amerikai tennivalókat.

18-án azután New Yorkba repültünk, megszálltunk a Hiltonban, és megismertem személyesen főkonzulunkat, Bánlaki Györgyöt és családját.

Június 19-e vasárnap volt, és a Community Church unitárus templomban ünnepi istentiszteleten búcsúzott az amerikai unitáriusság apámtól. A vezető lelkész régi barátom, Donald Harrington volt; magyar felesége néhány Szilágyi Domokos-verset adott elő; főkonzulunk tartotta az ünnepi beszédet. Öcsémmel együtt felszólaltunk, és beszédet mondott ENSZ-képviselőnk, Esztergályos Ferenc is. A zongoraszámokat Robert Schwartz zongoraművész szólaltatta meg.

Június 21-én este a temető közelében lévő Tarrytown városkába utaztunk, és megrendeltük másnapra a temetői búcsúztatás utáni fogadást.

Az Egyesült Államok törvényei szerint az exhumálásnál nem lehetnek ott a családtagok (!), de

Június 22-én reggel mégis elmentünk a temetőbe, hogy lássuk, mi történik. Sajnos már kibontották a sírt, a tartalmát bevitték a ravatalozóba, és

nagy megdöbbenésünkre kiderült, hogy csak fakoporsó volt, amely szétesett. Szerencsére sikerült azonosítani a maradványokat, de mivel a hajó 25-én indult, igen gyorsan kellett egy fémkoporsót, majd egy azt burkoló faládát készíttetni, a csontokat méltó módon elhelyezni, a franciaországi átutazáshoz szükséges lezáráskor a francia főkonzulnőt New Yorkból kihívni, a bonni nagykövetségünket és a budapesti temetkezési vállalatot a láda méreteiről tájékoztatni a koporsószállító autó és a már megépített sírkamra ellenőrzése céljából.

Párhuzamosan megtörtént az amerikai búcsúztatás a sírhelynél, amely tulajdonunkban maradt, és ahol elhelyeztünk egy kétnyelvű emléktáblát, amely tudatja, hogy ez volt Bartók Béla első nyugvóhelye. A sírnál az Egyesült Államok nevében Thomas Simons külügyi csoportfőnök, New York város nevében Chack Lesnik, Magyarország nevében dr. Bánlaki György főkonzul, mondott beszédet, és utána a meghívottak számára fogadást adtunk.

Június 25-én New Yorkban, a 92-es kikötőben álló „Queen Elizabeth 2” nevű hajón elhelyeztük a koporsót egy tágas helyiségben, majd elbúcsúztunk a főkonzultól és 15 órakor elindultunk Európába.

A hajó rendben elindult, de még a kikötő területén tűz ütött ki a kazánházban, amiért meg kellett állnunk, és a tűz eloltása után egyórás késéssel mentünk tovább.

Június 29-én a hajón felkértek bennünket apánk életéről szóló tájékoztató előadásra, amelyet angol nyelven olyan formában tartottunk meg, hogy én az 1940-ig tartó időszakról, öcsém pedig az amerikai évekről beszélt.

Június 30-án érkezünk Southamptonba, amely közlekedésileg a hajó végállomása volt, ahonnan Cherbourgon át ment vissza New Yorkba.

A southamptoni kikötőben a többi utast megelőzve a partra kísérték, ahol David Mellor brit államminiszter, P. M. Beer southamptoni polgármesternő és dr. Domokos Mátyás londoni nagykövet fogadott. Innen a magyar lobogóval feldíszített városházára mentünk, ahol meg-

tekintettünk egy Bartók-kiállítást, majd a polgármesternő estebédjén vettünk részt. Itt ismertették Margaret Thatcher brit miniszterelnök üzenetét a southamptoni ünnepségek résztvevőihez. Ebben kifejtette, hogy Bartók Béla géniusza gyarapította a magyar kultúra tekintélyét az egész világon, és megtisztelő számára, hogy ebből az alkalomból ezt az üzenetet küldheti. Utána kis városnéző séta volt, majd nyolc órakor a díjtalanul felajánlott Turner Sims Concert Hallban, mely az egyetem területén van, az egyetem alkancellárja, Lord Shachleton adott fogadást, és utána díszhangverseny volt. Ezen Pauk György és Frankl Péter az egyik hegedűzongoraszónátát adta elő; a Lindsay vonósnegyes – akik skandináviai útjukat emiatt megszakították – a hatodik vonósnegyest. David Mellor tartotta az ünnepi beszédet, majd késő este nagykövetségünk adott vacsorát, és késő éjjel visszatértünk a hajóra, amely

július 1-én délben fél 12-kor indult el és 18.30-kor Cherbourgba érkezett.

A kikötőben kiszállították a koporsót a szárazföldre, és elhelyezték a fogadóünnepség színhelyén, a kikötő egyik feldíszített csarnokában. A hajóról Alan Bennell kapitány vezetésével megint elsőnek szálltunk ki a partra, ahol a francia kormány és Cherbourg város képviselői, valamint dr. Szathmáry György nagykövetségi ügyvivő fogadott.

Háromnegyed 7-kor volt az ünnepélyes fogadtatás, amelyen Louis Gautier polgármester, Camille Ray kulturális minisztériumi főfelügyelő (aki egyébként 1988-ban a pécsi Europa Cantatón is képviselte a francia kormányt), Olivier Stirn idegenforgalmi miniszter, Gergely János a párizsi magyarok képviselőjében, valamint Szathmáry György tartott beszédet, és felszólaltunk mi is öcsémmel.

A közeli Caen elemi iskolásai Bartók gyermekdalaiból énekeltek több számot majdnem tökéletes magyar kiejtéssel. Megható volt a kis lelkes énekesek előadása, akik között a franciákon kívül a már teljesen megszokott arab, vietnami és néger gyerekek is voltak, és megtanulták a magyarul szintén nem tudó és begipszelt, törött lábbal szereplő énektanárnőjüktől a magyar szövegeket. Elhangzott a magyar és fran-

cia himnusz, és utána a díszruhás temetői alkalmazottak elhelyezték a koporsót a Németországból bérelt szállító járművön, melyet azután zárt gépkocsisznibe vittek. – Este a polgármester a színházban koktél adott, utána díszhangverseny volt, majd a Hotel de France-ban szálltunk meg. Cherbourgban magyar részről a külügyminisztérium képviselőjének irányításával a kormányőrség egy őrnagya négy őrrrel és a koporsószállítón kívül három gépkocsival szervezte a továbbutazást. Természetesen a nagykövetség és a hírközlő szervek kocsijai is a menethez tartoztak, és az érintett országok biztosították a menetet. Franciaországban ez kilenc motorkerékpáros rendőrből és egy záró gépkocsiból állt.

Július 2-án reggel 8-kor indultunk Caen felé, majd – szombat lévén – Rouennánál tájékozódunk a forgalmi viszonyokról, és azt a tanácsot kaptuk, hogy menjünk Párizson át. A motorosaink hihetetlen ügyességgel biztosították a menetet, és így Párizs városán 17 perc alatt (!) haladtunk keresztül, majd Chalons sur Marne-ban ebédeltünk, ahol az étteremben 16 magyar zászlóval fogadtak. Ezután a híres első világháborús csatatereken, Verdunön és Metzen át megérkeztünk Strasbourgba.

Ezen a napon a 859 kilométeres távolságot mintegy 9 óra alatt tettük meg minden zökkenő nélkül.

A koporsót éjszaka megfelelően őrizték, de kormányőreink arról is gondoskodtak, hogy reggelenként magyar feketekávéval kapjunk, és a közbenso megállásoknál semmi bajunk ne történhessék.

Július 3-án reggel 9-kor minden formalitás nélkül átkeltünk a Rajnán, és a német rendőrségi előfutóval (az NSZK-ban mindenütt autó vezetett) az Einstein gimnáziumhoz hajtottunk, ahol Ulrich Mentz polgármester és dr. Sáringer László főkonzul fogadott. A gimnáziumban volt az ünnepség, melyen Horváth Piroska Bartók-műveket játszott, majd a polgármester koktél adott. Délben indultunk tovább Karlsruhe, Stuttgart és München érintésével. München mellett Feldkirchenben a Bauer vendégfogadóban helyezkedtünk el, majd visszatértünk

Münchenbe, a Bajor Rádió épületébe, ahol emlékünnepség volt. Dr. Horváth István nagykövetünk, majd dr. Thomas Goppel államtitkár beszélt; Lux Erika és Hamari Júlia zongora- és énekszámait követően pedig dr. Günther Weiss Zeneművészeti Főiskolai professzor tartott előadást „Bartók és München” címmel. Utána a késő esti órákig fogadás volt a bajor kulturális, politikai és gazdasági élet képviselőinek részvételével. Másnap,

Július 4-én hajnalban indultunk tovább, Salzburgnál léptük át az osztrák határt, majd rövid időre letértünk Mondsee felé, ahol megmutattam öcsémnek az apámmal való 1931-es tartózkodásunk színhelyét, amelyen ő annak idején nem vett részt.

Délután érkezünk Bécsbe, ahol a nagykövetségre beállítottuk a koporsót szállító gépkocsit. Utána elhelyezkedtünk az Erzherzog Rainer Szállodában, mely ugyanabban az utcában (Wiedner Hauptstraße) néhány háznyira van, az azóta megszűnt bécsi Goldenes Lamm szállótól, ahol Apám bécsi tartózkodásai idején lakott. Ezután 5 órára a Musikvereinsaalba mentünk. – Az egész útvonalon arra törekedtek, hogy a koporsót nyilvánosan felravatalozzák, és ezt legjobban az osztrákok erőltették. Semmiképpen nem kívántam a hamvakat fél Európán keresztül megbolygatni, és egyedül Bécsben járultunk hozzá, hogy a koporsószállító kocsit a Musikvereinsaal előtti téren helyezték el, de itt sem engedték kinyitni.

Délután 6 órakor volt a bécsi megemlékezés, először dr. Ángyán Tamás, a bécsi zene barátok főtárgya üdvözölt, majd dr. Otto Biba, az Archívumuk igazgatója tartott előadást „Bartók a Musikvereinben” címmel, azután az osztrák Oktatásügyi és Művészeti Minisztérium nevében dr. Hans Temnitschka osztályvezető mondott búcsúszavakat, és Nagy János nagykövetünk köszönte meg a hallottakat. Zárásként a Das Artis vonósnyegyes a 3. vonósnyegyest szólaltatta meg.

A nagyszámú közönség körében megjelent Burgenland küldöttsége is Josef Schmidt tanácsos az őrségi magyarok képviselőinek részvételével.

Július 5-én délelőtt fél 11-kor elindultunk a magyar határ felé, negyed 1-kor érkeztünk Miklósfalvára (Nickelsdorf), ahol az osztrákok (közük a burgenlandiak) búcsút vettek tőlünk, és a pontos forgatókönyv szerint 12 óra 29-kor elértük a határsorompót.

A határsorompó felhúzásakor a szombathelyi és kőszegi egyesített énekkar Németh István vezényletével elénekelte az *„Elindultam szép hazámból ...”* kezdetű dalt, majd a díszruhás határőrök sorfala között begördültünk a határ állomásra, ahol Rátkai Ferenc miniszterhelyettes üdvözölt, és a Budapestről odaérkezett feleségem velem és öcsémrel együtt a koporsószállító gépkocsi mellé állt. Elhangzott a Himnusz, Sinkovits Imre kissé meghatottan elszavalta Ady *„A föl-földobott kő”* című versét, és Czibere Tibor művelődésügyi miniszter elmondta fogadóbeszédét. A Szózat hangjai mellett gépkocsiba szálltunk és elindultunk Budapest felé. Az út mentén végig a lakosok ezrei álltak, és adták meg a végtisztességet. A koporsót elhelyeztük a Tudományos Akadémián, ahol Iványi Pál tanácselnök mondott rövid beszédet. Másnap, *Július 6-án* a lakosság járulhatott a Tudományos Akadémia székházában felállított ravatalhoz.

Július 7-én 15 órakor megtörtént a koporsó elhelyezése a Farkasréti Temetőben. Dr. Ferencz József unitárius püspök egyházi részről, dr. Trautmann Rezső az Elnöki Tanács alelnöke világi részről és Újfalussy József a zenei társadalom részéről mondott búcsúbeszédet. Közben a Győri Leánykar Szabó Miklós vezényletével elénekelte a *„Ne menj el, Ne hagyj itt”* és *„Isten veled”* című műveket és végül a Himnuszt.

HELYSÉGNEVEK AZONOSÍTÓ JEGYZÉKE

**(a Bartók által használt és könyvünkben is alkalmazott
helységnevek honi, ill. mai elnevezésével, szögletes
zárójelben a helyi népies elnevezéssel)**

Abbazia = Opatija	Belényesszentmárton = Sânmarti- nul-de-Beiuș
Abrudbánya = Abrud	Benesháza = Beňuš
Alibunár = Alibunar	Besenyszög [Felsőszászberek]
Alsódetrehem = Trittenii de Jos	Beszterce = Bistrița
Alsóvidra = Vidra	Besztercebánya = Banská Bystrica
Alsóvisó = Vișeu de Jos	Biharfüred = Stina de Vale
Apátkolos = Kliške Hradište	Biharkaba = Căbești
Apátmarót = Opátova Moravce	Biharkristyór = Criștior
Bakabánya = Pukanec	Biharmező = Poiana
Bala = Băla	Bisztra = Bistra
Barkaszó = Barkasovo	Bondoraszó = Budureasa
Barót = Baraolt	Borkut = Borcut
Barsbaracska = Baračka	Brassó = Brașov
Bánffyhunяд = Huedin	Breznóbánya = Brezno nad Hro- nom
Bánlak = Banloc	Brünn = Brno
Belényes = Beiuș	
Belényesörvényes [Örvényes] = Urviș	

Cameralmoravica = Komorske	Feketevölgy = Neagra
Moravice	Felsőireg–Csehipusztá = Iregszem-
Cigányfalva = Țigăneștii-de-Criș	cse
Cinfalva = Siegendorf	Felsőoroszi = Urisiul-de-Sus
Csarnóháza = Bulz	Felsőrépa = Râpa-de-Sus
Cserbel = Ciärbäl	Felsőszászberek pusztá = Beseny-
Cserpatak = Osrblie	szög
Csikjenőfalva = Ineu	Felsővidra = Avram Jancu
Csikmadaras = Mădărăș	Feresd = FÉregi
Csikrákos = Racul	Fény = Foeni
Csikszentmihály = Mihăileni	Fiume = Rijeka
Csikszenttamás = Tomești	Fornos = Fornoș
Csucsá = Ciucea	Fülek = Filákovo
Dabar = Dobroč	Garamolaszka = Valaská
Danzig = Gdansk	Garamsálfalva = Šalková
Dercen = Drysina	Gerlice pusztá = Ratkó [Ratková]
Dragánfalva = Drăgănești	Gilád = Ghilad
Dragomérfalva = Dragomirești	Görgényhodák = Hodac
Drágcséke = Dragești	Görgényorsova = Orșova
Egyházmarót = Kostolné Moravce	Görgényszentimre = Gurghiu
Eperjes = Prešov	Gyalán = Delani
Erdőbádony = Badin	Gyalár = Ghelari
Erdőköz = Polhora	Gyanafalva = Jennersdorf
Erdőszakál = Săcalul de Pădure	Gyergyócsomafalva = Ciumani
Erdőszengyel = Sângerul de Pă-	Gyergyószentmiklós = Gheorgheni
dure	Gyergyóújfalu = Suseni
Élesdlok = Luncșoara	Gyevgyeli = Gevgelia
Érsekújvár = Nové Zámky	Gyulatelke = Coasta
Fehérvölgy [Albák] = Albac	Határ = Hotărel
Feketebalog = Čierny-Balog	Havasdombró = Dombră-
Feketeér = Ficătar	vița-de-Codru

Hédel = Hiadel'	Komárom = Komarno
Hidasliget = Pişchia	Kotor = Kotoriba
Hollószeg = Corbeşti	Kótliget = Coticlet
Horgos = Horgoš	Königsberg = Kalinyingrad
Idecspataka = Idicel	Köröső = Criseni
Ipolyság = Šahy	Körössebes = Şebeş
Izakonyha = Cuhea	Körtekapu = Poarta
Jobbágytelke = Simbriaşi	Kristiania = Oslo
Jód = Jeud	Lapás [Lapásgyarmat] = Lapašské
Jósikafalva [Józsikafalva] = Beliş	Ďarmoty
Kassa = Košice	Lehecsény = Leheceni
Kerepes = Kerepestarcsa	Lelesd = Leleşti
Kereszély = Creşuia	Lelesz = Lelese
Kerpenyes = Cărpiniş	Lemberg = Lvov
Kerpenyéd = Cărpinet	Lénárdfalva = Recea
Kertmeg puszta → Vésztő	Libánfalva = Ibăneşti
Keviszöllős = Seleuş	Libetbánya = Iubietová
Kibéd = Chibed	Losonc = Lučenec
Kilyénfalva = Chileni	Lopér = Lopej
Kincseső [Kincses] = Comori	Lugos = Lugoj
Kincseshomoktanya [Kereknye] =	Majdánka = Majdan
Korytnany	Malomvíz = Râu-de-Mori
Királyháza = Korolevo	Maroshévíz = Topliţa
Királyka = Králiky	Marosliget = Dumbrava
Kisbács = Baciú	Marosoroszfalu = Ruşii-Munţi
Kisbocskó = Bocicoiel	Marospetres = Petriş
Kislapás = Malý Lapaš	Marosvásárhely = Târgu-Mureş
Kisülés = Malá Lehota	Máramarossziget = Sighet
Kolozsmonostor [Kolozsvár] =	Menyháza = Moneasa
Cluj-Napoca	Menyhe = Mechenice
Kolozsvár = Cluj-Napoca	Mezőkók = Cook

Mezőköbölkút = Fântânița	Ótátrafüred = Starý Smokovec
Mezőköz = Medzibrod nad Hronom	Őcsanád = Cenadul-Vechiu
Mezőszabad = Voiniceni	Padkóc = Podkonice
Mezőzsadány [Temeszsadány] = Jadani	Paucsinesd = Păucinești
Méznevelő = Medovarce	Párkánynána = Stúrovo
Mikolapatak = Văleni	Perhát = Priechod
Monyoró = Mănerău	Pernyefalva = Pernești
Módos = Jaša Tomič	Petre = Vladimirovac
Nagybossány = Velké Bošany	Postumia = Postojna
Nagycsanád = Cenadul Mare	Pócsafalva = Pocioveliște
Nagygut = Veliké Gutovo	Pónik = Poniky
Nagymegyer = Čalovo	Pusztaberény [Lengyeltóti]
Nagyvér = Velká Lúka	Pusztaföldvár [Szöllős puszta]
Nagyszalonta = Salonta	Pusztakamarás = Cărnășul
Nagyszeben = Sibiu	Radvány = Radvaň nad Hronom [Banská Bystrica]
Nagyszentmiklós [Szerbnagyszentmiklós] = Sînnicolaul Mare	Rafajnaújfalu = Rafajново
Nagyszombat = Trnava	Ratkó [Gerlice puszta] = Ratková
Nagyszöllős = Vinogradov	Remetelórév = Lorău
Nagytarna = Târna-Mare	Rimaszombat = Rimavská Sobota
Nagyvárad = Oradea	Sajómező = Poienile-Glodului
Nánfalva = Nănești	Sárafalva [Sarafola] = Saravale
Nógrádverőce = Verőcemasaros	Sepsiszentgyörgy = Sfântul-Gheorghe
Nuksora = Nucșora	Soborsin = Săvârșin
Nyárádköszvényes = Mătrici	Sólyom = Șoimi
Nyárádremete = Eremitul	Szabadka = Subotica
Nyárádtó = Ungheni	Szamosújvár = Gherla
Nyitra = Nitra	Szatmárnémeti = Satu Mare
Ohábasibisél = Ohaba-Sibișel	Szászsebes = Sebes
	Szelcse = Selce

Székudvar = Socodor	Trencsénteplíc = Trenčianske
Széphely = Jebel	Teplíce
Szilad puszta → Vésztő	Turc = Turť
Szinóbánya = Cinobaňa	Turócszentmárton = Turčiansky
Szombatság = Sâmbăta	Svätý Martin
Szováta = Sovata	Újcsorbató = Štrbské Pleso
Szöllős puszta [Pusztaföldvár]	Újozora = Uzdin
Sztána = Stana	Újtátrafüred = Nový Smokovec
Szurdok = Strâmtura	Újvár = Uivar
Tasádfő = Tășad	Ungvár = Uzsgorod
Tekeháza = Tekovo	Ürmöshát [Püspökladány]
Tekerőpatak [Gyergyótekerőpatak]	Vacsárcsi [Csíkvacsárcsi] = Văcă-
= Valea-Strâmbă	rești
Temeskenéz = Satchinez	Valkány = Vălcani
Temesmonostor [Monostor] =	Vaskoh = Vașcău
Mănăstur	Vaskohmező = Câmp
Temesmurány = Murani	Vaskohszeleste = Săliște-de-
Temesszécsény = Seceani	Vașcău
Temesvár = Timișoara	Váncsfalva = Oncești
Tenkeszéplak = Suplacul-de-Tinca	Várhely = Grădiște
Teszér = Hontianske Tesáry	Venterrogoz = Rogoz
Tok = Toc	Versec = Vrșac
Topánfalva = Câmpeni	Vésztő [Szilad puszta, Kertmeg
Torda = Turda	puszta]
Torjás = Troiaș	Zobordarázs [Darázs] = Drăzovce
Tornalja = Tornaľa	Zombor = Sombor
Torockó = Rimetea	Zólyom = Zvolen
Tövis = Teiuș	Zólyombrézó [Lopér] = Lopej
Tőkésújfalú [Tőkés] = Klátova	Zólyommiklós = Detvianska Huta
Nová Ves	
Tőtös = Groși	

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Üri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

BARTÓK BÉLA

életének krónikája

A mai kor médiaáradatában az információt „gyártók” szeretnek mindenhez valami új, fantasztikus, de még inkább botrányos állítást hozzákapcsolni és ezzel kitűnni. Bartók Béla élete, munkássága, embersége a maga valójában volt zseniális, így nem szükséges semmi hamis állítást hozzácsatolni ahhoz, hogy tündöklése jobban látsódjék, mert attól az csak halványabb lenne.

Ez a könyv a tényekre és csakis a tényekre támaszkodva mutatja be Bartók Bélát. A tényekre alapozva és azokból minden ismert lényeges momentumot feltárva és bemutatva. Minden ember életét leginkább a cselekedetei, az elvégzett munka, a leírt gondolatok, a megtett jó vagy éppen rossz minősíti. A könyv, noha – műfajából fakadóan – talán száraznak tűnő tényszerű felsorolás, mindennél és mindenkinél jobban mutatja be az olvasó számára a zeneszerzőt, a zeneakadémiai tanárt, a népdalgyűjtő és rendszerező zenetudóst, a koncertező előadóművészt, az édesapát, a megalkuvást nem tűrő, hazáját hűségesen szerető magyart és a természetszerető embert.

9 786156 117250 >